

**Acta Academiae Beregsasiensis,
Philologica
2026**

ISSN 2786-6726 (online)

ISSN 2786-6718 (print)

Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem

Acta Academiae Beregsasiensis,

Philologica

Науковий журнал / Scientific journal / Tudományos folyóirat

Випуск V, №2 / Volume V, Issue 2 / V. évfolyam, 2. szám

Бергове / Berehove / Beregszász

2026

УДК 001.891:81'(05)

DOI (журнал / journal / folyóirat): 10.58423/2786-6726

DOI (выпуск / issue / szám): 10.58423/2786-6726/2026-2

«Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» – це науковий журнал, заснований у 2021 році ЗВО «Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II». Мета видання – висвітлювати та популяризувати сучасні наукові студії в царині української, угорської та іноземної філології, пропагувати наукові досягнення країни в галузі мовознавства та літературознавства. / *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* – scientific journal founded in 2021 by Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University. The aim of the journal is to present and popularise the results of modern scientific research in the field of Ukrainian, Hungarian and foreign philology and to promote the country's scientific results in the field of linguistics and literature. / *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* – a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem által 2021-ben alapított tudományos folyóirat. A kiadvány célja az ukrán, a magyar és a külföldi filológia területén végzett modern tudományos kutatások eredményeinek ismertetése és népszerűsítése, az ország tudományos eredményeinek népszerűsítése a nyelvészet és az irodalomtudomány területén.

Журнал виходить 2–4 рази на рік. / The journal is published 2–4 times a year. / A folyóirat évente 2–4 alkalommal jelenik meg.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа з присвоєнням ідентифікатора «R30-05813» в державному Реєстрі суб'єктів у сфері медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення

N°507 (Протокол N°7 від «13» березня 2025 року) і N°2657 (Протокол N°26 від «04» грудня 2025 року)

An entity in the field of print media with the identifier “R30-05813” in the State Register of Media Entities:

Decision No. 507 (record No. 7 of March 13, 2025) and Decision No. 2657 (record No. 26 of December 04, 2025)

made by the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine

A médiaszolgáltatók állami nyilvántartásában „R30-05813” azonosítóval rendelkező nyomtatott sajtó területén működő média (tudományos folyóirat): *Ukrajna Nemzeti Televíziós és Rádiós Műsorszolgáltatási Tanácsának 507. számú határozata*

(2025. március 13. 7. számú jegyzőkönyv) és 2657. számú határozata (2025. december 04. 26. számú jegyzőkönyv)

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України N°1309 від 25 жовтня 2023 р. наш науковий журнал «Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» включений до Переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б».

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II (Протокол N°5 від 27.05.2026) / Recommended for publication by the Academic Council of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University (protocol No. 5 dated 27.05.2026) / Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Szenátusa (5. sz. jegyzőkönyv, 2026.05.27.).

Головний редактор / Editor-in-Chief / Főszerkesztő:

Берегсасі Аніко, доктор з гуманітарних наук, доцент (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна) / *Anikó Beregszászi*, habilitated doctor, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine) / *Beregszászi Anikó*, habilitált doktor, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna)

Заступник головного редактора / Deputy Editor-in-Chief / Főszerkesztő-helyettes:

Газдаг Вільмош, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна) / *Vilmos Gazdag*, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine) / *Gazdag Vilmos*, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna)

Відповідальні секретарі редколегії / Executive secretaries of the Editorial Board / Felelős szerkesztők:

Барань Єлизавета, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна) / *Erzsébet Bárány*, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine) / *Bárány Erzsébet*, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna)

Вараді Крістіян, науковий співробітник (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна) / *Krisztián Váradi*, research assistant (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine) / *Váradi Krisztián*, tudományos munkatárs (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna)

Контактні дані редакції / Contact details of the editorial office / A szerkesztőség kapcsolattartási adatai:

90202, Закарпатська обл., м. Берегове (пн), вул. І. Франка, буд. 14, корпус 2 / 90202, Transcarpathia, Berehove, Ivan Franko Street 14, building number 2 / 90202, Kárpátalja, Beregszász, Ivan Franko u. 14, 2. számú épület.

Офіційний сайт журналу / The official website of the journal / A folyóirat hivatalos honlapja:

<https://aab-philologica.kmf.uz.ua/>

E-mail: aab-philologica@kmf.org.ua

ISSN 2786-6726 (online)

ISSN 2786-6718 (print)

© Авторы / The Authors / A szerzők, 2026

© Редактори / The Editors / A szerkesztők, 2026

© Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II / Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University / II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, 2026

Зміст / Contents / Tartalom

Дослідження / Studies / Tanulmányok

Kolláth Anna

Oktatásterminológia a szlovéniai (kétnyelvű) felsőoktatásban 9

Nataliia Deviatko

Genre and stylistic features of fantasy works and the terminological history
of the genre's formation 28

Малик Валентина

Сучасний розвиток та варіативність німецької мови 45

Uhrin Erzsébet

Adalékok a magyarországi szlovákok közéleti nyelvhasználatához..... 69

Lőrinc Ingrid, Vig Adrienn

Digitális többnyelvűség a határ menti gazdaságban:
a kárpátaljai magyar kisvállalkozások online kommunikációja 90

Кравець Лариса, Лібак Наталка

Типи мовних помилок у текстах, згенерованих штучним інтелектом..... 114

Márta Dabóczy, Dávid Molnár

Music-L2 transfer through executive functions: a narrative review
with a focus on inhibitory control..... 131

Похилюк Олена

Ментальна архітектоніка поетичного синтаксису: когнітивна роль
інверсії, еліпсису та анаколуту 148

Yoseph F. Sahle, Abebe G. Woldearegawi

Beyond technical competence: the lived experience of professionalism
among EFL teachers in Addis Ababa 166

Kateryna Lysenko, Natalia Nesterenko

Designing an intensive English pronunciation remediation module for
first-year philology students..... 206

Гримашевич Галина

Діалектні частки в збірці прозових мініатюр Олени Лотоцької
«Ангели в намістах» 223

<i>Безкаравайна Інна, Чонка Тетяна</i>	
Мрії та реальність українських емігрантів у романі Ірен Роздобудько «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю»	237
<i>Журба Світлана</i>	
Автобіографічний наратив в українській та зарубіжній модерністській прозі	248
<i>Чобанюк Марія</i>	
Українська література в контексті рецептивної естетики: інтерпретації Марка Павлишина	261
<i>Gál Adél, Máté Márta</i>	
Ady Endre nyomában Kárpátalján. A nagydobronyi epizód története	276
<i>Сирко Ірина</i>	
Інтерпретація теми безумства в романній творчості Вальтера Скотта	301
<i>Куштан Марина</i>	
Образ жінки в романістиці Корнелія Ірода	316

Рецензії / Reviews / Szemle

<i>Varga Réka</i>	
Kétszáz év a szavak mögött.....	333
<i>Beregszászi Anikó</i>	
Társadalmi igazságosság és esélyegyenlőség a nyelvi tájképben.....	338
<i>Hires-László Kornélia</i>	
Felelős szociolingvisztika	341
<i>Mádi Gabriella</i>	
A romlás poétikája és a túlélés nyelve.....	345
Редакційна колегія	350
Editorial Board.....	352
Szerkesztőbizottság.....	354

Дослідження
Studies
Tanulmányok

УДК 811.511.141'276.6:378(497.4)
DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-9-27
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Beérkezett: 2026.02.04.

Elfogadva: 2026.04.22.

Megjelent: 2026.05.30.

Kolláth Anna

Oktatásterminológia a szlovéniai (kétnyelvű) felsőoktatásban¹

1. Bevezetés

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat (a továbbiakban: Kutatóhálózat) repertoárjában már a kezdetektől fogva (2003 óta) meghatározó kutatási téma az oktatás, elsősorban a közoktatás. Ez nem véletlen, hiszen az oktatás mind nemzeti, mind Kárpát-medencei, mind pedig európai kontextusban is kiemelkedően fontos terület (Szoták–Tamás, 2024). Annak reprezentálása a fő cél elsősorban, hogy hogyan él, hogyan működik a sajátos helyzetben lévő kisebbségi magyar nyelv a Kárpát-medencei oktatási térségben, Magyarország és a hét külső régió oktatási rendszerében, mennyire meghatározó szerepű a kisebbségi közösségek nyelvi, kulturális vitalitásának megőrzésében, annak erősítésében.

A Kutatóhálózat munkatársai az elmúlt huszonöt évben egy összetett oktatási projekten dolgoztak – párhuzamosan a *ht-szótár* munkálataival (a Kutatóhálózat minden munkájáról a Benő Attila és Péntek János szerkesztette 2011-es jubileumi kötet számol be). A *Magyar nyelvű oktatás a Kárpát-medencében* című, az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya által szervezett korábbi közös programunknak része volt a határon túli magyar közösségek anyanyelvi oktatási rendszerének felmérése, leírása, kontrasztív elemzése. Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet koordinálásában egy-egy háttér tanulmány keretében mértük fel a kisebbségi magyar közösségek anyanyelvi oktatásának helyzetét, a nyelvtanítás, a nyelvi nevelés körülményeit (Bartha et al. szerk., 2011).

¹ A tanulmány az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program „Magyar terminológiastratégia” alprogramjának (TMNP2023-1/2023) támogatásával készült.

E kutatás is egyértelműen bizonyította, hogy a külső régiókban élő magyar nemzeti közösségek célja az, hogy megőrizték és erősítsék identitásukat, nyelvüket és kultúrájukat, és képesek legyenek megtalálni helyüket a globalizálódó, ugyanakkor regionalizálódó világban, valamint rendelkezzenek azzal a tudással és azokkal a kompetenciákkal, amelyek segítségével megfogalmazhatják reakcióikat a folyamatosan újratermelődő, megújuló kihívásokra. E célok elérésében az oktatásnak, különösen az anyanyelv oktatásának meghatározó szerepe van. Az anyanyelvi oktatás nélkül a magyar nyelv funkcionális visszaszorulása, tévesztése elkerülhetetlenné válik, a magyar identitás megtartása pedig ellehetetlenül.

A részprojektek az általános és a középiskolai magyaroktatás, valamint a szakoktatás és a szakképzés kihívásaival, legfontosabb jellemzőivel, az esetleges hiányokkal és a problémák megoldásához nagyban hozzájárul(hat)ó lehetőségekkel foglalkoztak. Régiós tanulmányok születtek, amelyek próbáltak szint adni a témában általános hiányként értelmezhető régiós vagy akár összéregiós monografikus leírásoknak.

Jelen tanulmány bemutatja a maribori nyelvész kutatócsoport aktuális projektmunkálatait, amelyek most már negyedszázada a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózatban valósulnak meg. Az oktatásterminológiai adatbázis (ki)alakulásán, fejlesztésén van a hangsúly, egyrészt a köz- és a felsőoktatás terminológiájának létrehozásán, valamint a harmadik, az idei projektév történelem doménjének adatbázisba rögzítéséről. A téma alaposabb ismeretéhez, az egyes megoldások megértéséhez feltétlenül szükséges egy rövid összefoglalás a muravidéki jogi és nyelvi helyzetről, a kétnyelvű oktatási modellről. A szlovén felsőoktatás trendjei rámutatnak a szlovén és a magyar felsőoktatás azonosságaira és különbségeire, az egymásnak való megfeleltetés fontosságára, elsősorban a Kárpát-medencei harmonizáció elősegítésére, az oktatási szintek lényegére, a fordítási folyamatok támogatására. A tanulmány példákkal illusztrálja a kontrasztív terminológia konkrét megoldásait, törekvéseit. Külön kiemelendő az értékelés, az osztályozás és a tudományos fokozatok problematikája. E terminusok rendezése, rendszerezése, egymásnak való megfeleltetése segítené a diplomák elismertetését, a tudományos fokozatok pontos megjelenítését az egész Kárpát-medence hivatalos dokumentumaiban. A kutatás hangsúlyozza, hogy a többnyelvűségi szemlélet érvényre juttatása elengedhetetlen feltétele az anyanyelvben maradásnak, amely biztos és szükséges alapja a különböző nyelvekben élés lehetőségének és gyakorlati megvalósulásának a többnyelvű, multikulturális térségekben (Kolláth, 2020).

2. Aktuális oktatási projektek

Ilyen előzmények után, kétségtelenül az eddigi munkánk elismeréseként 2023-ban munkatársaink egy kisebb csoportja az általunk javasolt Oktatásterminológiai projekttel bekerülhetett az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program „Magyar terminológiastratégia” alprogramjába (TMNP2023-1/2023), amelynek az ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont az intézményi bázisa.

A Kutatóhálózat tehát az idén már második éve vesz részt aktív munkával az Oktatásterminológiai alprojektben, miközben a projekt négy évre szól. A kutatók összehangolt tevékenységeivel készül az a nyolc nyelvű oktatásterminológiai adatbázis, amely nagyban hozzájárul majd az egységes(ebb) nyelvű Kárpát-medencei felsőoktatási térség alakulásához és megszilárdulásához. Olyan oktatásterminológiai adatbázis van keletkezőben, amely nélkülözhetetlen lesz majd mind a fordításban, mind pedig minden olyan tevékenységben, amelyben a nyelvi transzfer több oldalról is megközelíthető. A projekt négy éve alatt megfeleltetjük egymásnak a forrásnyelvi (a Magyarországon használatos) és a célnyelvi (a külső régiókban használt) terminusokat. A kutatás kiterjed természetesen – a határtalanítás szellemében (vagyis a magyar nyelv nem azonos a magyarországi magyar nyelvvel, a külső régiók nélkül nincs teljes magyar nyelvterület) – az országspecifikus (egy adott országhoz kötődő fogalom) és a régióspecifikus (egy adott régióhoz kapcsolódó fogalom) terminusokra is (Prószyński et al. szerk., 2023; Hires-László-Váradi, 2025).

Az első két év tapasztalataiból már kirajzolódnak a legfontosabb mozzanatok. Ezek egyike a kivonatolás, amit a közoktatás esetében projekten belül oldottunk meg. A címszókhoz a 2011. évi köznevelési törvény² definícióit rendeltük hozzá, majd megkerestük ugyanennek a terminusnak a célnyelvi megfelelőjét, ennek pontos forrását és természetesen megadtuk (ha kellett, megalkottuk) a szlovén definíciót. A terminusok e csoportjában a HU→SL irány volt mérvadó, kutatócsoportonként 850 terminust dolgoztunk fel (összesen 7 régió x 850 terminus = 5950 terminus), illetve beleértendő a 850 magyar kivonatolt lexikai egység is, valamint az angol megfeleltetés, mindent összevetve 9 nyelv 850 terminusa, pontosan 7650 lexikai egység alkotja az adatbázis első csoportját. A megfeleltetésben a legfontosabb szegmens az ekvivalencia: teljes, részleges és funkcionális megfelelést különítettünk el.

A SL→HU csoportba 110 címszó került be. Ez a szám régióként változik, hiszen a régiók oktatási rendszere más és más, idomul a többségi nemzet oktatási rendszeréhez, hiszen annak szerves része. Például a kis létszámú muravidéki magyar közösség esetében nagyon kevés a kétnyelvű (lefordított) oktatási anyag,

² 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. <https://njt.jog.gov.hu/jogszabaly/2011-190-00-00>

a kivonatolást ez eléggé megnehezítette. Ez még inkább jellemző a régióspecifikus terminusokra (HU→HU irány).

Alapvetően négy szlovén törvényből dolgoztunk: az általános iskolákról (*Zakon o osnovni šoli – ZOsn*)³, a gimnáziumokról (*Zakon o gimnazijah – ZGim*)⁴, a felsőoktatásról (*Zakon o visokem šolstvu – ZViS*)⁵, valamint az olasz és a magyar nemzeti közösségek külön oktatási-nevelési jogairól szóló törvényekből (*Zakon o posebnih pravica italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja – ZPIMVI*)⁶. Segítségünkre volt továbbá az a szójegyzék, amelyet a kétnyelvű általános iskolák igazgatói készítettek el *A tanárok e-kompetenciái a kétnyelvű iskolákban* című projektben, 2014-ben (*Hivatali szóhasználat: szlovén terminusok magyar jelentéssel*) (URL1).

A projekt második évében a felsőoktatás terminológiáját vizsgáltuk meg ugyanezzel a módszerrel. Munkánkat nemcsak a már megszerzett új tudás és tapasztalat könnyítette meg, hanem az is, hogy a kivonatolást (címszavak és definíciójuk) ebben az esetben már az Oktatási Hivatal munkatársai készítették el.

Mind a folyamatosan bővülő, frissülő Termini-szótár (a külső régiók államnyelvi eredetű kölcsönszavait írja le és rendszerezi; Csernicskó, 2021, 417–421. o.), mind pedig a fejlesztés alatt álló terminológiai adatbázis óriási szerepet tölt be a magyar nyelv és változatai fennmaradásában, hiszen megszünteti a meglévő nyelvi hiányjelenségeket, pótolja, kiegészíti a hiányzó vagy hiányos kompetenciák nagy részét az adott térségben használatos nyelvek között (interlingvális közeg), valamint egymás magyar nyelvváltozataiban (intralingvális közeg), megadva az adott közösség által következetesen használt államnyelvi eredetű, közvetlen vagy közvetett kölcsönszók és kölcsönterminusok pontos definícióját (legtöbbször definíciós kontextus megadásával is alátámasztva), jelentését, stílusértékét, használati gyakoriságát. Mindkét nyelvi határtalanító és szótárépítő program nagyon fontos szerepet játszik a nyelvi akadálymentesítés folyamatában (Benő-Péntek szerk., 2011). A nyelvi határtalanítás és a nyelvi akadálymentesítés azonos tőről fakad, azonos a céljuk, mind tartalmukat, mind módszereiket tekintve egy irányban gondolkodnak.

A harmadik évre, tehát 2026-ra választott történelem domén megfelelően nemzeti és nemzetközi is egyben, nemcsak a világot átfogó tartalom miatt, hanem a különböző szemléletek, iskolák interpretációi okán is. A tantárgy iskolai oktatása óriási felelősség az adott állam oktatási rendszerében, a tantervek és más különböző segédanyagok kialakításában. A két nyelven, illetve a nem csak a többségi nyelven

³ <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO448>

⁴ <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO450>

⁵ <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO172>

⁶ <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO2611>

történő történelemoktatás nagyon sokat segíthet a kisebbségben élő diákok műveltségi szintjének emelésében, az adott kultúra alaposabb megismerésében, a nyelv és a kultúra iránti pozitív attitűd kialakításában és megszilárdításában. Ez támogatni fogja a diákot abban a nagyon fontos döntésben, hogy az otthon letett érettségi vizsga után akár magyarországi egyetemeken folytassa szakirányú tanulmányait. (Szak)nyelvi ismeretei ezt maximálisan lehetővé fogják tenni.

3. Háttérinformációk – jogi és nyelvi helyzet a Muravidéken

Szlovénia két őshonos kisebbsége, a magyar és az olasz nemzeti közösség a klasszikus kisebbségi közösségek csoportjába tartozik (őshonos nemzeti közösségek). Ez elvileg azt jelenti, hogy a pozitív diszkrimináció elvén alapuló, világviszonylatban is példásnak mondható szlovén kisebbségpolitika, a kisebbségi külön jogok azon a konkrét területen érvényesülnek, ahol ezek a közösségek élnek, számarányuk jogbiztonságukat nem befolyásolja (territoriális kisebbség). A nemzetiségileg vegyesen lakott terület (kétnyelvű terület) fogalmát a Szlovén Köztársaság Alkotmánya meghatározza, kiterjedését az öt érintett közigazgatási egység (községek) statútuma pontosan rögzíti. A 2002. évi népszámlálás hivatalos adatai szerint 6243 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek (ez Szlovénia összlakosságának 0,31%-a), 7713 fő pedig magyar anyanyelvűnek. Közülük 5212 személy él kétnyelvű területen (83,5%), 1031 fő pedig másutt az országban, főképp Ljubljanában és Murszombatban (a témáról bővebben lásd: Kolláth, 2005; Péti et al., 2020). A közösség politikai csúcsszervezete a lendvai székhelyű Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Község (*Pomurska madžarska samoupravna narodna skupnost*). Az önkormányzat legfontosabb feladata a muravidéki magyar nemzeti közösség megtartása, nemzeti, nyelvi, kulturális identitásának, tárgyi és szellemi örökségének megőrzése, valamint az alkotmány által biztosított külön jogok gyakorlása és érvényesítése, az elmélet és a gyakorlat közti mély szakadék feltöltése. A közösségnek a szlovén parlamentben képviselője van, a képviselő a kisebbséget érintő témákban vétőjoggal rendelkezik.

Muravidéken 1959 óta csak kétnyelvű oktatási intézmények léteznek. Az oktatási modellt s annak eredményeit meghatározza az a tény, hogy mind a magyar, mind a szlovén nyelv tantárgy is és tannyelv is egyben, azaz mind a magyarok, mind a szlovénok közös osztályban tanulják egymás nyelvét, és tanulják a többi tantárgyat mindkét nyelven, elméletileg fele-fele arányban minden tanítási órán. Ebben a helyzetben – még a teljesen korrekt jogvédelem esetén is – a kisebbségi anyanyelv megtartása nem egyszerű. A magasabb presztízsű államnyelv dominanciája, iskolai jelenléte egyre erősebb, egyre több magyar anyanyelvű tanuló válik a kilencosztályos általános iskola végére szlovén elsőnyelvűvé, hiszen Szlovéniában akar továbbtanulni, ott akar élni, dolgozni, felnőttként létezni. Már a

kezdetekkor evidens volt a magyar közösség számára, hogy a kialakult nyelvi helyzetben a divergencia, azaz az anyanyelv megőrzése csak konvergenciában (közelítés a másik nyelvéhez, esetünkben az oktatás ilyen módú kétnyelvűsége) lehetséges. A magyarság konvergenciája tehát egyfajta részleges konvergencia, csak így lehetséges ugyanis az anyanyelv megőrzése, de ezzel a nyelvmegőrzési törekvése is csak részleges divergencia, hiszen önmagában kivitelezhetetlen és értelmezhetetlen (Novak Lukanovič, 2003).

A kilencosztályos kétnyelvű általános iskolákba iratkozáskor a szülők döntenek arról, hogy anyanyelvként vagy környezetnyelvként tanulja-e gyerekük a magyar anyanyelvet. Ha magyart választ anyanyelvi szinten (magyar₁), akkor a szlovént második nyelvként tanulja (szlovén₂) a gyermek az általános iskola 4. osztályáig. A 4. osztálytól kezdve mindenki szlovén₁-et tanul, mert ott megszűnik a külső differenciáció, a választás lehetősége (nincs többé szlovén₂, csak szlovén₁). Talán ez a legfőbb magyarázata annak, hogy a magyar anyanyelvi csoportok létszáma sajnos egyre alacsonyabb, a környezetnyelvi magyarra járók létszáma ennek arányában növekszik. Az iskolák ügyintézése is elvileg kétnyelvű, de jól érezhető a szlovén nyelv egyre erősödő dominanciája. Azt látjuk, tapasztaljuk az utóbbi években, hogy az oktatás terminusai a hivatalos, írott nyelvhasználatban a legtöbb esetben – formában és tartalomban egyaránt – ekvivalensek a magyar standard változatokkal, a beszélt nyelvben viszont leginkább maguk a szlovén terminusok (szó- és szerkezetkölcsonzás), illetve közvetlen fordításaik élnek a magyar nyelvű kommunikációban is.

A helyi standard teljes rangú és általános szerepű kialakulását eddig nem lehetett tapasztalni a kis számú közösségben, szerepét vagy a szlovén standard, vagy az összmagyar standard változat tölti be. A (nyelvi) helyzet viszont egyre erősebben színesedik a Muravidéken, de a színek nem mindig a kisebbségi nyelvet erősítik: az egyetlen kétnyelvű középiskolába ma már egynyelvű (szlovén) területekről is jönnek szlovén egynyelvű diákok, elsősorban a szakközépiskolai és a szakiskolai programokba. Ez a helyzet az osztályok (az iskola) megmarad(hat)ásához elengedhetetlen, viszont a kisebbségi magyar nyelvváltozatok iskolai életét eléggé ellehetetleníti a nyelvi színterek egynyelvűsödésével. Az általános iskolákban viszont teljesen más az irány: nagyon sok és egyre több diák jár át a szomszédos magyarországi településekről a muravidéki kétnyelvű általános iskolákba. A nagy számok törvényében itt a magyarországi magyar nyelvváltozatok iskolai jelenléte egyrészt a helyi magyar kontaktusváltozatok erősödését, másrészt a magyarországi standard nyelvváltozat közvetlen elérhetőségét, s ezzel talán nagyobb iskolai jelenlétét hozza magával (erről lásd bővebben: Kolláth, 2020)

4. Magyar nyelvű és/vagy magyar nyelvi felsőoktatás

A szlovén felsőoktatási rendszerben is – a felsőoktatási törvény értelmében – különböző felsőoktatási intézmények működnek: egyetemek, karok, művészeti akadémiák és felsőfokú szakiskolák biztosítják a tudomány, a szakértelem és a művészetek fejlődését, és az oktatási folyamatban tudományos, szakértői, kutatási és művészeti területeken szerzett ismereteket közvetítenek. Az állami egyetemek és önálló felsőoktatási intézmények mellett magánintézmények is működnek, amelyek önállóan határozzák meg küldetésüket. Működésüket ugyanaz a jogi keret szabályozza, mint az állami felsőoktatási intézményeket, ami biztosítja a hasonló minőségi színvonalat és működési lehetőségeket mindkét típusú intézmény számára. Három állami egyetem, három privát egyetem és két nemzetközi egyetem működik a szlovén felsőoktatásban. Maribor a második legnagyobb állami egyetem. A felsőoktatási intézmények száma természetesen sokkal alacsonyabb, mint például Magyarországon, de ez a kétmillió lakosú ország esetében természetes.

A szlovén felsőoktatási intézményekben szlovénul folyik az oktatás. Vannak angol nyelvű oktatási programok a külföldi hallgatók számára, de ez csak akkor kivitelezhető, ha párhuzamosan zajlik szlovénul is az adott kurzus. Szlovéniában nincs magyar nyelvű, csak magyar nyelvi felsőoktatás. Ez utóbbi a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, kétszakos tanárképző, illetve hungarológiai programot választva lehetséges (BA és MA szint). A hallgatók bármely más szakkal párosíthatják a magyart, természetesen mind a választott másik szakot, mind pedig az általános tantárgyakat szlovénul végzik az egyetemen. Az érvényes program szerint a Magyar nyelv és irodalom programba iratkozáshoz magyar nyelvtudás szükséges (anyanyelvi program), a Hungarológiához nem (magyar mint idegen nyelv program). A muravidéki magyarság többi értelmiségének, más szakos leendő tanárainak képzése Szlovénia összes egyetemén szlovén nyelvű programokban történik. Még akkor is, ha például a muravidéki oktatási intézmények leendő szaktanárainak két nyelven kell majd tanítaniuk a közoktatás teljes vertikumában, hiszen a muravidéki kétnyelvű oktatási modell alapja a két nyelv elvileg azonos jelenléte az iskolában és az oktatásban, azaz 50%-ban államnyelven, 50%-ban kisebbségi anyanyelven kell, hogy folyjon az óra. Egyértelmű az akadály mértéke ezen a területen: mind a szaknyelvet, mind a másik szak módszertanát szinte csak szlovénul tanulják a leendő tanárok, de két nyelven fognak majd tanítani a kétnyelvű oktatási intézményekben. Ennek megoldása most az egyik legfontosabb nyelvi akadálymentesítési feladat, amelyet a maribori Magyar Tanszék teljes mértékben magára is vállal a nem magyar szakos hallgatóknak felkínált választható kurzusok akkreditálásával és következetes megvalósításával (módszertan, szaknyelvi konverzáció, helyesírás).

Az immár 68 éves kétnyelvű oktatásnak – a jeles eredmények mellett – kevésbé pozitív eredményei is vannak. Nyelvi hiánnyal élők is kikerülnek padjaiból, olyanok, akik aztán később nem érzik magukat verbális biztonságban bizonyos kétnyelvű nyelvi színtereken, mert nem képesek az egyik vagy a másik nyelv aktív használatára. S a frusztráció még inkább súlyosbítja a helyzetet, megbénítja a beszélő lelki állapotát, nyelvi repertoárját és attitűdtartalmait. Egyfajta nyelvi fogyatékkal él például az, aki ebben a világban nem tud megfelelően angolul, ugyanis nem tud részt venni angol nyelvű eseményeken, projekteken, konferenciákon stb. Nem teljes a nyelvi repertoárja annak a kétnyelvű területen élő, elsősorban idősebb embernek, aki nem tudja az államnyelvet, ezért nem tud például az orvosnál megfelelően kommunikálni. És bizonyos szintű nyelvi fogyatékkal élünk mi, Kárpát-medencei magyarok, valamennyien, kivétel nélkül mind a nyolc régióban, hiszen jóllehet egy nyelven beszélünk, nem ismerjük egymás magyar nyelvváltozatait, különösen a szaknyelveket, a kontaktusnyelvjárási változatokat, a kisebbségi kétnyelvűségben ugyanis korlátozva vannak azok a lehetőségek, amelyek kiegyenlíthetik vagy legalább közelebb hozhatják ezeket egymáshoz. A nyelvi fogyatéknak megszüntetése a cél természetesen egymás megértése végett, a sikeres nyelvi, szaknyelvi kommunikáció, s ezzel természetesen a hozzáadott értéként felfogott nyelvi diverzitás érdekében.

5. A felsőoktatás terminológiája

Az oktatásterminológiában való elmélyedésünk aktualitásához, hasznosságához nem fér kétség. A továbbiakban néhány példán próbálom bemutatni a terminusok érvényesülését, egymáshoz való viszonyát nyelven belül és azon túl.

5.1. Értékelés és osztályozás – szavak, számok és tartalmak

Az értékelés és az osztályozás az iskolai oktatás egyik legfontosabb szegmense, kulcsfontosságú pedagógiai eszköz minden oktatási szinten a diákok teljesítményének mérésére. Visszajelzés a tanárnak (mit nem sikerült teljes mértékben átadnia a tanulóknak?), visszajelzés a diáknak (mit nem tanult meg tisztességesen, hol maradtak hiányok, bepótolandó ismeretek?), visszajelzés a szülőnek (hol tart a gyereke az egyes tantárgyakban, figyelt-e eleget a gyermek otthoni tanulására?), miközben motiválják a tanulási folyamatot. Talán pontosan ezért elég sok vitát vált ki szakmai és nem szakmai körökben egyaránt.

A magyar és a szlovén közoktatásban létező osztályozási rendszer nem teljesen ekvivalens egymással. Az első különbség az, hogy míg a magyar iskolákban egy négyfokú skálán osztályozzák a magatartást (példás – 5, jó – 4, változó – 3, rossz – 2) és a szorgalmat (példás – 5, jó – 4, változó – 3, hanyag – 2), addig Szlovéniában nem osztályozzák sem a magatartást, sem a szorgalmat.

1. táblázat. Osztályozás a magyar és a szlovén közoktatásban

Osztályzat – HU	Érdemjegy	Osztályzat – SL
Jeles	5	Kitűnő
Jó	4	Jeles
Közepes	3	Jó
Elégséges	2	Elégséges
Elégtelen	1	Elégtelen

A más tantárgyak érdemjegyei Magyarország közoktatásában ötfokú skálán mozognak: 5 (jeles), 4 (jó), 3 (közepes), 2 (elégséges) és 1 (elégtelen). Szlovéniában is ötfokú a skála, de a *közepes* verbális megfogalmazást nem ismerik: az ötöst *kiválónak* nevezik (*odlično* 'kiváló'), a négyest *jelesnek* (*prav dobro* 'nagyon jó; jeles'), a hármast *jónak* (*dobro* 'jó'), a kettést *elégségesnek* (*zadostno* 'elégséges'), az egyest pedig *elégtelennek* (*nezadostno* 'elégtelen'). Érdekes, hogy a *közepes* megjelölés nem létezik, holott ez lenne a logikai mediánja a rendszernek. A *közepes* felemelése, jóvá alakítása viszont motiválhatja a diákokat, jobbnak láttatja az eredményeket, sikeresebbnek az oktatás folyamatát. Talán még kedvet is csinál a diákoknak a tanuláshoz. Ugyanez a skála működik a magyar felsőoktatásban is.

A szlovén felsőoktatásban más a helyzet. Az érdemjegyek egy hat-, illetve tízfokozatú skálán mozognak: a tízes az *odlično* (kiváló), a kilences és a nyolcas a *jeles* (*prav dobro*, tehát két kompetenciaszintet foglal magába a verbális megjelölés), a hetes a *jó* (*dobro*), a hatos az *elégséges* (*zadostno*), az ötöstől kezdve viszont mind az öt jegy negatív osztályzat. Az *elégtelen* fokozatai közt az a különbség (tudomásom szerint nagyon ritkán élnek vele az oktatók), hogy benne van az, hogy mikor, mennyi idő elteltével mehet a hallgató újra vizsgázni (nem használják az *utóvizsga* terminust). Az osztályzatskálák terminológiája rámutat az oktatási rendszerek kisebb-nagyobb eltéréseire, a funkcionális és a részleges ekvivalencia meghatározó jelenlétére.

2. táblázat. Érdemjegyek a szlovén felsőoktatásban

Érdemjegy	Osztályzat	Érdemjegy	Osztályzat
1	elégtelen	6	elégséges
2	elégtelen	7	jó
3	elégtelen	8	jeles
4	elégtelen	9	jeles
5	elégtelen	10	kiváló

5.2. Tudományos címek, fokozatok, beosztások

Szlovéniában is megfigyelhető egyfajta hierarchia az egyetemi oktatói státuszokban (*visokošolski učitelj*). Egyetemi oktató a *redni* és az *izredni profesor*, a *docens* és a *lektor*. Az asszisztens egyetemi alkalmazotti beosztást jelent. A fokozatok megszerzéséért ötévenként habilitálnia kell az oktátónak (a szlovén habilitáció – *habilitacija* – sem teljesen ekvivalens a magyar megfelelőjével). Az egyetemi tanári cím (*redni profesor*) viszont egész életre szól, nem kell hozzá újabb szakmai megmérettetés. A rendszerben nincs adjunktus, ezt a kategóriát a szlovén felsőoktatás nem alkalmazza. Pontosan e különbségek miatt nem teljesen egyszerű és egységes a külföldi diplomák honosítása: az adjunktus megfeleltetése problémás, a docens mindkét nyelvben egyértelmű és teljes ekvivalenciát mutat, viszont a rendkívüli egyetemi tanári címet is docensként értelmezik, ami nagyon sokszor félreértésekhez vezet a gyakorlatban. Mivel nincs teljes ekvivalencia a magyar és a szlovén tudományos címekben, magam a helyzetet a huszárvágás módszerével oldom meg a gyakorlatban: magyar szövegben is a szlovén titulus rövidítését használom a nevem előtt. Ilyenkor, amikor a megnevezések a különböző fogalomszintek egymáshoz viszonyításával állapíthatók csak meg ellentmondásmentesen, megfelelő fogalmi háló segítheti, pontosíthatja a megoldást (Prószéky et al. szerk., 2023).

A magyar nyelvben a *profesor emeritus* „nyugalmazott professzor” vagy „nyugalmazott egyetemi tanár” formában él. Ez a cím a nyugdíjba vonult, kiemelkedő tudományos munkásságú egyetemi tanárok elismerése, akik megtartják címüket, és gyakran továbbra is kapcsolatban maradnak az intézménnyel.

Az *emeritus* (’tiszteletbeli; érdemes’ – többes számban *emeriti*) kiegészítés Szlovéniában szélesebb fogalomkörű. Elsősorban a *professor* vagy a *püspök* hivatali címmel együtt használják, néha pedig érdemes tudós vagy kutató esetében is. A professzorok különleges érdemeiért adják, egyes helyeken pedig rendszeresen nyugdíjazáskor is, mivel csak a „nyugdíjas” státuszát jelzi (szlovénül: *emeritirani profesor*), ezért az idegen nyelvű *emeritus* kifejezés automatikus megfeleltetése „érdemes professzorként” gyakran nem helytálló.

A felsőoktatásban nagyon fontos tényező a megszerzett végzettség pontos, érthető és követhető megfogalmazása (gondolni kell a különböző országok diplomái megfeleltetésének lehetőségére is). A magyar nyelv és irodalom alapszakot (hat félév, 180 ECTS) végzetek diplomájában ez áll: *diplomant madžarskega jezika s književnostjo (UN) in...*, illetve ugyanez megfogalmazódik nőnemben is (*diplomantka...*), ami szó szerinti fordításban az *okleveles magyar nyelv és irodalom szakos bölcsész* terminusnak felel meg, közöttük teljes az ekvivalencia. A zárójeles (UN) az alapszakot jelöli (egyetemi diploma), az *in* (’és’) pedig arra utal, hogy a program kétszakos, a másik szak diplomarésze is bekerül természetesen a

diplomába. Az alapszakos hungarológia oktatási program elvégzése után a *diplomant/diplomantka hungaristike (UN)* a végzettség megfogalmazása, ami a magyarban az *okleveles alapszakos hungarológusnak* felel meg.

A második szint (magiszteri tanárképző program) diplomája *magister/magistrice profesor madžarskega jezika s književnostjo in...* formában honosodott meg Szlovéniában. Magyarul a *(magiszteri fokozatú) magyar nyelv és irodalom szakos tanár* felel meg legjobban a forrásnyelvi terminusnak, viszont nincs teljes ekvivalencia, elsősorban a *profesor/profesorica* és a *tanár* közti jelentéskülönbség miatt. A *profesor/profesorica* a szlovénban egyetemi tanárt jelöl elsősorban, viszont középiskolai tanár jelentésben is gyakori és következetes a használata. A fogalmi és a nyelvi ekvivalencia elkülönítésének jelentőségét jól mutatja ez a példa. A két terminus látszólag teljes ekvivalenciában áll egymással, de ez csak a nyelvi szintre, a formai ekvivalenciára igaz. Fogalmi ekvivalencia nincs (Prószéky et al. szerk., 2023).

A második szintű hungarológia program diplomájába a *magister/magistrice hungaristike* cím kerül, azaz *magiszteri fokozatú hungarológus* a végzett hallgató. A diplomák szlovén egynyelvűek, jóllehet a magyar szak programjaiban a magyar a tanítás nyelve. Mivel azonban Maribor nem a nemzetiségileg vegyesen lakott területen van, ezért a kétnyelvű ügyintézés kérdése fel sem merül.

5.3. Régióspecifikusság a terminusokban

Nagyon érdekes és fölöttébb izgalmas kategória az adatbázisban (és a Terminizótárban) a régióspecifikus terminusok csoportja. Többnyire HU→HU irányú szakszavakról van szó, amelyek a magyar közösség magyar nyelvhasználatában élnek a magyar hivatalos változat mellett (vagy helyett). Ezek a szlovén többségi nyelvből származó közvetlen kölcsönszavak és -szerkezetek. Hangsúlyozni kell, hogy ezek a változatok elsősorban a szóbeli nyelvhasználat legitim részei, írásban vagy a hivatalos magyar, vagy helyette a hivatalos szlovén jelenik meg. A régióspecifikus terminusok felgyűjtésének elsődleges célja, hogy a készülő adatbázis a standard nyelvi elemeken túl a határon túli szóhasználatot is szemléltesse az oktatás doménen belül

Az egyik terminus az *órávázlat*, amely alapkategória az oktatásban, a tanárképző oktatási programokban az egyik leggyakoribb szakszó, a hallgatók megtanulják a módszertan kurzusokon a felépítését és funkcióját. A szó szlovén megfelelője a *priprava*, amit aztán egyszerűen lefordítottak magyarra, így lett belőle *előkészület* (SLO→HU→HU, azaz *priprava* → *előkészület* → *órávázlat*). A kölcsönszó használati gyakorisága messze a legnagyobb, az *órávázlat* még mindig idegen szóként hat, és szinte csak írásban találkozhatni vele.

A *tanmenet* terminusnak a *letni načrt* szlovén jelzős szerkezet a megfelelője. A szerkezet tükörfordítása az *éves terv*, ezt használják általában hivatalos, írott szövegekben is, megjelenik a muravidéki kétnyelvű iskolák nyelvhasználatában.

A főváltozatnak tekintendő *tanmenet* is igyekszik felzárkózni a használatban, ezt az egyetemi oktatásunk is szorgalmazza (terminusjavaslat), természetesen hozzáadó módon, additív szemlélettel, azaz a két forma békés egymás mellett élésével, s a megfelelő forma választásával a megfelelő kontextusban (*letni načrt* → *éves terv* → *tanmenet*).

A *nastop* terminus magyar ekvivalense a *vizsgatanítás*. A muravidéki főváltozat viszont a *fellépés*, ugyanis a szlovén terminusban ez utóbbi tartalom rögzült. A beszélt magyar nyelvben a *nastop* régiós ekvivalensként (közvetlen kölcsönszóként) jelenik meg, a *vizsgatanítás*nak elenyésző az előfordulása.

A *nem sikerült a vizsgám* vagy a *megbuktam a vizsgán* szerkezetet a szlovén nyelv a *padla sem na izpitu* szerkezettel adja vissza. A magyar nyelvhasználatban közvetlen transzferrel *elestem a vizsgán* szerkezet lesz, mivel a *padati se* ige jelentése 'elesik'. Egy kicsit másképp kifejezve ugyanez a tartalom az *eldobott a tanár a vizsgán* szerkezetben jelenik meg, a szlovén 'eldob' jelentésű *odvrgniti* hatására. Ma már a nyelvi kiegyenlítődés hatására időnként megjelenik a *kirúgott a vizsgán* informálisabb (szlengesebb) szerkezet is. Az *elmarad az előadás* a muravidéki magyar nyelvhasználatban az *elesik az előadás* szerkezetben realizálódik. A megfeleltetés alapja a szlovén *padal je predavanje* szerkezet, aminek igéje valóban az 'elesik' jelentésű lexéma. Ha ezeket a szerkezeteket nem is tekint(het)jük egyértelműen terminusnak, hanem inkább közvetlen kölcsönszerkezetnek (tükörfordítás), a muravidéki nyelvhasználatban a tágabb értelemben vett terminus szerepkörben léteznek, a beszélt nyelvben pedig egyeduralmúak.

A régióspecifikus *iskolavrecska* (szlovén megfelelője a *šolska vrečka* szószerkezet) összetett szó, hibrid szerkezetű, az iskolában használatos tisztasági csomag vagy tornazsák régiós változata. Előtagja magyar szó, utótagja a szlovén *vrečka* 'zacskó', teljes ekvivalensei egymásnak.

A munka közben magyarországi régióspecifikus terminussal is találkoztunk, például a *kancellár* terminus esetében, a szlovén nyelv ugyanis ezt a beosztást, ezt a terminust ebben a kontextusban nem ismeri. *Titkár* vagy *főtitkár* van (*tajnik* és *glavni tajnik*) a felsőoktatási intézményekben, de ez nem ekvivalense a magyarországi kancellárnak.

5.4. Országspecifikusság és ekvivalencia

A *Nacionalno preverjanje znanja (NPZ)* magyar ekvivalense az *Országos tudásfelmérés*. Ennek megfelelően a muravidéki kétnyelvű általános iskolák ügyintézésében megalkották a terminusra az *OTF* mozaikszót is (a szlovén nyelv gyakran alkalmaz rövidítéseket). Az *OTF* olyan külső tudásfelmérés, amelyben az adott tantárgyból országszerte ugyanazon a napon, egyenlő körülmények közt, azonos lebonyolítási eljárás szerint vesznek részt a tanulók. A szlovéniai *tudásfelmérés* és a magyarországi *kompetenciamérés* között funkcionális

ekvivalencia áll fenn az azonos cél, a hasonló szerkezet és tartalom, valamint a hasonló lebonyolítás okán. A muravidéki hivatalos magyar nyelvváltozatban szereplő mozaikszó a magyar nyelvben még nincs meg, terminusjavaslatként van jelölve az adatbázisban.

A *HOP (Hkratno opismenjevanje v slovenščini in madžarščini v dvojezični osnovni šoli – Poskus hkratnega opismenjevanja)*, azaz párhuzamos írás- és olvasástanítás (*PIOT*) mindkét nyelven, tulajdonképpen a betűvetés párhuzamos tanítása, a muravidéki kétnyelvű oktatás egyik innovációja: ez az oktatási program lehetővé teszi, hogy a magyar és a szlovén anyanyelvű/elsőnyelvű tanulók egyszerre, egymással párhuzamosan tanulják mindkét nyelvet (az államnyelvet és a kisebbségi anyanyelvet), anyanyelvi szinten. A magyarországi magyar nyelvben nincs meg egyik terminus sem, hiszen nincs meg maga a fogalom sem. Viszont fontos kategóriáról van szó, ezért terminusjavaslatként van jelölve az adatbázisban.

A muravidéki magyarság létezését alapvetően meghatározó egyik dokumentum a már említett *Zakon o posebnih pravica h italijanske in madžarske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobraževanja (ZPIMVI)*, vagyis *Az olasz és a magyar nemzeti közösségek külön jogainak törvénye a nevelés és oktatás terén*. A törvény országspecifikus, ezért terminusjavaslatként jelöltük meg az adatbázisban. Ugyanígy jártunk el a többi törvény, intézmény esetében is.

Az oktatói munka hallgatói véleményezési rendszere minden ország felsőoktatásában fontos szerepű. Visszajelzés oktatónak, diáknak, az egész programnak arról, hogy milyen minőségi szintet ér el az oktatási folyamat egésze. Szlovéniában erre szolgál az országspecifikus *študentska anketa* ('hallgatói kérdőív/hallgatói felmérés'). Ezt az anonim kérdőívet minden egyetemi státusszal rendelkező hallgatónak ki kell töltenie minden tanév végén, minden elvégzett kurzusról, elektronikus formában, ugyanis ez a magasabb évfolyamba lépés feltétele. Az eredményt az egyetem a saját honlapján minden évben nyilvánosságra hozza. A felmérés eredményei segíthetnek az egyetemi oktatóknak és minden más munkatársnak pedagógiai munkájuk fejlesztésében, visszajelzést adnak arról, hogy az egyes tantárgyak esetében a hallgatóknak a teljesített munkáért járó terhelése megfelelő-e, és befolyásolják az egyes tantárgyak és tanulmányi programok szerkezetének esetleges módosítását. A magyar és a szlovén terminus között funkcionális ekvivalencia mutatkozik.

A *kollégium* terminus idegen eredetű lexéma, nemzetközi szó, a latin *collegium*-ra vezethető vissza. Magyarországon elsősorban a középiskolás vagy egyetemista diákok lakhatását biztosító intézményként tartjuk számon. Szlovéniában a szó 'diákotthon' jelentésben nem él, helyette a *dijaški dom* és a *študentski dom* használatos. Az előbbi a középiskolai kollégiumot, az utóbbi az egyetemi kollégiumot nevezi meg.

A magyarban a *diák* nagyon tág jelentéskörű, iskolába járó fiatalembert jelent, teljesen független az iskolatípustól. A szlovén *dijak* csak középiskolást jelent, a *študent* pedig csak egyetemistát. Az általános iskolás diákot csak a *tanuló* (*učenec*) lexéma reprezentálja. A szlovén és a magyar terminusok között csak részleges ekvivalencia mutatkozik.

6. Összegzés

A kétfélmillió lakosú Szlovéniában a magyar nyelv regionális hivatalos nyelv státuszú. A szlovén államnyelvvél azonos értékű (és rangú) a Muravidéken, az őshonos magyar nemzeti közösség lakhelyén, az ún. nemzetiségileg vegyesen lakott (azaz kétnyelvű) területen (regionálisan hivatalos nyelv). A magyar nyelv muravidéki kontaktusváltozatainak kutatása, a nyelvhasználat minél szélesebb körű leírása továbbra is életű szükségesség. A kétnyelvűségi szemlélet hangsúlyozása, érvényre juttatása elengedhetetlen feltétele az anyanyelvi megmaradásnak, amely biztos és szükséges alapja a különböző nyelvekben élésnek egy kétnyelvű, multikulturális térségben (Kolláth, 2020). Ebben a folyamatban nagyon fontos szerepe van a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat minden (nyelvi határtalanító) programjának: a nyelvi akadálymentesítés minden törekvésének és konkrét lépésének, a Termini-szótár és az oktatásterminológiai adatbázis megalkotásának és folyamatos tökéletesítésének, a magyar nyelvi kodifikáció kiterjesztésének, hiszen mindez a külső régiók nyelvi helyzetének elemzésével az anyanyelvváltozatok vitalitásának erősítéséhez, egyfajta konvergens fejlődési irány stabilizálásához járul hozzá (Benő–Péntek szerk., 2011; Szoták, 2017; Benő et al., 2020). Ahogy az eddig leírtakból kiviláglik: a Termini Kutatóhálózat – eddig is és ezután is – minden munkájában következetesen arra a mozzanatra teszi a hangsúlyt, hogy a kutatási program az egész magyar nyelvterületre, és ne csak Magyarországra vonatkozzék, az összmagyar nyelvet, annak mindenfajta nyelvváltozatát tekintse kutatása tárgyának.

A tanulmány röviden bemutatta a muravidéki magyar nemzeti közösség (nyelvi) helyzetét, a kétnyelvű közoktatási modell legfontosabb ismérveit, a szlovéniai (kétnyelvű) felsőoktatás állapotát és törekvéseit. Rámutatott a legfontosabb tényekre, a szlovén felsőoktatás és a magyar nyelv viszonyára, a magyar nyelvű terminológia kialakulásának és implementációjának korlátaira, az akadályokra és a hiányjelenségekre egyaránt. Meggyőződésem, hogy mind a Termini-szótár, mind pedig a teljesen friss és aktuális oktatásterminológiai adatbázis a maga hiánypótló jellegével az egész nyelvtudománynak hasznára lehet. Munkánkat a továbbiakban ezen célok határozzák meg.

Irodalom

1. Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János szerk. 2011. *Nyelv és oktatás kisebbségben – Kárpát-medencei körkép*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
2. Benő Attila – Juhász Tihamér – Lanstyák István 2020. A Termini „határtalan” szótára. *Magyar Tudomány* 181/2: 153–163. o. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.2.2>
3. Benő Attila – Péntek János szerk. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
4. Csernicskó István – Márku Anita 2021. Ízelítők a Termini magyar–magyar szótár kárpátaljai anyagából. *Magyar Nyelvőr* 145/4: 417–431. o. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.4.417>
5. Hires-László Kornélia – Váradi Krisztián 2025. Ukrajnai országspecifikus oktatási terminusok az Oktatásterminológiai alprojektben és a Termini-szótár fejlesztésében. *Magyar Nyelvőr* 149/3: 328–348. o. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.3.328>
6. Kolláth Anna 2005. *Magyarul a Muravidéken*. Maribor: Maribori Egyetem.
7. Kolláth Anna 2020. A magyar nyelv muravidéki változata az új évezredben – az oktatás és a kutatás kontextusában. *Magyar Tudomány* 181/2: 177–189. o. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.2.4>
8. Novak Lukanovič, Sonja 2003. Jezikovno prilaganje na narodno mešanih območjih v Sloveniji. *Razprave in gradivo – Inštitut za narodnostna vprašanja* 42: pp. 38–62.
9. Péti Márton – Nagy Szabolcs – Szabó Balázs 2020. A Kárpát-medencei külhoni magyarság főbb helyi önkormányzati és településszerkezeti jellemzői. *Területi Statisztika* 60/3: 277–308. o. <https://doi.org/10.15196/TS600301>
10. Prószték Gábor – Fóris Ágota – B. Papp Eszter – Bölcskei Andrea – Lipp Veronika szerk. 2023. *A magyar terminológiastratégia kialakítása*. Zöld könyv. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont.
11. Szoták Szilvia 2017. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis burgenlandi gyakorlati példái. In: Fábíán Zsuzsanna szerk. *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 228–240. o.
12. Szoták Szilvia – Tamás Dóra Mária 2024. Egy készülő oktatásterminológiai adatbázis módszertani elvei. In: Bauko János – Presinszky Károly szerk. *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitra–Törökbálint: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat, 7–26. o.
13. URL: https://dosgenterovci-my.sharepoint.com/:x/g/personal/igorc_dosgenterovci_si/IQcJXLCYG9oTT6tvsqWIngBIAUbNDYGB9G7yoc564IFv6V8?time=FEogJeub3kg
(Letöltés dátuma: 2026.04.02.)

References

1. Bartha, Csilla – Nádor, Orsolya – Péntek, János eds. 2011. *Nyelv és oktatás kisebbségben – Kárpát-medencei körkép* [Language and Education in Minority Contexts – An Overview of the Carpathian Basin]. Budapest: Tinta Könyvkiadó. (In Hungarian)

2. Benő, Attila – Juhász, Tihamér – Lanstyák, István 2020. A Termini „határtalan” szótára [Termini’s “Borderless” Dictionary]. *Magyar Tudomány* 181/2: 153–163. o. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.2.2> (In Hungarian)
3. Benő, Attila – Péntek, János eds. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok* [Ten Years of the Termini Hungarian Language Research Network. Studies, Reports, Research Programmes]. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. (In Hungarian)
4. Csernicskó, István – Márku, Anita 2021. Ízelítők a Termini magyar–magyar szótár kárpátaljai anyagából [Samples from the Transcarpathian Material of the Termini Hungarian–Hungarian Dictionary]. *Magyar Nyelvőr* 145/4: 417–431. o. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.4.417> (In Hungarian)
5. Hires-László, Kornélia – Váradi, Krisztián 2025. Ukrajnai országspecifikus oktatási terminusok az Oktatásterminológiai alprojektben és a Termini-szótár fejlesztésében [Ukrainian Country-Specific Educational Terms in the Development of the Educational Terminology Database and the Termini Dictionary]. *Magyar Nyelvőr* 149/3: 328–348. o. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2025.3.328> (In Hungarian)
6. Kolláth, Anna 2005. *Magyarul a Muravidéken* [In Hungarian in the Prekmurje Region]. Maribor: Maribori Egyetem. (In Hungarian)
7. Kolláth, Anna 2020. A magyar nyelv muravidéki változata az új évezredben – az oktatás és a kutatás kontextusában [The Prekmurje Variety of Hungarian in the New Millennium – in the Context of Education and Research]. *Magyar Tudomány* 181/2: 177–189. o. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.2.4> (In Hungarian)
8. Novak Lukanovič, Sonja 2003. Jezikovno prilaganje na narodno mešanih območjih v Sloveniji [Language Adaptation in Ethnically Mixed Areas in Slovenia]. *Razprave in gradivo – Inštitut za narodnostna vprašanja* 42: pp. 38–62. (In Slovenian)
9. Péti, Márton – Nagy, Szabolcs – Szabó, Balázs 2020. A Kárpát-medencei külhoni magyarság főbb helyi önkormányzati és településszerkezeti jellemzői [The Main Local Governmental and Settlement-Structure Characteristics of Hungarian Communities beyond the Borders in the Carpathian Basin]. *Területi Statisztika* 60/3: 277–308. o. <https://doi.org/10.15196/TS600301> (In Hungarian)
10. Prószekey, Gábor – Fóris, Ágota – B. Papp, Eszter – Bölcskei, Andrea – Lipp, Veronika eds. 2023. *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv* [Developing the Hungarian Terminology Strategy. Green Book]. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. (In Hungarian)
11. Szoták, Szilvia 2017. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis burgenlandi gyakorlati példái [Practical Examples from Burgenland in the Termini Hungarian–Hungarian Dictionary and Database]. In: Fábíán, Zsuzsanna ed. *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 228–240. o. (In Hungarian)
12. Szoták, Szilvia – Tamás, Dóra Mária 2024. Egy készülő oktatásterminológiai adatbázis módszertani elvei [Methodological Principles of an Educational Terminology Database under Development]. In: Bauko, János – Presinszky, Károly eds. *Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés kétnyelvű környezetben*. Nyitra–Törökbálint:

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat, 7–26. o. (In Hungarian)

13. URL: https://dosgenterovci-my.sharepoint.com/:x/g/personal/igorc_dosgenterovci_si/IQCJXLCYG9oTT6tvsqWIngBIAUbNDYGb9G7yoc564IFv6V8?rtime=FEogJeub3kg
(Accessed: 02.04.2026).

Oktatásterminológia a szlovéniai (kétnyelvű) felsőoktatásban

Kolláth Anna, PhD. Maribori Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, egyetemi tanár. annakollath13@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1181-8038.

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat már harmadik éve aktívan részt vesz az ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont égisze alatt működő Terminológiastratégia program Oktatásterminológiai alprojektjében. Összehangolt munka eredményeként készül az a nyolc-, illetve az angollal együtt kilencnyelvű oktatásterminológiai adatbázis, amely jelentős mértékben hozzájárulhat az egységesebb nyelvű Kárpát-medencei felsőoktatási térség kialakulásához és megszilárdulásához. A Prószykó Gábor vezette csapat munkájának eredményeként olyan oktatásterminológiai adatbázis van kialakulóban, amely hasznos eszközként szolgálhat mind a fordításban, mind pedig minden olyan tevékenységben, amelyben a nyelvi transzfer különböző aspektusai kerülnek előtérbe.

A kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy a külső régiókban élő magyar nemzeti közösségek célja identitásuk, nyelvük és kultúrájuk megőrzése és erősítése, valamint az, hogy képesek legyenek megtalálni helyüket a globalizálódó, ugyanakkor regionalizálódó világban. Fontos továbbá, hogy rendelkezzenek azzal a tudással és azokkal a kompetenciákkal, amelyek segítségével megfogalmazhatják válaszaikat a folyamatosan újratermelődő és megújuló kihívásokra. E célok elérésében különösen az anyanyelvi oktatásnak van meghatározó szerepe. Anyanyelvi oktatás nélkül a magyar nyelv funkcionális visszaszorulása és térvészése elkerülhetetlenné válik, a magyar identitás megtartása pedig ellehetetlenül.

A tanulmány röviden bemutatja a muravidéki magyar nemzeti közösség nyelvi helyzetét, a kétnyelvű közoktatási modell legfontosabb ismérveit, valamint a szlovéniai, ezen belül a kétnyelvű felsőoktatás nyelvi helyzetét és törekvéseit. Rámutat a legfontosabb tényekre, a szlovén felsőoktatás és a magyar nyelv viszonyára, továbbá a magyar nyelvű terminológia kialakulásának és implementációjának korlátaira, akadályaira és lehetőségeire. Mindezt az eddig elkészült szlovéniai nyelvi anyag néhány tendenciájának és konkrét példájának bemutatásával teszi.

Kulcsszavak: magyar nyelv, Muravidék, szlovéniai felsőoktatás, Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat, oktatásterminológia, terminológiastratégia, nyelvi transzfer.

Освітня термінологія у системі словенської (двомовної) вищої освіти

Коллат Анна, доктор філософії. Мариборський університет, кафедра угорської мови та літератури, професор. annakollath13@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1181-8038.

Третій рік поспіль Дослідницька мережа угорської мови «Termini» бере активну участь у освітньо-термінологічному підпроекті Програми термінологічної стратегії, що діє під егідою Угорського мовознавчого дослідницького центру Наукового університету ім. Лоранда Етвеша. У результаті скоординованої роботи незабаром буде створено восьмимовну, а разом з англomовною частиною — дев'ятимовну освітньо-термінологічну базу даних, яка може зробити вагомий внесок у формування та зміцнення уніфікованого мовного простору в системі вищої освіти Карпатського басейну. Завдяки роботі команди під керівництвом професора Габора Просеки формується освітньо-термінологічна база даних, яка може стати корисним інструментом як у перекладацькій діяльності, так і в тих видах діяльності, у яких на першому плані є різні аспекти мовного трансферу.

Результати дослідження засвідчують, що метою угорських національних спільнот, які проживають у прикордонних регіонах, є збереження та зміцнення своєї ідентичності, мови й культури, а також здатність знайти своє місце у світі, що глобалізується і водночас регіоналізується. Важливо також, щоб вони володіли знаннями та компетентностями, які дають змогу формувати відповіді на виклики, що постійно відтворюються й оновлюються. У досягненні цих цілей особливо важливу роль відіграє освіта рідною мовою. Без неї функціональне звуження сфер уживання угорської мови та втрата її позицій стають неминучими, а збереження угорської ідентичності — неможливим.

У статті представлено мовну ситуацію угорської національної спільноти в регіоні Прекмур'я, охарактеризовано найважливіші особливості двомовної моделі загальної середньої освіти, а також мовну ситуацію та мовні прагнення у системі вищої освіти у Словенії, зокрема двомовної вищої освіти. Окреслено найважливіші факти, взаємозв'язок між системою вищої освіти Словенії та угорською мовою, а також обмеження, перешкоди й можливості, пов'язані з формуванням і впровадженням угорськомовної термінології. Це здійснено шляхом представлення окремих тенденцій і конкретних прикладів зі словенського мовного матеріалу.

Ключові слова: угорська мова, Прекмур'я, система вищої освіти у Словенії, Дослідницька мережа угорської мови «Termini», освітня термінологія, термінологічна стратегія, мовний трансфер.

Educational terminology in Slovenian (bilingual) higher education

Anna Kolláth, PhD. University of Maribor, Department of Hungarian Language and Literature, professor. annakollath13@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1181-8038.

The Termini Hungarian Language Research Network has been actively participating for the third year in the Educational Terminology Subproject of the Terminology Strategy Programme operating under the auspices of the ELTE Hungarian Research Centre for Linguistics. As a result of coordinated work, an eight-language, or together with English, a nine-language educational terminology database is being developed, which may make a significant contribution to the formation and consolidation of a more linguistically unified higher education area in the Carpathian Basin. As a result of the work of the team led by Professor Gábor Prószték, an educational terminology database is taking shape that may serve as a useful tool both in translation and in all activities in which various aspects of linguistic transfer come to the fore.

Research clearly shows that the aim of Hungarian national communities living in cross-border regions is to preserve and strengthen their identity, language and culture, and to be able to find their place in a globalising yet simultaneously regionalising world. It is also important that they possess the knowledge and competences that enable them to formulate their responses to constantly reproducing and renewing challenges. In achieving these aims, education in the mother tongue plays a particularly decisive role. Without mother-tongue education, the functional decline and loss of domains of the Hungarian language become inevitable, while the preservation of Hungarian identity becomes impossible.

The study briefly presents the linguistic situation of the Hungarian national community in the Prekmurje region, the most important features of the bilingual public education model, and the linguistic situation and aspirations of higher education in Slovenia, including bilingual higher education. It points out the most important facts, the relationship between Slovenian higher education and the Hungarian language, as well as the limitations, obstacles and opportunities related to the development and implementation of Hungarian-language terminology. It does so by presenting several tendencies and specific examples from the Slovenian linguistic material prepared so far.

Keywords: *Hungarian language, Prekmurje, higher education in Slovenia, Termini Hungarian Language Research Network, educational terminology, terminology strategy, linguistic transfer.*

УДК 82-312.9:82.091

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-28-44

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Received: 10.02.2026

Accepted: 23.03.2026

Published: 30.05.2026

Nataliia Deviatko

Genre and stylistic features of fantasy works and the terminological history of the genre's formation

1. Problem statement

In contemporary literary discourse, fantasy remains a genre marked by persistent terminological debate. Despite its extensive presence within the global cultural space, the theoretical framework for identifying the genre-specific and stylistic boundaries of fantasy still requires further clarification. This difficulty stems from the absence of a unified approach to defining a *fantasy text* and from the need to differentiate fantasy from adjacent categories within the broader paradigm of speculative fiction.

The question of the genre's genesis and the evolution of its conceptual dominants – from mythopoetic origins to modern transformations shaped by postmodernist influences – demands separate and focused consideration. Moreover, discrepancies in the interpretation of key concepts established by genre theorists call for a systematic reassessment of the terminological apparatus employed in the analysis of fantasy works. Clarifying the correlation between heroic and comic components, as well as determining the function of the mythopoetic substrate within the textual structure, constitutes an essential step toward an objective evaluation of fantasy's place in the contemporary literary process.

2. Analysis of recent research and publications

The scholarly understanding of the fantasy paradigm was initially shaped by the works of international theorists, many of whom combined academic research with creative writing practice. Studies by J. Clute and J. Grant (1999), R. Jackson (1981),

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 28–44.

E. Swinfen (1984), T. Todorov (1975), B. Attebery (1992), and F. Mendlesohn (2008) are particularly significant for defining the genre, clarifying its boundaries, and situating it within the broader field of non-realist literature. Issues concerning the ontology of the *secondary world* and the specificity of the *literature of wonder* are conceptually articulated in the essays of J. R. R. Tolkien, R. Zelazny (2025), and A. Sapkowski (1993), while various aspects of the genesis, rhetoric, and poetics of speculative writing have also been examined by S. Lem (1984), D. Hahn (2017), K. Hume (1984), and D. Suvin (1979).

Among the indispensable works in international fantasy studies, Tz. Todorov's (1975) *The Fantastic* remains important for clarifying the distinction between the fantastic, the uncanny, and the marvelous; B. Attebery's (1992) *Strategies of Fantasy* approaches fantasy as a flexible field defined by recurring structural and thematic strategies; F. Mendlesohn's (2008) *Rhetorics of Fantasy* offers an influential typology based on the reader's mode of entry into the secondary world; and K. Hume's (1984) *Fantasy and Mimesis* is significant for understanding fantasy as a distinct imaginative mode that transforms and reinterprets reality. *The Cambridge Companion to Fantasy Literature*, edited by F. Mendlesohn and E. James (2012), serves as an important reference point for situating the present study within international fantasy scholarship, while D. Suvin's (1979) *Metamorphoses of Science Fiction* remains relevant for framing fantasy within the wider domain of speculative fiction. Within this broader critical tradition, one of the least clarified issues remains the internal worldview differentiation of fantasy itself.

In Ukrainian literary studies, interest in fantasy discourse has shown a steady and systematic increase. The theoretical foundations for the study of genre transformations and the meta-genre nature of speculative fiction are laid out in the works of O. Stuzhuk (2006), N. Kopystyanska (2005), O. Bondareva (2006), and O. Romanenko (2014). The archetypal dimension and mythological integrity of the genre are analyzed in the studies of N. Sytnyk (2009) and O. Tykhomyrova (2008), while the genesis of Ukrainian fantasy and its genre modifications have been examined by O. Leonenko (2010), S. Khorob (2017), O. Shaposhnyk (2014), O. Zhuravska (2018), and Yu. Zaichenko (2019).

The present article also draws on works important for the analysis of mythopoetic structure, character functions, and initiatory models in fantasy, including V. Propp's (1968, 1984) studies of folktale morphology and historical poetics, C. Vogler's (2007) interpretation of mythic structure in narrative, D. Hahn's (2017) observations on quest and multidimensional perspective, V. Dudurich's (2018) reflections on the reader's immersion into fantasy worlds, and I. Pomazan's (2013) discussion of Tolkien's reception in Ukrainian scholarship.

Despite the substantial body of existing scholarship, issues of terminological precision in the interpretation of fantasy's core functions, as well as the analysis

of worldview differentiation within the genre, remain insufficiently studied and require further investigation.

The aim of the article is to conduct a systematic analysis of the genre and stylistic features of fantasy and to clarify the terminological framework of the genre's development. To achieve this aim, the following objectives are set:

- 1) to trace the history of the genre's formation, from its earliest identifiable examples to the epic narrative forms of the mid-twentieth century;
- 2) to explicate the conceptual functions of fantasy (*enchantment*, *secondary belief*, and *recovery*) through the prism of J. R. R. Tolkien's theoretical legacy and to clarify their terminological interpretation within Ukrainian scholarly discourse;
- 3) to analyze the worldview differentiation between the *heroic* and *comic* modes of fantasy, particularly in the context of postmodernist influence;
- 4) to determine the role of the mythopoetic substrate and archetypal models in the construction of the artistic world and in the formation of the fantasy hero's identity.

3. Research methods and methodology

The methodological framework of this study is based on a comprehensive approach that integrates general scientific methods with specialized methods of literary analysis. In particular, the following methods are employed:

- 1) the diachronic (historical-genetic) method, used to trace the evolution of the fantasy genre and the stages of its terminological formation;
- 2) hermeneutic analysis, applied to reinterpret and clarify the fundamental concepts within J. R. R. Tolkien's theoretical legacy;
- 3) the comparative method, used to contrast the worldview models of heroic and comic fantasy and to analyze the reception of the genre across different cultural paradigms (modernism and postmodernism);
- 4) mythocritical and archetypal analysis, employed to determine the role of the mythopoetic substrate in the construction of the artistic world and in the structuring of the hero's image.

The hermeneutic method is applied primarily to the reinterpretation of Tolkien's essay *On Fairy-Stories*, especially to the clarification of the concepts of enchantment, secondary belief, recovery, and escape in their original theoretical context. The comparative method is used to distinguish between heroic and comic fantasy as two worldview-oriented modes of the genre and to trace the influence of postmodernism on their divergence. Mythocritical and archetypal analysis informs the discussion of the mythopoetic substrate of fantasy, including the role

of quest structure, archetypal character functions, and initiatory models in shaping the artistic world and the fantasy hero's identity.

4. Presentation of the main material

Among the existing definitions of the fantasy genre, the formulation proposed by J. Clute and J. Grant appears to be the most precise:

"A fantasy text is a self-coherent narrative. When set in this world, it tells a story which is impossible (as we perceive it); when set in the otherworld, that otherworld will be impossible, though the story may be realistic. ... A fantasy text requires empathy from the reader; the reader must live the story alongside the author and the characters" (Clute–Grant, 1999).

This definition is particularly significant because it encodes not only formal characteristics but, more importantly, reveals the worldview foundations of fantasy and the mechanism of its influence on the reader. The definition proposed by J. Clute and J. Grant may be more precisely understood within the broader field of contemporary fantasy theory. In particular, B. Attebery's concept of fantasy as a *fuzzy set* (Attebery, 1992), F. Mendlesohn's emphasis on rhetorical entry into the secondary world (Mendlesohn, 2008), and K. Hume's understanding of fantasy as an imaginative mode all confirm that the genre should be interpreted not only through fixed definitions, but also through its structural principles, narrative rhetoric, and worldview-related functions (Hume, 1984).

When situated within this broader theoretical field, fantasy appears not as a fixed and isolated form, but as a genre whose historical formation and internal differentiation require separate consideration.

Although literary scholars began using the term *fantasy* as early as the 1920s and 1930s, the genre acquired its definitive form as a coherent system embodied in a wide range of works only in the second half of the twentieth century. One of the earliest works identified by scholars as fantasy proper is R. E. Howard's *Conan* series – a cycle of nearly twenty stories published between 1932 and 1936. Although the *Conan* cycle is often treated as one of the earliest recognized examples of fantasy proper in twentieth-century scholarship, the prehistory of the genre also includes such important predecessors as G. MacDonald, W. Morris, and Lord Dunsany, whose works significantly shaped the development of modern secondary-world fantasy.

The next major landmark was J. R. R. Tolkien's *The Hobbit, or There and Back Again*, which was initially classified as an *authorial fairy tale* and did not attract sustained scholarly attention, despite its considerable popularity with a broad readership. Soon after the publication of *The Hobbit*, Tolkien began work on the epic narrative *The Lord of the Rings* (1954–1955), a work that opened a new chapter in both literature and literary studies. It is precisely this text that is widely regarded as

the foundation for the development of the fantasy genre as a whole and, in some scholarly interpretations, as the first fully realized exemplar of fantasy.

Upon completing his major work *The Lord of the Rings*, J. R. R. Tolkien offered a scholarly justification for the specific genre principles underlying his creative practice. This justification is articulated in the essay “*On Fairy-Stories*” (1947), which, despite its significant influence in international scholarship, remains insufficiently known within the domestic academic context. The essay is frequently encountered under the incorrect title “*On Fairy Tales*” (*Pro charivni kazky*), a mistranslation that substantially distorts the conceptual focus of the study.

In this work, J. R. R. Tolkien identifies three fundamental functions of a fantasy narrative:

- 1) *enchantment* – the reader’s imaginative involvement in the world depicted in the literary work;
- 2) *secondary belief* – a firm and sustained conviction in the internal truth of the fictional world and its coherence with reality, on the basis of which a new *secondary world* is constructed;
- 3) *recovery* – recovery, or the ability to see things as if for the first time (Tolkien, 1983).

When applying these criteria in textual analysis, it is essential to note that the category of the *secondary world* is not evaluative in nature; rather, it indicates the genetic connection of the fantasy space to objective reality.

The third criterion, *recovery*, requires particular attention, as it is frequently misinterpreted as *solace*. Tolkien does indeed address the importance of a happy ending to an adventure, emphasizing its significance for the reader no less than for the characters themselves. However, the issue lies in the organic affiliation of fantasy with the *literature of wonder* (*littérature du merveilleux*), as opposed to the *literature of the uncanny* (*littérature fantastique* in Todorov’s sense), in which a happy ending is typically rejected. Although Tolkien’s conceptual vocabulary differs from Todorov’s structural classification, Todorov’s model helps clarify why fantasy is most closely aligned with the mode of the marvelous (Todorov, 1975). From this perspective, fantasy belongs primarily to the mode of the marvelous, since it presupposes the acceptance of the impossible as internally coherent within the secondary world. However, the influence of postmodernism significantly transforms the fantasy genre. Consequently, a portion of fantasy texts aligns more closely with the mode of the uncanny than with the mode of the marvelous. This is most evident in the protagonists’ loss of agency and internal psychological complexity (with negative emotions being the only exception), as well as the characters’ dependence on external circumstances instead of achieving internal development.

Within the framework of philosophical terminology, the description of this function readily correlates with the concept of *rebirth* achieved through immersion

in a worldview myth that contains actualized archetypes. By engaging with the sacred energy of myth, the individual returns to their own nature and to a life-affirming worldview, restoring psychological equilibrium, inner integrity, and the meaningful fullness of existence. Consequently, upon returning from the artistic world, the recipient acquires the strength necessary to productively transform their own reality. In her research on J. R. R. Tolkien's work, O. Tykhomyrova identifies precisely such mythological integrity as embodied in *The Lord of the Rings* (Tykhomyrova, 2008, pp. 117–118).

Similarly, the term *escape* is frequently misinterpreted as *flight* or *escapism*. Tolkienian escape should not be equated with destructive escapism, since it implies not the rejection of reality, but the recovery of the individual's capacity to return to reality in a renewed and more integral state. Tolkien's essay indeed addresses the *escape* of the individual from the destructive technogenic reality of modernity, which has become a hostile environment for humanity. The scholar's identification of Evil with true ugliness is fundamentally mythological in nature:

"Progress is diseased by modernism, and we feel acutely both the ugliness of our creations and the fact that they serve evil. This causes a desire to escape – not from life, but from modernity and from the ugliness created by our own hands. Because for us, evil and ugliness are inseparably linked" (cited in Pomazan, 2013, p. 13).

It is therefore likely that Tolkien perceived the post-war world as a devastated space, responsibility for which lies with humanity's choice of a misguided path of development. However, this *escape* is not final; rather, it is oriented toward the recovery of the individual and, subsequently, of the real world as a whole. The depth of the worldview myth helps to explain why, in the context of the Russian–Ukrainian war of the twenty-first century, symbolic elements from Tolkien's works were widely appropriated and became immediately intelligible even to those unfamiliar with the original texts.

As the genre evolved, its juxtaposition with science fiction became increasingly pronounced. The conflict between these two directions was particularly acute in Soviet literary studies, a context that significantly shaped audience reception of both genres. This confrontation appears to have been artificially provoked in order to fragment the speculative paradigm, since fantasy and science fiction themselves lack any inherent internal potential for such antagonism.

At the same time, a process of worldview differentiation took place within fantasy, resulting in the emergence of two dominant orientations within the genre: *heroic fantasy* and *comic fantasy*. This distinction may also be correlated with existing genre classifications in fantasy studies. In particular, F. Mendlesohn's *Rhetorics of Fantasy* demonstrates that fantasy may be differentiated according to the rhetorical mode by which the reader and the protagonist enter into relation with the fantastic world, whether through portal-quest, immersive, intrusion, or

liminal structures. In this sense, the distinction between heroic and comic fantasy in the present article should be understood as a working analytical framework for describing two different worldview orientations within the genre, rather than as a universally accepted typology.

Most works belonging to the heroic fantasy *“are characterized by profound philosophical depth, drama, and even a tragic plot, as the resolution of moral and ethical problems by the heroes often occurs on the brink of life and death”* (Pomazan, 2013, p. 12). This, however, does not preclude the presence of humorous elements within such texts. Comic fantasy is structured differently and primarily fulfils an entertaining function, employing play as a plot-forming principle. It was this variant that first came under the influence of postmodernism and, in the second half of the twentieth century, temporarily pushed heroic fantasy to the periphery of the literary process.

Works by J. R. R. Tolkien, U. Le Guin, and R. Zelazny can be identified as world-class examples of classic heroic fantasy. Despite the substantial nature of their plot structures, all these works are united by a high level of reflection on values, the absence of play as the basis of being, and an ethical component at the structural level of the work. Among the most prominent representatives of comic fantasy, the work of T. Pratchett stands out today, as he created his own ludic (play-based) fantasy space. This differentiation becomes especially visible in those literary cultures where postmodernism altered the genre unevenly and under specific ideological conditions. The post-Soviet space provides one of the clearest examples of such an uneven transformation.

The situation began to change in the second decade of the twenty-first century, with the gradual weakening of postmodernist positions. In the post-Soviet space, similar processes have been unfolding, though in a more complex form. Here, postmodernism entered cultural discourse both in its classical manifestation and in the form of an ersatz. As a result, this space did not experience the full evolution – or, more precisely, the subsequent degradation – of this worldview paradigm in parallel with the rest of the world. This asymmetry has produced specific difficulties in the perception and evaluation of postmodern phenomena and ideology.

In the post-Soviet cultural space, postmodernism often entered literary production not as a fully developed philosophical paradigm but as a set of external stylistic markers: irony, intertextual play, genre parody, and relativization of ethical hierarchies. In fantasy, this often resulted in the weakening of mythopoetic integrity and the replacement of initiatory depth with playful fragmentation. Such tendencies may be observed in a number of late and post-Soviet Slavic fantasy texts, where the secondary world functions less as an ontological model and more as a field of textual play.

These worldview differences were not only embodied in literary practice but also, to some extent, conceptually articulated by the writers themselves. While J. R. R. Tolkien and R. Zelazny articulated key features of *heroic fantasy*, the ideology of postmodernism within the genre was systematically articulated by the Polish speculative fiction writer A. Sapkowski. He not only sought to narrow the boundaries of fantasy to Celtic legends (Pomazan, 2013, p. 13) but also sharply opposed the genre to the fairy tale, denying any connection between fantasy and the ancient worldview myth. These ideas, formulated in the essay *No Gold in the Grey Mountains* (*Nie ma złota w Szarych Górach*) (Sapkowski, 1993), shaped the development of fantasy in Slavic literary cultures for several decades.

This broader Slavic context also helps clarify the internal differentiation of contemporary Ukrainian fantasy. Both of these worldview orientations are clearly discernible within it. A significant influence of postmodern aesthetics may be traced in the works of V. Arienev, O. Hovda, T. Zavitalo, D. Korniy, K. Matviienko, and H. Pahutiak, where playful strategies, intensified intertextuality, and semantic relativization often become structurally important. By contrast, heroic fantasy with a pronounced ethical foundation is represented in the works of D. Bilyi, A. Hulkevych, Ya. Katorozh, M. Marchenko, N. Matolinets, T. Mykitchak, M. Muliar, O. Tkach, and M. Chumarna, whose texts preserve the value-centered and initiatory potential of the genre. Beyond terminological disputes and ideological shifts, however, fantasy preserves a stable connection with mythological and archetypal structures.

In general, the number of definitions of the fantasy genre is no smaller than that of speculative fiction as a whole. Most frequently, fantasy is defined as the result of a synthesis of a reinterpreted worldview or cosmogonic myth, the fairy tale, and the chivalric romance.

The action in such works often unfolds within a conventional Middle Ages – a setting inherited from the chivalric romance along with the categories of heroic nobility. Yu. Zaichenko observes: “*Since the foundation of fantasy is built upon a social protest against rapid industrialization and, as its result, the soullessness of modern society, the fictional worlds of fantasy are mostly endowed with the features of the real or legendary past of Europe, typically the Middle Ages*” (Zaichenko, p. 103). The epic scale, tragic dimension, and a certain eschatological quality of fantasy texts constitute a reinterpretation of myth within the genre’s own coordinates, enabling the creation of a coherent and internally consistent world.

Fairy tales primarily persist within fantasy at the level of worldview influence and within the work’s moral and ethical framework. From the wonder tale, fantasy also inherits a system of characters described by V. Propp in “*Historical Roots of the Wonder Tale*” (Propp, 1984) and “*Morphology of the Folktale*” (Propp, 1968). It is from this mythological space that the protagonist and antagonist emerge, along with mediating figures such as the hero, the false hero, the rival, the magical helper, the

donor, and others. Unlike their folktale counterparts, fantasy characters possess a significantly greater degree of conscious agency and psychological complexity, reflecting an evolution of traditional character archetypes.

An essential feature of fantasy is its engagement with folklore and the creation of an original mythology correlated with archetypal representations of humanity. Some scholars include the presence of folklore or national mythology among the mandatory attributes of fantasy; however, under certain conditions, this criterion may prove misleading or lead to an inaccurate interpretation of a fantasy text. The national component is no less significant for fantasy than for any other genre, as it diversifies thematic concerns and enriches ideas in their life-affirming dimension. The world depicted by a fantasy author acquires a sense of realism through systematic detailing, and when such a world possesses a national horizon, its impact becomes even more pronounced. O. Shaposhnyk interprets the process of constructing a distinct reality as the creation of an entire complex of cultural heritage for such a world: *“language, literary heritage, traditions, clothing, rituals, and ceremonies”* (Shaposhnyk, 2014, p. 7).

Among the structure-forming features of fantasy, O. Stuzhuk identifies two primary ones:

- 1) *“a detailed fictional world, deepened in space and time”;*
- 2) *“the primacy of the human over the entourage, where the writer’s attention is focused on the formation of the hero, his spiritual growth,”* achieved through *“the application of a series of techniques, particularly the chronotope of the road”* (Stuzhuk, 2006).

Thus, the path of individual formation proves more decisive than even the degree of realism of the fantasy world itself. This principle is archetypal in nature and was formulated by C. Vogler in relation to mythologized texts: *“Such stories are accurate models of the functioning of the human mind, true psychological maps. They are psychologically effective and emotionally realistic, even when they depict fantastic, impossible, or unreal events”* (Vogler, 2007, p. 4). D. Hahn likewise addresses the initiatory function of the quest in his analysis of the multidimensionality of perspective in artistic works. He notes that through the journey along the path – understood as a quest – and, most importantly, within one’s own inner world, the hero discovers personal identity and harmony (Hahn, 2017, p. 529).

The potential for immersion in the fantasy world is so profound that works of this genre possess a *“specific property of withdrawing the individual from reality”* (Dudurich, 2018, p. 23), as the reader is able to *“enter the image with the integrity of their entire being”* (V. Limonchenko) (cited in Dudurich, 2018, p. 23). This phenomenon may facilitate either personal development or, conversely, absorption, occurring when – under certain circumstances and even for extended periods – the world of the book comes to dominate the reader’s perception of

reality. Although concerns regarding the potentially negative effects of such immersion do exist, they are often overstated.

5. Conclusions

The present study establishes that fantasy constitutes a self-coherent system in which the unreality of the depicted world is compensated for by logical consistency and worldview depth. A re-examination of J. R. R. Tolkien's theoretical legacy makes it possible to argue that the key functions of the genre – *enchantment*, *secondary belief*, and *recovery* – are ontological in nature and are directed toward the restoration of the integrity of the human personality rather than toward a purely entertaining effect. It is further demonstrated that the worldview differentiation between heroic and comic fantasy is determined by differing attitudes toward the mythological substrate: whereas the heroic mode actualizes archetypal models and the initiatory path of the hero, the comic mode, under the influence of postmodernism, tends toward deconstruction and play. Consequently, fantasy should be understood not as a form of destructive escapism, but as a means of mythopoetic comprehension of reality that, through immersion in the *secondary world*, enables the recovery of an individual's spiritual resources.

Література

1. Бондарева Олена 2006. *Міф і драма у новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання: монографія*. Київ: Четверта хвиля.
2. Дудурич Віталій 2018. Місце феномену «фентезі» у процесі формування особистості. *Філософська антропологія і філософія культури* 384/11: с. 23–27.
3. Журавська Оксана 2018. *Дихотомія «реального» й «ірреального» хронотопу як категоріальна жанрова ознака українського химерного роману 2-ї половини ХХ ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка.
4. Зайченко Юлія 2019. Функціонування архаїзмів в англomовних текстах фентезі. *Актуальні питання іноземної філології: науковий журнал* 10: с. 102–107.
5. Копистянська Нонна 2005. *Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія*. Львів: Паіс.
6. Леоненко Олександра 2010. *Жанр фентезі в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.
7. Помазан Ігор 2013. *Провідні напрямки масової літератури: навчально-методичний посібник для студентів з курсу, які навчаються за напрямом*

- підготовки 6.020303 – Філологія (кредитно-модульна система). Харків: Видавництво НУА.
8. Романенко Олена 2014. Жанрові моделі масової літератури: походження, напрями еволюції та типологія. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна* 60/1: с. 315–322.
 9. Ситник Наталія 2009. *Фентезі Дж. Р. Р. Толкіна: архетиповий вимір художньої структури. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Сімферополь.
 10. Стужук Олеся 2006. *Художня фантастика як метажанр (на матеріалі української літератури XIX–XX ст.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
 11. Тихомирова Олена 2008. Дж. Р. Р. Толкін і література XX століття. In: *Світова література на перехресті культур і цивілізацій*. Сімферополь: Кримський архів, с. 115–126.
 12. Хороб Соломія 2017. *Жанрові особливості української фантастики кінця XX – початку XXI століття*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.
 13. Шапошник Оксана 2014. *Жанрово-стилістична та ідіостилістична специфіка перекладу фентезі (на матеріалі англомовних текстів сучасної дитячої літератури та їх українських перекладів)*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Херсон: Херсонський державний університет.
 14. Attebery, Brian 1992. *Strategies of Fantasy*. Bloomington: Indiana University Press. <https://doi.org/10.2979/4780.0>
 15. Clute, John – Grant, John eds. 1999. *The Encyclopedia of Fantasy*. London: Orbit.
 16. Hahn, Daniel 2017. *The Oxford Companion to Children's Literature*. Oxford: Oxford University Press.
 17. Hume, Kathryn 1984. *Fantasy and Mimesis: Responses to Reality in Western Literature*. New York–London: Methuen. <https://doi.org/10.2307/1771923>
 18. Jackson, Rosemary 1981. *Fantasy: The Literature of Subversion*. New York–London: Methuen.
 19. James, Edward – Mendlesohn, Farah eds. 2012. *The Cambridge Companion to Fantasy Literature*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL9780521429597>
 20. Lem, Stanislaw 1984. *Microworlds: Writings on Science Fiction and Fantasy*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.
 21. Mendlesohn, Farah 2008. *Rhetorics of Fantasy*. Middletown: Wesleyan University Press.
 22. Propp, Vladimir 1968. *Morphology of the Folktale*. Translated by Laurence Scott. 2nd ed. Austin: University of Texas Press.
 23. Propp, Vladimir 1984. *Theory and History of Folklore*. Translated by Ariadna Y. Martin and Richard P. Martin. Minneapolis: University of Minnesota Press.

24. Sapkowski, Andrzej 1993. Pirog albo Nie ma złota w Szarych Gorach. *Nowa Fantastyka* 128/5. <https://lets Goretro.pl/websites/kultura-asapkowski/publicys/pirog.html.po.htm> (Accessed: 10.02.2026).
25. Suvin, Darko 1979. *Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre*. New Haven-London: Yale University Press.
26. Swinfen, Ann 1984. *In Defence of Fantasy: A Study of the Genre in English and American Literature since 1945*. London-Boston: Routledge – Kegan Paul.
27. Todorov, Tsvetan 1975. *The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
28. Tolkien, Christopher ed. 1983. Tolkien J. R. R. On Fairy-Stories. In: *The Monsters and the Critics, and Other Essays*. London: George Allen – Unwin, pp. 109–161.
29. Vogler, Christopher 2007. *The Writers Journey: Mythic Structure for Writers*. Studio City: Michael Wiese Productions.
30. Zelazny, Roger 2025. *On Writing Science Fiction and Fantasy*. Positronic Publishing.

References

1. Bondareva, Olena 2006. *Mifi drama u novitnomu literaturnomu konteksti: ponovlennia strukturnoho v'iazku cherez zhanrove modeliuvannia: monohrafiia* [Myth and Drama in the Contemporary Literary Context: Renewing the Structural Connection through Genre Modelling: A Monograph]. Kyiv: Chetverta khvyliia. (In Ukrainian)
2. Dudurych, Vitalii 2018. Mistse fenomenu «fentezi» u protsesi formuvannia osobystosti [The place of the phenomenon of “fantasy” in the process of personality formation]. *Filosofska antropohiia i filosofiia kultury* 384/11: s. 23–27. (In Ukrainian)
3. Zhuravska, Oksana 2018. *Dykhotomiia «realnoho» y «irrealnoho» khronotopu yak katehorialna zhanrova oznaka ukrainskoho khymernoho romanu 2-yi polovyny XX st. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk* [The Dichotomy of the “Real” and “Unreal” Chronotope as a Categorical Genre Feature of the Ukrainian Chimeric Novel of the Second Half of the Twentieth Century. Dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences]. Kyiv: Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka. (In Ukrainian)
4. Zaichenko, Yuliia 2019. Funktsionuvannia arkhazmiv v anhlomovnykh tekstakh fentezi [The functioning of archaisms in English-language fantasy texts]. *Aktualni pytannia inozemnoi filolohii: naukovyi zhurnal* 10: s. 102–107. (In Ukrainian)
5. Kopystianska, Nonna 2005. *Zhanr, zhanrova systema u prostori literaturoznavstva: monohrafiia* [The Genre System in the Space of Literary Studies: A Monograph]. Lviv: Pais. (In Ukrainian)
6. Leonenko, Oleksandra 2010. *Zhanr fentezi v ukrainskii prozi kintsia XX – pochatku XXI stolittia. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk* [The Fantasy Genre in Ukrainian Prose of the Late Twentieth and Early Twenty-First Centuries. Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences]. Cherkasy: Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho. (In Ukrainian)

7. Pomazan, Ihor 2013. *Providni napriamky masovoi literatury: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv 3 kursu, yaki navchaiutsia za napriamom pidhotovky 6.020303 – Filolohiia (kredytno-modulna systema)* [Leading Trends in Popular Literature: A Teaching and Methodological Manual for Third-Year Students Studying in the Field of Training 6.020303 – Philology (Credit-Module System)]. Kharkiv: Vydavnytstvo NUA. (In Ukrainian)
8. Romanenko, Olena 2014. Zhanrovi modeli masovoi literatury: pokhodzhennia, napriamy evoliutsii ta typolohiia [Genre models of popular literature: origins, directions of evolution, and typology]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna* 60/1: s. 315–322. (In Ukrainian)
9. Sytnyk, Nataliia 2009. *Fentezi J. R. R. Tolkina: arkhetyповyi vymir khudozhnoi struktury. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk* [The Fantasy of J. R. R. Tolkien: The Archetypal Dimension of Artistic Structure. Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences]. Simferopol. (In Ukrainian)
10. Stuzhuk, Olesia 2006. *Khudozhnia fantastyka yak metazhanr (na materialy ukrainskoi literatury XIX–XX st.). Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk* [Speculative Fiction as a Meta-genre: Based on Ukrainian Literature of the Nineteenth and Twentieth Centuries. Dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences]. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. (In Ukrainian)
11. Tykhomirova, Olena 2008. J. R. R. Tolkien i literatura XX stolittia [J. R. R. Tolkien and twentieth-century literature]. In: *Svitova literatura na perekhresti kultur i tsyvilizatsii*. Simferopol: Krymskyi arkhiv, s. 115–126. (In Ukrainian)
12. Khorob, Solomiia 2017. *Zhanrovi osoblyvosti ukrainskoi fantastyky kintsia XX – pochatku XXI stolittia. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk* [Genre Features of Ukrainian Speculative Fiction of the Late Twentieth and Early Twenty-First Centuries. Dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences]. Ternopil: Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka. (In Ukrainian)
13. Shaposhnyk, Oksana 2014. *Zhanrovo-stylistychna ta idiosylistychna spetsyfika perekladu fentezi (na materialy anhlovnykh tekstiv suchasnoi dytiachoi literatury ta yikh ukrainskykh perekladiv). Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk* [Genre-Stylistic and Idiosylistic Specificity of Fantasy Translation: Based on English-Language Texts of Contemporary Children's Literature and Their Ukrainian Translations. Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences]. Kherson: Khersonskyi derzhavnyi universytet. (In Ukrainian)
14. Attebery, Brian 1992. *Strategies of Fantasy*. Bloomington: Indiana University Press. <https://doi.org/10.2979/4780.0>
15. Clute, John – Grant, John eds. 1999. *The Encyclopedia of Fantasy*. London: Orbit.
16. Hahn, Daniel 2017. *The Oxford Companion to Children's Literature*. Oxford: Oxford University Press.

17. Hume, Kathryn 1984. *Fantasy and Mimesis: Responses to Reality in Western Literature*. New York–London: Methuen. <https://doi.org/10.2307/1771923>
18. Jackson, Rosemary 1981. *Fantasy: The Literature of Subversion*. New York–London: Methuen.
19. James, Edward – Mendlesohn, Farah eds. 2012. *The Cambridge Companion to Fantasy Literature*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL9780521429597>
20. Lem, Stanislaw 1984. *Microworlds: Writings on Science Fiction and Fantasy*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.
21. Mendlesohn, Farah 2008. *Rhetorics of Fantasy*. Middletown: Wesleyan University Press.
22. Propp, Vladimir 1968. *Morphology of the Folktale*. Translated by Laurence Scott. 2nd ed. Austin: University of Texas Press.
23. Propp, Vladimir 1984. *Theory and History of Folklore*. Translated by Ariadna Y. Martin and Richard P. Martin. Minneapolis: University of Minnesota Press.
24. Sapkowski, Andrzej 1993. Pirog albo Nie ma złota w Szarych Gorach [Pirog, or No Gold in the Grey Mountains]. *Nowa Fantastyka* 128/5. <https://letsforetro.pl/websites/kultura-asapkowski/publicys/pirog.html.po.htm> (Accessed: 10.02.2026). (In Polish)
25. Suvin, Darko 1979. *Metamorphoses of Science Fiction: On the Poetics and History of a Literary Genre*. New Haven–London: Yale University Press.
26. Swinfen, Ann 1984. *In Defence of Fantasy: A Study of the Genre in English and American Literature since 1945*. London–Boston: Routledge – Kegan Paul.
27. Todorov, Tsvetan 1975. *The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
28. Tolkien, Christopher ed. 1983. Tolkien J. R. R. On Fairy-Stories. In: *The Monsters and the Critics, and Other Essays*. London: George Allen – Unwin, pp. 109–161.
29. Vogler, Christopher 2007. *The Writers Journey: Mythic Structure for Writers*. Studio City: Michael Wiese Productions.
30. Zelazny, Roger 2025. *On Writing Science Fiction and Fantasy*. Positronic Publishing.

Genre and stylistic features of fantasy works and the terminological history of the genre's formation

Nataliia Deviatko, candidate of philosophical sciences, associate professor. Dnipro Academy of Continuing Education, Department of Philosophy, associate professor. natalia_ptah@ukr.net, ORCID: 0000-0003-0162-1194.

The article provides a comprehensive philological analysis of the genre and stylistic features of fantasy and traces the terminological history of its formation as an independent genre within literary discourse. The relevance of the study is determined by the need to overcome terminological ambiguity and the simplified reception of the fantasy paradigm, which has long been perceived primarily through the lens of entertainment literature. The study examines the genesis of the genre, from R. E. Howard's *Conan* cycle to

J. R. R. Tolkien's epic narrative *The Lord of the Rings*, which laid the foundation for the modern *literature of wonder*.

Particular attention is devoted to the hermeneutic reinterpretation of J. R. R. Tolkien's theoretical legacy. The author argues that the fundamental functions of fantasy – *enchantment*, *secondary belief*, and *recovery* – possess not only aesthetic but also profound ontological significance. The concept of *recovery* is clarified as a mechanism for restoring the integrity of the human personality and overcoming the destructive influence of technogenic civilization. Within the context of the genre's evolution, the study explores the worldview differentiation between *heroic* and *comic* fantasy, demonstrating that the heroic mode tends toward philosophical tragedy and ethical choice at the brink of existence, whereas comic fantasy, shaped by postmodern play, gravitates toward the deconstruction of the mythological substrate.

The article substantiates the role of the mythological substrate and archetypal models (following V. Propp and C. Vogler) in the construction of the artistic world. It demonstrates that the *chronotope of the road* and the quest function as an initiatory principle enabling both the hero and the recipient to attain personal identity. The study concludes that fantasy should be understood not as a form of negative escapism, but as a productive mode of mythopoetic comprehension of reality, which facilitates a return to a life-affirming worldview through immersion in the *secondary world*. The scientific novelty of the research lies in the clarification of the terminological apparatus and in the analysis of the transformation of fantasy's genre features within the Slavic literary space under the influence of postmodernism.

Keywords: *fantasy literature, mythopoetics, genre paradigm, secondary world, secondary belief, heroic fantasy, escapism, postmodernism.*

Жанрово-стильові особливості творів фентезі і термінологічна історія становлення жанру

Дев'ятко Наталія, кандидат філософських наук, доцент. Дніпровська академія неперервної освіти, кафедра філософії, доцент. natalia_ptah@ukr.net, ORCID: 0000-0003-0162-1194.

У статті здійснено комплексний філологічний аналіз жанрово-стильових особливостей фентезі та простежено термінологічну історію його становлення як самостійної жанрової одиниці в літературознавчому дискурсі. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подолання термінологічної неоднозначності та спрощеної рецепції фентезійної парадигми, що тривалий час розглядалася крізь призму розважальної літератури. У роботі проаналізовано генезис жанру, починаючи від циклу Р. Е. Говарда про Конана та епічних полотен Дж. Р. Р. Толкіна, що заклали фундамент сучасної «літератури див».

Окрему увагу приділено герменевтичному переосмисленню теоретичної спадщини Дж. Р. Р. Толкіна. Автор доводить, що засадничі функції фентезі, такі як «зачарування» (*enchantment*), «вторинна віра» (*secondary belief*) та «відновлення»

(*recovery*)), мають не лише естетичне, а й глибоке онтологічне навантаження. Зокрема, уточнено зміст терміна «*recovery*» як інструмента реконструкції цілісності людської особистості та подолання деструктивного впливу техногенної цивілізації. У контексті еволюції жанру досліджено світоглядне розмежування між «героїчним» та «комічним» напрямками фентезі. Виявлено, що героїчна парадигма тяжіє до філософської трагедійності та етичного вибору на межі буття, тоді як комічне фентезі, сформоване під потужним впливом постмодерністської гри, орієнтоване на деконструкцію міфологічного субстрату.

У межах дослідження обґрунтовано роль міфологічного субстрату та архетипних моделей (за В. Проппом та К. Воглером) у побудові художнього світу. Доведено, що «хронотоп дороги» та квесту є ініціальним принципом, який дозволяє герою та реципієнту віднайти власну ідентичність. Автор резюмує, що фентезі постає не як форма негативного ескапізму, а як продуктивний спосіб міфопоетичного осмислення реальності, що забезпечує людині повернення до життєствердного світогляду через досвід перебування у «вторинному світі». Наукова новизна роботи полягає в уточненні термінологічного апарату та висвітленні специфіки трансформації жанрових ознак фентезі у слов'янському літературному просторі під впливом постмодерну.

Ключові слова: *фентезійна література, міфопоетика, жанрова парадигма, вторинний світ, вторинна віра, героїчне фентезі, ескапізм, постмодернізм.*

A fantasy-művek műfaji és stiláris sajátosságai, valamint a műfaj kialakulásának terminológiai története

Deviatko Natália, a filozófiai tudományok kandidátusa, docens. Dnyiprói Továbbképzési Akadémia, Filozófiai Tanszék, docens. natalia_ptah@ukr.net, ORCID: 0000-0003-0162-1194.

A tanulmány átfogó filológiai elemzést nyújt a fantasy műfaji és stiláris sajátosságairól, valamint nyomon követi a műfaj önálló irodalmi diskurzuson belüli kialakulásának terminológiai történetét. A kutatás aktualitását az indokolja, hogy szükség van a terminológiai bizonytalanság és a fantasztikus irodalom leegyszerűsítő értelmezésének meghaladására, mivel a műfajt hosszú ideig elsősorban a szórakoztató irodalom felől közelítették meg. A tanulmány a műfaj eredetét vizsgálja R. E. Howard *Conan*-ciklusától J. R. R. Tolkien epikus elbeszéléséig, *A Gyűrűk Uráig*, amely megalapozta a modern fantasy-irodalmat.

Különös figyelmet kap J. R. R. Tolkien elméleti örökségének hermeneutikai újraértelmezése. A szerző mellett érvel, hogy a fantasy alapvető funkciói – az *elvarázsolás*, a *másodlagos hit* és a *helyreállítás* – nemcsak esztétikai, hanem mély ontológiai jelentőséggel is bírnak. A helyreállítás fogalmát a tanulmány az emberi személyiség integritásának visszaállítását és a technogén civilizáció romboló hatásának meghaladását szolgáló mechanizmusként értelmezi. A műfaj fejlődésének kontextusában a kutatás feltárja a heroikus és a komikus fantasy közötti világnézeti differenciálódást, rámutatva arra, hogy a heroikus módusz a filozófiai tragikum és az egzisztenciális határhelyzetben meghozott etikai választás felé tendál, míg a posztmodern játék által alakított komikus fantasy a mitológiai szubsztrátum dekonstrukciója felé mozdul el.

A tanulmány alátámasztja a mitológiai szubsztrátum és az archetipikus modellek – V. Propp és C. Vogler nyomán értelmezett – szerepét a művészi világ megalkotásában. Bemutatja, hogy az út kronotoposza és a küldetés az iniciáció elveként működik, lehetővé téve mind a hős, mind a befogadó számára a személyes identitás megtalálását. A kutatás arra a következtetésre jut, hogy a fantasyt nem a negatív eszképzizmus egyik formájaként, hanem a valóság mitopoétikus megértésének produktív móduszeként kell értelmezni, amely a másodlagos világba való belemerülés révén elősegíti az életigenlő világnézethez való visszatérést. A kutatás tudományos újdonsága a terminológiai apparátus pontosításában, valamint a fantasy műfaji sajátosságai átalakulásának elemzésében rejlik a szláv irodalmi térben, a posztmodernizmus hatása alatt.

Kulcsszavak: *fantasztikus irodalom, mitopoétika, műfaji paradigma, másodlagos világ, másodlagos hit, heroikus fantasy, eszképzizmus, posztmodernizmus.*

УДК 811.112.2'0

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-45-68

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 16.01.2026

Схвалено до друку: 08.03.2026

Опубліковано: 30.05.2026

Малик Валентина

Сучасний розвиток та варіативність німецької мови

1. Актуальність дослідження

Мова кожного етносу постає унікальним і багатоаспектним явищем, що відображає духовну силу національної спільноти, її культурні традиції, світоглядні орієнтири, історичний досвід минулого та складні реалії сучасності. Вона акумулює й фіксує всі трансформації, які відбуваються впродовж тривалого періоду її функціонування, виступаючи своєрідним носієм колективної пам'яті (Ковбасюк, 2019).

За своєю природою мова є динамічною системою, що перебуває у стані безперервного розвитку від етапу становлення до зрілої форми існування. Її еволюція зумовлюється як внутрішніми чинниками, зокрема розширенням або переосмисленням лексичних значень, модифікацією синтаксичних структур, так і зовнішніми впливами, серед яких провідне місце посідають фонетичні зміни, а також поява нових номінативних одиниць, спричинених суспільними потребами.

Найінтенсивніші процеси мовних змін спостерігаються на лексико-семантичному рівні, де відбувається активне формування нових слів та значень. Саме завдяки цим процесам мова постійно поповнюється неологізмами й новими семантичними відтінками, що забезпечують адекватне найменування предметів, явищ, соціальних процесів, дій і тенденцій, характерних для суспільно-політичної, культурної та повсякденної сфер життя (Ковбасюк, 2019).

Німецька мова посідає чільне місце серед провідних мов світової культури та, подібно до будь-якої іншої мовної системи, перебуває в стані

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 45–68.

безперервної динаміки й розвитку. Вона не обмежується сукупністю нормативних правил, зафіксованих у граматиках і словниках, а функціонує як складна багаторівнева система мовних форм, або різновидів, що співіснують і взаємодіють між собою (Павловська, 2019).

У цьому різноманітті особливу роль відіграє стандартна німецька мова, яка виконує інтегративну функцію, забезпечуючи повноцінну та універсальну комунікацію між носіями з різних регіонів. Саме вона слугує основою для офіційного спілкування та є головним мовним засобом навчання й викладання в освітніх установах.

Німецька мова входить до складу германської гілки індоєвропейської мовної сім'ї. У межах цієї групи вона виявляє тісні типологічні та історичні зв'язки зі скандинавськими мовами, зокрема датською, норвезькою та шведською, а також із нідерландською (голландською) і фламандською; певна спорідненість простежується і з англійською мовою (Малик, 2024а).

Суттєвим фактором розвитку німецької мови були активні контакти німців з іншими народами. Такі взаємодії супроводжувалися міжмовним впливом, що призводило до змін у складі та функціонуванні структурних елементів мови. Для дослідження мовних явищ у діяхронному аспекті важливими є не тільки результати цих контактів, а й особливості їх перебігу. Особливо відчутним був вплив латинської мови на германські мови в період християнізації німецьких територій, оскільки запровадження нової релігії спричинило появу значної кількості термінів, пов'язаних із християнською традицією.

Сильний вплив інших мов на німецьку пояснюється складними політичними, релігійними та культурними умовами розвитку Німеччини. Поширені на її території мови, зокрема латинська, французька, італійська та англійська, відображали суперництво різних ідеологічних напрямів та політико-економічних систем. Це протистояння знаходило своє відображення у мовному оформленні німецьких писемних пам'яток відповідного історичного періоду.

Процеси змін у лексиці характеризуються багатогранністю, що зумовлює появу різних типів трансформацій та неоднакову кількість нових лексичних одиниць. Основними шляхами розвитку німецького словникового складу стали формування нових автохтонних значень через метафоричні перенесення, семантичну атракцію, генералізацію та спеціалізацію значення, тобто внутрішньомовні процеси. Водночас важливу роль відігравало і поповнення лексикону за рахунок іншомовних запозичень, що становило зовнішній чинник розвитку.

Варто зазначити, що еволюція словникового складу відбувається нерівномірно. Оскільки мова слугує засобом передачі суспільного досвіду,

значну роль у ній відіграє основний лексичний фонд. Хоча йому властива відносна стабільність, його ядро не залишається абсолютно незмінним протягом століть. Закони мовного розвитку поширюються на всі елементи лексики, включно зі словами основного фонду, однак інтенсивність змін є різною. Периферійні одиниці можуть зазнавати швидких і суттєвих трансформацій, тоді як зміни в основному лексичному фонді відбуваються значно повільніше, що й забезпечує його відносну сталість упродовж тривалого часу.

За кількісними показниками носіїв і функціональною значущістю німецька мова належить до числа провідних світових та міжнародних мов. Вона використовується як рідна або друга мова більш ніж 125 мільйонами людей у різних сферах повсякденного й професійного спілкування. Статус єдиної державної мови німецька має в Німеччині, Австрії та Ліхтенштейні (Малик, 2024б). У Швейцарії німецькомовне населення зосереджене у 17 із 26 кантонів і становить понад дві третини громадян країни, тоді як у решті кантонів офіційно функціонують французька, італійська та ретороманська мови.

Крім того, німецька мова має офіційний статус поряд з іншими мовами у Люксембурзі та Бельгії. Вона також поширена за межами держав із німецькомовною більшістю, зокрема в північній частині Шлезвігу в Данії, в Ельзасі у Франції, у Південному Тіролі в Італії, а також у окремих регіонах Румунії, Польщі, Чехії та низки інших європейських країн. Слід зауважити, що й в Україні проживає значна кількість осіб німецького походження, для яких німецька мова зберігає статус рідної (URL1).

2. Мета й завдання дослідження

Мета роботи полягає в системному вивченні історії німецької мови в контексті її лінгвістичного визначення.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- 1) проаналізувати розвиток німецької мови, зважаючи на чинники різного характеру;
- 2) дослідити сучасні зміни, зумовлені глобалізацією та активним запозиченням слів;
- 3) розглянути перспективи подальшого розвитку німецької мови у XXI столітті.

3. Методи дослідження

При написанні даної наукової роботи були використані теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, систематизація й узагальнення наукової та методичної літератури з метою теоретичного обґрунтування досліджуваної теми та розробки її наукового апарату); комплексні методи (аналіз і синтез, структурно-генетичний); емпіричний метод – порівняння.

4. Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної теми

У межах опису німецької мови виокремлюють два принципово важливі підходи. Перший пов'язаний із поняттям мови високого рівня, тобто літературної мови (*Hochsprache*), яку також визначають як *Hochdeutsch* або стандартну мову (*Standardsprache*). Саме цей різновид німецької мови є предметом навчання в закладах освіти, використовується у писемному мовленні та функціонує як основна мова засобів масової інформації.

Поряд із цим існує значна кількість інших форм німецької мови. До них належать історичні мовні рівні, зокрема давньонімецька мова, зрозуміла переважно фахівцям, численні діалекти, молодіжне мовлення, а також різні спеціалізовані різновиди. На думку Вольфганга Кляйна, німецьку мову доцільно розглядати як сукупність різновидів, тобто множину варіантів і форм її реалізації (Павловська, 2019).

Дослідник подає перелік окремих мовних різновидів, серед яких згадує повсякденну та розмовну мови, літературну і стандартну, рідну, іноземну та другу мови, мову навчання, змішану і письмову мови, мову жестів, міське мовлення, жаргони маргіналізованих груп, дитячу й молодіжну мови, офіційну, юридичну та рекламну мови, мисливський жаргон, діалекти, соціолекти, етнолекти, ідіолекти, жаргон, нижньонімецький різновид (*Platt*), арго, а також мову з надмірною кількістю іншомовних елементів та інші.

Вольфганг Кляйн із занепокоєнням констатує поступове зменшення ролі діалектів у сучасному мовному просторі. На його переконання, діалекти пов'язані з почуттям приналежності до рідного краю, близькістю між людьми та спогадами дитинства, які супроводжують особу впродовж усього життя. Кількісне визначення діалектів і регіональних мовних відмінностей є проблематичним, оскільки в окремих випадках фонетичні особливості можуть змінюватися навіть між сусідніми населеними пунктами (Павловська, 2019).

За словами професора Юргена Еріха Шмідта, директора Дослідницького центру німецького лінгвістичного атласу в Марбурзі, лінгвістика значною мірою зосереджується саме на діалектах, які він характеризує як «давні

форми віком близько 1500 років, такі ж старі, як і сама мова, і зазвичай малозрозумілі для сучасних носіїв» (Павловська, 2019).

За словами Юргена Еріха Шмідта, територія поширення окремих діалектів зазвичай коливається в межах від 40 до 100 кілометрів. Проміжне становище між діалектами та літературною мовою займають регіолекти, або регіональні розмовні форми мови. Хоча в сучасному мовному середовищі стандартна німецька є незамінною, діалекти й регіолекти забезпечують певні переваги. Так, Шмідт відзначає, що носії одного регіолекту легше встановлюють довірчі стосунки, оскільки здатні точніше сприймати емоційні й комунікативні сигнали співрозмовника. Водночас використання регіолектів і діалектів поступово зменшується, оскільки людина, яка спілкується виключно діалектом, часто стикається з професійними обмеженнями. Шмідт виступає за збереження та розвиток діалектів, підкреслюючи, що практично всі носії німецької мови зростають у двомовному середовищі: домінуючим є стандартний варіант, який засвоюється через навчальні заклади та засоби масової інформації (Павловська, 2019).

5. Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Розвиток німецької мови являє собою складний і тривалий лінгвістичний процес, нерозривно пов'язаний з історичними подіями в Європі та багатовекторними культурними впливами. Вивчення цього процесу передбачає ґрунтовний аналіз основних етапів становлення мовної системи та її подальшої еволюції в тісному зв'язку із соціальними, політичними й культурними трансформаціями суспільства (Гулалян, 2024).

Історія німецької мови постає як багатовимірне поєднання культурних, соціальних і власне мовних чинників, що зумовили формування її складної, багатопланової структури. Кожен історичний період залишив помітний слід у фонетичній, граматичній та лексичній організації мови, сприяючи її поступовому унормуванню та розширенню функціональних можливостей.

Найдавніші витoki німецької мови сягають доби германських племен, мовлення яких існувало у формі численних діалектів. Починаючи з фрагментарних мовних свідчень, зафіксованих у рунічних написах, і до появи перших писемних пам'яток середньовічного періоду, процес формування німецької мови відбувався під значним впливом різних етнічних груп і культурних традицій, що зумовило її подальший історичний розвиток та різноманіття (Гулалян, 2024).

Середньовічний період характеризувався активним утвердженням християнства, що зумовило істотний вплив латинської мови на формування та подальший розвиток німецької мовної системи. Функціонування Латинської церкви, використання латини в богослужбових текстах, освітній сфері та риториці сприяли проникненню численних латинських елементів у словниковий склад і, певною мірою, у граматичну організацію німецької мови.

Визначальним етапом у її історії стала епоха Реформації XVI століття, пов'язана з діяльністю Мартина Лютера. Його переклад Біблії зрозумілою для широких верств населення народною мовою мав фундаментальне значення для становлення загальнонімецької літературної норми. Цей крок не лише сприяв уніфікації мовних засобів, а й заклав підґрунтя для подальшого розвитку німецької мови як повноцінного інструмента літературної та наукової комунікації (Бехерт, 2013).

Формування німецької мови є довгим та складним процесом, який пройшов кілька етапів протягом століть. Кожен етап зробив свій внесок у розвиток мови, визначивши її особливості та характер. Розглянемо основні етапи формування німецької мови:

1. Доісторичний період: перші сліди германських мов можна відстежити в ранньому доісторичному періоді. Здебільшого це були усні та рунічні форми комунікації, які використовувались германськими племенами.

2. Германські діалекти: в період раннього Середньовіччя (V–VII століття) розпочалося формування германських діалектів, таких як Верхньонімецький, Нижньонімецький, та Йутландський. Ці діалекти відображали різноманітні лінгвістичні особливості германських племен.

3. Етап Лютеровського перекладу: в XVI столітті, за часів Реформації, Мартін Лютер провів переклад Біблії на німецьку мову, що викликало широкий розповсюдження його перекладу та вплинуло на стандартизацію літературної німецької.

4. Стандартизація мови за часів Якоба Грімма: у XVIII–XIX століттях Якоб та Вільгельм Грімм виклали основи стандартизації німецької мови, виходячи зі свого великого словника та граматики. Цей етап визначив основні норми та правила літературної німецької.

5. Постмодернізація та сучасні тенденції: у XX столітті німецька мова продовжує еволюцію під впливом нових технологій, глобалізації та культурного обміну. Сучасна німецька включає в себе велику кількість запозичень та нових лексичних форм (Гулалян, 2024).

У XX–XXI століттях німецька мова, завдяки своєму статусу, продовжує вкрай чутливо реагувати як на соціальні зміни, так і на трансформації навколишнього світу, зокрема ті, що спричинені науково-технічним прогресом. Вона забезпечує всі види інформаційно-комунікативних

контактів і відображає динаміку розвитку людської думки. Мова одночасно є динамічною та стабільною системою, виступаючи центром протилежних тенденцій, взаємодія яких ускладнюється ще й тим, що внутрішні закони розвитку мови часто не збігаються з зовнішніми впливами. Крім того, сучасний етап характеризується ще однією суперечністю: з одного боку, мова, як і суспільство її носіїв, прагне зберегти етнічну та культурну самобутність, а з іншого — поступово інтегрується у єдиний комунікативний і культурний простір, де відбувається активна взаємодія й взаємопроникнення на глобальному рівні (URL1).

Сучасна німецька мова відноситься до тих мов, словниковий склад яких постійно збагачується за рахунок появи нових лексичних і фразеологічних одиниць. Згідно з останнім виданням авторитетного міжнародного словника «Duden. Rechtschreibung» за 2017 рік (Duden, 2020), німецька мова збагачена приблизно на 5 000 нових слів та виразів, а ґрунтовне дослідження неологізмів, проведене в Інституті німецької мови в Мангаймі, показує, що станом на початок 2019 року в німецькій мові налічується 51 новоутворення (URL2).

З 1990-х років у германістському мовознавстві панує погляд, що німецька мова порівняно з англійською є плірицентричною мовою. Німецька мова вже давно стала полінаціональною (національно негомогенною) (Гойда, 2021).

Структуру сучасної німецької мови зазвичай подають у вигляді трикутника, основу якого становлять місцеві діалекти, а вершину – літературна мова в її усних і писемних різновидах. На проміжному рівні над діалектами розташовуються так звані напівдіалекти, а між ними та вершиною трикутника перебуває повсякденна, або розмовна, форма літературної мови (*Umgangssprache*). З лінгвістичної точки зору слід виділити пару протилежних понять: стандартизована мова (*Standardsprache*), також відома як *Hochsprache* або *Schriftsprache*, і діалект (*Mundart*). Нормативна або стандартна мова (*Standardsprache/Hochsprache/Schriftsprache*) є нормованою, надрегіональною формою мови, яка закріплена у словниках і довідниках, офіційно фіксується та документується, як це зазначено, зокрема, у словнику австрійської німецької мови «Duden» (Duden, 2020). Хоча стандартна мова дотримується певних ustalених норм, вона зазнає змін протягом часу і включає різні варіанти. У випадку Австрії типовий варіант мови у лінгвістичній термінології визначають як австріїзм (*Austriazismen*).

Різновид (*Varität*) розглядається як одна з форм реалізації стандартної мови, що характеризується окремими варіантами. Якщо ці різновиди суттєво збігаються з політичною територією держави, їх визначають як національні різновиди, тобто форми мови в межах конкретної держави. До національних різновидів німецької мови належать австрійська німецька

(*die österreichische Deutsche Sprache*), німецька німецька („*deutschländisches Deutsch*“) та форма німецької мови в німецькомовній частині Швейцарії (*die hochsprachliche Ausprägung des Schweizerdeutschs*). Окрім національних, існують також регіональні різновиди. Термін «різновид» зазвичай позначає цілу мовну систему, тоді як «варіант» описує лише окрему одиницю, яка, за Рансмайром (Ransmayr, 2005, с. 26), сприяє формуванню національної специфіки відповідної мовної системи або національного різновиду. Важливо відрізнити конкретні та неспецифічні різновиди, які є стандартними лише для однієї нації (Ammon, 1991, с. 71), а також стандартні й нестандартні форми мови.

Проблеми австрійської німецької мови, її граматичні особливості та значення доцільно розглядати в межах соціолінгвістики та суміжних лінгвістичних дисциплін. Сучасна соціолінгвістика визначається як наука, що досліджує взаємозв'язки між мовою та суспільством, аналізує особливості мовлення різних соціальних та вікових груп, а також ситуації вибору мовцем конкретного варіанта мови. Мовлення водночас виступає важливою характеристикою соціального статусу особи. Проблему соціальної індикації детально розроблено як вітчизняними, так і закордонними дослідниками. Австрійська німецька розглядається як різновид німецької мови, що являє собою соціально-територіальне утворення. Можна виділити три групи австрійських мовних особливостей: по-перше, локальні особливості, обмежені територією Австрії, які пов'язані насамперед із державною організацією, політичними відносинами, управлінням та суспільним життям; по-друге, особливості, спільні з Баварією, зокрема слова діалектного походження, що увійшли до стандартної мови (*Hochsprache*); по-третє, ознаки, поширені в усій верхньонімецькій області. Водночас слід зазначити, що Австрія завжди входила до єдиного простору стандартної німецької мови; її самостійний політичний і суспільний розвиток вплинув на мовну практику, проте «австрійської мови» як окремої системи не існує. Наявні мовні ознаки є складовою частиною загальної німецької стандартної мови. В офіційних австрійських текстах лексика, граматики та фонетика відрізняються від класичної німецької. У XIX столітті німецька мова була уніфікована та опублікована у Повному орфографічному словнику під редакцією Дудена. Оскільки правила не поширювалися на австрійський варіант, він зберіг власний оригінальний колорит. Хоч австрійський варіант має певні граматичні особливості, вони не є суттєвими, тому можна говорити лише про окремі специфічні риси (Гойда, 2021).

У граматичній системі австрійського та німецького варіантів німецької мови спостерігаються відмінності в граматичному роді іменників. Так,

австрійська мова вживає, наприклад, *die Dreß, die Schank, das Polster, das Brösel*, тоді як у німецькій – відповідно *der Dreß, der Schank, der Polster, der Brösel*. Відмінності проявляються й у тому, що одна форма австрійського варіанту може відповідати кільком формам у німецькій: австрійське *das Radar* відповідає німецькому *der/das Radar*, австрійське *das Sakko* – німецькому *der/das Sakko*; навпаки, австрійська мова іноді має варіанти там, де в німецькій форма є однозначною: австрійська – *die/das Molekel*, німецька – *die Molekel*; австрійська – *der/das Taber*, німецька – *das Tabernakel*. Протягом історії німецької мови спостерігалися коливання граматичного роду іменників. Деякі слова могли належати до двох родів, проте це не свідчить про нестійкість граматичної системи. Така варіантність здебільшого пояснюється локальною поширеністю певної форми в межах окремих територій або діалектів. Це явище ілюструють такі приклади: віденський діалект – *die Boding, die Huasdn, die Schunkn, die Gas*; літературна норма – *der Bottisch, der Husten, der Schinken, das Gas*.

Відмінності також можна, відповідно, спостерігати в граматичному роді іменників в австрійському та німецькому варіантах, що є властивим для німецьких слів і запозичень: австрійська: *der Polster, das Bonbon, die Dreß, das Zinnober, der Zement*; німецька: *das Polster, der Dreß, der Zinnober, das Zement* (Гойда, 2021).

Існують випадки, коли австрійський варіант має лише одну форму граматичного роду для певного іменника, тоді як у німецькому варіанті можливі два роди того самого слова. Наприклад, в австрійській мові – *der Bruch, das Elen (Elch), das Mündel*, а в німецькій – *der (рідко das) Bruch, der (das) Elen, der (das) Mündel*. Водночас є слова, які в австрійському варіанті демонструють варіативність роду, тоді як у німецькому варіанті існує лише одна форма: *das (der) Habit – das Habit, das (der) Meteor – der Meteor, die (das) Vokabel – die Vokabel*. Крім того, спостерігаються відмінності у формі множини. Так, австрійська форма *das Scheit – die Scheiter* відповідає німецьким варіантам *das Scheit – die Scheite/die Scheiter*; австрійський іменник *der Erlaß – die Erlässe* співвідноситься з німецьким *der Erlaß – die Erlasse*.

В австрійському та німецькому варіантах спостерігаються також певні особливості в уживанні артиклів. Згідно з «Duden», у сучасному німецькому літературному вживанні перед власними іменами зазвичай артикль не вживається: *Herr Schmidt, Frau Knahl, Dr. Steiner* тощо. Використання визначеного артикля перед іменами характерне здебільшого для південнонімецьких діалектів, де форми на кшталт *der Herr Müller, die Frau Schmidt* вважаються нормою. В австрійському варіанті вживання визначеного артикля перед власними іменами є регулярним. Наприклад, у літературному творі австрійської письменниці Крістіне Нойстлінгер *Die Ilse*

ist weg зустрічаються такі форми, як *der Wolfgang, der Kurt, die Tatjana, der Papa, die Mama*, що може дивувати читачів, звиклих до стандартної німецької практики (Гойда, 2021).

Що стосується іменників, вони також демонструють певні відмінні риси у відмінюванні, які є незначними та зумовлені розходженнями в граматичному роді. Так, слова можуть належати до різних типів відміни залежно від варіанту мови. Наприклад, *der Granat* у німецькому варіанті відноситься до сильної відміни (*des Granat(e)s*), тоді як в австрійському варіанті він належить до слабкої відміни (*des Granaten*). Аналогічно, *der Fex* у австрійській мові відмінюється за слабким типом (*des Fexen*), а в німецькому варіанті можливе варіювання між сильною та слабкою відміною (*des Fexes – die Fexe; des Fexen – die Fexen*). Таким чином, можна спостерігати окремі випадки коливання відмінкової флексії.

У категорії дієслова також спостерігаються відмінності в дієвідмінюванні між австрійським та німецьким варіантами мови. Наприклад, для 2-ї особи однини дієслів із кореневою морфемою на *-sch* (*naschen*) в австрійському варіанті характерне закінчення *-t* (*dunascht, rutscht*), тоді як у німецькому вживають *-st* або *-est* (*dunaschst/naschest, rutschst/rutschest*). Існують також особливості у формі претериту та дієприслівника II деяких дієслів, наприклад: *klimmen – klomm – geklommen/klomm – geklommen; klimmte – geklimmt*. У німецькому варіанті слабкі форми дієслів, такі як *schindete – geschindet*, вважаються застарілими та характерними для діалектів, тоді як в австрійському варіанті застарілим визнають сильний претерит *schund*, залишаючи як єдиний варіант сильний дієприслівник II (*schinden – schindete – geschunden*). Крім того, деякі дієслова в австрійській мові мають відмінні форми дієприслівника II порівняно з німецьким варіантом, наприклад: *hat sich überessen – hat sich übergegessen, hat sich überfressen – hat sich übergefressen*. Утворення форми перфекту для дієслів *stehen, liegen, sitzen* та низки інших, таких як *schweben, hängen, angehen, knien, stecken, hocken, lehnen, lasten, baumeln, lungern, kauern*, також має свої особливості. У сучасній німецькій літературній мові перфект цих дієслів утворюється здебільшого за допомогою допоміжного дієслова *haben*, що відповідає північному та східному німецькому територіальному вживанню. У південнонімецьких регіонах для тих самих дієслів традиційно вживається допоміжне дієслово *sein*. В австрійському літературному варіанті перфект цих дієслів формують за допомогою *sein*, наприклад: *ich bin gestanden, ich bin gegessen*. Така практика підкреслює регіональну специфіку австрійського різновиду німецької мови. Ще однією особливістю австрійського варіанту є вживання часових форм дієслова. У спілкуванні австрійці майже завжди віддають

перевагу перфекту замість претериту, коли йдеться про минуле. У південнонімецькому вживанні така заміна претериту перфектом є поширеним явищем і поступово набирає характер загальнонімецької мовної практики. У класичному літературному варіанті німецької мови переважає претерит, однак у сучасних літературних творах дедалі частіше зустрічається використання перфекту. В австрійському ж варіанті це правило поширюється на всі сфери мовлення. Що стосується способів дієслова, зокрема кон'юнктива, то в австрійському варіанті він функціонує аналогічно німецькому. Проте певні відмінності проявляються в уживанні деяких форм кон'юнктива, що створює специфічні мовні нюанси австрійського варіанту, що досліджував науковець Е. Ландгребе, і з чого можна нині зробити висновок, що в непрякій мові форма кон'юнктива зберігає своє модальне значення, а не саме передає непряму мову. Ще однією особливістю австрійського варіанту є оформлення прямої мови та імперативу. Для передачі прямої мови австрійці зазвичай користуються індикативом. Що стосується імперативу, то у 2-й особі однини в австрійському варіанті закінчення *-e* не вживається, тоді як у стандартній німецькій мові його використання є факультативним: *schreib(e)!*, *fahr(e)!*, *geh(e)!*. В австрійській норма утворення імперативу передбачає тільки форму без *-e*: *geh!*, *tach!* (Гойда, 2021).

В австрійському варіанті спостерігаються відмінності в управлінні дієслів, що проявляються на синтаксичному рівні та у валентності. Наприклад, австрійський вислів *auf etwas vergessen* відповідає німецькому *etwas vergessen*; *sich etwas erwarten* — *etwas erwarten*; *sich ausgehen* — *reichen*. Подібні особливості властиві й південнонімецьким діалектам, про що відзначає дослідник А. І. Домашнев, підкреслюючи територіальні та діалектні впливи на конструкції управління дієслів.

В австрійському варіанті мови зустрічається використання подвійного заперечення, що відображає вплив місцевих діалектів. Наприклад, австрійці можуть сказати: *Ich hab' kein Geld nicht*, хоча в сучасній стандартній німецькій мові прийнята мононегативна система заперечення, тобто подвійні заперечення вважаються неправильними. Подвійне заперечення в Австрії підтримується діалектним узусом, де зберігається полінегативна система. Приклади діалектного використання: *I hob khan Hunga ned* (*Ich habe keinen Hunger*), *Des is khan Gheadsined* (у значенні «*kein (gutes) Benehmen*»). Такі форми відображають історично збережені граматичні особливості південнонімецьких та австрійських діалектів (Гойда, 2021).

У системі прикметника в ступенях порівняння прикметників є відмінності: австрійському компаративу: *rot* — *röter*, *glatt* — *glatter* — відповідає німецьке варіювання: *rot* — *röter/roter*, *glatt* — *glatter/glätter*. У

прикметниках і прислівниках, згідно з дослідженнями Мура (Muhr, 1993, с. 276), виділяються такі відмінності: утворення дрібних прикметників, наприклад, *siebentel* – з морфемою *-entel* (австрійський варіант) – *siebtel* (німецький варіант); випадання *-e* в деяких прикметниках: *fad* – *fade*, *mürb* – *mürbe*; використання різних суфіксів, що також можуть надавати інше значення слів: *weilers* – *weiter*; використання умлауту: *färbig* – *farbig*; нові форми прикметників і прислівників: *fallweise* – *gelegentlich*, *jedweder* – *jeder/jeglicher*, *neuerlich* – *erneut*, *im Vorhinein* – *im Voraus*, *von Vorneherein* – *von Anfang an*, *im Voraus*, *im Nachhinein* – *nachträglich*.

У сучасній лінгвістиці для позначення нових лексичних одиниць існує низка термінів-синонімів: «новотвір», «новоутворення», «інновація», а також класичний термін – «неологізм». Слово «неологізм» походить від французького запозичення-комполита ([*néos*] «новий» та [*logos*] «слово») і почало активно вживатися в германістиці з середини XVIII ст. (Herberg et al, 2004, с. 1). Попри широке вживання, єдиного універсального визначення неологізму не існує. Деякі дослідники розглядають його як слово, значення або словосполучення, що позначає нову реалію – предмет або поняття – і існує у мові обмежений час. Інші визначають неологізми як слова, що ще не закріпилися вжитку (Schippan, 2002, с. 244).

Дослідниця Х. Буссман визначає неологізм як новоутворений вислів – слово чи словосполучення – який сприймається значною частиною мовців як новий і водночас позначає сучасні явища та реалії у сфері техніки, промисловості, науки, політики або культури. Інакше кажучи, мова йде про лексичний знак, який засвоєно у мовному середовищі та зафіксовано у словниках як неологізм. Відповідно до цього підходу, у германістиці виділяють кілька основних шляхів створення неологізмів: утворення нових висловів на основі вже існуючих морфологічних засобів і конструкцій (*Wortbildung*); розширення значень існуючих слів (*Bedeutungserweiterung*); запозичення з інших мов (*Entlehnung*); створення композитів із метафоричними компонентами; утворення нових слів із наявних фонетичних елементів, тобто так звана словотворчість чи мистецьке слово (*Wortschöpfung, Kunstwortbildung*) (Bussmann, 1990, с. 23).

Чинники, що сприяють появі нових слів у лексичному складі мови, поділяються на: 1) екстралінгвістичні (розвиток науки та техніки, інформатизація та комп'ютеризація суспільно-політичного життя, вплив шоу-бізнесу та реклами, міжнародний тероризм, екологічна політика, глобалізація, зростання темпів міжнародної співпраці та ін.); 2) лінгвістичні (вербалізація нових реалій та явищ позамовної дійсності, поліномінація, тенденція до мовної економії, прагнення до подолання

мовного автоматизму, тенденція розвитку мови та, водночас, тенденція до її збереження тощо) (Schirpan, 2002, с. 245–246; Устінова, 2015, с. 156).

У лінгвістиці не існує єдиного підходу до класифікації неологізмів, проте найбільш відома класична класифікація виділяє чотири основні види: власне неологізми (*Neuwort, Neulexem, Neubildung*) – це абсолютно нові слова, що виникають разом із появою нових референтів. Приклад: *E-Learning*; нові значення (*Neubedeutung, Neusemem*) – семантичні інновації, коли слово зберігає своє звучання та морфологічну структуру, але набуває нового значення. Приклад: слово *Maus* у контексті комп'ютерної техніки; перейменування (*Neubezeichnung, Neuformativ*) – морфологічні зміни, що відбуваються при збереженні змісту, тобто нова форма слова замінює попереднє позначення референта. Приклад: *Agrarwirt* замість *Bauer*; новоутворення (*Neuprägung*) – нові лексеми, утворені за правилами словотворення мови від наявних слів, що містять нове значення. Приклад: скорочення *Multi* як заміна *Multimillionär* (Schirpan, 2002, с. 245; Elsen, 2011, с. 19–21).

Інститут німецької мови в Мангаймі з 1997 р. розпочав систематичне дослідження процесу утворення неологізмів, тобто нових слів, які стають частиною словникового складу сучасної німецької мови. Це дослідження спрямоване на вивчення того, як мова розширює та вдосконалює свій лексичний запас у відповідь на нові реалії суспільного, наукового та технічного життя. Проектна група, яка з 1997 р. мала назву „*das Projekt Neologismen*“, з 2008 р. працювала під назвою „*Lexikalische Innovationen*“, а з 2017 р. – „*Neuer Wortschatz*“, постійно досліджує появу нових слів з 1990-х років. Результатом цієї роботи став словник „*Neuer Wortschatz. Neologismen der goer Jahre im Deutschen*“, виданий у 2004 р., який фіксує та класифікує неологізми німецької мови 90-х років і демонструє тенденції розвитку сучасного словникового складу (Ковбасюк, 2019).

Варто зазначити, що завдяки дітям і підліткам виник ще один різновид німецької мови: молодіжна мова. Ця мова дуже швидко змінюється. Німецькі видавництва, такі як *Langenscheidt* або *PONS*, щорічно випускають словники молодіжного сленгу. На зміну „*Fly sein*“ (бути класним, бути особливим) надходять вислови на кшталт „*Smombie*“ (той, хто весь час дивиться у смартфон, не помічаючи нічого навкруги, „*Smartphone*“ + „*Zombie*“ = „*Smombie*“), „*Babo*“ (слово, що надійшло з курдського сленгу, означає бос або шеф), „*Yolo*“ (аббревіатура, «живеш тільки раз»), „*fame*“ (круто!), „*gediegen*“ (у перекладі означає гідний або справжній, але застосовується замість „*cool*“ або розслаблення), „*Niveaulimbo*“ (сленг вечірок, означає рівень, що падає) і „*Gammelfleischparty*“ (у перекладі «вечірка тухлого м'яса», означає вечірка «Для тих, кому за 30»). 2018 року

з'явилися “*Lauch*” (цибуля порей, вживається як «ідіот»), “*verbuggt*” (глучний, або «в тебе не всі вдома»), “*Sheeeesh*” (не може бути). Проте переможцем 2018 року були оголошені слова “*Ehrenfrau*” та “*Ehrenmann*”, що позначають тих, хто користується повагою, тримають своє слово та залишаються вірними своїм принципам (Павловська, 2019).

Найновіші результати роботи проекту *Neuer Wortschatz* представлені в інтернет-словнику *Neologismenwörterbuch*, який нараховує близько 1 900 лексичних та фразеологічних одиниць, що з'явилися в стандартній німецькій мові починаючи з 1991 р. (URL2). За словами директора Інституту німецької мови, професора прикладної лінгвістики Г. Лобіна, словник включає лише ті одиниці, які відомі більшості носіїв німецької мови, а не лише політикам чи зіркам шоу-бізнесу. Тобто «слова-одноденки» (*Eintagsfliegen*) не входять до кола наукового інтересу лінгвістів проекту *Neuer Wortschatz*. Це означає, що словник фіксує стійкі та значущі неологізми, які реально впливають на сучасний мовний лексикон, а не тимчасові модні вислови.

Згідно з класичною класифікацією неологізмів, виокремлюємо серед проаналізованих такі одиниці:

1) **власне неологізми** (94%): *Foodsaver* – «Person, die Lebensmittel dadurch vor dem Wegwerfen bewahrt, dass sie diese einsammelt und verteilt (людина, яка не викидає продукти, а збирає їх та розподіляє між нужденними)». Утворилась ця лексема у середині другого десятиліття XXI ст., уживаними прикладами слугують *ein aktiver Foodsaver, sich als Foodsaver engagieren, anmelden*; *Меме* – «Internetphänomen (дотепні картинки, відео або текст, що швидко копіюються та розповсюджуються у віртуальному просторі)». Лексема відома з середини другого десятиліття XXI ст., яскравими прикладами використання якої є *lustige Memes, zum Meme werden, als Meme bekannt werden, sich als Meme ausbreiten*;

2) **нові значення** (6%): *Chefmasche* – «betrügerische Handlung, bei der sich jemand, meist ein Mitglied einer organisierten Bande, per Internet/Telefonie gegenüber Mitarbeitern eines Unternehmens als leitender Angestellter ausgibt, um finanzielle Transaktionen mit hohen Summen zu seinen Gunsten zu verfügen (протиправна дія шахрая, який, видаючи себе за шефа певної структури, використовує телефон або Інтернет, щоб організувати фінансові транзакції на свою користь)». Нове значення одиниці відомо з липня 2016 р., а старе значення одиниці «*einem Vorgesetzten zugeschriebenes typisches Verhalten (типова поведінка керівника)*» поступово вийшло із використання. Найуживанішими є вирази *vor der Chefmasche warnen, Opfer der Chefmasche werden*; *Framing* – «stark auswählende, in eine bestimmte Richtung deutende Aufbereitung von Informationen mit dem Zweck der Meinungsbeeinflussung

(вибіркове розповсюдження інформації з метою впливу на думку адресата в певному напрямку)». Це значення використовується з середини другого десятиліття XXI ст. паралельно зі старим значенням «послугуватися фреймами під час програмування сайтів» (Ковбасюк, 2019).

Найчастішими шляхами утворення проаналізованих новітніх одиниць є:

I. Запозичення (англіцизми) (64%): 1) складні слова: *Hoverboard* – «elektrisch betriebenes, schmales Rollbrett ohne Lenkstange (електричний скейтборд)»; *Cronut* – «ringförmiges Gebäckstück aus Blätterteig mit Zuckerglasur (кругле печиво із листкового тіста з глазур'ю, назва утворилася від *croissant* та *donut*)»; *listcle* – «listenförmiger Artikel in Print oder Onlinemedien (стаття в різних медіа у вигляді списку, є злиттям *article* та *list*)»; 2) прості слова: *nice* – «gut, nett, schön (добре, гарно)»; *Twerking* – «Tanz (танець стегнами)»; 3) запозичення-абревіатури: *MOOC* (*Massive Open Online Course*) – «online abgehaltene, zulassungsfreie und kostenlose Vorlesung mit hohen Teilnehmerzahlen (безкоштовна онлайн-лекція з великою кількістю учасників)».

II. Словотвір (36%): 1) словоскладання: а) німецькі основи: *Schwarmstadt* – «Stadt, in die besonders viele junge Menschen ziehen (місто, що як магніт притягує до себе молодь)»; *Pfandring* – «Halterung an öffentlichen Mülleimern zur Sammlung von Pfandflaschen (засіб для збору пляшок у вигляді кільця на сміттовому контейнері)»; б) запозичення + німецька лексема: *Virtual-Reality-Brille* – «brillenförmiges Gerät, mit dem virtuelle Welten erfahrbar werden (окуляри, завдяки яким потрапляють у віртуальний світ)»; *Reparaturcafé* – «Reparaturwerkstatt (ремонтна майстерня)»; 2) абревіація: а) *UMA* – «unbegleiteter minderjähriger Asylsuchender (неповнолітній пошукувач політичного притулку без супроводу)»; *UMF/umF* – «unbegleiteter minderjähriger Flüchtling (неповнолітній біженець без супроводу)»; 3) афіксація на основі запозичення: *twerken* – «mit kreisenden und ruckartigen Bewegungen von Hüften und Gesäß tanzen (сучасний танець)» (Ковбасюк, 2019).

Слід також відзначити, що німецька мова дедалі більше піддається впливу англійської, що спричиняє зростання кількості англіцизмів. Використання таких запозичень може ускладнювати розуміння текстів та негативно впливати на розвиток німецької мови, оскільки вони часто не інтегруються граматично. Англіцизми застосовуються переважно з причин, що виходять за межі суто лінгвістики. Особливо останніми роками, після створення Асоціації захисту німецької мови (VWDS, нині VDS), активно обговорюється ця проблема. Деякі вважають, що англломовні запозичення та слогани повинні демонструвати міжнародний характер та успішність корпоративної культури. Водночас експерти попереджають про небезпеку надмірної «модернізації» німецької мови, зниження мовної компетентності

людей та втрату здатності адаптувати іноземні слова до власних мовних норм. Як підсумовує Петер Ейзенберг (*Peter Eisenberg*), «мова руйнується, спрощується, розкладається, виснажується, втрачає силу, перетворюється на пиджин, знищується і втрачає виразність» (Павловська, 2019).

Німецька мова має важливе значення у сфері науки та технологій, адже Німеччина відома своєю активною науково-дослідницькою діяльністю та інноваційним підходом. Деякі провідні університети, наприклад, Технічний університет Мюнхена та Гайдельберзький університет, вирізняються передовими дослідженнями у високотехнологічних галузях (Гулалян, 2024).

Окрім навчальних закладів, в країні функціонує низка науково-дослідних інститутів та технологічних компаній, які роблять акцент на інновації та розвиток науки. Володіння німецькою мовою може стати важливим чинником для успішної співпраці в бізнесі та наукових проектах.

Крім того, знання мови полегшує адаптацію до повсякденного життя в Німеччині та сприяє кращому взаєморозумінню з місцевими жителями, що додає культурної цінності процесу навчання (Кравець, 2019а, 2019б, 2022; Волошина, 2024).

Німецька мова відіграє важливу роль у бізнесі та економіці, особливо в контексті Німеччини, яка є однією з провідних економік світу. Основні аспекти її значення в цих сферах можна виділити так:

1. Міжнародні ділові зв'язки: Німеччина активно представлена на світовому ринку, і велика частина ділового спілкування ведеться німецькою мовою. Володіння мовою допомагає налагоджувати ефективну комунікацію з партнерами, клієнтами та колегами.

2. Технічна та інженерна сфери: Німеччина відома своїми досягненнями у техніці та інженерії. У цих галузях велика кількість документації, інструкцій та технічних специфікацій створюється саме німецькою мовою.

3. Фінансовий сектор: Міста як Берлін, Франкфурт та Мюнхен є фінансовими центрами, де німецька мова є ключовою для роботи в банках, страхових компаніях та інших фінансових установах.

4. Міжнародні конференції та переговори: Участь у міжнародних заходах часто потребує знання німецької мови, що забезпечує продуктивну взаємодію з німецькими партнерами.

5. Доступ до інформації: Значна частина бізнес-ресурсів та публікацій доступна німецькою мовою, а володіння нею полегшує отримання актуальної інформації та проведення аналізу ринків (Гулалян, 2024; Кондратю-Малик, 2024).

Таким чином, сучасна німецька мова представлена різноманітними складовими, серед яких можна виділити регіональні діалекти, молодіжний сленг, мову іммігрантів (слід зазначити, що близько третини дітей у

німецьких початкових школах мають міграційне походження), розмовну мову та засоби спілкування в Інтернеті (Яцишин-Малик, 2025).

За прогнозами низки мовознавців, у майбутньому німецька мова стане простішою: складні закінчення слів поступово зникнуть, а граматичні правила зазнають спрощення. Наприклад, сьогодні в німецькій мові залишилося лише близько 25 дієслів, що вимагають використання родового відмінка (*Genitiv*), тоді як століття тому таких дієслів налічувалося близько 160. Письмова німецька мова є досить уніфікованою. Значну роль у стандартизації правопису відіграв «Орфографічний словник німецької мови» німецького філолога Конрада Дудена. Реформа орфографії 1990-х років, проведена за ініціативою канцлера ФРН Герхарда Шредера, спочатку викликала негативну реакцію серед населення. Останні зміни в пунктуації та правописі були офіційно затверджені 2007 року у законі про реформу німецького правопису. Внаслідок цього близько дев'яноста орфографічних правил і значна кількість правил пунктуації були скасовані. Населення сприйняло такі зміни як штучне спрощення мови, спрямоване на полегшення її вивчення. Німці дуже цінують свою мову. Відомий дослідник Хайке Візе, що вивчає кінцойч, підкреслює: «Мова – це те, що захоплює нас усіх, вона формує нашу ідентичність і займає центральне місце в житті суспільства» (Wiese, 2012, с. 21).

6. Висновки і окреслення напрямів подальших досліджень

Німецька мова постійно зазнає змін. Її розвиток є складним процесом, що зумовлений численними історичними, культурними та соціальними чинниками. Від ранніх етапів формування до сучасності глобалізації мова зазнала значних трансформацій, що вплинули на її структуру та використання. Особливу увагу варто приділяти культурному контексту та взаємодії німецької мови з іншими європейськими мовами. Сучасні технології та зміни в світовій економіці визначають динаміку мовного розвитку, породжуючи нові тенденції та виклики. Внаслідок цього німецька мова набуває багатогранної та еволюційної природи, яка відображає соціокультурні процеси протягом тривалого часу. Найбільш інтенсивні зміни спостерігаються останніми роками, що зумовлено глобалізацією та активним запозиченням слів, зокрема з англійської мови. Дослідження показують, що постійне створення нових лексичних одиниць поповнює словниковий склад німецької мови значною кількістю неологізмів. Новітні слова відображають реалії та явища різних сфер життя: житло, соціальні мережі, харчування, екологію та інші. Вони утворюються як через словотворчі процеси, так і шляхом запозичення.

Приблизно 10% неологізмів є псевдоангліцизмами. Більшість нових слів (94%) становлять власне неологізми, тоді як 6% – це старі слова з новими значеннями. Ці лексеми активно використовуються мовцями, виконуючи номінативні, синтаксичні та прагматичні функції у публіцистиці. Вивчати сучасну німецьку мову у світлі її історичного розвитку кінця XX – початку XXI століття виявляється значно складніше. Разом із тим, за прогнозами фахівців, у майбутньому німецька мова стане простішою: складні закінчення слів поступово зникнуть, а граматичні правила зазнають спрощення. Сучасні навчальні програми обґрунтовано пропонують вивчення класичної німецької мови (*Hochdeutsch*), оскільки вона буде найбільш зрозумілою як для носіїв мови, так і для тих, хто вивчає німецьку як іноземну. Перспективним напрямом для майбутніх досліджень є порівняльний аналіз неологізмів у німецькій, англійській та українській мовах у третьому десятилітті XXI століття. Додатково актуальним напрямом досліджень є вивчення запозичень із інших мов, що продовжують активно збагачувати сучасний німецький словниковий запас.

Література

1. Бехерт Й. 2013. *Історія німецької мови*. Берлін: Видавництво Еріха Шмідта.
2. Волошина О. 2024. Застосування самостійної роботи у процесі формування інформаційно-комунікативної компетентності студентів при вивченні іноземної мови в аграрних закладах вищої освіти. *Молодь і ринок* 221/1: с. 78–91. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.298585>
3. Гойда О. 2021. Граматичні особливості німецької мови австрійців. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія* 48/1: с. 33–37. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.48-1.8>
4. Гулалаян Д. 2024. Історія та розвиток німецької мови. *Universum* 4: с. 138–142.
5. Ковбасюк Л. 2019. Новітні лексеми сучасної німецької мови (на матеріалі словника неологізмів Інституту німецької мови (IDS)). *Закарпатські філологічні студії* 8/1: с. 84–89.
6. Кондратюк А. – Малик В. 2024. Застосування інноваційних освітніх технологій при викладанні іноземної мови для здобувачів вищої освіти. *Молодь і ринок* 225/5: с. 54–60. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.304923>
7. Кравець Р. 2019а. Інтернаціоналізація змісту навчання іноземної мови як засіб підвищення якості професійної підготовки студентів у закладах вищої освіти. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»* 18/2: с. 192–199. <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2019-2-18-24>
8. Кравець Р. 2019б. Особливості викладання іноземної мови в умовах інтернаціоналізації освітнього простору. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи* 69: с. 110–114. <https://doi.org/10.31392/2311-5491/2019-69.26>

9. Кравець Р. 2022. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології в професійній діяльності викладача іноземної мови. *Актуальні питання гуманітарних наук* 57/1: с. 316–322. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-47>
10. Малик В. 2024а. Німецька мова як одна із глобальних мов спілкування. *Молодь і ринок* 227–228/7–8: с. 168–177. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.308816>
11. Малик В. 2024б. Сучасні технології навчання іноземних мов на немовних спеціальностях. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки* 55/2: с. 90–100. <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2024-2-55-90-100>
12. Павловська Л. 2019. Фактори впливу на сучасний розвиток німецької мови. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія “Філологічні науки”.* *Мовознавство* 12: с. 160–164. <https://doi.org/10.24919/2663-6042.12.2019.189290>
13. Устінова В. 2015. Лінгвістичні фактори появи неологізмів у сучасній німецькій мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія* 15/2: с. 154–156.
14. Яцишин О. – Малик В. 2025. Застосування сучасних методик у процесі викладання іноземної мови для здобувачів вищої освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка* 58/2: с. 57–68. <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2025-2-58-57-68>
15. Ammon, U. 1991. Die Plurizentrität der deutschen Sprache. In: Ekman, Bjorn – Hauser, Hubert – Porsch, Peter – Wucherpennig, Wolf Hrsg. *Deutsch – Eine Sprache? Wie viele Kulturen? Vorträge des Symposiums abgehalten am 12. und 13. Nov.1990 an der Universität Kopenhagen.* Kopenhagen–München: Wilhelm Fink. pp. 14–34.
16. Bussmann, H. 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft.* Stuttgart: Kröner.
17. Duden 2020. *Das Aussprachewörterbuch. Band 6.* Berlin, Duden Verlag: Bibliographisches Institut.
18. Elsen, H. 2011. *Neologismen: Formen und Funktionen neuer Wörter in verschiedenen Varietäten des Deutschen.* Tübingen: Narr. <https://doi.org/10.24053/9783823376460>
19. Herberg, D. – Kinne, M. – Steffens, D. 2004. *Neuer Wortschatz. Neologismen der 90er Jahre im Deutschen.* Berlin–New York: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110902273>
20. Muhr, R. 1993. *Internationale Arbeiten zum österreichischen Deutsch und seinen nachbarsprachlichen Bezügen.* Wien, pp. 1–6.
21. Ransmayr, J. 2005. *Das österreichische Deutsch und sein Status an Auslandsuniversitäten. Eine empirische Untersuchung an Germanistikinstituten in Frankreich, Großbritannien, Tschechien und Ungarn. Dissertation.* Universität Wien.
22. Schippan, T. 2002. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache.* Tübingen: Niemeyer. <https://doi.org/10.1515/9783110965872>
23. Wiese, H. 2012. *Kiezdeutsch. Ein neuer Dialekt entsteht.* München: Verlag C. H. Beck. <https://doi.org/10.17104/9783406630354>
24. URL1: Goethe-Institut. <https://www.goethe.de/> (Дата звернення: 12.01.2026).
25. URL2: Neologismenwörterbuch. https://www.owid.de/service/stichwortlisten/neo_neuste (Дата звернення: 12.01.2026).

References

1. Bekhert, Y. 2013. *Istoriia nimetskoï movy* [History of the German Language]. Berlin: Vydavnytstvo Erikha Shmidta. (In Ukrainian)
2. Voloshyna, O. 2024. Zastosuvannia samostiinoi roboty u protsesi formuvannia informatsiino-komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv pry vyvchenni inozemnoi movy v ahrarnykh zakladakh vyshchoi osvity [The use of independent work in the process of forming students' information and communication competence when learning a foreign language in agricultural higher education institutions]. *Molod i rynok* 221/1: s. 78–91. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.298585> (In Ukrainian)
3. Hoida, O. 2021. Hramatychni osoblyvosti nimetskoï movy avstriitsiv [Grammatical features of the German language of Austrians]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiia* 48/1: s. 33–37. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.48-1.8> (In Ukrainian)
4. Hulalian, D. 2024. Istoriia ta rozvytok nimetskoï movy [History and development of the German language]. *Universum* 4: s. 138–142. (In Ukrainian)
5. Kovbasiuk, L. 2019. Novitni leksemy suchasnoi nimetskoï movy (na materialy slovnyka neolohizmiv Instytutu nimetskoï movy (IDS)) [Recent lexical items in contemporary German: based on the dictionary of neologisms of the Institute for the German Language (IDS)]. *Zakarpatski filolohichni studii* 8/1: c. 84–89. (In Ukrainian)
6. Kondratiuk, A. – Malyk, V. 2024. Zastosuvannia innovatsiinykh osvitnikh tekhnolohii pry vykladanni inozemnoi movy dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity [The use of innovative educational technologies in teaching a foreign language to higher education students]. *Molod i rynok* 225/5: s. 54–60. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.304923> (In Ukrainian)
7. Kravets, R. 2019a. Internatsionalizatsiia zmistu navchannia inozemnoi movy yak zasib pidvyshchennia yakosti profesiinoi pidhotovky studentiv u zakladakh vyshchoi osvity [Internationalization of foreign language teaching content as a means of improving the quality of students' professional training in higher education institutions]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya «Pedahohika i psykholohiia»* 18/2: s. 192–199. <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2019-2-18-24> (In Ukrainian)
8. Kravets, R. 2019b. Osoblyvosti vykladannia inozemnoi movy v umovakh internatsionalizatsii osvitnoho prostoru [Features of foreign language teaching in the context of the internationalization of the educational space]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy* 69: s. 110–114. <https://doi.org/10.31392/2311-5491/2019-69.26> (In Ukrainian)
9. Kravets, R. 2022. Suchasni informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v profesiinii diialnosti vykladacha inozemnoi movy [Modern information and communication technologies in the professional activity of a foreign language teacher]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* 57/1: s. 316–322. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-47> (In Ukrainian)

10. Malyk, V. 2024a. Nimetska mova yak odna iz hlobalnykh mov spilkuvannia [German as one of the global languages of communication]. *Molod i rynok* 227–228/7–8: s. 168–177. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.308816> (In Ukrainian)
11. Malyk, V. 2024b. Suchasni tekhnolohii navchannia inozemnykh mov na nemovnykh spetsialnostiakh [Modern technologies for teaching foreign languages in non-language specialities]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Serii: Pedahohichni nauky* 55/2: s. 90–100. <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2024-2-55-90-100> (In Ukrainian)
12. Pavlovska, L. 2019. Faktory vplyvu na suchasnyi rozvytok nimetskoï movy [Factors influencing the contemporary development of the German language]. *Naukovyi visnyk DDU imeni I. Franka. Serii: "Filolohichni nauky". Movoznavstvo* 12: s. 160–164. <https://doi.org/10.24919/2663-6042.12.2019.189290> (In Ukrainian)
13. Ustinova, V. 2015. Lihvistychni faktory poiavy neolohizmiv u suchasniï nimetskiï movi [Linguistic factors in the emergence of neologisms in contemporary German]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia* 15/2: s. 154–156. (In Ukrainian)
14. Yatsyshyn, O. – Malyk, V. 2025. Zastosuvannia suchasnykh metodyk u protsesi vykladannia inozemnoi movy dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity [The use of modern methods in the process of teaching a foreign language to higher education students]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka* 58/2: s. 57–68. <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2025-2-58-57-68> (In Ukrainian)
15. Ammon, U. 1991. Die Plurizentrität der deutschen Sprache [The pluricentricity of the German language]. In: Ekmann, Bjorn – Hauser, Hubert – Porsch, Peter – Wucherpfennig, Wolf Hrsg. *Deutsch – Eine Sprache? Wie viele Kulturen? Vorträge des Symposiums abgehalten am 12. und 13. Nov.1990 an der Universität Kopenhagen*. Kopenhagen–München: Wilhelm Fink. pp. 14–34. (In German)
16. Busmann, H. 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft* [Dictionary of Linguistics]. Stuttgart: Kröner. (In German)
17. Duden 2020. *Das Aussprachewörterbuch. Band 6* [The Pronunciation Dictionary. Volume 6]. Berlin, Duden Verlag: Bibliographisches Institut. (In German)
18. Elsen, H. 2011. *Neologismen: Formen und Funktionen neuer Wörter in verschiedenen Varietäten des Deutschen* [Neologisms: Forms and functions of new words in different varieties of German]. Tübingen: Narr. <https://doi.org/10.24053/9783823376460> (In German)
19. Herberg, D. – Kinne, M. – Steffens, D. 2004. *Neuer Wortschatz. Neologismen der 90er Jahre im Deutschen* [New Vocabulary: Neologisms of the 1990s in German]. Berlin–New York: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110902273> (In German)
20. Muhr, R. 1993. *Internationale Arbeiten zum österreichischen Deutsch und seinen nachbarsprachlichen Bezügen* [International studies on Austrian German and its relations with neighbouring languages]. Wien, pp. 1–6. (In German)
21. Ransmayr, J. 2005. *Das österreichische Deutsch und sein Status an Auslandsuniversitäten. Eine empirische Untersuchung an Germanistikinstitutionen in Frankreich, Großbritannien, Tschechien und Ungarn* [Austrian German and its status at

- universities abroad: An empirical study at departments of German studies in France, Great Britain, the Czech Republic and Hungary]. Universität Wien. (In German)
22. Schippan, T. 2002. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache* [The Lexicology of Contemporary German Language]. Tübingen: Niemeyer. <https://doi.org/10.1515/9783110965872> (In German)
23. Wiese, H. 2012. *Kiezdeutsch. Ein neuer Dialekt entsteht* [Kiezdeutsch: A New Dialect Emerges]. München: Verlag C. H. Beck. <https://doi.org/10.17104/9783406630354> (In German)
24. URL1: Goethe-Institut. <https://www.goethe.de/> (Accessed: 12.01.2026). (In German)
25. URL2: Neologismenwörterbuch [Dictionary of German Neologisms]. https://www.owid.de/service/stichwortlisten/neo_neuste (Accessed: 12.01.2026). (In German)

Загальна характеристика розвитку та становлення німецької мови

Малик Валентина, доктор філософії. Вінницький національний аграрний університет, кафедра української та іноземних мов, викладач. valentyana51malyk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3291-4347.

У поданому дослідженні здійснено комплексний аналіз трансформаційних процесів, що супроводжують еволюцію та формування німецької мови на сучасному етапі. Встановлено, що на сьогодні в європейському мовному просторі приблизно 90 мільйонів осіб ідентифікують німецьку мову як рідну, тоді як ще близько 50 мільйонів користуються нею як другою або іноземною мовою. У межах Федеративної Республіки Німеччина німецька мова виконує насамперед функцію офіційної державної мови.

З'ясовано, що внутрішня різноманітність німецької мови значною мірою зумовлюється існуванням регіолектів, тобто регіонально маркованих форм усного мовлення. Водночас такі мовні рівні, як граматична система та словниковий склад, зокрема процеси іншомовних запозичень, не підлягають прямому регулюванню з боку державних інституцій ані на загальнонаціональному рівні, ані в межах окремих федеральних земель. Окрему увагу приділено аналізу чинників, що визначають динаміку розвитку німецької мови та спричиняють постійним змінам. До них віднесено вплив діалектів і регіональних мовних різновидів, специфіку молодіжного мовлення, мовні наслідки міграційних процесів, особливості комунікації в цифровому середовищі, а також тенденції сучасної розмовної мови. Підкреслено, що найбільш інтенсивні зрушення спостерігаються в останні десятиліття у зв'язку з процесами глобалізації, які супроводжуються активним проникненням лексичних одиниць з інших мов, передусім з англійської.

Узагальнення результатів дослідження дає підстави стверджувати, що німецька мова загалом зберігає структурну та функціональну стабільність. Разом із тим акцентовано увагу на доцільності більш ґрунтовного осмислення та цілеспрямованого реагування на окремі сучасні зміни, які нерідко мають вимушений характер і можуть впливати на подальший розвиток мовної системи.

Ключові слова: німецька мова, літературна мова, діалект, регіолект, неологізм, сленг.

General characteristics of the development and formation of the German language

Valetyna Malyk, PhD. Vinnytsia National Agrarian University, Ukrainian and Foreign Language Department, lecturer. valentyna51malyk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3291-4347.

The present study provides a comprehensive analysis of the transformational processes accompanying the evolution and formation of the German language at the current stage. It has been established that, today, approximately 90 million people in the European linguistic space identify German as their native language, while about 50 million more use it as a second or foreign language. Within the Federal Republic of Germany, German primarily functions as the official state language.

It has been found that the internal diversity of the German language is largely determined by the existence of regiolects, that is, regionally marked forms of oral speech. At the same time, such linguistic levels as the grammatical system and vocabulary, including processes of borrowing from other languages, are not subject to direct regulation by state institutions either at the national level or within individual federal states. Particular attention is paid to the analysis of the factors that determine the dynamics of the development of the German language and cause its constant changes. These include the influence of dialects and regional language varieties, the specific features of youth speech, the linguistic consequences of migration processes, the characteristics of communication in the digital environment, and trends in contemporary colloquial language. It is emphasized that the most intensive shifts have been observed in recent decades in connection with globalization processes, which are accompanied by the active penetration of lexical units from other languages, primarily from English.

The generalization of the research results gives grounds to assert that the German language generally maintains structural and functional stability. At the same time, attention is drawn to the need for a more thorough understanding of, and purposeful response to, certain contemporary changes, which are often forced in nature and may influence the further development of the language system.

Keywords: *German language, standard language, dialect, regiolect, neologism, slang.*

A német nyelv fejlődésének és kialakulásának általános jellemzői

Malyk Valentina, PhD. Vinnycai Nemzeti Agrártudományi Egyetem, Ukrán és Idegen Nyelvi Tanszék, oktató. valentyna51malyk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3291-4347.

A jelen tanulmány átfogó elemzést nyújt azokról a transzformációs folyamatokról, amelyek a német nyelv mai fejlődését és formálódását kísérik. Megállapítást nyert, hogy napjainkban az európai nyelvi térben megközelítőleg 90 millió ember tekinti a németet anyanyelvének, míg további mintegy 50 millióan második vagy idegen nyelvként használják. A Németországi Szövetségi Köztársaságban a német nyelv elsősorban hivatalos államnyelvként funkcionál.

A kutatás rámutat arra, hogy a német nyelv belső sokszínűségét nagymértékben a regiolektusok, vagyis a beszélt nyelv regionálisan meghatározott formáinak létezése

határozza meg. Ugyanakkor az olyan nyelvi szintek, mint a grammatikai rendszer és a szókészlet – beleértve az idegen nyelvekből történő kölcsönzés folyamatait is – sem országos szinten, sem az egyes szövetségi tartományok szintjén nem tartoznak az állami intézmények közvetlen szabályozása alá. Különös figyelmet kap azoknak a tényezőknek az elemzése, amelyek meghatározzák a német nyelv fejlődésének dinamikáját és folyamatos változásait előidézik. Ezek közé tartozik a dialektusok és regionális nyelvváltozatok hatása, az ifjúsági nyelv sajátosságai, a migrációs folyamatok nyelvi következményei, a digitális környezetben zajló kommunikáció jellemzői, valamint a mai beszélt nyelv tendenciái. A tanulmány hangsúlyozza, hogy az utóbbi évtizedekben a legintenzívebb változások a globalizációs folyamatokkal összefüggésben figyelhetők meg, amelyeket más nyelvekből, elsősorban az angoltól származó lexikai elemek aktív beáramlása kísér.

A kutatási eredmények összegzése alapján megállapítható, hogy a német nyelv összességében megőrzi strukturális és funkcionális stabilitását. Ugyanakkor a tanulmány felhívja a figyelmet egyes kortárs változások alaposabb értelmezésének és célzott kezelésének szükségességére, mivel ezek gyakran kényszerű jellegűek, és hatással lehetnek a nyelvi rendszer további fejlődésére.

Kulcsszavak: *német nyelv, irodalmi nyelv, dialektus, nyelvjárás, neologizmus, szleng.*

УДК 81'272(=162.4)(439)

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-69-89

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Beérkezett: 2026.02.23.

Elfogadva: 2026.04.09.

Megjelent: 2026.05.30.

Uhrin Erzsébet

Adalékok a magyarországi szlovákok közéleti nyelvhasználatához

1. Bevezetés

A tanulmányban a magyarországi szlovákok közéleti nyelvhasználatát elemzem. Arra a kérdésre keresem a választ, mennyire van jelen napjainkban a szlovák nyelv Magyarországon a politikában és a közigazgatásban. Szlovákok a mai Magyarország területén a 17. század végétől élnek. Tömeges letelepedésük a törökök kiűzése utáni időszakra, a 18. századra (1711–1740) tehető, amikor a szabad vallásgyakorlás és a jobb megélhetés reményében a történelmi Magyarország túlnépesedett északi megyéiből sokan kerestek itt menedéket (Gyivicsán, 1993, 25–73. o.; Gombos, 1995, 55–92. o.; Kmet', 2021, 76–87. o.). A szlovákok a magyar honfoglalás óta (895–900) az első világháború végéig a Kárpát-medencében egy országban¹, a Magyar Királyság (1000–1918) területén éltek. A trianoni békeszerződés után több állam², köztük Magyarország lakosaivá váltak. A magyarországi szlovákság Csehszlovákia megalakulásával államjogilag elszakadt nemzetalkotó etnikumától, mellyel ezer évig közös hazája volt. A teljes vertikumú kultúra kifejlesztéséhez és fenntartásához elégtelen létszámú, szétszórta élő (1. ábra), egymástól és az anyanemzettől is elszigetelt magyarországi szlovákság az anyanyelv és a kultúra megtartása szempontjából

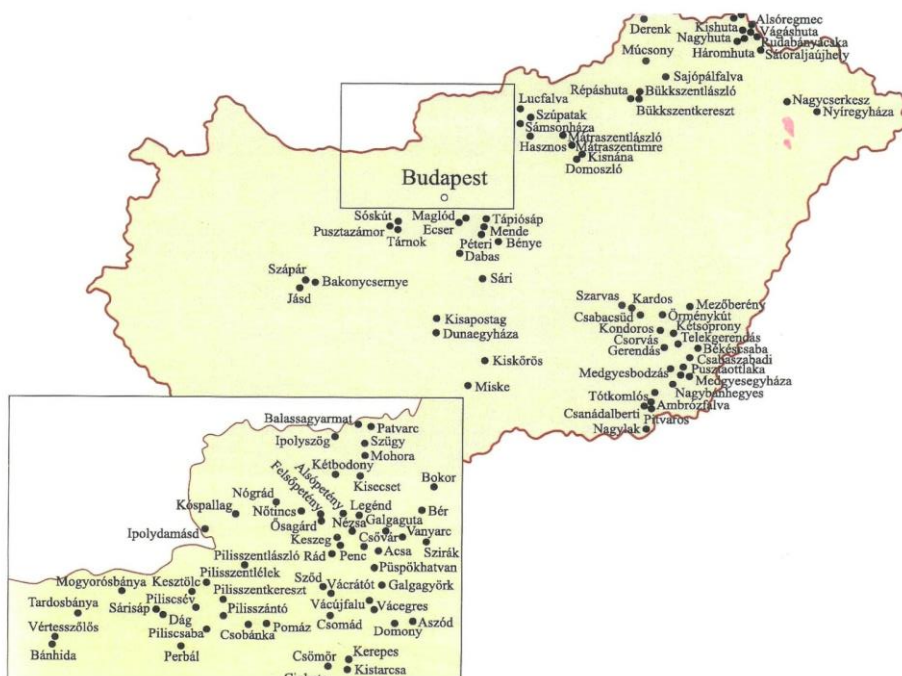
¹ A szlovákok, csehek és morvák őshazája, a Nagymorva Birodalom (833–10. sz. eleje) összeomlása után létrejött a Magyar Fejedelemség, majd a Magyar Királyság (1000–1918), amelybe beépültek a szlovákok által lakott területek. A török invázió következtében, a 16. század végétől a három részre szakadt Magyar Királyság Királyi Magyarország néven emlegetett területe – ahol a szlovákok is éltek – Habsburg-fennhatóság alá került. Az államalakulat elnevezése Habsburg Birodalom (1282–1918), majd a kiegyezés után Osztrák–Magyar Monarchia (1867–1918).

² Magyarországon kívül Kárpátalja (ma Ukrajna), Románia, Szerbia és Horvátország lakosaivá váltak.

Acta Academiae Beregsiensis, Philologica 2026/2: 69–89.

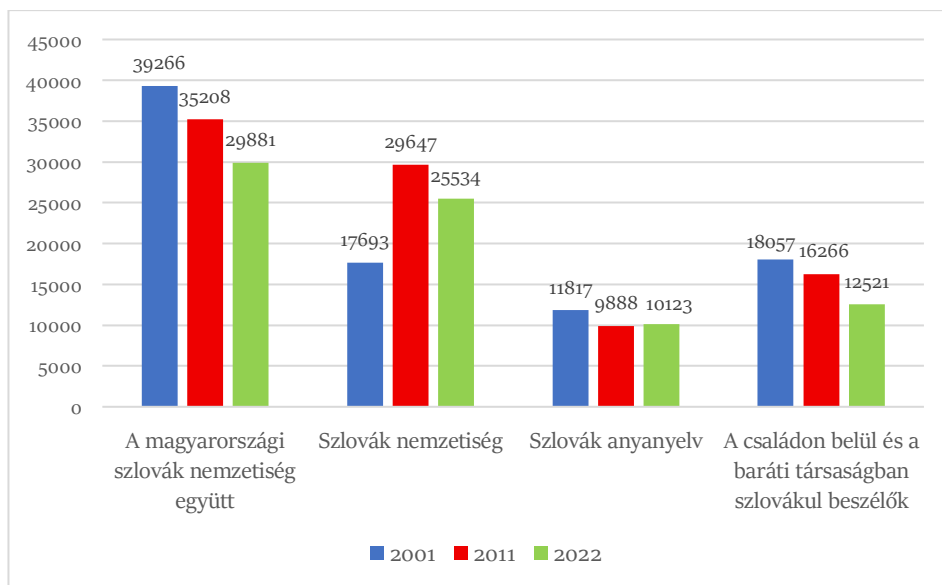
hátrányos helyzetbe került. Ezt fokozta, hogy az anyaországtól számottevő segítséget nem kaptak (Gyivicsán, 2004, 21–31. o.).

1. ábra. Szlovákok lakta települések Magyarországon

Forrás: Bartalská, 2001.

Történelmük során sok megkülönböztetés érte a magyarországi szlovákokat, melyek közül a legfájdalmasabb, a burkolt vagy nyílt magyarosító törekvések mellett, az 1946/48-as lakosságcsere volt (Kugler, 2000, 146–160. o.; Kugler–Gombos, 2008, 334–365. o.; Kmeť, 2023, 66–82. o.). A Magyarországon élő szlovákság azonban – annak ellenére, hogy létszáma, különösen a szlovák anyanyelvet vallók száma több mint 300 éves történelme során drasztikusan csökkent (2. ábra) – napjainkig megőrizte szellemi és tárgyi, kulturális örökségét, nyelvét, hagyományait (Tuska–Uhrin, 2024, 283–342. o.).

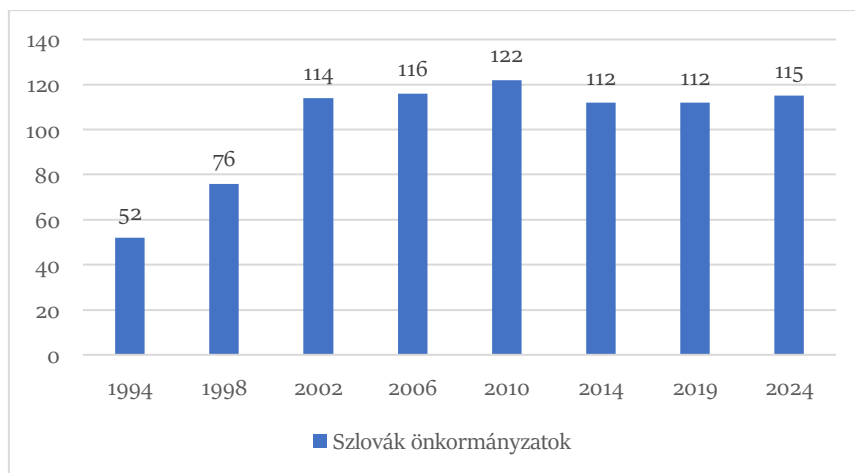
2. ábra. A szlovák nemzetiségre vonatkozó népszámlálási eredmények

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2001., 2011. és 2022. évi népszámlálási adatok.

2. Jogi szabályozás – nemzetiségi törvény – kisebbségi önkormányzatok

A magyarországi szlovákok társadalmi életében jelentős változásnak tekinthetjük a rendszerváltozás éveit. A közösségi asszimilációba, a szlovák–magyar nyelvcserebe a történelme során többször csendesen beletörődő nemzetiség aktivitása a nyolcvanas évek végén hihetetlen mértékben megnőtt. A szlovákok sorra hozták létre új szervezeteiket, intézményeiket, később önkormányzataikat. A változások jogi alapját a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi törvény teremtette meg, mely a későbbiekben is bizonyíthatóan jól ösztönözte a nemzetiségek öntevékenységet. A törvényt többször módosították, míg elkészült a jelenleg hatályos, a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi törvény³, melyet azóta is folyamatosan változtat a törvényhozó (Tuska–Uhrin, 2024, 293. o.). A nemzetiségi törvény azonban az elvégzett pontosítások és kiegészítések ellenére sem fogalmazza meg a betartásához/betartatásához szükséges garanciákat. Nem határozza meg egyértelműen a többi jogszabályhoz való viszonyt és a végrehajtási rendeleteket sem. Az 1993-as nemzetiségi törvény tette lehetővé a kisebbségi önkormányzatok megalapítását is. A szlovák nemzetiségi önkormányzatok száma az 1994–2024-es időszakban több mint kétszeresére nőtt (3. ábra).

³ 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól. <https://njt.jog.gov.hu/jogszabaly/2011-179-00-00>

3. ábra. A szlovák önkormányzatok száma 1994–2024 között Magyarországon

Forrás: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.

Az önkormányzatok tevékenységének is köszönhetően eddig soha nem látott mértékben aktivizálódott a szlovák nemzetiség kulturális élete vidéken és a fővárosban egyaránt. Nincsen olyan falu, város vagy budapesti kerület, ahol legalább évente egyszer ne rendeznének valamilyen nagyszabású kulturális programot. A képviselő-testületek támogatják a helyi szlovák oktatást, nyelvtanfolyamokat, az anyanyelvi hitéletet, a népi együttesek működését, falunapokat, fesztiválokat szerveznek, kétnyelvű kiadványokat, folyóiratokat adnak ki stb. Az önkormányzatok új feladatként intézményeket is fenntartanak, ezek főként falumúzeumok, néprajzi gyűjtemények, de az utóbbi időben már általános és közép fokú iskolákat is (vö. Uhrinová, 2009, 167–174. o.; Homišinová et al., 2013).

Az Országos Szlovák Önkormányzat fenntartásában 13 oktatási és kulturális intézmény működik. Ezen intézmények többsége már a kulturális autonómia jegyében jött létre, s jelentős szerepet töltenek be a magyarországi szlovák nemzetiség hagyományainak, nyelvének, kultúrájának, tárgyi és szellemi örökségének a megőrzésében, fejlesztésében. A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény *A nemzetiségek alapvető jogai* című II. fejezetben, az 5. és a 6. paragrafusban fogalmazza meg a nyelvhasználatra vonatkozó („nyelvhasználati”) passzusokat.

3. Elméleti keret

A továbbiakban néhány, közéleti nyelvhasználatról foglalkozó elméletet ismertetek. A közéleti nyelvhasználat a nemzetiségi közösségek társadalmi pozíciójának és

politikai cselekvőképességének kulcsdimenziója. A nyelv ebben az összefüggésben nem csupán kommunikációs eszköz, hanem szimbolikus tőke is, amely a hatalmi viszonyokba ágyazottan működik (Bourdieu, 1991). Bourdieu „nyelvi piac” fogalma rámutat arra, hogy a nyelvek értéke nem inherens tulajdonság, hanem intézményes és diskurzív folyamatok eredménye: az állam, a médiarendszer és a domináns társadalmi narratívák határozzák meg, mely nyelvek minősülnek legitimnek a közéletben. Ebből kiindulva a nemzetiségi nyelvhasználat közéleti érvényesülése három, egymással összefüggő analitikai dimenzió mentén értelmezhető. Elsőként a strukturális dimenzió az állami nyelvpolitika, a jogszabályi keretek és az intézményi gyakorlatok összességét jelöli, amelyek formálisan szabályozzák a kisebbségi nyelvek használatát a közsférában. Másodszor a diskurzív legitimáció dimenziója a nyelvi ideológiák és a hatalmi narratívák működésére utal, amelyek meghatározzák, hogy a kisebbségi nyelvhasználat társadalmilag elfogadottnak vagy problematikusnak minősül-e. Harmadszor a közösségi mobilizációs kapacitás arra vonatkozik, hogy az adott nemzetiségi közösség milyen mértékben képes kollektív cselekvésre, érdekérvényesítésre és nyelvi láthatóságának növelésére. E három tényező dinamikus kölcsönhatásban áll: a kedvezőbb jogi környezet erősítheti a legitimációt, míg egy aktív közösség képes nyomást gyakorolni az állami intézményekre és a közbeszédre. E feltételek normatív értékelését Morales-Gálvez (2017) a nyelvi igazságosság keretében tárgyalja, amely amellet érvel, hogy a többnyelvű társadalmakban a nyelvi erőforrásokhoz való hozzáférés nem lehet kizárólag a többség privilégiuma. A nyelvi igazságosság perspektívája a nyelvi egyenlőtlenségeket nem kulturális „különbségként”, hanem strukturális hatalmi problémaként kezeli. A nemzetiségi nyelvhasználat gyakorlati megvalósulása ugyanakkor nem kizárólag jogi feltételeken múlik. Amikor az uralkodó nyelv dominanciája korlátozza a kisebbségi nyelv közvetlen használatát, a közösségek gyakran alkalmaznak úgynevezett „nyelvi kerülőutat, nyelvi kitérőket” (*linguistic detours*), vagyis olyan alternatív nyelvi csatornákat, amelyek lehetővé teszik a kisebbségi nyelv jelenlétének fenntartását nem hivatalos vagy félig hivatalos kommunikációs terekben (Gao et al., 2022). Ezek a megoldások arra utalnak, hogy a nyelvhasználat nem kizárólag a jogilag szabályozott színtereken valósul meg, hanem a közösségi gyakorlatokban, informális interakciókban és szimbolikus reprezentációkban is. Ez azt jelenti, hogy a kisebbségi nyelv nem mindig a hivatalos ügyintézés elsődleges nyelveként jelenik meg, hanem közvetett módon, például kulturális rendezvényeken, közösségi kommunikációban, egyházi alkalmakon vagy szimbolikus feliratokban marad használatban. A nyelvi kitérők megjelenhetnek a digitális médiában, civil terekben, kulturális intézményekben vagy informális hálózatokban, és a nyelvi fennmaradás stratégiai eszközeiként értelmezhetők.

A nyelvi egyenlőtlenségek rendszerszintű természetére Skutnabb-Kangas (2000) „lingvicismus” fogalma világít rá, hangsúlyozva, hogy a kisebbségi nyelvek

közéleti marginalizálása intézményes diszkrimináció formája lehet. Kymlicka (1995) és May (2011) szerint a nyelvi jogok a kulturális önrendelkezés alapvető feltételei, amelyek nélkül a demokrácia többnyelvű társadalmakban csupán formális marad. Ezzel összhangban Delanty (2000) „kulturális állampolgárság” koncepciója a többnyelvű részvételt a demokratikus közösség legitim alapjaként értelmezi. A fogalmon azt érti, hogy a demokratikus közösséghez való tartozás nem csupán jogi státuszon alapul, hanem azon is, hogy az egyének és közösségek kulturális és nyelvi sajátosságaikkal együtt vehetnek részt a közéletben. A kulturális állampolgárság tehát magában foglalja a nyelvi és kulturális különbségek elismerését, valamint azok intézményes megjelenésének lehetőségét a nyilvános térben.

A közéleti tér nyelvi pluralizálását García (2008) translanguaging-elmélete is támogatja, amely nemcsak a kisebbségi nyelvek megőrzését, hanem új, hibrid közösségi diskurzusok kialakulását is lehetővé teszi. Ugyanakkor Közép-Kelet-Európában a nemzetállami logika és a homogenizáló nyelvpolitika gyakran szűkíti a nemzetiségek megszólalási terét (Brubaker et al., 2006; Csernicskó, 2010; Csernicskó et al., 2021; Csernicskó–Kontra, 2022), ami indokolttá teszi a strukturális, diskurzív és közösségi tényezők együttes vizsgálatát.

Összességében a nemzetiségi nyelvhasználat nem csupán kisebbségvédelmi kérdés, hanem deliberatív demokratikus probléma is. A deliberatív demokrácia elmélete abból indul ki, hogy a demokratikus legitimáció alapja a nyilvános érvelésen és kommunikáción alapuló részvétel, amelyben az állampolgárok egyenlő feltételek mellett vehetnek részt a közös ügyek megvitatásában (Habermas, 1996). Fishkin definíciója szerint laikus polgároknak is részt kell venniük a döntéshozatali folyamatban (Fishkin, 2009). Amennyiben azonban a közéleti diskurzus nyelve kizárólag a többségi nyelv, a kisebbségi közösségek tagjai formálisan meglévő politikai jogaik ellenére sem feltétlenül képesek ténylegesen bekapcsolódni a deliberatív folyamatokba. Ebben az értelemben a nyelvhez való hozzáférés nem pusztán kulturális jog, hanem a demokratikus részvétel egyik alapfeltétele.

4. Részletek a kutatási eredményekből

A magyarországi szlovákok közéleti nyelvhasználatát, a szlovák kisebbségi önkormányzati rendszer tevékenységét az 1990-es évek végétől vizsgálom: (Uhrin, 2004, 166–177. o., 2008, 145–222. o., 2009, 6093–6094. o.; Uhrinová, 1998, 153–171. o., 2005, 95–99. o., 2007, 488–491.o., 2009, 167–174. o.). A téma tanulmányozását Békéscsabán kezdtem (1995–1999), majd Békés megyében (2001–2002), később Magyarország szlovákok lakta településein (2002–2005) folytattam. A kutatás három szakasza alatt 332 főt kérdeztem meg. 2006–2007-ben részese voltam A magyarországi szlovák önkormányzatok képviselőinek nyelvhasználatára című országos kutatási projektnek, amelyet a Szlovák

Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóintézete, a Szlovák Tudományos Akadémia Ľudovít Štúr Nyelvtudományi Intézete és a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete valósított meg 460 adatközlő részvételével (Homišínová et al., 2013). Az alkalmazott kutatási módszerek minden esetben a résztvevő megfigyelés, szociolingvisztikai kérdőív, interjú és dokumentumelemzés voltak. Elemzéseim során kiemelt figyelmet fordítottam a kutatási eredmények összehasonlítására és a bekövetkezett változásokra. Ezen analízisek sorába illeszkedik a jelenlegi (2025. évi) követő kutatás, amely épít a korábbi vizsgálati tapasztalatokra, megállapításokra és következtetésekre.

Arra a kérdésre kerestem a választ – napjaink nyelvi gyakorlatának a feltérképezése mellett –, hogy történt-e, s ha igen, milyen változás a közéleti szóbeli és írásbeli kommunikációban. Az utó kutatást, szondázást 2025 októberében és novemberében végeztem. Az alkalmazott módszerek most is a résztvevő megfigyelés, szociolingvisztikai kérdőív, interjú és dokumentumelemzés voltak. A nemzetiség tagjaként számos közéleti-politikai és kulturális rendezvényen, programon veszek részt, amelyeken nyelvészként gyűjtöm a nyelvi adatokat. 2025 őszén három interjút készítettem. Az önkormányzatok nyelvhasználatáról követő kérdőíves kutatást (lásd a mellékletben) is végeztem 25 kisebbségi önkormányzat körében. A megkérdezettek szlovákul vagy magyarul válaszolhattak a kérdésekre. 14 fő a szlovák nyelvű kérdőívet választotta, 11 a magyar nyelvűt, egy fő közülük azonban a magyar nyelven feltett kérdésekre szlovákul válaszolt.

25 szlovák nemzetiiségi önkormányzat válaszait elemezve megállapítottam, hogy nem történt lényegi változás az elmúlt években a közéleti nyelvhasználat területén. Az önkormányzatok ülései és írásos dokumentumai szinte mindenütt magyar nyelvűek. A hivatalos tárgyalás nyelve a magyar, csak a köszöntés hangzik el néhány helyen szlovákul és néha egy-két megjegyzés. A magyar nyelvi gyakorlat fő oka, hogy az üléseken mindig jelenlévő polgármesteri hivatal képviselője nem tud szlovákul, és a jegyzőkönyveket, határozatokat magyar nyelven kell a felettes szervnek továbbítani. A másik ok, hogy a magyarországi szlovákok nem ismerik a szlovák közéleti, politikai és közigazgatási terminológiát, mivel magyarul sajátították el azt. A kétnyelvű adminisztráció, fordítás és tolmácsolás személyi és pénzügyi feltételei nem biztosítottak. A meghívók az önkormányzat üléseire és a különböző rendezvényekre azonban minden esetben kétnyelvűek. A kötetlen kommunikációs szituációkban, az értekezletek előtt és után, a szünetekben a képviselők olykor szlovákul is beszélnek a magyar mellett. Szükséges azonban megjegyezni, hogy voltak, és napjainkban is vannak próbálkozások, törekvések a kétnyelvű szóbeli és írásbeli kommunikáció meghonosítására a testületek ülésein (pl. a Békés megyei, budapesti, tótkomlói, váci kisebbségi önkormányzatok esetében). Az egy nyelvűséget – a nyelvtudásbeli hiányosságok mellett – a

nemzetiségi önkormányzat vezetői és képviselői szerint a korábban már említett, szlovákul nem tudó hivatali dolgozó állandó jelenléte akadályozza.

A magyarországi szlovák önkormányzatok gyakorlatában ez a jelenség (*linguistic detours*), „nyelvi kerülőútnak, nyelvi kitérőnek” (Gao et al., 2022) tekinthető, azaz óvatos, kerülő jogérvényesítés a hivatalos nyelvhasználatban. A testületi ülések hivatalos jegyzőkönyve magyar nyelven készül, ugyanakkor a megbeszélések egy része szlovákul zajlik, illetve a hivatalos dokumentumok mellett a közösség belső kommunikációjában, meghívókban, rendezvényeken és emléktáblákon a szlovák nyelv használata is megmarad. Ezek a megoldások lehetővé teszik a nyelv jelenlétének fenntartását akkor is, amikor a magyar nyelv dominanciája és az adminisztratív környezet a többségi nyelv használatát részesíti előnyben, és a nyelvi fennmaradás stratégiai eszközeiként értelmezhetők.

Az önkormányzatok elnökei az „Ön szerint mit kellene tenni a szlovák nyelv szélesebb körű használatáért a közéletben és a politikai életben Magyarországon?” kérdésre több előremutató javaslatot is megfogalmaztak. Első helyen valamennyien az iskolai nyelvoktatás és a nyelvtanfolyamok fontosságát hangsúlyozzák, de konkrét tanácsokat is adtak. A fentieket szemlélteti néhány szemelvény a válaszokból⁴:

„Hagyni és támogatni a szlovák nyelv oktatását, bármennyibe is kerül (bármilyen nemzetiségi nyelvoktatást). Erősíteni azt, komolyan venni és támogatni, hogy szlovák nyelvű gimnáziumban tanuljanak a diákok tovább (ösztöndíj, lakhatási támogatás, magyar és szlovák kormány által). Felnövekvő generációban kell gondolkozni. A jelenlegi középkorú, elszigetelt szlovákság sajnos nyelvében már teljesen asszimilálódott a magyar közösségbe.” (nő, sz. 1968)

„...[Organizovať] jazykový kurz / [Zostaviť] zoznam najdôležitejších resp. najčastejších používaných výrazov/fráz vyslovene pre predstaviteľov slovenských menšinových samospráv, hoci aj v elektronickej/digitálnej forme.” (Nyelvtanfolyam [szervezése] / A legfontosabb, illetve leggyakrabban használt kifejezések/fordulatok listájának [összeállítása] különösen a szlovák kisebbségi önkormányzatok képviselői számára, akár elektronikus/digitális formában is.) (nő, sz. 1974)

„... Podľa mňa boli by potrební takí „pomocníci” napr. na úrade CSSM, ktorí by nám pomáhali napr. preložiť zápisnice do slovenčiny. Priznám sa, že ja v tom úradnom jazyku nie som veľmi dobrá.” (Szerintem szükség lenne olyan „segítőkre”, például az Országos Szlovák Önkormányzat hivatalában, akik segítenének nekünk például a jegyzőkönyvek szlovákra fordításában. Bevallom, hogy én nem vagyok túl jó abban a hivatalos nyelvben.) (nő, sz. 1972)

„Možno by nebolo od veci zostaviť slovník administratívno-právnych výrazov, príp. zostaviť slovenské vzory na návrh uznesení slovenskom jazyku.” (Talán nem

⁴ A válaszrészletek eredeti nyelven és változatlan stilisztikai és nyelvi formában olvashatók. A szlovák nyelvű idézeteket magyarra a szerző fordította.

lenne haszontalan egy adminisztratív-jogi kifejezések szótárát összeállítani, vagy esetleg szlovák mintákat a határozat-tervezetekhez szlovák nyelven összeállítani.) (nő, sz. 1969)

„Szlovákiai cserekapcsolati lehetőségek gyerekek, fiatalok és idősök számára.” (nő sz. 1957)

„...organizovat’ viac podujatí v slovenčine. Pomohlo by aj posilniť médiá, ktoré používajú slovenský jazyk.” (...több rendezvényt szervezni szlovák nyelven. Az is segítene, ha megerősítenék azokat a médiumokat, amelyek szlovák nyelvet használnak.) (nő, sz. 1978)

A nemzetiség vezetői – az Országos Szlovák Önkormányzat elnöke, a Magyarországi Szlovákok Szövetsége elnöke és a parlamenti szószóló – igyekeznek példát mutatni a szlovák közéleti nyelvhasználat lehetőségeire a közigazgatásban, a politikában, és a szószóló által a parlamentben is. A képviselőtestületek többsége fontosnak tartja, hogy a szlovák nemzetiségi jelleg tükröződjön a települések nyelvi arculatában, nyelvi tájképében, és hogy a szlovák nyelv dominánsan jelen legyen mind a vizuális térben, mind a különböző kulturális és társadalmi programokon. A kapott adatok a közösségi szféra szlovák nyelvhasználatának növekedését mutatják. Szükséges azonban megjegyezni, hogy ez a nyelvi gyakorlat a nemzetiségi jelenlét és identitás kifejezőjeként funkcionál, és az esetek többségében formális, szimbolikus értékű, ebben hasonlít a fölülről lefelé tartó nyelvcsere formális, rituális kontextusaihoz. Ezzel összhangban Delanty (2000) „kulturális állampolgárság” koncepciója a többnyelvű részvételt a demokratikus közösség legitim alapjaként értelmezi, vagyis a kisebbségi nyelvek jelenléte a közintézményekben, a helyi nyilvánosságban és a közösségi emlékezetben a demokratikus befogadás egyik fontos feltétele. A magyarországi szlovák közösség esetében a kulturális állampolgárság elemei elsősorban az intézményes és szimbolikus jelenlét szintjén figyelhető meg. A nemzetiségi önkormányzatok működése, a kétnyelvű feliratok, az iskolai nemzetiségi oktatás, valamint a kulturális rendezvények lehetőséget teremtenek arra, hogy a közösség tagjai nyelvi és kulturális sajátosságaikkal együtt vegyenek részt a helyi társadalmi életben. Ugyanakkor a mindennapi kommunikációban a szlovák nyelv használata sok településen és intézményben korlátozott, ezért a részvétel gyakran inkább reprezentatív, mint funkcionális jellegű. Ebben az értelemben a kulturális állampolgárság formálisan jelen van, de a többnyelvűség gyakorlati megvalósulása nem minden esetben teljes.

A magyarországi szlovák nyelv állapotára napjainkban az ambivalens helyzet jellemző: az ellentétes kétirányú mozgás az egyidejű fejlődés, illetve visszafejlődés figyelhető meg. A legutóbbi kutatás eredményei e két tendencia erősödését mutatják mindkét irányba. A szlovák nyelvű kommunikáció egyre gyakrabban van jelen a közösségi szférában, ugyanakkor vannak nyelvhasználati színterek, ahonnan a szlovák nyelv szinte már teljesen kiszorult. A mindennapokban, a hétköznapi és

magánéletben és szinte minden nyelvhasználati szférában a szlovák nyelv egyre ritkább eszköze a társadalmi érintkezésnek. Természetes kommunikációs funkciója egyre kevésbé érvényesül. Egyre kevesebben beszélnek már a nyelvet, a helyi nyelvjárást a családban, generációnként egyre csökkenő szlovák nyelvűség a jellemző. A magánszférával ellentétben a nyelvhasználat közösségi szinterei egyre rendszeresebben és jobban funkcionálnak (Uhrinová, 2023, 281–299. o.)

Ezt a kutatási eredményt tartalmazza Borbély Anna és Bartha Csilla *A Többnyelvűség Magyarországon. Szociolingvisztikai vizsgálatok nemzetiségekről* (2024) című kötete is, amely a hazai kisebbségek nyelvhasználatát elemzi. A kötet Bartha Csilla elméleti alapozásával, valamint az egyes nemzetiségi esettanulmányokban (l. a szlovákokot: Tuska-Uhrin, 2024, 283–342. o.) a nyelvi tájkép és a funkcionális, mindennapi nyelvhasználat közötti ellentmondások bemutatásával térképezi fel a nyelvi tájkép (*linguistic landscape*) szimbolikus szerepét. A Borbély Anna által írt összehasonlító részek kiemelik, hogy a vizuális jelenlét önmagában már nem jelenti a nyelv aktív közösségi használatát.

Bourdieu (1991) „nyelvi piac” fogalma különösen releváns a magyarországi nemzetiségi kontextusban: a szlovák nyelv értéke nem inherens, hanem az állami intézmények, az oktatási rendszer, a média és a többségi diskurzusok által strukturált térben alakul ki. E térben a magyar, mint államnyelv privilegizált pozíciója gyakran háttérbe szorítja a nemzetiségi nyelvek közéleti legitimitását, még akkor is, ha azok jogilag elismertek. Bár a magyar jogrend biztosít bizonyos nyelvhasználati jogokat, ezek gyakorlati érvényesülése gyakran korlátozott, egyenlőtlen területi és intézményi eloszlású, és erősen függ a helyi politikai akarattól. Magyarországon a nemzetállami keretezés gyakran a magyar nyelvet tekinti a közélet „természetes” nyelvének, míg a szlovákokat inkább kulturális vagy folklórnyelvként pozicionálja. Ez a diskurzív hierarchia gyengíti a szlovák nyelv közéleti legitimitását, még ott is, ahol formális jogok léteznek. A közéleti diskurzus nyelve szinte kizárólag a magyar, ezért a kisebbségi közösségek tagjai formálisan meglévő politikai jogaik ellenére sem feltétlenül képesek ténylegesen bekapcsolódni a deliberatív folyamatokba.

5. Összegzés

A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy a szlovák nyelvű közéleti nyelvhasználat formálisan ugyan biztosított Magyarországon, a gyakorlatban azonban a kétnyelvűség többnyire performatív vagy rituális jellegű, és nem válik meghatározóvá a hétköznapi adminisztrációs vagy intézményi kommunikációban. Jellemző példák erre az ünnepi beszédek, meghívók, tábla- és információs feliratok, valamint kulturális rendezvények kétnyelvűsége. Borbély Anna és Bartha Csilla (2024) ezt a jelenséget a „látható, de nem élő” többnyelvűség kategóriájába sorolja, ahol a kisebbségi nyelv státusza inkább reprezentatív, mint funkcionális; vagyis

jelen van szimbolikus megjelenésekben, de kevésbé épül be a mindennapi kommunikáció intézményes tereibe.

A kutatás eredményei összhangban állnak Assmann (2011) kulturális emlékezet-fogalmával, amely szerint a kollektív identitás megőrzésének fontos eszköze a nyelvi szimbolika. A nyelv szimbolikus használata azonban nem feltétlenül eredményez élő nyelvi közösséget. Kiss (2002) ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a nyelv fennmaradásának feltétele a mindennapi kommunikációs használat, a pusztán hagyományőrző vagy reprezentatív használat a nyelvmegőrzéshez nem elég. A nyelv azonban szerinte lehet identitásjelölő akkor is, ha már nem kommunikációs eszköz.

A nyelvi ökoszisztéma helyreállítása, amelyben a szlovák nyelv az oktatás, a kultúra, a vallási élet és a média területén is természetesen jelen van, elméletileg hozzájárulhat ahhoz, hogy a nyelv újra élővé váljon a közéletben. Ezt a gondolatot erősíti Csernicskó és Fedinec (2015) azon érvelése, hogy ha egy kisebbségi nyelv használata csupán szimbolikus marad, akkor a közösség intergenerációs átöröklítése sérül, és a közösség „kulturális, de nem kommunikációs kisebbséggé” válik. Ugyanakkor a magyarországi szlovákság esetében több tényező – mint a nemzetiségi önkormányzati és civil szervezeti aktivitás, a nyelvi oktatásfejlesztés és a nemzetközi kapcsolatok – jelezhet potenciális fordulatot a nyelv megőrzése és használata irányába. A tendencia ambivalens, de azt mutatja, hogy kedvező hazai és anyaországi (szlovákiai) politikai döntések, a nemzetiségbarát környezet, valamint az érintettek aktív szerepvállalása jelentős mértékben hozzájárulhat a nemzetiségi nyelvek fennmaradásához és funkcionális használatának erősödéséhez.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a magyarországi szlovák nyelv közéleti érvényesülése három egymással összefüggő analitikai dimenzió mentén értelmezhető: a strukturális dimenzió, a diskurzív legitimáció dimenziója, valamint a közösségi mobilizációs kapacitás szempontjából. Kérdés, hogy a magyarországi szlovák közösség milyen mértékben képes szervezeten fellépni nyelvi jogaiért, fenntartani intézményeit (pl. nemzetiségi önkormányzatok, iskolák, kulturális egyesületek), valamint láthatóvá tenni nyelvét a helyi nyilvánosságban. A kutatás igazolta, hogy a három tényező dinamikus kölcsönhatásban áll: a kedvezőbb jogi környezet erősítheti a nyelvi presztízst, míg egy aktív közösség képes nyomást gyakorolni az állami intézményekre és a helyi közbeszédre.

A több mint 40 éves, szlovák nemzetiségi területen végzett munkásságom, valamint a közel 30 éves kutatási tapasztalataim és eredményeim alapján – a segítség, a jobbítás szándékával – megfogalmazok néhány javaslatot a közéleti nyelvhasználat előmozdítása érdekében:

- Az országos szervezetek és intézmények várják el határozottan, fogalmazzák meg írásban a hivatalos dokumentumokban és szóban is rendszeresen,

többször, hogy elvárás a szlovák nyelv használata a mindennapi, így a közéleti kommunikációban is.

- Támogassák, ösztönözzék minden eszközzel a szlovák nyelvhasználatot, és a megvalósulást kísérjék következetesen figyelemmel, például:
 - a pályázatok, támogatások kiírásánál fogalmazzák meg, hogy feltétel a szlovák nyelv látható és hallható (szóbeli és írásbeli) jelenléte,
 - részesítsék előnyben következetesen a szlovák nyelvű, illetve kétnyelvű programokat, dokumentumokat, publikációkat, kiemelten a nyelvtanfolyamokat,
 - népszerűsítsék a kisebbségi médiában a jó gyakorlatokat.
- Dolgozzanak ki egy erkölcsi és anyagi elismerési rendszert a szlovák nyelvhasználat ösztönzésére az önkormányzatok ülésein és programjain.
- Szervezzenek ingyenes nyelvtanfolyamokat – lehetőség szerint Szlovákiában – az önkormányzati képviselők és nemzetiségi vezetők, aktivisták számára.
- Szervezzenek számukra ingyenes kurzusokat a fordítóprogramok és a mesterséges intelligencia használatának elsajátítására.
- Az Országos Önkormányzat hozzon létre rendszeresen működő nyelvi és helyesírási tanácsadási szolgálatot.
- Hasznosak lennének az érintettek – nemzetiségi képviselők, aktivisták, pedagógusok, tudományos munkatársak – részvételével szervezett kis létszámú workshopok a nyelvhasználati kérdésekről a nyelvhasználati gyakorlatról.

Irodalom

1. Assmann, Jan 2011. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511996306>
2. Borbély Anna – Bartha Csilla szerk. 2024. *Többynyelvűség Magyarországon – Összehasonlító vizsgálatok nemzetiségekről*. Budapest: HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont.
3. Bourdieu, Pierre 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
4. Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana 2006. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton: Princeton University Press.
5. Csernicskó István 2010. *A magyar nyelv hivatali/hivatalos használatának esélyei és lehetőségei Kárpátalján az ukrain nyelvi helyzet és nyelvpolitika kontextusában*. *Acta Beregsasiensis* 3: 9–23. o.
6. Csernicskó István – Fedinec Csilla 2015. *Nyelvpolitika határon: a 2012-es ukrain nyelvtörvény elő- és utóéletéről*. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 206–238. o.

7. Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő 2021. *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján*. Törökbálint: Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont – Termini Egyesület.
8. Csernicskó, István – Kontra, Miklós 2022. The linguistic human rights plight of Hungarians in Ukraine. In: Skutnabb-Kangas, Tove – Phillipson, Robert eds. *The Handbook of Linguistic Human Rights*. John Wiley & Sons, pp. 373–382. <https://doi.org/10.1002/9781119753926.ch26>
9. Delanty, Gerard 2000. *Citizenship in a Global Age: Society, Culture, Politics*. Buckingham: Open University Press.
10. Divičanová (Gyivicsán) Anna 2004. Ambivalentné hodnoty slovenského jazyka v Maďarsku v stredoeurópskom kontexte. In: Alžbeta Uhrinová – Mária Žiláková eds. *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba 16–17. októbra 2003*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, pp. 21–31.
11. Fishkin, James S. 2009. *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford: Oxford University Press.
12. Gao, Ge – Zheng, Jian – Choe, Eun Kyoung – Yamashita, Naomi 2022. Taking a language detour: How international migrants speaking a minority language seek COVID-related information in their host countries. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction* 542/6: pp. 1–32. <https://doi.org/10.1145/3555600>
13. García, Ofelia 2009. *Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
14. Gombos János 1995. A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig. In: Micheller Magdolna szerk. *Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből*. Békéscsaba: Kőrösi Csoma Sándor Főiskola, 55–92. o.
15. Gyivicsán (Divičanová) Anna 1993. *Anyanyelv, kultúra, közösség*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
16. Homišinová, Mária – Uhrinová, Alžbeta – Ondrejovič, Slavomír 2013. *Poslanci slovenských národnostných samospráv v Maďarsku v reflexii sociolingvistikého výskumu (výsledky dvoch volebných období 2002–2010)*. Békešská Čaba: Výskumný ústav CSSM.
17. Habermas, Jürgen 1996. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/1564.001.0001>
18. Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
19. Kmeť, Miroslav 2021. *Krátke dejiny dolnozemskej Slovákov 1*. Nadlac: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
20. Kmeť, Miroslav 2023. *Krátke dejiny dolnozemskej Slovákov 2*. Nadlac: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
21. Kugler József 2000. *Lakosságcsere hatása a Délkelet-Alföldön, 1944–1948*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.
22. Kugler József – Gombos János 2008. Fejezetek a magyarországi szlovákok 300 éves történetéből – különös tekintettel a 20. századi történésekre. In: Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária szerk. *Slovenský jazyk v Maďarsku. Bibliografia a štúdie II. / A*

- szlovák nyelv Magyarországon. *Bibliográfia és tanulmányok II.* Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 334–365. o.
23. Kymlicka, Will 1995. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights.* Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198290918.001.0001>
 24. May, Stephen 2011. *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language.* London: Routledge.
 25. Morales-Gálvez, Sandra – Riera-Gil, Elvira 2017. What are just language policies? The current paradigms of linguistic justice. *Revista d'Estudis Autonòmics i Federals* 30: pp. 25–56.
 26. Skutnabb-Kangas, Tove 2000. *Linguistic Genocide in Education – Or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
 27. Tuska Tünde – Uhrin Erzsébet 2024. Szlovák nemzetiség – nyelvek ismerete, kétnyelvűség, attitűdök és nyelvi tájkép. In: Borbély Anna – Bartha Csilla szerk. *Többynyelvűség Magyarországon – Összehasonlító vizsgálatok nemzetiségekről.* Budapest: HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, 283–342. o.
 28. Uhrin, Erzsébet 1999. A szlovák nyelvhasználat új területei Békéscsabán. In: Micheller Magdolna szerk. *Körös Tanulmányok.* Békéscsaba: Körös Főiskola, 53–62. o.
 29. Uhrin, Erzsébet 2004. *Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe. Doktorandské práce o Slovákoch v Maďarsku – A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata.* Doktori dolgozatok a magyarországi szlovákokról. Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete.
 30. Uhrin, Erzsébet 2009. Szlovák kisebbségi önkormányzati rendszer Magyarországon. *Barátság* 16/3: 6093–6094. o.
 31. Uhrinová, Alžbeta 1998. Nové možnosti v používání slovenčiny v Békešskej Čabe. *Národopis Slovákov v Maďarsku* 14: pp. 153–171.
 32. Uhrinová, Alžbeta 2005. Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. In: Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária eds. *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe.* Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, pp. 72–142.
 33. Uhrinová, Alžbeta 2007. Používanie slovenského jazyka v najnovších inštitúciách v Maďarsku. In: Odaloš, Pavol ed. *Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie. Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii.* Banská Bystrica: UMB Pedagogická fakulta – Fakulta humanitných vied, pp. 488–491.
 34. Uhrinová, Alžbeta 2008. Slovenský jazyk v Maďarsku očami používateľov. In: Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária eds. *Slovenský jazyk v Maďarsku I.* Békešská Čaba: VÚSM Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, pp. 92–144.
 35. Uhrinová, Alžbeta 2009. O slovenskom menšinovom samosprávnom systéme v Maďarsku. *Etnologické rozpravy* 16/1–2: pp. 167–174.
 36. Uhrinová, Alžbeta 2023. Slováci a slovenský jazyk v Maďarsku. In: Стефана Пауновић Родич – Radoslav Raffaj eds. *Слоакистика у контексту: традиција и перспективе – Slovakistika v súvislostiach: tradícia a perspektívy – Slovakistics in Context: Tradition and Perspectives.* Београд: Универзитет у Београду – Филолошки факултет, pp. 281 – 299. <https://doi.org/10.18485/slovak70.2023.ch19>

References

1. Assmann, Jan 2011. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511996306>
2. Borbély, Anna – Bartha, Csilla eds. 2024. *Többsnyelvűség Magyarországon – Összehasonlító vizsgálatok nemzetiségekről* [Multilingualism in Hungary: Comparative Studies on National Minorities]. Budapest: HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont. (In Hungarian)
3. Bourdieu, Pierre 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
4. Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana 2006. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton: Princeton University Press.
5. Csernicskó, István 2010. A magyar nyelv hivatali/hivatalos használatának esélyei és lehetőségei Kárpátalján az ukrainai nyelvi helyzet és nyelvpolitika kontextusában [The Prospects and Possibilities of the Administrative/Official Use of the Hungarian Language in Transcarpathia in the Context of the Language Situation and Language Policy in Ukraine]. *Acta Beregsasiensis* 3: 9–23. o. (In Hungarian)
6. Csernicskó, István – Fedinec, Csilla 2015. Nyelvpolitika határon: a 2012-es ukrainai nyelvtörvény elő- és utóéletéről [Language Policy on the Border: On the Prehistory and Afterlife of the 2012 Ukrainian Language Law]. In: Márku, Anita – Hires-László, Kornélia eds. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 206–238. o. (In Hungarian)
7. Csernicskó, István – Hires-László, Kornélia – Karmacs, Zoltán – Márku, Anita – Máté, Réka – Tóth-Orosz, Enikő 2021. *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján* [Hungarians and the Hungarian Language in Transcarpathia]. Törökbálint: Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont – Termini Egyesület. (In Hungarian)
8. Csernicskó, István – Kontra, Miklós 2022. The linguistic human rights plight of Hungarians in Ukraine. In: Skutnabb-Kangas, Tove – Phillipson, Robert eds. *The Handbook of Linguistic Human Rights*. John Wiley & Sons, pp. 373–382. <https://doi.org/10.1002/9781119753926.ch26>
9. Delanty, Gerard 2000. *Citizenship in a Global Age: Society, Culture, Politics*. Buckingham: Open University Press.
10. Divičanová (Gyivicsán), Anna 2004. Ambivalentné hodnoty slovenského jazyka v Maďarsku v stredoeurópskom kontexte [Ambivalent Values of the Slovak Language in Hungary in a Central European Context]. In: Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária eds. *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba 16–17. októbra 2003. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku*, pp. 21–31. (In Slovak)
11. Fishkin, James S. 2009. *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford: Oxford University Press.
12. Gao, Ge – Zheng, Jian – Choe, Eun Kyoung – Yamashita, Naomi 2022. Taking a language detour: How international migrants speaking a minority language seek COVID-

- related information in their host countries. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction* 542/6: pp. 1–32. <https://doi.org/10.1145/3555600>
13. García, Ofelia 2009. *Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
 14. Gombos, János 1995. A magyarországi szlovákok története a betelepüléstől a polgári fejlődésig [The History of Slovaks in Hungary from Settlement to Civil Development]. In: Micheller, Magdolna ed. *Fejezetek a magyarországi románok és szlovákok történetéből*. Békéscsaba: Kőrösi Csoma Sándor Főiskola, 55–92. o. (In Hungarian)
 15. Gyivicsán (Divičanová), Anna 1993. *Anyanyelv, kultúra, közösség* [Mother Tongue, Culture, Community]. Budapest: Teleki László Alapítvány. (In Hungarian)
 16. Homišinová, Mária – Uhrinová, Alžbeta – Ondrejovič, Slavomír 2013. *Poslanci slovenských národnostných samospráv v Maďarsku v reflexii sociolingvistikého výskumu (výsledky dvoch volebných období 2002–2010)* [Representatives of Slovak National Minority Self-Governments in Hungary in the Reflection of Sociolinguistic Research: Results of Two Electoral Periods, 2002–2010]. Békešská Čaba: Výskumný ústav CSSM. (In Slovak)
 17. Habermas, Jürgen 1996. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/1564.001.0001>
 18. Kiss, Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat* [Society and Language Use]. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. (In Hungarian)
 19. Kmeť, Miroslav 2021. *Krátke dejiny dolnozemskejých Slovákov 1* [A Short History of the Slovaks of the Lower Lands 1]. Nadlac: Vydavateľstvo Ivan Krasko. (In Slovak)
 20. Kmeť, Miroslav 2023. *Krátke dejiny dolnozemskejých Slovákov 2* [A Short History of the Slovaks of the Lower Lands 2]. Nadlac: Vydavateľstvo Ivan Krasko. (In Slovak)
 21. Kugler, József 2000. *Lakosságcsere hatása a Délkelet-Alföldön, 1944–1948* [The Impact of Population Exchange in the South-Eastern Great Plain, 1944–1948]. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely. (In Hungarian)
 22. Kugler, József – Gombos, János 2008. Fejezetek a magyarországi szlovákok 300 éves történetéből – különös tekintettel a 20. századi történésekre [Chapters from the 300-Year History of Slovaks in Hungary, with Special Regard to Events in the Twentieth Century]. In: Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária eds. *Slovenský jazyk v Maďarsku. Bibliografia a štúdie II. / A szlovák nyelv Magyarországon. Bibliográfia és tanulmányok II*. Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 334–365. o. (In Hungarian)
 23. Kymlicka, Will 1995. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198290918.001.0001>
 24. May, Stephen 2011. *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. London: Routledge.
 25. Morales-Gálvez, Sandra – Riera-Gil, Elvira 2017. What are just language policies? The current paradigms of linguistic justice. *Revista d'Estudis Autonòmics i Federals* 30: pp. 25–56.
 26. Skutnabb-Kangas, Tove 2000. *Linguistic Genocide in Education – Or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

27. Tuska, Tünde – Uhrin, Erzsébet 2024. Szlovák nemzetiség – nyelvek ismerete, kétnyelvűség, attitűdök és nyelvi tájkép [The Slovak National Minority: Knowledge of Languages, Bilingualism, Attitudes and Linguistic Landscape]. In: Borbély, Anna – Bartha, Csilla eds. *Többynyelvűség Magyarországon – Összehasonlító vizsgálatok nemzetiségekről*. Budapest: HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, 283–342. o. (In Hungarian)
28. Uhrin, Erzsébet 1999. A szlovák nyelvhasználat új területei Békéscsabán [New Domains of Slovak Language Use in Békéscsaba]. In: Micheller, Magdolna ed. *Körös Tanulmányok*. Békéscsaba: Körös Főiskola, 53–62. o. (In Hungarian)
29. Uhrin, Erzsébet 2004. *Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe. Doktorandské práce o Slovákoch v Maďarsku – A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználat. Doktori dolgozatok a magyarországi szlovákokról* [The Use of the Mother Tongue among the Slovak Intelligentsia in Békéscsaba. Doctoral Theses on Slovaks in Hungary]. Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete. (In Slovak and Hungarian)
30. Uhrin, Erzsébet 2009. Szlovák kisebbségi önkormányzati rendszer Magyarországon [The Slovak Minority Self-Government System in Hungary]. *Barátság* 16/3: 6093–6094. o. (In Hungarian)
31. Uhrinová, Alžbeta 1998. Nové možnosti v používaní slovenčiny v Békešskej Čabe [New Possibilities for the Use of Slovak in Békéscsaba]. *Národopis Slovákov v Maďarsku* 14: pp. 153–171. (In Slovak)
32. Uhrinová, Alžbeta 2005. Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe [The Use of the Slovak Language in Békés County]. In: Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária eds. *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, pp. 72–142. (In Slovak)
33. Uhrinová, Alžbeta 2007. Používanie slovenského jazyka v najnovších inštitúciách v Maďarsku [The Use of the Slovak Language in the Newest Institutions in Hungary]. In: Odaloš, Pavol ed. *Kontinuitné a diskontinuitné otázky jazykovej komunikácie. Zborník materiálov zo 6. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii*. Banská Bystrica: UMB Pedagogická fakulta – Fakulta humanitných vied, pp. 488–491. (In Slovak)
34. Uhrinová, Alžbeta 2008. Slovenský jazyk v Maďarsku očami používateľov [The Slovak Language in Hungary through the Eyes of Its Users]. In: Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária eds. *Slovenský jazyk v Maďarsku I*. Békešská Čaba: VÚSM Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, pp. 92–144. (In Slovak)
35. Uhrinová, Alžbeta 2009. O slovenskom menšinovom samosprávnom systéme v Maďarsku [On the Slovak Minority Self-Government System in Hungary]. *Etnologické rozpravy* 16/1–2: pp. 167–174. (In Slovak)
36. Uhrinová, Alžbeta 2023. Slováci a slovenský jazyk v Maďarsku [Slovaks and the Slovak Language in Hungary]. In: Paunović Rodić, Stefana – Raffaj, Radoslav eds. *Слоакистика у контексту: традиција и перспективе – Slovakistika v súvislostiach: tradícia a perspektívy – Slovakistics in Context: Tradition and Perspectives*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet, pp. 281–299. <https://doi.org/10.18485/slovak70.2023.ch19> (In Slovak)

Melléklet**Részlet a nyelvhasználati kérdőívből**

Válassza ki a megadott öt lehetőség közül az egyiket a következő kérdések esetében:

A = mindig magyarul/magyar nyelven

B = többnyire magyarul/magyar nyelven, de néha szlovákul/szlovák nyelven is

C = ugyanolyan gyakran magyarul/magyar nyelven, mint szlovákul/szlovák nyelven

D = mindig szlovákul/szlovák nyelven

E = többnyire szlovákul/szlovák nyelven, de néha magyarul/magyar nyelven is

Milyen nyelven zajlanak a szlovák önkormányzat hivatalos programjai, rendezvényei?

A B C D E

Milyen nyelven nyújtják be az írásos előterjesztéseket?

A B C D E

Milyen nyelvűek a szóbeli előterjesztések?

A B C D E

Milyen nyelven szólalnak fel a résztvevők?

A B C D E

Milyen nyelven beszélgetnek a résztvevők az ülések előtt, után és a szünetekben?

A B C D E

Milyen nyelven készülnek a jegyzőkönyvek?

A B C D E

Milyen nyelven íródnak a meghívók?

A B C D E

Milyen nyelven folyik az önkormányzat levelezése?

A B C D E

Milyen nyelven szólal fel a városi/községi/kerületi önkormányzat programjain?

A B C D E

Milyen nyelven szólal fel a városi/községi/kerületi önkormányzat ülésein?

A B C D E

Kérjük, indokolja válaszait az önkormányzat nyelvhasználatára vonatkozóan:

.....

Ön szerint mit kellene tenni a szlovák nyelv szélesebb körű használatáért a közéletben és a politikai életben Magyarországon?

.....

Adalékok a magyarországi szlovákok közéleti nyelvhasználatához

Uhrin Erzsébet, PhD. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, nyugalmazott külső munkatárs, főiskolai docens, címzetes főiskolai tanár. huhrine54@gmail.com, ORCID: 0009-0007-5915-1494.

A tanulmány a magyarországi szlovák közösség közéleti nyelvhasználatát elemzi, különös tekintettel a politikai és közigazgatási színtérre. A szerző történeti perspektívába helyezi a nemzetiség helyzetét, megemlítve a 18. századi betelepülést, a trianoni békeszerződés okozta elszigetelődést, valamint az 1946–1948-as lakosságcsere traumatikus hatásait. A dolgozat központi részét a jogi szabályozás vizsgálata alkotja. A rendszerváltozás utáni aktivitást és az 1993-as, majd a 2011-es nemzetiségi törvény hatásait elemzi. Bár a szlovák nemzetiségi önkormányzatok száma 1994 és 2024 között több mint kétszeresére nőtt, a tanulmány rámutat a jogszabályi környezet hiányosságaira: a törvény továbbra sem tartalmazza a nyelvhasználati jogok betartatásához szükséges garanciákat és végrehajtási rendeleteket. A kutatásban alkalmazott módszerek: a résztvevő megfigyelés, szociolingvisztikai kérdőív, interjú és dokumentumelemzés. A tanulmány elméleti kerete a nemzetközi szakirodalom releváns fogalmaira – így a nyelvi piacra, a nyelvi igazságosságra és a kulturális állampolgárságra – építve vizsgálja a nyelvhasználatot, mint szimbolikus tőkét. Az elemzés rávilágít, hogy a kisebbségi nyelv közéleti jelenléte nem csupán kulturális kérdés, hanem a politikai cselekvőképesség és a demokratikus részvétel alapfeltétele. A szerző hangsúlyozza a domináns nyelvi környezetben alkalmazott stratégiai megoldások, az úgynevezett „*nyelvi detourok*”, az alternatív nyelvi csatornák jelentőségét a közösségi megmaradásban. A kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy a szlovák nemzetiségi önkormányzatok formálisan biztosítják a kétnyelvűséget, azonban a gyakorlatban ez a kétnyelvűség többnyire szimbolikus, performatív vagy rituális jellegű, és nem válik meghatározóvá a hétköznapi adminisztrációs vagy intézményi nyelvhasználatban. A nyelvhasználati tendencia ambivalens, de azt mutatja, hogy kedvező hazai és anyaországi (szlovákiai) politikai döntések, a nemzetiségbarát környezet, valamint az érintettek aktív szerepvállalása jelentős mértékben hozzájárulhat a nemzetiségi nyelvek fennmaradásához és funkcionális használatának erősödéséhez.

Kulcsszavak: magyarországi szlovákok, közéleti nyelvhasználat, nemzetiségi törvény, kisebbségi önkormányzatok, nyelvi igazságosság, kulturális autonómia.

До питання про публічне мововживання словаків в Угорщині

Угрін Ержебет, Науково-дослідний інститут словаків Угорщини, позаштатна зовнішня співробітниця, доцент, почесний професор. huhrine54@gmail.com, ORCID: 0009-0007-5915-1494.

У статті проаналізовано публічне мововживання словацької громади в Угорщині з особливою увагою до політичної та адміністративної сфер. Розглянуто становище національної меншини в історичній перспективі, згадано про переселення XVIII століття, ізоляцію, спричинену Тріанонським мирним договором, а також травматичні наслідки обміну населенням 1946–1948 років. Центральну частину

роботи становить аналіз правового регулювання. Розглянуто активізацію громадського життя після зміни політичного режиму, а також вплив законів про національності 1993 та 2011 років. Хоча кількість словацьких національних самоврядувань у період між 1994 і 2024 роками зросла більш ніж удвічі, у статті вказано на недоліки правового середовища – закон досі не містить гарантій і підзаконних актів, необхідних для забезпечення реалізації мовних прав. У дослідженні застосовано такі методи: спостереження, соціолінгвістичне анкетування, інтерв'ю та аналіз документів. Теоретична основа статті спирається на релевантні поняття міжнародної наукової літератури, зокрема «мовний ринок», «мовна справедливість» і «культурне громадянство», та розглядає мововживання як символічний капітал. Доведено, що присутність мови меншини в публічному просторі є не лише культурним питанням, а й базовою умовою політичної дієздатності та демократичної участі. Наголошено на значенні стратегічних рішень, які застосовують у домінантному мовному середовищі, а також альтернативних мовних каналів для збереження громади. На основі результатів дослідження можна стверджувати, що словацькі національні самоврядування формально забезпечують двомовність, однак на практиці ця двомовність здебільшого має символічний, перформативний або ритуальний характер і не стає визначальною у повсякденному адміністративному та інституційному мововживанні. Тенденція мововживання є амбівалентною, однак вона свідчить про те, що сприятливі політичні рішення в Угорщині та в материнській державі — Словаччині, середовище, прихильне до національних меншин, а також активна участь зацікавлених осіб можуть суттєво сприяти збереженню мов національних меншин і посиленню їх функціонального використання.

Ключові слова: *словаки Угорщини, публічне мововживання, закон про національності, самоврядування національних меншин, мовна справедливість, культурна автономія.*

Contributions to the public language use of Slovaks in Hungary

Erzsébet Uhrin, PhD. Research Institute of Slovaks in Hungary, retired external research associate, college associate professor, honorary college professor. huhrine54@gmail.com, ORCID: 0009-0007-5915-1494.

The study analyses the public language use of the Slovak community in Hungary, with particular attention to the political and administrative spheres. The author places the situation of the national minority in a historical perspective, referring to the eighteenth-century settlement, the isolation caused by the Treaty of Trianon, and the traumatic effects of the 1946–1948 population exchange. The central part of the paper is devoted to the examination of legal regulation. It analyses the activity following the change of regime and the effects of the 1993 and 2011 nationality laws. Although the number of Slovak nationality self-governments more than doubled between 1994 and 2024, the study points out the shortcomings of the legal environment: the law still does not contain the guarantees and implementing regulations necessary for enforcing language-use rights. The methods applied in the research include participant observation, a sociolinguistic questionnaire,

interviews, and document analysis. The theoretical framework of the study examines language use as symbolic capital, drawing on relevant concepts from international scholarship, such as the linguistic market, linguistic justice, and cultural citizenship. The analysis highlights that the public presence of a minority language is not merely a cultural issue, but a fundamental condition of political agency and democratic participation. The author emphasizes the importance of strategic solutions used in a dominant-language environment, the so-called “language detours”, and alternative linguistic channels in the survival of the community. Based on the findings of the research, it can be stated that Slovak nationality self-governments formally ensure bilingualism; however, in practice, this bilingualism is mostly symbolic, performative, or ritual in nature, and does not become dominant in everyday administrative or institutional language use. The tendency of language use is ambivalent, but it shows that favourable political decisions in Hungary and in the kin-state, Slovakia, a minority-friendly environment, and the active involvement of the people concerned can contribute significantly to the preservation of minority languages and to the strengthening of their functional use.

Keywords: *Slovaks in Hungary, public language use, nationality law, minority self-governments, linguistic justice, cultural autonomy.*

УДК 81'272:004.738.5(477.87)

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-90-113

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Beérkezett: 2026.03.24.

Elfogadva: 2026.05.02.

Megjelent: 2026.05.30.

Lőrinc Ingrid, Vig Adrienn

Digitális többnyelvűség a határ menti gazdaságban: a kárpátaljai magyar kisvállalkozások online kommunikációja

1. Bevezetés

A 21. század digitális kommunikációs környezete alapvetően alakította át a nyelvi láthatóság tereit. A többnyelvűség ma már nem kizárólag a fizikai térben – közterületi feliratokban, üzletportálokon vagy hirdetésekben – válik érzékelhetővé, hanem a digitális platformokon is, ahol a nyelvválasztás a kommunikációs eszköz mellett identitásjelölő gyakorlat és piaci stratégia is egyaránt. Különösen igaz ez a multietnikus, határmenti régiók esetében, ahol a történeti határváltozások, az egymás mellett élő közösségek és a többnyelvű társadalmi közeg hosszú távon formálták a mindennapi nyelvhasználatot. Kárpátalja ilyen térség, a magyar és az ukrán nyelv domináns jelenléte mellett más nyelvek is megjelennek, a többnyelvűség pedig nem kivétel, hanem strukturális adottság.

A nyelvi tájkép kutatása az elmúlt évtizedekben jelentős elméleti és módszertani fejlődésen ment keresztül. A fizikai térben megjelenő nyelvi láthatóság vizsgálatát megalapozó munkák rámutattak arra, hogy a nyelvi környezet nem pusztán információs funkcióval bír, hanem az etnolingvisztikai vitalitás és a társadalmi viszonyok indikátora is (Landry–Bourhis, 1997; Shohamy–Gorter, 2009). A digitális fordulat következtében a figyelem egyre inkább az online térre irányult, ahol a nyelvi tájkép új formákban és új dinamikák mentén szerveződik (Ivković–Lotherington, 2009; Kallen et al., 2020). A technológiai közvetítettség és a platformfüggő kommunikációs gyakorlatok a többnyelvűséget is új kontextusba helyezik, hiszen a nyelvi választások egyre inkább célzott, közönségorientált és algoritmikusan is befolyásolt környezetben történnek (Kelly–Holmes, 2019). A

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 90–113.

határ menti és kisebbségi régiók vizsgálata ebben a diskurzusban különösen hangsúlyos irányt képvisel (Csernicskó, 2016, 2019), míg a kisvállalkozások digitális nyelvhasználatára fókuszáló kutatások arra mutattak rá, hogy a többnyelvűség a piaci pozicionálás tudatos eszközeként is értelmezhető (Biró, 2018, 2022).

Ebben a társadalmi és gazdasági közegben a kisvállalkozások sajátos pozíciót foglalnak el. Egyszerre kötődnek a helyi közösségekhez, reagálnak a regionális és határon átnyúló piaci mozgásokra, valamint alkalmazkodnak a digitális kommunikáció gyorsan változó feltételeihez. Az online térben való jelenlét ma már nem pusztán kiegészítő eszköz, hanem számos esetben elsődleges kapcsolattartási és értékesítési csatorna. A nyelvválasztás ebben a közegben nem semleges döntés, hiszen egyszerre tükröz demográfiai adottságokat, célközönség-orientációt, identitásbeli pozicionálást és gazdasági racionalitást.

A tanulmány a *Határokon átnyúló nyelvi akadálymentesítés a közéletben (Language APL)* (HUSKROUA/23/S/3.1/011) című projekt keretében megvalósult kutatás egyik empirikus pillérét mutatja be. A projekt átfogó célja a nyelvi akadálymentesítés lehetőségeinek vizsgálata a határ menti térségekben, különös tekintettel a közéleti és gazdasági kommunikációra. Jelen írás ezen belül a gazdasági szféra digitális nyelvi gyakorlatára fókuszál, és azt vizsgálja, miként jelenik meg a többnyelvűség a kárpátaljai magyar kisvállalkozások online kommunikációjában.

A tanulmány központi kutatási kérdése a következő: milyen módon és milyen stratégiai funkcióval jelenik meg a többnyelvűség a kárpátaljai magyar kisvállalkozások online nyelvi tájképében, és hogyan tükrözi ez a vállalkozások piaci orientációját, identitását és alkalmazkodási stratégiáit?

A kérdésfelvetés több dimenziót integrál. Egyrészt irányul az online nyelvhasználat konkrét formáira, a platformválasztásra, a nyelvi váltás lehetőségére, a fordítási gyakorlatokra és a felhasználói interakciókra. Másrészt arra keresi a választ, hogy a nyelvválasztás mögött milyen motivációk és stratégiai megfontolások húzódnak meg. Harmadrészt figyelembe veszi a platformszintű szegmentációt, vagyis azt, hogy a különböző digitális felületeken eltérő nyelvi mintázatok jelenhetnek meg a célközönség sajátosságainak megfelelően. Végül a vizsgálat a határ menti kontextus strukturális adottságait is számításba veszi, ahol a többnyelvűség egyszerre történeti örökség és aktuális gazdasági erőforrás.

A kutatás célja annak részletes kontextuális elemzése, hogy a kárpátaljai magyar kisvállalkozások online nyelvi tájképében miként konstruálódik a többnyelvűség, és ez milyen társadalmi, gazdasági és identitásbeli összefüggések mentén értelmezhető. A vizsgálat kvalitatív megközelítésre épül, több digitális platform (weboldalak, közösségimédia-felületek és online foglalási rendszerek) elemzésével, valamint vállalkozói interjúk bevonásával. Ez lehetővé teszi a megfigyelhető nyelvi mintázatok és a vállalkozói reflexiók együttes értelmezését,

valamint annak feltárását, hogy a digitális többnyelvűség miként válik a határmenti gazdasági működés egyik meghatározó tényezőjévé.

A továbbiakban először az elméleti és módszertani keret kerül bemutatásra, majd az empirikus elemzés főbb eredményei következnek, különös tekintettel a platformok közötti eltérésekre, a nyelvi dominanciaviszonyokra és a stratégiai nyelvválasztás mintázataira. A záró rész a többnyelvű online jelenlét tágabb regionális és gazdasági jelentőségére reflektál.

2. Elméleti háttér

A nyelvi tájkép (*linguistic landscape*) kutatása az 1990-es évek végétől vált a szociolingvisztika egyik meghatározó irányzatává. A fogalom klasszikus meghatározását R. Landry és R. Y. Bourhis (1997) adták meg, akik szerint egy adott terület nyelvi tájképét a köz- és magánszférában megjelenő írott feliratok – többek között utcanévek, intézményi táblák, reklámok és kereskedelmi feliratok – összessége alkotja. Értelmezésükben ezek a vizuálisan érzékelhető nyelvi elemek nem pusztán információközlő funkciót töltenek be, hanem az etnolingvisztikai vitalitás indikátoraiként is működnek mely által láthatóvá teszik a nyelvi közösségek közötti erőviszonyokat, valamint az identitás és a hatalom térbeli megjelenését.

A későbbi kutatások azonban tovább tágították a fogalmi keretet, ugyanis a nyelvi tájképet már nem csupán leíró kategóriaként kezelik, hanem olyan társadalmi gyakorlatként, amelyben a tér, az ideológia és a nyelvpolitika összefonódik (Shohamy–Gorter, 2009). E megközelítés különösen releváns a többnyelvű és politikailag érzékeny régiókban, ahol a nyelvi jelenlét nem semleges jelenség, hanem a társadalmi pozicionálás egyik eszköze.

Kárpátalja is ebbe a kategóriába tartozik. A régió történelmi határváltozásai következtében több nyelvi közösség él egymás mellett, ugyanis az ukrán többség mellett jelentős magyar kisebbség, továbbá román és más etnikai csoportok is jelen vannak. Csernicskó István (2016) rámutat arra, hogy a nyelvi tájkép a társadalmi és politikai változások érzékeny lenyomata; a feliratok nyelvi összetétele és hierarchiája a nyelvpolitikai folyamatok, valamint az identitásstratégiák indikátoraként értelmezhető. Egyéb tanulmány is alátámasztja a régió vizuális nyelvhasználatának összetettségét, mindezt a kárpátaljai nyelvi jelenlét sokrétegeúségét dokumentálva (Csernicskó, 2019).

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a 21. század második évtizedétől a nyelvi tájkép vizsgálata már nem korlátozható kizárólag a fizikai térre. A digitalizáció térnyerése, majd a COVID-19-járvány következtében felgyorsuló online kommunikációs gyakorlatok jelentősen átalakították a nyelvi láthatóság színtereit. A pandémia időszakában a személyes érintkezés korlátozása és a gazdasági bizonytalanság a vállalkozásokat fokozott online jelenlét kialakítására ösztönözte,

ami új kommunikációs formák és többnyelvű megoldások megjelenéséhez vezetett a nyelvi tájképben (Hires-László et al., 2023). A jelenlegi orosz-ukrán háborús helyzet tovább erősíti ezt a folyamatot és így az online tér számos esetben már nem pusztán kiegészítő felületként, hanem elsődleges kommunikációs és kereskedelmi csatornaként működik.

Az online nyelvi tájkép fogalmának elméleti megalapozása több irányból történt. A kibertér többnyelvűségének vizsgálata rámutat arra, hogy a digitális platformok sajátos, vizuálisan és diskurzívan szervezett nyelvi környezetet hoznak létre, amely funkcionálisan párhuzamba állítható a fizikai tér nyelvi tájképével (Ivković-Lotherington, 2009). Az online térben megjelenő nyelvi elemek nem elszigetelt jelenségek, hanem strukturált, jelentéshordozó rendszerek részei, amelyekben a multimodalitás és a technológiai közvetítettség meghatározó szerepet játszik. E megközelítést tovább árnyalja az a szemlélet, amely az online nyelvi tájképet a globalizáció, a diskurzív gyakorlatok és a nyelvi regiszterek átalakulásának összefüggésében értelmezi (Kallen et al., 2020). Ebben az értelmezési keretben a nyelvválasztás a digitális térben nem pusztán reprezentációs aktus, hanem tudatos stratégiai pozicionálás is, amely a célközönség, a piaci orientáció és az identitáskonstrukció szempontjából egyaránt jelentőséggel bír.

A digitális térben megfigyelhető stratégiai nyelvválasztás ugyanakkor nem értelmezhető a technológiai környezet figyelembevétel nélkül. Helen Kelly-Holmes (2019), aki a technológiai közvetítettség szerepét hangsúlyozza, rámutat arra, hogy a digitális kommunikáció fejlődése a monolingvális normáktól az egyre inkább személyre szabott, platformfüggő nyelvhasználati gyakorlatok felé mozdult el. Itt már kirajzolódik, hogy a többnyelvűség a technológiai környezetben nem csupán jelenlét, hanem dinamikus, célzott és gyakran algoritmikusan befolyásolt jelenség. Ez a megközelítés fontos figyelembe venni a közösségi médiafelületek vizsgálatakor, ahol a nyelvi orientáció gyakran platformonként eltérő.

A nyelvi tájkép kutatásának egyik sajátos iránya a gazdasági nyelvi tájkép vizsgálata, amely a gazdasági szereplők által létrehozott nyelvi vizualitásra, például üzletfeliratokra, reklámokra vagy különböző kereskedelmi kommunikációs formákra irányítja a figyelmet. Ezek a feliratok nem csupán információközlő elemekként értelmezhetők, hanem a gazdasági térben zajló társadalmi és kulturális folyamatok lenyomataként is. Sorbán Angéla (2018) elemzése is arra világít rá, hogy a vállalkozások nyelvi választásai szorosan összefüggnek a helyi társadalmi viszonyokkal, a regionális identitás megjelenítésével, valamint azzal a gazdasági környezettel, amelyben működnek. A gazdasági nyelvi tájkép vizsgálata ezért túlmutat a feliratok pusztá leírásán, lehetőséget ad annak feltárására is, miként jelennek meg a nyelvhasználatban a piaci orientációk, a célközönséghez való alkalmazkodás vagy éppen a lokális kötődések. Mindez erősen megindokolja miért fontos figyelmet fordítani és vizsgálni a gazdasági nyelvi tájkép

megjelenéseit a digitális kommunikációs térben is, ahol a vállalkozások online jelenléte egyre inkább a gazdasági működés szerves részévé válik.

Az online nyelvi tájkép gazdasági és funkcionális dimenziói egyértelműen jól megragadhatók a kisvállalkozások digitális kommunikációjának vizsgálatában. A határ menti térségekben a kétnyelvűség és többnyelvűség nem pusztán kulturális vagy identitásjelölő jelenségeként jelenik meg, hanem a piaci versenyképességet erősítő tudatos stratégiaként: az online felületeken alkalmazott nyelvválasztás a célközönség hatékony elérését, a bizalom kialakítását és a piaci jelenlét bővítését szolgálja (Biró, 2022). Ez az értelmezés szervesen kapcsolódik a virtuális nyelvi tájkép korábbi megközelítéseihez is, amelyek a digitális térben megjelenő többnyelvűséget dinamikus, funkcionálisan szerveződő gyakorlatként írják le (Biró, 2018). Mindez arra utal, hogy a nyelvi tájkép kortárs értelmezésében a fizikai és az online színterek nem egymástól elkülönülten, hanem egymást kiegészítve működnek. Ebben a multietnikus, történetileg rétegzett határ menti régióban az online kommunikáció egyszerre válik a nyelvi identitás megjelenítésének, a gazdasági alkalmazkodásnak és a társadalmi beágyazottság kifejezésének meghatározó közegévé, ami indokoltá teszi a kárpátaljai kisvállalkozások digitális nyelvhasználatának részletes vizsgálatát.

3. A kutatás módszertana

A jelen tanulmány egy átfogó kutatási projekt részét képezi, amelynek célja a kárpátaljai nyelvi tájkép különböző dimenzióinak feltárása volt mind a fizikai, mind pedig a digitális térben. Azok számára, akik már foglalkoztak a nyelvi tájkép kutatásával, jól ismert, hogy rendkívül szerteágazó vizsgálati területről van szó. Már a fizikai és az online tér közötti megkülönböztetés is jelzi a jelenség komplexitását, ugyanakkor a kutatási irányok ennél jóval szélesebb spektrumot fednek le, hiszen a nyelvi tájkép vizsgálata kiterjedhet például intézményi környezetekre, oktatási terekre, turisztikai felületekre, közterületi feliratokra és egyéb területekre is, amelyeket számtalan kutatás támaszt alá. Az elmúlt években egyre világosabbá vált az is, hogy az ezekhez a területekhez kapcsolódó elemzési szempontok jelentős része a fizikai térből a virtuális környezetbe is átültethető. A digitális kommunikáció térnyerésével a nyelvi láthatóság és a nyelvhasználati stratégiák vizsgálata egyre inkább az online felületeken is értelmezhetővé vált, amit többek között Shohamy és Gorter (2009), Kelly-Holmes (2019), Biró (2018, 2022), Karmacs (2018, 2019), valamint számos egyéb munkák is alátámasztanak.

Maga a projekt több egymással összefüggő vizsgálati irányt foglalt magában, ezek közül a jelen elemzés kimondottan az online nyelvi tájkép gazdasági szférára vonatkozó aspektusaira összpontosít. Az elemzés fókuszában az állt, hogy a Kárpátalja határ menti térségeiben működő kisvállalkozások online felületein hogyan jelenik meg

a többnyelvűség, és a nyelvválasztás miként kapcsolódik a vállalkozások kommunikációs gyakorlatához, piaci orientációjához és alkalmazkodási stratégiáihoz.

A vizsgálat kvalitatív kutatási keretben valósult meg, amely lehetővé tette a nyelvhasználati gyakorlatok részletes, kontextusérzékeny feltárását, valamint a mögöttes motivációk értelmezését. A kutatás módszertani felépítése két egymást kiegészítő adatgyűjtési eljárás kombinációjára épült. Egyrészt strukturált megfigyelésen alapuló online tartalomelemzés történt, amely a digitális felületeken megjelenő nyelvi jelenségek szisztematikus rögzítését és összehasonlítását tette lehetővé. Másrészt félig strukturált interjúk készültek a kiválasztott vállalkozások egy részével, amelyek révén a nyelvválasztási döntések háttere, a célközönséghez való igazodás szempontjai, valamint az online jelenlét gazdasági és kommunikációs megfontolásai is feltárhatók voltak. A két módszer együttes alkalmazása hozzájárult ahhoz, hogy a vizsgálat ne csupán leíró jellegű legyen, hanem értelmező dimenzióval is kiegészüljön.

A kutatás célzott mintavételen alapult, amelynek során tudatosan olyan kisvállalkozások kerültek kiválasztásra, amelyek földrajzilag Kárpátalja településein működnek, rendelkeznek online jelenléttel, digitális felületeiket aktívan használják, valamint legalább minimális mértékben két- vagy többnyelvű nyelvhasználatot mutatnak. A mintaválasztás során figyelembe vettük továbbá a rendelkezésre álló legutóbbi és eddig egyedüli, 2001-ben végzett népszámlálási adatok által kirajzolódó kisebbségi megoszlást is (Molnár–Molnár D., 2005), mivel ez a demográfiai háttér közvetetten jelzi az adott térségekben jelen lévő potenciális többnyelvű kommunikációs igényeket és nyelvi jelenlétet. A határ menti fókusz így nem csupán területi lehatárolást jelentett, hanem egy sajátos társadalmi-nyelvi kontextus vizsgálatát is, ahol a többnyelvűség történetileg meghatározott, és a mindennapi gazdasági kommunikációban is meghatározó szerepet tölt be.

Az előzetes mintába 119 vállalkozás került, azonban az online aktivitás hiánya miatt 19 eset kikerült az elemzésből. Ennek eredményeként a ténylegesen vizsgált minta 26 települést érintő 100 aktív digitális jelenléttel rendelkező kisvállalkozásból állt.

Az adatgyűjtés 2025 áprilisa és májusa között zajlott. A vizsgálat vállalkozásonként több online kommunikációs felületre terjedt ki, ideértve a hivatalos weboldalakat, a közösségi médiafelületeket, elsősorban a Facebookot és az Instagramot, valamint bizonyos esetekben a szállásfoglalási platformokon (Booking.com) megjelenő tartalmakat is. Fontos megemlíteni, hogy nem minden vállalkozás rendelkezett az összes vizsgált felülettel, az elemzésnél ezt is figyelembe vettük és külön megjegyzésként rögzítésre került.

A strukturált megfigyelés egy 33 elemből álló szempontrendszer mentén történt, amely egységes keretet biztosított az adatok rögzítéséhez. A megfigyelések online űrlap segítségével, manuális jegyzeteléssel kerültek dokumentálásra, amelyet képernyőfelvételek és kiegészítő kutatói feljegyzések egészítettek ki. Ezek a kiegészítő

jegyzetek elsősorban az értelmezési folyamatot támogatták, és lehetőséget teremtettek az elemzés során felmerülő sajátos vagy nem tipikus jelenségek rögzítésére. Az adott struktúra lehetővé tette a vállalkozások online jelenlétének egységes, átlátható és összehasonlítható rögzítését, különös tekintettel az egyes felületeken megjelenő nyelvi jelenségekre. A szempontrendszer biztosította, hogy minden vizsgált vállalkozás esetében azonos dimenziók mentén történjen az adatfelvétel, ezáltal minimalizálva az esetleges szubjektív eltéréseket az értelmezés során.

Az elemzési eljárás a deduktív és induktív módszerek ötvözésén alapult. Egyrészt előre meghatároztuk azokat a jelenségeket, amelyeket vizsgálni kívántunk – ilyen volt például a nyelvválasztás, a kétnyelvű vagy többnyelvű tartalmak jelenléte, a fordítások alkalmazása, illetve a felhasználói interakciók nyelvi jellege. Másrészt az adatfeldolgozás során az anyagból kiinduló, előzetesen nem tervezett mintázatok is kirajzolódtak, amelyek további értelmezési szempontokat kínáltak a régió online többnyelvű gyakorlatainak megértéséhez.

A standardizált adatfelvétel révén biztosított módszertani következetesség lehetővé tette a mikro- és makroszintű nyelvhasználati mintázatok összevetését, vagyis annak vizsgálatát, hogy a nyelv hogyan jelenik meg konkrét helyzetekben, illetve mit mutat az összkép – nem csupán egyes posztok szintjén –, továbbá a különböző kommunikációs szintek közötti összefüggések feltárását.

Az időbeliség kérdése az online nyelvi tájkép vizsgálatában nagy jelentőséggel bír, mivel az egyes digitális platformok működési logikája és frissítési gyakorisága jelentős eltéréseket mutat. A kutatás nem egy előre rögzített, szűk időintervallum posztjaira korlátozódott, mivel a vizsgált felületek, értjük ezalatt a weboldalak és a közösségi média-platformokat, eltérő dinamikával működnek. A vállalkozások weboldalai jellemzően ritkábban frissülnek, tartalmuk stabilabb, hosszabb távon változatlan információkat közölnek, így ezek esetében nem volt indokolt konkrét időhatár kijelölése a vizsgálat során.

A közösségi médiafelületek ezzel szemben folyamatosan frissülő, dinamikus kommunikációs tereket jelentenek. A vizsgálatba bevont közösségi oldalak aktívnak minősültek az adatfelvétel időpontjában, ugyanakkor az aktivitás mértéke vállalkozásonként eltért. Egyes oldalak rendszeres, akár heti szintű bejegyzéseket publikáltak, míg mások esetében ritkább posztolási gyakorlat volt megfigyelhető. A közösségi média elemzése során a bejegyzések legalább egy évre visszamenőleg kerültek áttekintésre, azonban egységes, minden vállalkozásra azonos módon alkalmazott fix időintervallum itt sem került meghatározásra. Ennek oka egyrészt a platformhasználati különbségekben, másrészt az eltérő kommunikációs intenzitásban keresendő.

A vizsgálat tehát nem egy adott, homogén időmetszet rekonstruálására törekedett, hanem az adatfelvétel időpontjában elérhető online tartalmak strukturált feltárására. Ez a megközelítés lehetővé tette a vállalkozások aktuális

digitális nyelvhasználati mintázatainak rögzítését, ugyanakkor figyelembe vette az online tér dinamikus, időben változó jellegét is.

Mindazonáltal a digitális környezet sajátosságaiból fakadóan bizonyos módszertani korlátokkal számolni kellett. Az online tartalmak dinamikus jellege, a bejegyzések utólagos módosítása, törlése vagy archiválása azt eredményezi, hogy az elemzés egy adott időpontban hozzáférhető állapotot rögzít, amely időben változhat. Ebből következően a vizsgálat nem a teljes online kommunikáció történeti rekonstrukciójára, hanem az aktuálisan megfigyelhető nyelvhasználati mintázatok feltárására törekedett.

További korlátozó tényezőt jelenthet, hogy az egyes platformok eltérő funkcióval és célközönséggel rendelkeznek, ami a nyelvválasztást is befolyásolhatja. Az online megjelenés emellett stratégiai önreprezentációként is értelmezhető, amely nem minden esetben tükrözi a vállalkozások belső nyelvhasználati gyakorlatát, hanem inkább a piaci pozicionálás és a célcsoport-elérés szempontjait jeleníti meg.

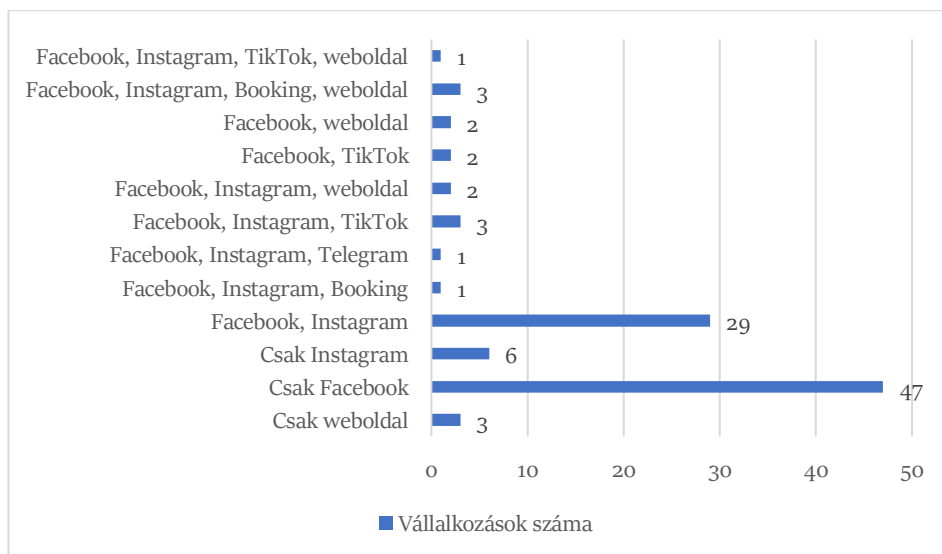
4. A fő kutatási anyag bemutatása

Jelen tanulmány a kárpátaljai vállalkozások online kommunikációját vizsgálja abból a szempontból, hogy miként jelenik meg, a magyar, az ukrán, illetve más nyelvek használata a digitális térben, és ez hogyan tükrözi a vállalkozások célcsoportját, identitását és alkalmazkodási stratégiáit. Ez a jelenség jól illeszkedik a Kárpátalján meglévő multikulturalitáshoz, ahol a magyar közösség mindennapi gyakorlatában természetes a többnyelvűség, a nyelvek közötti váltás és a párhuzamos nyelvhasználat (Csernicskó et al., 2021). Ezt tovább erősíti az a gyakori tendencia, hogy a kárpátaljai közösségekben a nyelvek között egy fajta „munkamegosztás” alakul ki a különböző szociális színtereken, ami a kétnyelvűség természetes része (Csernicskó szerk., 2010). Ez azt is alátámasztja, hogy a vállalkozások digitális nyelvhasználat a helyi többnyelvű valóság tükröződése és a nyelvek stratégiai alkalmazása a kommunikációban nem véletlenszerű, hanem a közösségi és gazdasági kontextushoz igazodik.

A kutatás során több olyan eredményt is feltártunk, ami individuális a kárpátaljai vállalkozói szférában.

4.1. Többnyelvűség jelenléte a kárpátaljai magyar vállalkozói szférában

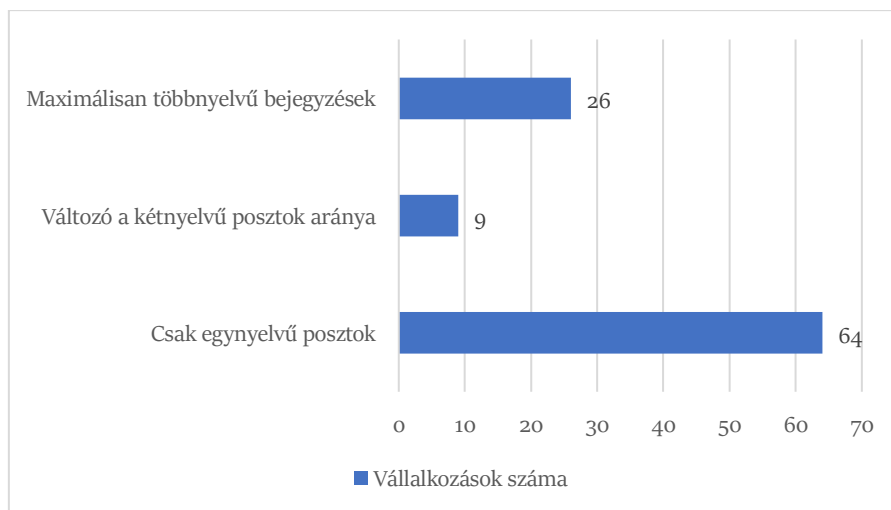
Kárpátalja sajátos szociolingvisztikai környezete magával hozza a tényt, hogy a vállalkozások és aktív gazdálkodást végzők kettő, vagy akár három nyelven kommunikálnak az online térben.

1. ábra. A kutatás során vizsgált vállalkozások által használt platformok

Forrás: saját szerkesztés.

A vizsgált kárpátaljai magyar vállalkozások online jelenlétének platformmegoszlása egyértelműen mutatja a közösségi média dominanciáját, különösen a Facebook kiemelkedő szerepét. Az adatok alapján a legnagyobb csoportot azok a vállalkozások alkotják, amelyek kizárólag a Facebookon vannak jelen (47 eset), ami messze meghaladja bármely más platform vagy platformkombináció előfordulását. Ez arra utal, hogy a Facebook továbbra is a legfontosabb digitális kommunikációs felület a kárpátaljai magyar vállalkozások számára, elsősorban a térségben való elterjedtsége, széles felhasználói bázisa és egyszerű kezelhetősége miatt.

A második leggyakoribb platformkombináció a Facebook és az Instagram együttes használata (29 eset), ami azt jelzi, hogy számos vállalkozás már felismerte a vizuális kommunikáció jelentőségét és a többplatformos jelenlét előnyeit. Az Instagram önálló használata ugyanakkor jóval ritkább (6 eset), ami arra utal, hogy ez a platform inkább kiegészítő, mint elsődleges kommunikációs csatornaként funkcionál. A komplexebb digitális jelenlét, például a Facebook, Instagram és TikTok, illetve a Facebook, Instagram és Booking.com együttes használata már csak elszórtan jelenik meg, ami a fejlettebb digitális marketingstratégiák korlátozott elterjedtségére utal.

2. ábra. A kutatás keretében vizsgált vállalkozások kétnyelvűségének megoszlása

Forrás: saját szerkesztés.

A vizsgált kárpátaljai magyar vállalkozások közösségimédia-kommunikációjának nyelvi elemzése különbségeket mutat az egynyelvű és többnyelvű tartalomhasználat között. Az eredmények alapján a vállalkozások többsége (64 eset) kizárólag egynyelvű posztokat tesz közzé, ami arra utal, hogy a kommunikációjuk elsősorban egy domináns nyelvre épül: vagy magyar vagy ukrán nyelvű bejegyzések voltak fellelhetőek a vizsgálat során. Ez a gyakorlat valószínűleg a vállalkozások elsődleges célközönségének nyelvi összetételével, valamint az egyszerűbb és gyorsabb tartalomelőállítás igényével magyarázható. Az egynyelvű kommunikáció ugyanakkor korlátozhatja a vállalkozások elérhetőségét a többnyelvű környezetben, amely Kárpátalja sajátos szociolingvisztikai jellemzője.

A többnyelvű kommunikáció jelenléte ugyanakkor szintén kimutatható, bár eltérő intenzitással. A vállalkozások egy csoportja (26 eset) maximálisan többnyelvű bejegyzéseket alkalmaz, ami tudatos nyelvi stratégiára utal. Ebben az esetben a több nyelv használata lehetővé teszi a különböző nyelvi közösségek egyidejű megszólítását, növelve ezzel a kommunikáció hatékonyságát és a potenciális ügyfélkör elérését. Ez a gyakorlat kiemelt figyelmet igényelhet egy olyan régióban, ahol a magyar és az ukrán nyelv párhuzamos használata mindennapi jelenség, és ahol a nyelvválasztás identitásbeli és gazdasági jelentőséggel egyaránt bír. Ez a jelenség összhangban áll a gazdasági nyelvi tájkép kutatásának megállapításaival is, amelyek szerint a vállalkozások nyelvválasztása gyakran tudatos kommunikációs és piaci stratégiákhoz kapcsolódik (Sorbán, 2018). A

többynnyelvű megjelenítés ilyen értelemben a nyelvi jelenség mellett azt is jelenti, hogy ez a gazdasági térben zajló alkalmazkodási folyamatok egyik látható formája.

A vizsgált mintában kisebb arányban (9 eset) olyan vállalkozások is megjelennek, amelyeknél a kétnyelvű posztok aránya változó. Ez a csoport átmenetet képez az egynyelvű és a következőzetesen többynnyelvű kommunikáció között, és arra utal, hogy a nyelvhasználat ebben az esetben rugalmasan alkalmazkodik a kommunikációs célokhoz, a célközönséghez vagy az adott kommunikációs helyzethez. Ez a változó nyelvhasználati stratégia tükrözheti a vállalkozások alkalmazkodását a többynnyelvű piaci környezethez, ugyanakkor azt is jelzi, hogy a többynnyelvű kommunikáció még nem vált általános normává. A digitális térben nem tükröződik az, ami a valós nyelvi tájképeken.

A többynnyelvűség jelenléte ebben a szegmensben nem csupán kulturális gesztus, hanem alapvető gazdasági érdek, amely:

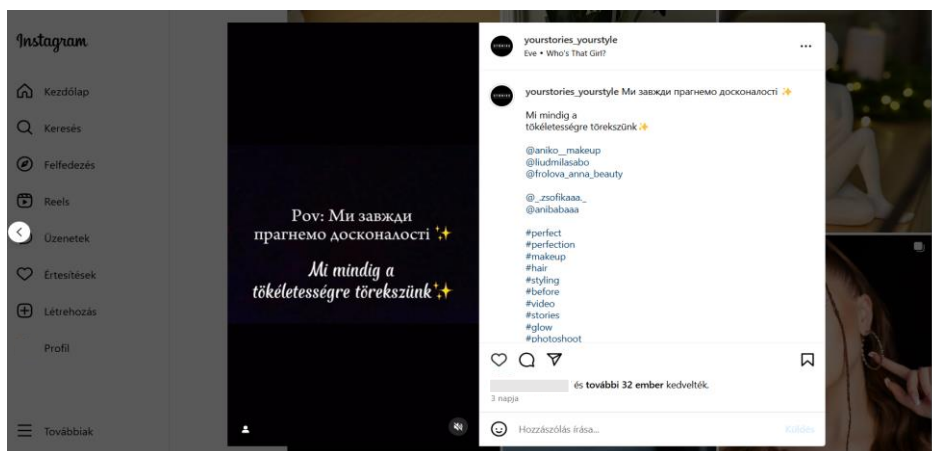
- maximális piaci elérést jelent a szolgáltatók és a vállalkozók részéről, valamint arra utal, hogy céljuk a potenciális ügyfélkör teljes elérése nemzetiségi hovatartozástól függetlenül. A két- és/vagy többynnyelvű kommunikáció biztosítja, hogy a nyelvi gátak ne jelentsenek akadályt a szolgáltatás igénybevételekor.
- bizalmat kelt és inkluzivitást nyújt. A többynnyelvű tartalomkészítés azt sugallja az ügyfél felé, hogy a szolgáltató az ő anyanyelvén is képes az interakcióra, ami a szolgáltatási szektorban döntő szempont.
- reprezentálja a helyi identitást, hiszen a digitális térben megjelenő többynnyelvűség hűen tükrözi a régió valós, mindennapi nyelvi valóságát, ahol a kódváltás és a párhuzamos nyelvhasználat a természetes kommunikáció része.

A vizsgálat során elkülöníthetővé vált a kétnyelvűség két fő típusa a szolgáltatói felületeken:

- Szimmetrikus kétnyelvűség – a bejegyzés szövege teljes terjedelmében olvasható mindkét nyelven (ukrán-magyar vagy magyar-ukrán sorrendben).
- Aszimmetrikus vagy hibrid nyelvhasználat – a vizuális elemek (pl. egy nyereményjáték felhívása) egy nyelven készülnek, de a kísérőszöveg már a másik nyelven (is) magyarázza a tartalmat, így biztosítva a szemantikai megértést mindkét célcsoport számára.

Ez a „kétnyelvű stratégia” a szolgáltatók részéről egyfajta digitális alkalmazkodási stratégia, amely a kárpátaljai vállalkozói szféra egyik legstabilabb jellemzője maradt a változó társadalmi helyzetben.

3. ábra. Példa a kétnyelvűség meglétére a csapi yourstories_yourstyle vállalkozás Instagram-oldalán

Forrás: a yourstories_yourstyle vállalkozás Instagram-oldala (Letöltés dátuma: 2025.04.30.).

Kárpátalján nemcsak a két-, de a háromnyelvű kommunikáció is jelen van (Szilágyi, 2016). A többségi nemzet és az említett magyar kisebbség nyelve mellett, a román nyelv is jelen van. Ami jelzi a térség háromnyelvűségét. Az ukrán és román határ közelében lévő Nevetlenfaluban található vállalkozások esetében tártuk fel a kutatás során, hogy román nyelven is kommunikálnak online platformjaikon.

Fontos hangsúlyozni, hogy ebben a térségben a hagyományos magyar–ukrán mellett a magyar–román kétnyelvűség is dominánssá válik. Ez utóbbi funkciója azonban eltér az előbbitől: míg a magyar nyelvhasználat elsődleges célja a helyi lakosság tájékoztatása, addig a román nyelv alkalmazása egyértelműen a határ menti bevásárlóturizmus ösztönzésére, a szomszédos országból érkező vásárlói kör minél szélesebb körű elérésére és kiszolgálására irányul.

Megfigyeléseink szerint a román nyelv alkalmazása itt nem feltétlenül a helyi kisebbségi léthez kötődik, hanem egyértelműen stratégiai marketingeszköz. Funkciója a következő pontokban ragadható meg:

- A bevásárlóturizmus erősítése: a romániai határszélről érkező vásárlók saját nyelvükön való megszólítása, akik számára a kedvezőbb árak vagy a specifikus kínálat vonzóvá teszi a nevetlenfalui üzleteket.
- Nyelvi akadálymentesítés: a vállalkozások felismerték, hogy az anyanyelvi szintű online tájékoztatás (árak, aktuális árukészlet, nyitvatartás román nyelven) jelentősen csökkenti a vásárlói bizonytalanságot és növeli a konverziót.

- Piaci versenyelőny: a határ közelségét kihasználva a vállalkozások a román nyelvű tartalomgyártással lényegében kiterjesztik vonzáskörzetüket a szomszédos ország belső piacaira is.

4. ábra. Példa a magyar-román nyelvhasználatra

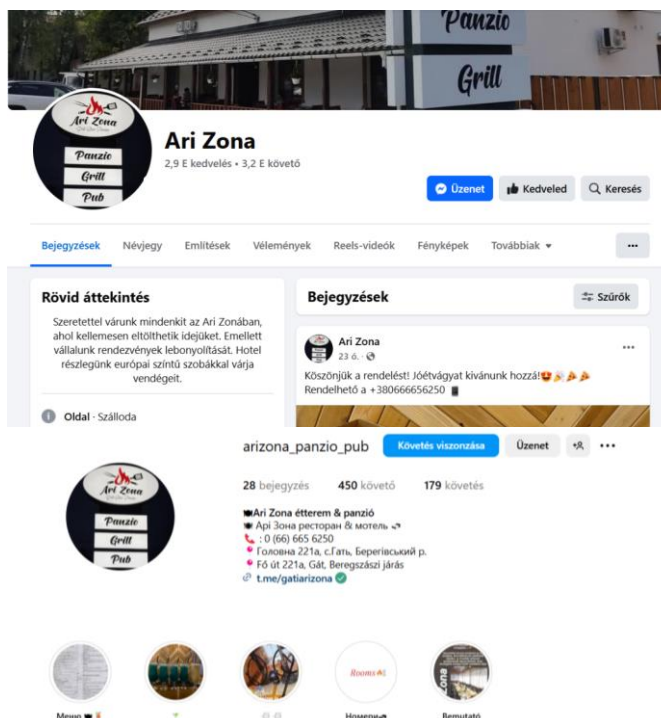

Forrás: Pupcsik Élelmiszerüzlet Facebook-oldala, valamint Dr. Pupcsik Nikolett Facebook-oldala (Letöltés dátuma: 2025.05.31.).

4.2. Platformok szerinti nyelvi orientáció

A vizsgálat egyik legfontosabb eredménye, hogy a nyelvi orientáció nem feltétlenül egy-egy poszton belül oszlik meg, hanem inkább platform szinten különül el. Számos esetben megfigyelhető, hogy a Facebook-oldal magyar dominanciájú, míg az Instagram inkább ukrán orientációjú.

5. ábra. Az Ari Zona étterem Facebook- és Instagram-oldalának profiloldala

Forrás: az Ari Zona étterem Instagram- és Facebook-oldala (Letöltés dátuma: 2025.04.30.).

Ez arra utal, hogy a vállalkozások nem keverik minden bejegyzésben a nyelveket, hanem külön platformokon célozzák meg az eltérő közönséget. Jó példa erre az Ari Zona étterem, ahol a Facebookon elsősorban magyar nyelvű kommunikáció figyelhető meg, míg az Instagramon erőteljesebb az ukrán jelenlét. Ez a stratégiai különbségtétel jól tetten érhető a beregszászi Pacsirta komplexum digitális jelenlétében.

Egyrészt megfigyelhető a lokális adaptáció. Ezt jól jelzi, hogy a szálláshely közösségi média felületei szinte kizárólag ukrán nyelvűek. Ez a belföldi turizmus dominanciájára, valamint a napi operatív kommunikáció (akciók, események) nyelvi igényeire való tudatos reflektálást mutatja. Másrészt jelen van a többnyelvű

megjelenés is. A vállalkozás saját weboldala négy nyelven – köztük magyarul és angolul – érhető el, ami a szélesebb közönség megszólítására utal.

4.3. Nyelvi szegmentáció a globális foglalási platformon

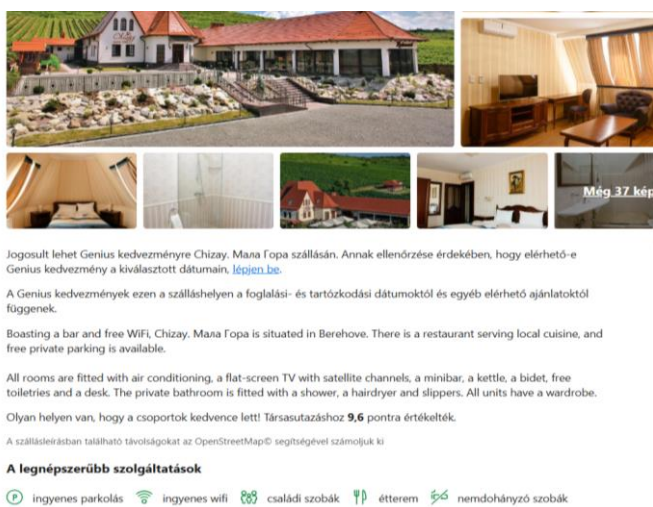
A kétnyelvűség jelenlétén és funkcióján túl további megállapításaink is születtek a kutatás során. Az említett közösségi médiafelületek (Facebook, Instagram) közönségszegmentációja mellett a kutatás rávilágított egy másik jelentős trendre: a globális szállásfoglalási rendszerekben, például a Booking.com felületén alkalmazott tudatos nyelvi pozicionálásra. Míg a közösségi oldalakon a lokális többnyelvűség dominál, a foglalási platformokon a nyelvi orientáció a célzott turistaforgalom származási helye szerint válik el.

A kutatás során két markánsan elkülönülő stratégiát figyeltünk meg:

1) Etnikai alapú piaci fókusz: bizonyos egységek, mint például a jánosi Helikon Hotel, a Booking.com felületén elsősorban a magyar nyelvű kommunikációt priorizálják. Ez a stratégia a magyarországi és a határon túli magyar ajkú turisták direkt megszólítását célozza, a nyelvi azonosságot bizalmi faktorként és kényelmi szolgáltatásként használva.

2) Nemzetközi nyitás és presztízskommunikáció: ezzel szemben más vállalkozások, például a Chizay – Kishegy étterem, a foglalási rendszerekben az angol nyelvű jelenléteket helyezik előtérbe. Ebben az esetben az angol nyelv nem csupán a nemzetközi elérhetőséget biztosítja, hanem egyfajta „globális turisztikai sztenderdnek” való megfelelést is sugall, amely a távolabbról érkező vagy prémium szolgáltatásokat kereső vendégekért célozza meg (Karmacs, 2018).

6. ábra. A Chizay – Kishegy étterem Booking-profilja

Jogosult lehet Genius kedvezményre Chizay, Mana Gopa szállásán. Annak ellenőrzése érdekében, hogy elérhető-e Genius kedvezmény a kiválasztott dátumain, [lépjön be](#).

A Genius kedvezmények ezen a szálláshelyen a foglalási- és tartózkodási dátumoktól és egyéb elérhető ajánlatoktól függenek.

Boasting a bar and free WiFi, Chizay, Mana Gopa is situated in Berehove. There is a restaurant serving local cuisine, and free private parking is available.

All rooms are fitted with air conditioning, a flat-screen TV with satellite channels, a minibar, a kettle, a bidet, free toiletries and a desk. The private bathroom is fitted with a shower, a hairdryer and slippers. All units have a wardrobe.

Olyan helyen van, hogy a csoportok kedvence lett! Társasutazáshoz **9,6** pontra értékelték.

A szálláshelyen található távololgókat az OpenStreetMap© segítségével számoljuk ki

A legnépszerűbb szolgáltatások

ingyenes parkolás ingyenes wifi családi szobák étterem nemdohányzó szobák

Forrás: A Chizay – Kishegy étterem Booking-profilja (Letöltés dátuma: 2025.05.31.).

Az eltérő nyelvi stratégiák jól illeszkednek a kárpátaljai turisztikai nyelvi tájkép sajátosságaihoz. Amint arra Karmacsi Zoltán (2018) rámutat a *Metszetek* folyóiratban megjelent tanulmányban, a turisztikai kommunikációban megjelenő nyelvválasztás gyakran nem pusztán praktikus információközlési funkciót tölt be, hanem a célközönséghez igazodó gazdasági és marketingstratégiához is kapcsolódik. Ennek fényében értelmezhető, hogy egyes vállalkozások, mint például a jánosi Helikon Hotel, a magyar nyelvű kommunikációt részesítik előnyben, tudatosan megszólítva a magyarországi és határon túli magyar vendégkört. Ezzel szemben más turisztikai egységek, például a Chizay – Kishegy étterem, az angol nyelv domináns használatával a nemzetközi turisztikai térbe való bekapcsolódást és a globális turisztikai normákhoz való igazodást hangsúlyozzák. Az ilyen nyelvi stratégiák jól szemléltetik azt a folyamatot, amelyet Karmacsi a turisztikai nyelvi tájkép egyik meghatározó jellemzőjeként ír le, miszerint a nyelvhasználat a gazdasági pozicionálást és a célpiacon kijelölésének eszközeként jelenik meg (Karmacsi, 2018).

4.4. Saját weboldal mint szimbólum

A kutatás során feltárt nyelvi rétegzettség egy további specifikus szintje a saját üzemeltetésű weboldalak használata. Míg a közösségi média (Facebook, Instagram) a helyi vagy regionális fogyasztók elérésére optimalizált, addig a kárpátaljai turisztikai szektorban a dedikált weboldal fenntartása a szélesebb értelemben vett európai piac felé való nyitást szimbolizálja.

Ez a stratégiai különbségtétel jól tetten érhető a beregszászi Pacsirta komplexum digitális jelenlétében, ahol megmutatkozik mind a lokális adaptáció (melyet jól jelez, hogy a szálláshely közösségi média felületei szinte kizárólag ukrán nyelvűek, ami a belföldi turizmus dominanciájára és a napi operatív kommunikáció (akciók, események) nyelvi igényeire reflektálás jellemez), mind a többnyelvű megjelenés, amely reprezentálja, hogy a vállalkozás saját weboldala négy nyelven (köztük magyarul és angolul) érhető el. Ez a többnyelvű struktúra azt jelzi, hogy a weboldal elsődleges funkciója nem a napi kapcsolattartás, hanem az európai és nemzetközi turisták számára nyújtott hiteles információforrás biztosítása.

A jelenség arra enged következtetni, hogy a kárpátaljai vállalkozók szemében a saját weboldal a „professzionizmus” és a „nyitottság” jelölője. Míg a közösségi oldalakon a nyelvi tartalom a követőtábor aktuális összetételéhez idomul, a weboldal nyelvi kínálata a vállalkozás hosszú távú, határokon átnyúló vízióját és az európai turisztikai térbe való integrációs szándékát tükrözi.

4.5. Következetes ukrán trendek és vizuális nyelvi elemek

Az ukrán orientációjú közösségi oldalak esetében nem pusztán az ukrán nyelv dominanciája figyelhető meg, hanem egy tudatos, trendkövető digitális kommunikációs stratégia is. Ezek az oldalak nem egyszerűen lefordítják

tartalmaikat ukránra, hanem stilisztikailag és vizuálisan is illeszkednek az ukrán közösségi média aktuális trendjeihez.

Például, a beregszászi székhelyű Fratelli kávézó szófelhős vizuális megoldása tipikusan olyan grafikai forma, amely az ukrán Instagram- és Facebook-kultúrában gyakran alkalmazott, könnyen fogyasztható, figyelemfelkeltő tartalomtípus. A szófelhő nem csupán információt közöl, hanem vizuális élményt is teremt: a kulcsszavak esztétikus elrendezésben jelennek meg. A hangsúly itt nem a szöveg lineáris olvasásán, hanem a vizuális befogadáson van.

7. ábra. Az ukrán trendek megjelenése a kárpátaljai magyar vállalkozások esetében

Forrás: a Fratelli kávézó Instagram-oldala (Letöltés dátuma: 2025.05.31.).

4.6. A kutatás jövőbeli kilátásai

Úgy véljük, a jövőbeli kutatások hozzájárulhatnak az online nyelvi tájkép dinamikus, többszintű jelenségének mélyebb megértéséhez, különösen a digitális kommunikáció, a gazdasági alkalmazkodás és az identitáskonstrukció összefüggéseinek feltárásán keresztül. Az ilyen irányú vizsgálatok nemcsak a kárpátaljai régió nyelvi és gazdasági folyamatairól nyújthatnak átfogóbb képet, hanem általánosabb következtetések levonását is lehetővé teszik a többnyelvű határ menti térségek digitális nyelvhasználati gyakorlatainak vonatkozásában. A jövőben kutatásunkat szeretnénk továbbvinni és bővíteni, melynek során, kitérünk majd a fizikai és az online nyelvi tájkép integrált vizsgálatára. A jövőbeli kutatások számára ígéretes irányt jelenthet a kárpátaljai online nyelvi tájkép komplexebb, összehasonlító vizsgálata, amely kiterjed más etnikai és nyelvi háttérű vállalkozások kommunikációjára, valamint a nyelvi stratégiák időbeli változására. Különösen releváns lehet annak feltárása, hogy a háborús környezet milyen módon alakítja át a vállalkozások digitális jelenlétét és nyelvhasználati stratégiáit.

5. Konklúzió

Jelen kutatás a háborús társadalmi és gazdasági környezetben működő kárpátaljai magyar kisvállalkozások online nyelvi tájképének vizsgálatán keresztül igazolta, hogy a digitális térben megjelenő nyelvhasználat nem véletlenszerű vagy pusztán demográfiai tényezők által meghatározott jelenség, hanem tudatos, funkcionálisan differenciált kommunikációs és gazdasági stratégia eredménye. Az eredmények egyértelműen rámutatnak arra, hogy a többnyelvűség a vállalkozások számára nem csupán identitásjelölő eszköz, hanem a piaci alkalmazkodás, a célközönség elérése és a versenyképesség növelésének kulcsfontosságú eleme.

A vizsgálat egyik legfontosabb megállapítása, hogy bár az egynyelvű kommunikáció továbbra is domináns a vizsgált mintában, a kétnyelvű és többnyelvű gyakorlatok jelentős arányban jelen vannak, és világosan felismerhető stratégiai funkciót töltenek be. A magyar és ukrán nyelv párhuzamos használata a helyi társadalmi valóságot tükrözi, ugyanakkor lehetővé teszi a különböző nyelvi közösségek hatékony megszólítását és a bizalom erősítését. A román nyelv megjelenése a határmenti településeken különösen jól szemlélteti, hogy a nyelvválasztás a gazdasági racionalitás mentén szerveződik, és a nyelv a határon átnyúló piaci kapcsolatok kiépítésének eszközévé válik.

A kutatás azt is feltárta, hogy a többnyelvűség nem minden esetben egyazon kommunikációs felületen belül valósul meg, hanem gyakran platformszintű szegmentáció formájában jelenik meg. A különböző közösségi médiafelületek eltérő nyelvi orientációja arra utal, hogy a vállalkozások tudatosan igazítják kommunikációjukat az adott platform felhasználói közösségéhez. Hasonlóképpen, a globális foglalási rendszerekben alkalmazott nyelvi stratégiák a célzott turisztikai piacokhoz való alkalmazkodást tükrözik, míg a többnyelvű saját weboldalak a szakmaiság, a hitelesség és a transznacionális gazdasági integráció szimbolikus jelölőként értelmezhetők. Mindez különösen releváns a jelenlegi háborús környezetben, amely jelentősen átalakította a kárpátaljai vállalkozások működési feltételeit. A fizikai mobilitás korlátozottsága, a turisztikai és kereskedelmi kapcsolatok bizonytalansága, valamint a piaci alkalmazkodás kényszere sok vállalkozást a digitális kommunikáció intenzívebb használata felé terelt.

Az eredmények elméleti szempontból is megerősítik a nyelvi tájkép kutatásának azon irányait, amelyek szerint a nyelvhasználat a gazdasági és társadalmi stratégiák fontos indikátora (pl. Landry–Bourhis, 1997; Gorter, 2013). A vizsgálat eredményei összhangban állnak a digitális nyelvi tájkép kutatásának újabb megközelítéseivel is (Ivkovic–Lotherington, 2009), amelyek rámutatnak arra, hogy az online térben megjelenő nyelvi gyakorlatok tudatos kommunikációs és piaci stratégiák részeként értelmezhetők.

A kutatás gyakorlati jelentősége abban is megmutatkozik, hogy rávilágít a többnyelvű digitális kommunikáció versenyelőnyt biztosító szerepére a kisvállalkozások számára. A többnyelvű online jelenlét hozzájárul a piaci elérés bővítéséhez, a fogyasztói bizalom erősítéséhez és a vállalkozások nemzetközi láthatóságának növeléséhez. Mindez különösen fontos egy olyan periférikus, határ menti régióban, ahol a gazdasági fenntarthatóság és a nemzetközi kapcsolatok erősítése kiemelt jelentőségű.

A kutatás ugyanakkor bizonyos korlátokkal is rendelkezik. A kutatás elsősorban a magyar kötődésű vagy magyar nyelvi orientációval rendelkező vállalkozások online kommunikációjára koncentrált. A kárpátaljai online nyelvi tájkép teljesebb feltárásához szükséges lenne más etnikai és nyelvi közösségek – például ukrán, román vagy ruszin orientációjú vállalkozások – digitális kommunikációs gyakorlatának vizsgálata is.

A háborús környezetben ezek a stratégiák különösen fontos szerepet kapnak, mivel a digitális kommunikáció a gazdasági alkalmazkodás és a regionális kapcsolatok fenntartásának egyik kulcsfontosságú eszközévé válik. Összességében megállapítható, hogy a kárpátaljai magyar kisvállalkozások online nyelvi tájképe dinamikus, rétegzett és stratégiaiilag szervezett rendszer, amely egyszerre tükrözi a régió többnyelvű társadalmi valóságát és a vállalkozások gazdasági alkalmazkodási stratégiáit. Az online nyelvhasználat így nem csupán kommunikációs eszköz, hanem a társadalmi identitás, a piaci pozicionálás és a transznacionális gazdasági integráció egyik meghatározó dimenziója.

Irodalom

1. Biró, E. 2018. More than a Facebook share: Exploring virtual linguistic landscape. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 10/2: pp. 181–192. <https://doi.org/10.2478/ausp-2018-0022>
2. Biró E. 2022. Kisvállalkozások online nyelvi tájképe: kétnyelvűség, többnyelvűség a piacon. In: Karmacs Z. – Márku A. – Máté R. szerk. *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben*. Törökbálint: Termini Egyesület, 52–67. o.
3. Csernicskó I. 2016. A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája. *Magyar Nyelv* 112/1: 50–62. o. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2016.1.50>
4. Csernicskó I. 2019. *Fények és árnyak: Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Ungvár: Autdor-Shark.
5. Csernicskó I. szerk. 2010. *Nyelvek, emberek, helyzetek: A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint Kft.
6. Csernicskó I. – Hires-László K. – Karmacs Z. – Márku A. – Máté R. – Tóth-Orosz E. 2021. *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján*. Törökbálint: Termini Egyesület.
7. Hires-László, K. – Máté, R. – Tóth-Orosz, E. 2023. Multilingual COVID-19 linguistic landscape in Berehove. *Philological Review* 21/1: pp. 5–17. <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2023.281351>

8. Ivković, D. – Lotherington, H. 2009. Multilingualism in cyberspace: Conceptualizing the virtual linguistic landscape. *International Journal of Multilingualism* 6/1: pp. 17–36. <https://doi.org/10.1080/14790710802582436>
9. Kallen, J. L. – Ni Dhonnacha, E. – Wade, K. 2020. Online linguistic landscapes: Discourse, globalization, and enregisterment. In: Malinowski, D. – Tufi, S. eds. *Reterritorializing linguistic landscapes: Questioning boundaries and opening spaces*. Bloomsbury Academic, pp. 96–116. <https://doi.org/10.5040/9781350077997.0013>
10. Karmacsi, Z. 2018. Kárpátalja turisztikai vonzerőinek nyelvi tájképe. *Metszetek* 7/1: 91–118. o. <https://doi.org/10.18392/metsz/2018/1/4>
11. Kelly-Holmes, H. 2019. Multilingualism and technology: A review of developments in digital communication from monolingualism to idiolingualism. *Annual Review of Applied Linguistics* 39: pp. 24–39. <https://doi.org/10.1017/S0267190519000102>
12. Landry, R. – Bourhis, R. Y. 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1: pp. 23–49. <https://doi.org/10.1177/0261927X970161002>
13. Molnár J. – Molnár D. I. 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
14. Shohamy, E. – Gorter, D. eds. 2009. *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York–London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203930960>
15. Sorbán A. 2018. Nyelv – gazdaság – tájkép: A gazdasági nyelvi tájkép kutatásának néhány lehetséges iránya erdélyi nézőpontból. In: Tódor E.-M. – Tankó E. – Dégi Zs. szerk. *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség II*. Kolozsvár: Scientia Kiadó, 177–192. o.
16. Szilágyi L. 2016. Nyelvi tájkép a magyar–román–ukrán hármas határ térségében. A lokális nyelvhasználat gazdasági és társadalmi dimenziói. *Satu Mare – Studii și Comunicări* 32/2: 331–339. o.

References

1. Biró, E. 2018. More than a Facebook share: Exploring virtual linguistic landscape. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 10/2: pp. 181–192. <https://doi.org/10.2478/ausp-2018-0022>
2. Biró, E. 2022. Kisvállalkozások online nyelvi tájképe: kétnyelvűség, többnyelvűség a piacon [The online linguistic landscape of small enterprises: bilingualism and multilingualism in the market]. In: Karmacsi, Z. – Márku, A. – Máté, R. eds. *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben*. Törökbálint: Termini Egyesület, 52–67. o. (In Hungarian)
3. Csernicskó, I. 2016. A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája [Capturing change in the linguistic landscape: The example of Transcarpathia]. *Magyar Nyelv* 112/1: 50–62. o. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2016.1.50> (In Hungarian)
4. Csernicskó, I. 2019. *Fények és árnyak: Kárpátalja nyelvi tájképéből* [Lights and shadows: From the linguistic landscape of Transcarpathia]. Ungvár: Autdor-Shark. (In Hungarian)

5. Csernicskó, I. ed. 2010. *Nyelvek, emberek, helyzetek: A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben* [Languages, people, situations: The use of Hungarian, Ukrainian and Russian in the Transcarpathian Hungarian community]. Ungvár: PoliPrint Kft. (In Hungarian)
6. Csernicskó, I. – Hires-László, K. – Karmacsi, Z. – Márku, A. – Máté, R. – Tóth-Orosz, E. 2021. *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján* [Hungarians and the Hungarian language in Transcarpathia]. Törökbálint: Termini Egyesület. (In Hungarian)
7. Hires-László, K. – Máté, R. – Tóth-Orosz, E. 2023. Multilingual COVID-19 linguistic landscape in Berehove. *Philological Review* 21/1: pp. 5–17. <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2023.281351>
8. Ivković, D. – Lotherington, H. 2009. Multilingualism in cyberspace: Conceptualizing the virtual linguistic landscape. *International Journal of Multilingualism* 6/1: pp. 17–36. <https://doi.org/10.1080/14790710802582436>
9. Kallen, J. L. – Ni Dhonnacha, E. – Wade, K. 2020. Online linguistic landscapes: Discourse, globalization, and enregisterment. In: Malinowski, D. – Tufi, S. eds. *Reterritorializing linguistic landscapes: Questioning boundaries and opening spaces*. Bloomsbury Academic, pp. 96–116. <https://doi.org/10.5040/9781350077997.0013>
10. Karmacsi, Z. 2018. Kárpátalja turisztikai vonzerőinek nyelvi tájképe [The linguistic landscape of Transcarpathia's tourist attractions]. *Metszetek* 7/1: 91–118. o. <https://doi.org/10.18392/metsz/2018/1/4> (In Hungarian).
11. Kelly-Holmes, H. 2019. Multilingualism and technology: A review of developments in digital communication from monolingualism to idiolingualism. *Annual Review of Applied Linguistics* 39: pp. 24–39. <https://doi.org/10.1017/S0267190519000102>
12. Landry, R. – Bourhis, R. Y. 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology* 16/1: pp. 23–49. <https://doi.org/10.1177/0261927X970161002>
13. Molnár, J. – Molnár, D. I. 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében* [The population and Hungarian community of Transcarpathia in light of census and population data]. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa. (In Hungarian)
14. Shohamy, E. – Gorter, D. eds. 2009. *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. New York–London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203930960>
15. Sorbán, A. 2018. Nyelv – gazdaság – tájkép: A gazdasági nyelvi tájkép kutatásának néhány lehetséges iránya erdélyi nézőpontból [Language – economy – landscape: Some possible directions for researching the economic linguistic landscape from a Transylvanian perspective]. In: Tódor, E.-M. – Tankó, E. – Dégi, Zs. eds. *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség II*. Kolozsvár: Scientia Kiadó, 177–192. o. (In Hungarian)
16. Szilágyi, L. 2016. Nyelvi tájkép a magyar–román–ukrán hármastáji térségében. A lokális nyelvhasználat gazdasági és társadalmi dimenziói [Linguistic landscape in the Hungarian–Romanian–Ukrainian tri-border region: The economic and social dimensions of local language use]. *Satu Mare – Studii și Comunicări* 32/2: 331–339. o. (In Hungarian)

Digitális többnyelvűség a határ menti gazdaságban: a kárpátaljai magyar kisvállalkozások online kommunikációja

Lőrinc Ingrid. Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, PhD-hallgató; Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, kutató. lorinc.ingrid@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0006-8928-6667.

Vig Adrienn. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, MA-hallgató; Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, kutató. vig.adrienn.b21an@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0007-6129-1533.

Kutatásunk a kárpátaljai magyar kisvállalkozások virtuális nyelvi tájképét vizsgálja, különös tekintettel a többnyelvűség stratégiai szerepére a digitális kommunikációban. A nyelvi tájkép elméleti keretére építve a kutatás ezt a megközelítést az online térre is kiterjeszti. A kvalitatív vizsgálat 26 kárpátaljai településen működő, digitális jelenléttel rendelkező kisvállalkozások közösségimédia-felületeit, weboldalait és globális foglalási platformokon megjelenő kommunikációját elemzi.

Az eredmények azt mutatják, hogy a többnyelvűség a digitális kommunikáció tudatos és funkcionális eleme. Bár az egynyelvű tartalom domináns, számos vállalkozás kétnyelvű vagy többnyelvű stratégiát alkalmaz a piaci elérés bővítése és a bizalomépítés érdekében. Megfigyelhető a platformszintű nyelvi szegmentáció is, amely során a vállalkozások különböző felületeken eltérő nyelvi orientációval szólítják meg célközönségüket. A magyar és az ukrán mellett a román nyelv jelenléte a határ menti gazdasági kapcsolatok és a turizmus szerepére utal.

A háború következtében átalakuló gazdasági feltételek, a mobilitás korlátozottsága és a piaci bizonytalanság fokozott jelentőséget adnak az online jelenlétnek, amely a vállalkozások számára a fogyasztókkal való kapcsolattartás és a piaci láthatóság fenntartásának egyik kulcsfontosságú eszközévé válik.

A kutatás rámutat arra, hogy az online nyelvhasználat nem csupán a régió többnyelvű társadalmi valóságát tükrözi, hanem tudatos gazdasági és kommunikációs stratégia része, amely egyszerre szolgálja az identitás megjelenítését és a piaci pozicionálást. Az online nyelvi tájkép vizsgálata elősegíti a határ menti régiók társadalmi és gazdasági folyamataiban bekövetkező változások érzékeny nyomon követését, mivel a digitális térben megjelenő nyelvhasználat egyszerre tükrözi az identitásstratégiákat, a piaci orientációkat és a regionális kapcsolatrendszereket.

Kulcsszavak: *nyelvi tájkép, virtuális nyelvi tájkép, többnyelvűség, Kárpátalja, kisvállalkozások, nyelvi stratégia, gazdaság.*

Цифрова багатомовність у прикордонній економіці: онлайн-комунікація угорських малих підприємств Закарпаття

Леврінц Інгрід. Дебреценський університет, Докторська школа історії та етнографії, здобувачка ступеня доктора філософії; Науково-дослідний центр імені Антонія Годинки, дослідниця. lorinc.ingrid@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0006-8928-6667.

Віг Адрієнн. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти; Науково-дослідний центр імені Антонія Годинки, дослідниця. vig.adrienn.b21an@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0007-6129-1533.

У статті проаналізовано мовний ландшафт онлайн простору угорських малих підприємств Закарпаття. Особливу увагу приділено стратегічній ролі багатомовності у цифровій комунікації. Спираючись на теорію мовного ландшафту, у якій розглядають видиме використання мови як індикатора етнолінгвістичної життєздатності та суспільних силових відносин, поширюємо цю концептуальну рамку й на онлайн-простір. Якісна методологія включає структурований аналіз онлайн-контенту. До дослідження залучено комунікацію у соціальних мережах, на власних вебсайтах та глобальних платформах 100 малих підприємств із активною цифровою присутністю, що функціонують у 26 населених пунктах.

Результати дослідження показують, що багатомовність є свідомим і функціонально диференційованим елементом цифрової комунікації. Хоча одномовний контент залишається домінантним, значна частина підприємств застосовує двомовні або багатомовні стратегії з метою розширення ринкового охоплення, зміцнення довіри та репрезентації локальної мовної реальності. Спостерігається мовна сегментація на рівні платформ, у ході якої підприємства на різних майданчиках звертаються до своєї цільової аудиторії з різною мовною орієнтацією. Поряд з угорською та українською мовами використовують і румунську мову, що вказує на транскордонні економічні зв'язки та міжнародний туризм. Багатомовні власні вебсайти можна інтерпретувати як символічні маркери професіоналізації та транснаціональної інтеграції.

Зазначено, що економічні умови, що формуються внаслідок війни, обмежена мобільність населення та ринкова нестабільність значно посилили роль онлайн-комунікації. У цих умовах цифрова присутність стає одним із ключових інструментів підтримання зв'язку зі споживачами та збереження ринкової видимості.

Результати дослідження засвідчують, що мовна поведінка в онлайн-просторі не лише відображає багатомовну соціальну реальність регіону, але й виступає свідомою економічною та комунікаційною стратегією, що поєднує вираження ідентичності з ринковим позиціонуванням. Аналіз мовного ландшафту в онлайн-просторі сприяє глибшому розумінню соціально-економічних трансформацій прикордонних регіонів, оскільки мовні практики у цифровому просторі відображають ідентифікаційні стратегії, ринкові орієнтації та регіональні взаємозв'язки.

Ключові слова: мовний ландшафт, онлайн-простір, багатомовність, Закарпаття, мале підприємство, мовна стратегія, економіка.

**Digital multilingualism in the borderland economy:
the online communication of Hungarian small enterprises in Transcarpathia**

Ingrid Lőrinc. University of Debrecen, Doctoral School of History and Ethnography, PhD student; Antal Hodinka Research Centre for Linguistics, researcher. lorinc.ingrid@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0006-8928-6667.

Adrienn Vig. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, MA student; Antal Hodinka Research Centre for Linguistics, researcher. vig.adrienn.b21an@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0007-6129-1533.

Our research examines the virtual linguistic landscape of Hungarian small enterprises in Transcarpathia, with particular attention to the strategic role of multilingualism in digital communication. Building on the theoretical framework of linguistic landscape analysis, the research extends this approach to the online sphere. The qualitative study analyses the social media pages, websites, and communication appearing on global booking platforms of small enterprises with a digital presence operating in 26 settlements in Transcarpathia.

The results show that multilingualism is a conscious and functional element of digital communication. Although monolingual content is dominant, many enterprises apply bilingual or multilingual strategies in order to expand their market reach and build trust. Platform-level linguistic segmentation can also be observed, whereby enterprises address their target audiences with different linguistic orientations on different platforms. In addition to Hungarian and Ukrainian, the presence of Romanian points to the role of cross-border economic relations and tourism.

The economic conditions transformed by the war, limited mobility, and market uncertainty give increased importance to online presence, which is becoming one of the key tools for enterprises to maintain contact with consumers and preserve their market visibility.

The research demonstrates that online language use not only reflects the multilingual social reality of the region but also forms part of a conscious economic and communicative strategy that serves both the representation of identity and market positioning. The study of the online linguistic landscape facilitates a sensitive monitoring of changes in the social and economic processes of borderland regions, as language use appearing in digital space simultaneously reflects identity strategies, market orientations, and regional networks of relations.

Keywords: *linguistic landscape, virtual linguistic landscape, multilingualism, Transcarpathia, small enterprises, language strategy, economy.*

УДК 811.161.2'42:004.8

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-114-130

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 21.02.2026

Схвалено до друку: 16.04.2026

Опубліковано: 30.05.2026

Кравець Лариса, Лібак Наталка

Типи мовних помилок у текстах, згенерованих штучним інтелектом

1. Формулювання проблеми

Інтенсивний розвиток технологій штучного інтелекту, зокрема великих мовних моделей, та їх легкодоступність для широкого загалу викликали революційні зміни в створенні текстового контенту та експоненційне зростання синтезованого матеріалу. Одночасно з визнанням очевидних переваг цих технологій гостро постало питання якості згенерованих ними текстів. Попри те, що сучасні мовні моделі здатні продукувати граматично зв'язні й стилістично коректні висловлення, вони неспроможні забезпечити стабільного дотримання мовних норм і повної семантичної узгодженості, що призводить до появи різнотипних мовних відхилень. Наявність у згенерованих текстах часто повторюваних девіацій може негативно впливати на точність передавання інформації, знижувати рівень довіри до цифрового контенту, сприяти закріпленню некоректних мовних практик і, як наслідок, розхитувати літературну норму. Це зумовлює гостру необхідність системного виявлення, аналізу та усунення мовних помилок, що виникають у процесі автоматичної генерації тексту.

Лінгвістична природа помилок у текстах штучного інтелекту досі є фрагментарно вивченою, оскільки наукові та прикладні дискусії зосереджені переважно на трьох ключових аспектах: (1) виявленні лінгвістичних особливостей згенерованих текстів; (2) визначенні здатності великих мовних моделей відтворювати жанрово-стильову специфіку; (3) розробленні стилеметрійних методів розпізнавання машинної генерації (Terčon – Dobrovoljc, 2025). Зазначимо, що ці дослідження здебільшого

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 114–130.

виконані на англомовному матеріалі, що зумовлено і глобальним домінуванням англійської в IT-індустрії, і тим, що великі мовні моделі первинно натреновані на корпусах, у яких англомовні дані мають найбільшу частку. Відповідно, згенеровані англійською тексти є головним об'єктом стилеметричних і лінгвістичних досліджень, а більшість методик, класифікаторів і показників розроблено з урахуванням особливостей англійської граматики і латинської графіки.

Водночас кириличні III-тексти маловивчені, що породжує певний дисбаланс. Насамперед це стосується української мови, яка, крім графічної своєрідності, відрізняється морфологічними моделями, має розвинену флексивну систему, специфічні синтаксичні структури, іншу, ніж, наприклад, в англійській, систему пунктуації. Усе це робить результати досліджень, отриманих на матеріалі англійської мови, нерелевантними для текстів, згенерованих українською мовою. Особливо відчутна нестача досліджень українськомовних III-текстів щодо семантичної точності і глибини змісту; структурних і синтаксичних особливостей генерації; проблем стилістичної варіативності, індивідуального стилю, маркерів штучності та девіативності. На практиці це призводить до поширення девіативних текстів в українськомовному публічному просторі та ускладнення професійного постредагування.

Отже, нині існує нагальна потреба в системному вивченні мовних помилок III-текстів, їх типологізації й аналізі на різних рівнях мовної організації: лексико-семантичному, морфологічному, синтаксичному, з урахуванням стилістичного і прагматичного аспектів. Відсутність цілісної та практично орієнтованої типології мовних помилок у текстах, згенерованих штучним інтелектом, унеможливорює ефективну діагностику, корекцію та подальше вдосконалення лінгвістичних алгоритмів.

2. Мета дослідження

Мета пропонованого дослідження полягає у встановленні основних типів мовних помилок в українських текстах, згенерованих штучним інтелектом. Дослідження не лише виявляє характер порушень нормативності у цих текстах, а й акцентує причини їх появи, які зумовлені специфікою роботи моделей. Отримані результати можуть бути використані для розроблення інструментів автоматизованого контролю якості, методик редагування й оцінювання згенерованих текстів та рекомендацій щодо відповідального використання генеративного штучного інтелекту в українськомовному середовищі.

3. Матеріали і методи дослідження

Формування корпусу дослідження здійснювалося за принципом цільової селекції з урахуванням таких критеріїв: походження текстів – до аналізу залучали тексти, згенеровані сучасними великими мовними моделями (ChatGPT на базі GPT-5), без суттєвого втручання людини (окрім формулювання запиту); мова текстів – українська; жанрово-стильова однорідність – відібрані тексти належать до наукового та науково-популярного стилів, що забезпечує порівнюваність матеріалу та релевантність результатів для академічного дискурсу; тематика – філологічна, що забезпечило аналіз мовних явищ у максимально чутливій до нормативності сфері; обсяг і завершеність – для аналізу добирали завершені тексти або змістово цілісні фрагменти, достатні для виявлення системних мовних закономірностей; відсутність постредагування.

У ході дослідження застосовували також метод суцільного відбору мовних помилок, який передбачав глибоке розуміння контексту, стилю і мовної норми та забезпечив високу точність і якість отриманих результатів. Дескриптивно-нормативний аналіз дав змогу ідентифікувати власне помилки й відмежувати їх від варіантних форм та контекстуально зумовлених особливостей мовлення. Цей аналіз сприяв глибшому розумінню природи мовних девіацій у текстах штучного інтелекту, оскільки спрямовував на врахування формальних і семантико-прагматичних аспектів. Отримані результати послужили основою для подальших узагальнень.

Аналіз фактичного матеріалу здійснювали за комплексом параметрів, що охоплюють різні рівні мовної організації: лексико-семантичний, морфологічний, синтаксичний, стилістичний, а також семантико-прагматичний.

4. Аналіз досліджень

Дослідження мовних девіацій у текстах, згенерованих ШІ, передбачає звернення до теоретичних засад створення цих технологій. Однією із фундаментальних праць, яка допомагає зрозуміти механізм генерації, є стаття «Математична теорія зв'язку» К. Е. Шеннона (Shannon, 1948). Уся архітектура сучасних великих мовних моделей, незважаючи на їхню нейронну складність, ґрунтується на ймовірнісному підході до тексту. К. Шеннон розглядав комунікацію як процес, у якому ймовірність виникнення наступного символу (слова, токена) залежить від послідовності попередніх елементів. Це концепція ентропії, що є мірою непередбачуваності джерела інформації.

Механізм генерації штучного інтелекту полягає в обчисленні ймовірного наступного токена. На відміну від когнітивних процесів людини, генеративні моделі не формують думку чи зміст у семантичному

сенсі, а послідовно передбачають найбільш вірогідний наступний токен, виходячи з величезного масиву навчальних даних. Це ймовірнісне моделювання є основним механізмом у створенні будь-якого тексту великими мовними моделями (Shannon, 1948; Brown et al., 2020).

Розуміння цієї теоретичної основи важливе для пояснення ключової семантичної особливості текстів, згенерованих штучним інтелектом, – феномену «галюцинування» («феномен, за якого результат роботи системи генеративного ШІ містить неточну або хибну інформацію, що оманливо представлена як достовірна» (Словник, 2024), а також мовних девіацій. Оскільки модель віддає перевагу найбільш імовірнісному патерну токенів, вона здебільшого генерує граматично бездоганні, але семантично хибні речення, якщо цей імовірнісний патерн виявився сильнішим за фактичну достовірність у навчальному корпусі (Bender et al., 2021).

Мовні девіації в текстах, згенерованих штучним інтелектом, нині є малодослідженою проблемою, яка потребує системної уваги лінгвістів. Загалом в українській мовознавчій науці питання помилок як відхилень від мовної норми неодноразово ставало предметом наукового осмислення (А. Загнітко, Ф. Бацевич, А. Капелюшний, М. Кочерган, П. Куляс, О. Сербенська, М. Степаненко та ін.). У численних працях українських дослідників сформовані теоретичні основи аналізу, класифікації та інтерпретації цього явища.

Проте з появою згенерованих текстів проблема мовних помилок набула нового виміру. Якщо в традиційному мовленні помилки здебільшого пов'язані з індивідуальними когнітивними чи освітніми чинниками, то в текстах штучного інтелекту вони зумовлені ймовірнісною природою генерації та специфікою навчальних даних. Це викликає необхідність перегляду підходів до їх вивчення, інтерпретації та типологізації (Jumelet et al., 2021).

У пропонованому дослідженні засадничим у трактуванні мовних помилок є визначення, подане А. Загнітком: «Мовні девіації – різноманітні помилки, неточності, обмовки, описки, лінгва-ляпсуси тощо, пов'язані зі специфікою лексичної та граматичної семантики» (Загнітко, 2012, с. 185). На підставі цього помилки розглядаємо як явище, пов'язане з порушенням мовної норми на різних рівнях мовної системи. До них, зокрема, відносимо лексичні, граматичні (морфологічні, синтаксичні), стилістичні та орфографічні порушення, що знижують якість комунікації.

З лінгвістичного погляду мовні помилки – це невідповідність між мовною реалізацією та кодифікованою нормою, закріпленою в правописі, словниках, граматиках і мовній практиці. Водночас до помилок не відносять варіативні форми, передбачені нормою, а також загальномовні й індивідуально-авторські

новотвори, якщо вони не порушують комунікативної доцільності та не суперечать системним закономірностям мови (Кравець, 2023, 2025).

В українській лінгвістиці дослідження мовних девіацій у текстах штучного інтелекту перебуває на початкових етапах, але окремі важливі питання вже порушені. Наприклад, Д. Тельпіс і Н. Кутуза розглядають певні лексичні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні відхилення як індикатори згенерованого штучним інтелектом тексту (Тельпіс–Кутуза, 2025). О. Тур, В. Шабуніна, В. Саранча зосереджуються, зокрема, на виявленні тенденцій впливу генеративного штучного інтелекту на формування нової лексики в сучасній українській мові (Тур та ін., 2025).

5. Виклад основного матеріалу

Проблему помилок у згенерованих текстах вивчають різноаспектно і переважно на перетині комп'ютерної лінгвістики, автоматичної обробки природної мови, прикладної лінгвістики та корпусних досліджень. Аналіз різних підходів дає змогу пояснити причини мовних відхилень як результат взаємодії характеристик навчальних даних, архітектури моделей і обмежень семантичного опрацювання інформації.

Як зазначалося вище, згенерований текст виникає не внаслідок комунікативної інтенції, когнітивного осмислення, культурного та соціального досвіду, а як «статистичний розподіл поверхневих елементів у навчальних даних» (Brown et al., 2020). Це означає, що його властивості є лише імітацією текстуальності, а не створенням її у глибокому семантичному вимірі. Зв'язність, зокрема, досягається не через логічні або причинно-наслідкові відношення, а через передбачувані мовні шаблони; завершеність – через структурну типізацію, інформативність – через комбінування статистично релевантних фрагментів без гарантії їхньої фактичної достовірності.

Імовірнісна природа генерації є однією з головних причин появи різного роду помилок у згенерованих текстах. Модель не «знає» правил граматики – вона обирає найбільш вірогідну форму. Іноді правильна форма поступається більш частотній, але помилковій.

Відсутність глибинного розуміння змісту та відтворення статистичних закономірностей мовлення призводить до «галюцинування» і пов'язаних із ним семантичних помилок (Bender et al., 2021; Sorensen–Choi, 2025).

На стабільність дотримання мовних норм у згенерованих текстах впливають також обмеження баз даних, шум та варіативність (Devlin et al., 2017; Kwok et al., 2025). Джерела, на яких навчаються мовні моделі, відрізняються за якістю: частина текстів містить граматично некоректні та/або нестандартизовані форми, розмовні, діалектні, суржикові лексеми

тощо. У процесі генерації мовна модель може відтворювати їх. Насамперед це стосується вузькоспеціалізованої або рідкісної тематики, яка недостатньо репрезентована в навчальних корпусах: обмеженість таких даних спричиняє вищу ймовірність появи мовних помилок у відповідних згенерованих текстах.

Навчання моделей на багатомовних масивах даних інколи спричиняє інтерференцію мов у процесі генерації (Shimabucoro et al., 2025). Відбувається калькування слів або синтаксичних структур з однієї мови в іншу, що закономірно призводить до виникнення неприродних або нормативно некоректних конструкцій.

Ще одна причина мовних помилок – нерівномірна представленість мов у навчальних базах даних (Shimabucoro et al., 2025). Англійська значно домінує, тоді як українська представлена меншою мірою, що зумовлює нерівномірність у вивченні мовних закономірностей. Унаслідок цього мовні моделі гірше засвоюють специфіку граматичних правил, стилістичних норм і винятків української мови, що підвищує ризик появи відхилень.

Наголосимо, що кількість помилок у текстах залежать від мовної моделі (її версії та якості навчання), типу запиту (завдання), його складності та формулювання промта.

6. Основні типи помилок у згенерованих текстах

Завдяки механізмам уваги та величезним навчальним корпусам згенеровані тексти в цілому відповідають чинним правописним нормам української мови, характеризуються майже бездоганною структурно-граматичною впорядкованістю та стилістичною витриманістю, але семантична глибина, стильовий діапазон, контекстуальна когерентність та достовірність ще недосконалі. За результатами аналізу фактичного матеріалу найчастотніші в текстах штучного інтелекту лексико-семантичні та стилістичні помилки, а саме: неточне слововживання, кальки, багатослів'я, зокрема повтори, тавтології, штампи. Наявні також синтаксичні хиби, зокрема порушення керування, шаблонність конструкцій, надмірні ускладнення додатковими синтаксичними конструкціями, порушення синтаксичної організації речення. Зафіксовано значну кількість семантичних і логічних відхилень, серед яких – нечіткість формулювань, часткове дублювання змісту, інколи псевдологічні зв'язки між твердженнями. Помилки у відмінюванні та порушення узгодження трапляються зрідка, що загалом свідчить про досить високий рівень формальної правильності текстів.

На синтаксичному рівні генеративні моделі демонструють схильність до використання речень середньої синтаксичної складності, на відміну від людини, яка створює речення різної довжини та різної внутрішньої

організації. Згенеровані українською мовою речення здебільшого мають правильну будову, проте не позбавлені граматичних та рідше пунктуаційних помилок, кількість яких зменшується з кожною наступною версією моделі. У синтаксисі часто простежуємо однорідність і шаблонність структур (наприклад: «*Х є важливим, оскільки ...*», «*Важливо зазначити, що ...*», «*Можна стверджувати, що ...*», «*Одним із ключових аспектів є ...*», «*Це значною мірою / суттєво впливає на ...*» та ін.), що загалом не є помилкою, але з погляду стилістики потребує корекції. Цю особливість можна вважати маркером згенерованого тексту.

Показові для згенерованих текстів речення з іменним (прикметниковим) складеним присудком, побудовані за моделлю «*підмет + є + прикметник*»: «*Аналіз прикладів є детальним, багаторівневим і враховує семантичні, стилістичні, прагматичні та когнітивні параметри*», «*Це є сильним аспектом розділу*», «*Словосполучення «рідна мова» є знаковим для української лінгвокультури*». В українській мові дієслово-зв'язку часто опускають («*Аналіз прикладів детальний, багаторівневий...*», «*Це сильний аспект розділу*», «*Словосполучення «рідна мова» знакове для української лінгвокультури*») або замінюють повнозначним дієсловом («*Аналіз прикладів вирізняється детальністю та багаторівневістю...*»). Використання «є» у таких реченнях не вважають помилкою, але розглядають як стилістично надлишкове.

У згенерованих текстах помічене часте використання пасивних конструкцій з дієсловами на -ся: «*мова інтернету формується*», «*системи застосовуються (кимось)*», «*проблема досліджується (кимось)*», «*текст розглядається / аналізується (кимось)*», «*слова підбираються*» тощо. Вони створюють ефект синтаксичної відчуженості, але нехарактерні для української мови. Припускаємо, що це зумовлено впливом англомовних наукових корпусів, у яких частотність пасивної форми досить висока. Ймовірно, що штучний інтелект відтворює англомовну синтаксичну модель. Водночас наявність пасивних дієслівних конструкцій у згенерованих текстах може бути спричинена також численними українськомовними текстами, в яких недотримані правила чинного правопису та сучасні рекомендації граматистів.

Зафіксовано також одиничні різнотипні помилки слововживання. Наприклад: *вжито робота* – у контексті правильно *праця* як матеріалізований результат якоїсь роботи, діяльності; літературний твір, наукова праця або витвір мистецтва; *виглядати* – у контексті правильно *мати вигляд*; *дозволяє* – у контексті правильно *дає змогу*; *включати* – у контексті правильно *містити, охоплювати*; *інтенціональність* – краще *інтенційність*; *разом з тим* – правильно *водночас*; *таким чином* – у контексті правильно *отже*; (*вислів*)

зустрічається – краще (вислів) трапляється; теоретико-методологічна база – краще теоретико-методологічні засади; будь то – правильно чи то та ін. Наведені огріхи належать до часто повторюваних і наявні в багатьох згенерованих ChatGPT текстах.

Рідше трапляються орфографічні та граматичні (переважно стосуються словозміни) помилки, кальки, а то й покручі: «Хочеш розширити аргументацію?», «Після поразки від Юлій Цезар у битві при Фарсалі (48 р. до н.е.) Помпей звернувся до своїх прибічників із промовою», «Мова – це еволюціонуюче явище, що постійно змінюється під впливом суспільства», «Психологія та риторика не дозволяють визначити внутрішні мотиви говорця за зовнішньою формою виступу» та ін.

Нерідкісні випадки, коли в межах одного короткого фрагмента наявна концентрація відхилень лексичних, граматичних та стилістичних норм. Наприклад, речення «Українська мова з'явилася як окрема мова в середньовіччі, але її розвиток був залежним від різних історичних подій, які відбувалися на території України» містить стилістичну неточність («з'явилася як окрема мова», оскільки мови не «з'являються», а формуються, виокремлюються, розвиваються), тавтологію (мова, мова) та некоректну граматичну форму («розвиток був залежним» – граматично допустима, але невласлива українській мові конструкція; у цьому випадку правильно вживати *залежав від*). У реченні «Мовна особистість в інтернеті стосується як люди виражають свій унікальний мовний стиль та характеристики в онлайн-спілкуванні» також наявні кілька типів помилок. Це, зокрема, порушення синтаксичної сполучуваності («стосується як люди виражають» – дієслово *стосується* потребує іменника або займенника у формі родового відмінка, тому правильно: *стосується того, як люди виражають*), лексико-семантичне порушення валентності («Мовна особистість в інтернеті стосується», оскільки *мовна особистість* – це явище/поняття, а не те, що стосується чогось, то краще переформулювати, використавши слово *виявляється*: «Мовна особистість в інтернеті виявляється в...»), лексичну і стилістичну помилки (*характеристики*, краще *особливості, риси*; *мовний стиль* уже містить *характеристики*).

Концентрація помилок трапляється і в більших фрагментах тексту: «На основі зовнішніх досліджень та загальноприйнятого авторства, українським письменником, який створив фразу «Мозок – це лабіринт із дзеркал», є Юрій Андрухович. Цей вислів зустрічається в його романі «Таємниця», опублікованому в 1993 році. Юрій Андрухович є знаковою постаттю в сучасній українській літературі, що робить таке авторство цілком вірогідним». Словосполучення «на основі зовнішніх досліджень» некоректне, оскільки прикметник «зовнішній» у цьому контексті семантично нечіткий:

незрозуміло, стосовно чого ці дослідження вважаються зовнішніми (автора, організації чи країни). Поєднання семантично несумісних слів та порушення усталеної лексичної сполучуваності констатуємо в конструкції *«загальноприйнятого авторства»*. Формулювання *«українським письменником, який створив фразу «Мозок – це лабіринт із дзеркал»*, є Юрій Андрухович» формально правильне, однак перевантажене й не відповідає лаконічності наукового викладу. Слово *«зустрічається»* також вжите у невластивому йому значенні, оскільки йдеться не про людей, а про вислів. Окрім цього, у тексті наявні логічні порушення. Зокрема, твердження про те, що статус Юрія Андруховича як знакової постаті, *«робить таке авторство цілком вірогідним»* побудоване на псевдологічному зв'язку, бо авторитет митця не може слугувати доказом належності йому конкретної цитати. Найсуттєвіша у цьому уривку фактологічна помилка: зазначено, що роман *«Таємниця»* опубліковано в 1993 році, але насправді він вийшов друком у 2007 році. Також викликає сумнів атрибуція фрази *«Мозок – це лабіринт із дзеркал»*, джерело якої не має підтвердження. Це засвідчує типову для згенерованих текстів проблему – продукування недостовірної інформації. Отже, у цьому фрагменті за формальною граматичною правильністю приховуються глибинні змістові, логічні і фактологічні помилки, що потребують критичної перевірки.

У текстах штучного інтелекту також трапляються помилки, для виявлення яких необхідний поглиблений редакторський аналіз. Серед них – нові слова, сформовані штучним інтелектом за словотвірними моделями сучасної української мови: *«Нереалістичний оптимізм. Визначено, що це вид позитивної ілюзії – коли очікування щодо майбутнього невиправдано оптимістичні порівняно з реальною ймовірністю подій (абсолютна нерелігістичність) або коли люди вважають, що їхнє майбутнє буде кращим, ніж у середньому (порівняльна нерелігістичність)»*. Слово *нерелігістичність* не зафіксоване в словниках та корпусах сучасної української мови, але потенційно можливе, оскільки має структурно коректну форму та зрозуміле із контексту. Це результат аналогічного моделювання з орієнтацією на продуктивні дериваційні схеми, яке відбувається в процесі генерування текстів. Помилки такого типу малопомітні через свою «правдоподібність», а також плавність викладу, що створює ілюзію переконливості та притуплює пильність користувача. Небезпека цих помилок полягає в тому, що вони можуть впливати на мовну свідомість користувачів і змінювати мовну практику. Специфіка генерування тексту спричиняє регулярні повтори помилкових форм, що призводить до своєрідної легітимізації їх. Це в перспективі може негативно впливати на українську літературну мову і мовну комунікацію, змінюючи

мовні звички носіїв мови, зумовлюючи появу нових штучних тенденцій у слововживанні, розхитуючи мовну норму.

Наголосимо, що тексти, згенеровані штучним інтелектом, попри загальну орієнтацію на нейтральність, не позбавлені експресивності, але вона має формальний, а не концептуальний характер. Зокрема, фрази, які акцентують певну думку (*«важливо зазначити»*, *«доцільно застосувати»*, *«одним із головних висновків»*), підкреслюють вагомість згенерованого тексту (*«значний внесок»*, *«вагомий вклад»*, *«принципово новий підхід»*, *«ефективне рішення»*), хоч і створюють враження аргументативної напруги, але не завжди підкріплені реальним змістовим наповненням, оскільки обрані моделлю статистично. Використання інтенсифікаторів *значною мірою, істотно впливає, ключовим чинником є, критично необхідно* та ін. здебільшого шаблонне і часто не корелює з реальним ступенем важливості твердження. Проте воно створює ілюзію авторитетності й експертності та може вводити читача в оману.

7. Висновки

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що тексти, згенеровані штучним інтелектом українською мовою, попри високий рівень формально-граматичної правильності та загальну відповідність правописним нормам, містять мовні девіації різного типу. Ці відхилення не спорадичні, вони мають системний характер і зумовлені специфікою функціонування великих мовних моделей, передусім їхньою імовірнісною природою, особливостями навчальних корпусів та багатомовним навчальним середовищем.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що найчастотнішими є помилки на лексико-семантичному, синтаксичному та стилістичному рівнях. Вони виявляються в неточному слововживанні, порушенні лексико-семантичної сполучуваності, відхиленнях у керуванні, калькуванні, використанні клішованих конструкцій, синтаксичній одноманітності та перевантаженості речень. Значну частину складають також семантичні та логіко-змістові відхилення, зокрема нечіткість формулювань, псевдологічні зв'язки, а також фактологічні помилки, пов'язані з феноменом «галюцинування». Водночас морфологічні та орфографічні помилки трапляються значно рідше, що свідчить про високий рівень формального опанування системи української мови генеративними моделями.

Окрему групу становлять специфічні для текстів штучного інтелекту явища, серед яких – продукування правдоподібних, але некодифікованих лексем, надмірна експлікація синтаксичних зв'язків (зокрема використання дієслівної зв'язки *є*), частотне вживання пасивних конструкцій, а також стилістична надлишковість і формалізована

експресивність. Такі особливості не завжди порушують норму безпосередньо, однак знижують якість тексту, ускладнюють його сприйняття та можуть виступати маркерами машинної генерації.

З'ясовано, що причини мовних помилок у згенерованих текстах мають комплексний характер. Вони пов'язані з інтерференцією мов; меншою, порівняно з англійською, представленістю української мови в навчальних корпусах; наявністю шуму (помилкових, неточних або нерелевантних мовних елементів), а також із відсутністю в моделей глибинного семантичного осмислення змісту. Мовні моделі відтворюють не стільки правила мовної системи, скільки статистично ймовірні патерни, що й зумовлює появу як поверхових, так і глибинних змістових відхилень.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що мовні помилки в текстах, згенерованих штучним інтелектом, відрізняються від традиційно описаних мовних девіацій у людському мовленні за своєю природою та механізмами виникнення. Відповідно, ця специфіка визначає необхідність уточнення теоретичних підходів до їх інтерпретації, а також розроблення спеціалізованих методик аналізу, оцінювання та редагування таких текстів.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для вдосконалення процесів постредагування, створення інструментів автоматизованого контролю якості згенерованого контенту, а також формування рекомендацій щодо відповідального використання генеративного штучного інтелекту в українськомовному середовищі.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в кількісному аналізі виявлених типів помилок, розширенні корпусу українськомовних ІІІ-текстів, зіставленні результатів для різних моделей і жанрів, а також у розробленні критеріїв оцінювання якості згенерованих текстів з урахуванням мовних, стилістичних і прагматичних параметрів.

Література

1. Загнітко А. 2012. *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*. Донецьк: Донецький національний університет імені Василя Стуса.
2. Кравець Л. В. 2023. Семантична деривація в українському публічному дискурсі. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Філологія* 3: с. 74–79. <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.3.14>
3. Кравець Л. В. 2025. Українська мова в епоху цифрової комунікації: тенденції, зміни, перспективи. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Філологія* 12: с. 18–22. <https://doi.org/10.32782/philspu/2025.12.3>
4. Куляс П. П. 2015. *Типологія помилок: підручник-монографія*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.

5. *Словник термінів у сфері штучного інтелекту* / упорядники: Чумаченко Д., Мішкін Д., Андрієнко О., Краковецький О., Турута О., Дубно О., Хрущова Д., Кобрін А., Авдєєва Т., Кравець І., Герасим'як В., Шабанов О., Бистрицька А. Київ: Міністерство цифрової трансформації України, 2024.
6. Тельпіс Д. М. – Кутуза Н. В. 2025. *Мовні девіації як ідентифікація ролі штучного інтелекту у формуванні ІІсО*. In: Філатова О. С. ред. *Журналістика і медіа в умовах цифрових трансформацій*. Миколаїв: НУК ім. адм. Макарова, с. 205–207.
7. Тур О. М. – Шабуніна В. В. – Саранча В. І. 2025. Дискурсивні особливості використання термінології генеративного штучного інтелекту у фаховій комунікації: аналіз тенденцій та перспектив. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 4/3: с. 140–157. <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-3-140-157>
8. Bender, E. M. – Gebru, T. – McMillan-Major, A. – Shmitchell, S. 2021. On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*. New York: Association for Computing Machinery, pp. 610–623. <https://doi.org/10.1145/3442188.3445922>
9. Brown, T.B. – Mann, B. – Ryder, N. – Subbiah, M. – Kaplan J. – Dhariwal, P. – Neelakantan, A. – Shyam, P. – Sastry, G. – Askell, A. – Agarwal, S. – Herbert-Voss, A. – Krueger, G. – Henighan, T. – Child, R. – Ramesh, A. – Ziegler, D. M. – Wu, J. – Winter, C. – Hesse, Ch. – Chen, M. – Sigler, E. – Litwin, M. – Gray, S. – Chess, B. – Clark, J. – Berner, Ch. – Candlish, S. – Radford, A. – Sutskever, I. – Amodei, D. 2020. Language Models are Few-Shot Learners. *arXiv*. Cornell University, pp. 1–75. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2005.14165>
10. Devlin, J. – Uesato, J. – Singh, R. – Kohli, P. 2017. Semantic Code Repair using Neuro-Symbolic Transformation Networks. *arXiv*. Cornell University, pp. 1–11. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1710.11054>
11. Jumelet J. – Denić M. – Szymanik J. – Hupkes D. – Steinert-Threlkeld S. 2021. Language Models Use Monotonicity to Assess NPI Licensing. In: *Findings of the Association for Computational Linguistics*. Association for Computational Linguistics, pp. 4958–4969. <https://doi.org/10.18653/v1/2021.findings-acl.439>
12. Kwok, D. – Altintas, G. S. – Raffel, C. – Rolnick, D. 2025. The Butterfly Effect: Neural Network Training Trajectories Are Highly Sensitive to Initial Conditions. *arXiv*. Cornell University, pp. 1–29. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2506.13234>
13. Shannon, C. E. 1948. A Mathematical Theory of Communication. *The Bell System Technical Journal* 27/3: pp. 379–423. <https://doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x>
14. Shimabucoro, L. – Ustun, A. – Fadaee, M. – Ruder, S. 2025. A Post-trainer's Guide to Multilingual Training Data: Uncovering Cross-lingual Transfer Dynamics. *arXiv*. Cornell University, pp. 1–18. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2504.16677>
15. Sorensen, T. – Choi, Y. 2025. Opt-ICL at LeWiDi-2025: Maximizing In-Context Signal from Rater Examples via Meta-Learning. In: *Proceedings of the The 4th Workshop on Perspectivist Approaches to NLP*. Suzhou: Association for Computational Linguistics, pp. 228–241. <https://doi.org/10.18653/v1/2025.nlperspectives-1.20>
16. Terčon, L. – Dobrovoltc, K. 2025. Linguistic Characteristics of AI-Generated Text: A Survey. *arXiv*. Cornell University, pp. 1–26. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2510.05136>

References

1. Zahnitko, A. 2012. *Slovnýk suchasnoi línhvistyky: poniattia i termíny* [Dictionary of Contemporary Linguistics: Concepts and Terms]. Donetsk: Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. (In Ukrainian)
2. Kravets, L. V. 2023. Semantychna deryvatsiia v ukrainskomu publichnomu dyskursi [Semantic derivation in Ukrainian public discourse]. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Serii: Filolohiia* 3: s. 74–79. <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.3.14> (In Ukrainian)
3. Kravets, L. V. 2025. Ukrainska mova v epokhu tsyfrovoy komunikatsii: tendentsii, zminy, perspektyvy [The Ukrainian language in the age of digital communication: trends, changes, and prospects]. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Serii: Filolohiia* 12: s. 18–22. <https://doi.org/10.32782/philspu/2025.12.3> (In Ukrainian)
4. Kulias, P. P. 2015. *Typolohiia pomylok: pidruchnyk-monohrafiia* [Typology of Errors: Textbook-Monograph]. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova. (In Ukrainian)
5. *Slovnýk terminiv u sferi shtuchnoho intelektu* [Dictionary of Terms in the Field of Artificial Intelligence] / editors: Chumachenko D., Mishkin D., Andriienko O., Krakovetskyi O., Turuta O., Dubno O., Khrushchova D., Kobrin A., Avdieieva T., Kravets I., Herasymiak V., Shabanov O., Bystrytska A. Kyiv: Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy, 2024. (In Ukrainian)
6. Telpis, D. M. – Kutuza, N. V. 2025. Movni deviatsii yak identyfikatsiia roli shtuchnoho intelektu u formuvanni IpsO [Linguistic deviations as an identification of the role of artificial intelligence in the formation of information-psychological operations]. In: Filatova, O. S. ed. *Zhurnalistyka i media v umovakh tsyfrovyykh transformatsii*. Mykolaiv: NUK im. adm. Makarova, s. 205–207. (In Ukrainian)
7. Tur, O. M. – Shabunina, V. V. – Sarancha, V. I. 2025. Dyskursyvni osoblyvosti vykorystannia terminolohii heneratyvnoho shtuchnoho intelektu u fakhovii komunikatsii: analiz tendentsii ta perspektyv [Discursive features of the use of generative artificial intelligence terminology in professional communication: an analysis of trends and prospects]. *Acta Academiae Beregsiensis, Philologica* 4/3: s. 140–157. <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-3-140-157> (In Ukrainian)
8. Bender, E. M. – Gebru, T. – McMillan-Major, A. – Shmitchell, S. 2021. On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*. New York: Association for Computing Machinery, pp. 610–623. <https://doi.org/10.1145/3442188.3445922>
9. Brown, T.B. – Mann, B. – Ryder, N. – Subbiah, M. – Kaplan J. – Dhariwal, P. – Neelakantan, A. – Shyam, P. – Sastry, G. – Askell, A. – Agarwal, S. – Herbert-Voss, A. – Krueger, G. – Henighan, T. – Child, R. – Ramesh, A. – Ziegler, D. M. – Wu, J. – Winter, C. – Hesse, Ch. – Chen, M. – Sigler, E. – Litwin, M. – Gray, S. – Chess, B. – Clark, J. – Berner, Ch. – Candlish, S. – Radford, A. – Sutskever, I. – Amodei, D. 2020. Language Models are Few-Shot Learners. *arXiv*. Cornell University, pp. 1–75. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2005.14165>
10. Devlin, J. – Uesato, J. – Singh, R. – Kohli, P. 2017. Semantic Code Repair using Neuro-Symbolic Transformation Networks. *arXiv*. Cornell University, pp. 1–11. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1710.11054>

11. Jumelet J. – Denić M. – Szymanik J. – Hupkes D. – Steinert-Threlkeld S. 2021. Language Models Use Monotonicity to Assess NPI Licensing. In: *Findings of the Association for Computational Linguistics*. Association for Computational Linguistics, pp. 4958–4969. <https://doi.org/10.18653/v1/2021.findings-acl.439>
12. Kwok, D. – Altintas, G. S. – Raffel, C. – Rolnick, D. 2025. The Butterfly Effect: Neural Network Training Trajectories Are Highly Sensitive to Initial Conditions. *arXiv*. Cornell University, pp. 1–29. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2506.13234>
13. Shannon, C. E. 1948. A Mathematical Theory of Communication. *The Bell System Technical Journal* 27/3: pp. 379–423. <https://doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x>
14. Shimabucoro, L. – Ustun, A. – Fadaee, M. – Ruder, S. 2025. A Post-trainer's Guide to Multilingual Training Data: Uncovering Cross-lingual Transfer Dynamics. *arXiv*. Cornell University, pp. 1–18. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2504.16677>
15. Sorensen, T. – Choi, Y. 2025. Opt-ICL at LeWiDi-2025: Maximizing In-Context Signal from Rater Examples via Meta-Learning. In: *Proceedings of the The 4th Workshop on Perspectivist Approaches to NLP*. Suzhou: Association for Computational Linguistics, pp. 228–241. <https://doi.org/10.18653/v1/2025.nlperspectives-1.20>
16. Terčon, L. – Dobrovoljc, K. 2025. Linguistic Characteristics of AI-Generated Text: A Survey. *arXiv*. Cornell University, pp. 1–26. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2510.05136>

Типи мовних помилок у текстах, згенерованих штучним інтелектом

Кравець Лариса, доктор філологічних наук, професор. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, професор. kravets.larysa@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-5486-0642.

Лібак Наталка, доктор філософії. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. libak.natalka@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-0200-4668.

У статті порушено проблему якості текстів, згенерованих штучним інтелектом. Наголошено, що попри здатність сучасних систем продукувати граматично правильні та стилістично зв'язні тексти, вони неспроможні забезпечити стабільне дотримання мовних норм. Згенеровані тексти часто містять різнотипні мовні девіації, що впливає на точність передавання змісту, знижує рівень довіри до інформації та може розхитувати літературну норму. Вказано на недостатню вивченість українськомовних текстів, згенерованих ШІ.

Мета дослідження полягала у встановленні основних типів мовних помилок в українських текстах, створених генеративними моделями, а також аналізі закономірностей їх виникнення з урахуванням специфіки роботи мовних моделей. Матеріалом дослідження стали тексти, згенеровані різними версіями ChatGPT у науковому та науково-популярному стилях на філологічну тематику.

Установлено, що найчастотнішими є лексико-семантичні та стилістичні помилки, зокрема калькування, тавтології, надмірна вербалізація, клішованість і штампованість висловлення. Значну частку становлять синтаксичні відхилення, які проявляються у надмірній складності конструкцій, шаблонності структур і схильності до використання

пасивних форм. Виявлено також семантичні та логічні помилки, пов'язані з явищем «галюцинування», що зумовлює появу неточної або недостовірної інформації. Водночас морфологічні та орфографічні помилки трапляються порівняно рідко, що свідчить про високий рівень формальної грамотності таких текстів.

Основними причинами мовних девіацій визначено імовірнісну природу генерації, вплив неоднорідних і частково некоректних навчальних даних, міжмовну інтерференцію та нерівномірну представленість української мови в навчальних корпусах. Наголошено на необхідності системного вивчення мовних помилок і створення їх типології, що є передумовою для ефективної діагностики та редагування згенерованих текстів.

Отримані результати мають практичне значення для розроблення інструментів автоматизованого контролю якості текстів, удосконалення редакторських практик і формування рекомендацій щодо відповідального використання генеративного штучного інтелекту в українськомовному комунікативному просторі.

Ключові слова: *штучний інтелект, згенерований текст, мовні помилки, українська мова, мовна норма, якість тексту, редагування.*

Types of language errors in texts generated by artificial intelligence

Larysa Kravets, doctor of philological sciences, professor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, professor. kravets.larysa@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-5486-0642.

Natálka Libák, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, associate professor. libak.natalka@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-0200-4668.

The article addresses the issue of the quality of texts generated by artificial intelligence. It emphasizes that, despite the ability of modern systems to produce grammatically correct and stylistically coherent texts, they are unable to ensure consistent adherence to language norms. Generated texts often contain various types of linguistic deviations, which affect the accuracy of meaning transmission, reduce trust in information, and may destabilize the standard language norm. The insufficient study of Ukrainian-language texts generated by AI is also noted.

The aim of the study was to identify the main types of linguistic errors in Ukrainian texts created by generative language models and to analyse the patterns of their occurrence, taking into account the specific features of how language models operate. The research material consisted of texts generated by different versions of ChatGPT in academic and popular science styles on philological topics.

It was established that the most frequent errors are lexical-semantic and stylistic ones, including calques, tautologies, excessive verbalization, clichéd wording, and formulaic expressions. Syntactic deviations also constitute a significant share; these are manifested in overly complex constructions, template-like structures, and a tendency to use passive forms. Semantic and logical errors related to the phenomenon of

“hallucination” were also identified, leading to the emergence of inaccurate or unreliable information. At the same time, morphological and spelling errors occur relatively rarely, which indicates a high level of formal literacy in such texts.

The main causes of linguistic deviations are identified as the probabilistic nature of generation, the influence of heterogeneous and partially incorrect training data, cross-linguistic interference, and the uneven representation of the Ukrainian language in training corpora. The need for a systematic study of linguistic errors and the development of their typology is emphasized, as this is a prerequisite for the effective diagnosis and editing of generated texts.

The results obtained are of practical significance for the development of automated text quality control tools, the improvement of editorial practices, and the formulation of recommendations for the responsible use of generative artificial intelligence in the Ukrainian-language communicative space.

Keywords: *artificial intelligence, generated text, language errors, Ukrainian language, language norm, text quality, editing.*

A mesterséges intelligencia által generált szövegekben előforduló nyelvi hibák típusai

Kravec Larisza, a filológiai tudományok doktora, professzor. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, professzor. kravets.larysa@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-5486-0642.

Libák Natálka, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, docens. libak.natalka@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-0200-4668.

A tanulmány a mesterséges intelligencia által generált szövegek minőségének problémáját vizsgálja. Hangsúlyozza, hogy bár a korszerű rendszerek képesek nyelvtanilag helyes és stilisztikailag koherens szövegek létrehozására, nem tudják stabilan biztosítani a nyelvi normák következetes betartását. A generált szövegek gyakran különböző típusú nyelvi devianciákat tartalmaznak, amelyek befolyásolják a tartalom pontos közvetítését, csökkentik az információba vetett bizalom szintjét, és megingathatják a standard nyelvi normát. A tanulmány rámutat arra is, hogy a mesterséges intelligencia által generált ukrán nyelvű szövegek vizsgálata mindeddig nem kapott kellő figyelmet.

A kutatás célja az volt, hogy feltárja a generatív modellek által létrehozott ukrán nyelvű szövegek főbb nyelvi hibatípusait, valamint elemezze előfordulásuk törvényszerűségeit a nyelvi modellek működési sajátosságainak figyelembevételével. A kutatás anyagát a ChatGPT különböző verziói által generált, filológiai témájú, tudományos és tudományos-ismeretterjesztő stílusú szövegek képezték.

Megállapítást nyert, hogy a leggyakoribbak a lexikai-szemantikai és stilisztikai hibák, különösen a tükörfordítások, a tautológiák, a túlzott verbalizáció, a klisészerűség és a sablonos megfogalmazás. Jelentős arányt képviselnek a szintaktikai eltérések is, amelyek a túlzottan bonyolult szerkezetekben, a sablonos struktúrákban és a passzív formák használatára való hajlamban mutatkoznak meg. A tanulmány szemantikai és logikai

hibákat is azonosított, amelyek a „hallucináció” jelenségéhez kapcsolódnak, és pontatlan vagy megbízhatatlan információk megjelenéséhez vezetnek. Ugyanakkor a morfológiai és helyesírási hibák viszonylag ritkán fordulnak elő, ami az ilyen szövegek magas szintű formális nyelvi helyességére utal.

A nyelvi devianciák fő okaként a generálás valószínűségi természetét, a heterogén és részben hibás tanítóadatok hatását, a nyelvek közötti interferenciát, valamint az ukrán nyelv egyenetlen reprezentáltságát jelöli meg a tanítókorpuszokban. A tanulmány hangsúlyozza a nyelvi hibák rendszerszerű vizsgálatának és tipológiájuk kidolgozásának szükségességét, mivel ez a generált szövegek hatékony diagnosztizálásának és szerkesztésének előfeltétele.

Az eredmények gyakorlati jelentőséggel bírnak az automatizált szövegminőség-ellenőrző eszközök fejlesztése, a szerkesztési gyakorlatok tökéletesítése, valamint a generatív mesterséges intelligencia felelős használatára vonatkozó ajánlások kidolgozása szempontjából az ukrán nyelvű kommunikációs térben.

Kulcsszavak: mesterséges intelligencia, generált szöveg, nyelvi hibák, ukrán nyelv, nyelvi norma, szövegminőség, szerkesztés.

УДК 81'23:78

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-131-147

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Received: 09.03.2026

Accepted: 05.05.2026

Published: 30.05.2026

Márta Dabóczy, Dávid Molnár

Music–L2 transfer through executive functions: a narrative review with a focus on inhibitory control

1. Introduction and theoretical framework

The cognitive demands of bilingualism require the constant suppression of the non-target language in order to maintain fluency. Similarly, proficient instrumental performance requires high-level motor inhibition to manage complex fine motor movements and timing. This suggests a potential cognitive overlap in which inhibitory control (IC) functions as a shared resource between musical and linguistic proficiency. As part of an ongoing research programme investigating the relationship between music and L2 learning, this paper explores the biochemical and neurochemical foundations of differences in inhibitory control. The primary objective is to determine whether the motor inhibition developed through fine finger movements during instrumental performance correlates with the associative or linguistic inhibition used in second language learning.

The authors aim to clarify the differences between anatomical and neurological pathways by identifying the neural substrates and networks involved in motor and linguistic inhibitory control. This paper investigates the extent to which instrumental musical practice and second language (L2) acquisition share underlying inhibitory control systems or neurochemical mechanisms. If these mechanisms are functionally or chemically analogous, it stands to reason that musical training may facilitate L2 learning through enhanced inhibitory control. Conversely, if these processes rely on distinct chemical pathways, the hypothesis that inhibitory control advantages are the primary factor driving the superior performance of musically trained individuals in linguistic tasks must be reconsidered.

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 131–147.

The discussion focuses on the hypothesis that intensive experience in one domain, namely music, may lead to measurable advantages in another domain, namely L2 learning. As part of a broader research programme aimed at identifying the main factors underlying the correlation between musical and language skills, this paper specifically investigates inhibitory control. We hypothesise that this transfer of skills is mediated by the functional enhancement of inhibitory control networks supported by specific neurological and neurochemical adaptations.

A growing body of research across various domains highlights a significant correlation between musicality and second language (L2) acquisition (Abutalebi et al., 2008; Chobert-Besson, 2013). The literature suggests that musical training has a profound impact on auditory processing, resulting in enhanced perceptual abilities, superior memory retention, and increased sensitivity to spectro-temporal changes. These neurocognitive advantages enable individuals to detect subtle phonetic variations more effectively, thereby facilitating greater success in L2 learning (Bidelman et al., 2011; Dabóczy, 2019).

This paper aims to determine whether the neurological demands of instrumental musical performance, specifically the suppression of interference and task switching, can map onto the phonetic, syntactic, and lexical processing required for L2 mastery. In this work, we investigate whether the high-level motor inhibition required during instrumental performance acts as a catalyst for the cognitive mechanisms underlying bilingualism. Specifically, we examine whether the discipline involved in suppressing habitual motor responses in music enhances the inhibitory control necessary for successful language switching.

2. The role of inhibitory control in music and language

Inhibition is a complex electrochemical process mediated by a diverse range of receptors and neural circuits. In the mammalian brain, specialized inhibitory interneurons selectively innervate specific regions of the somatodendritic surfaces of both principal cells and other interneurons. Upon activation, these neurons exert inhibitory control through diverse structural and functional mechanisms. This process is inherently plastic and can be modified by learning. As Jonas and Buzsáki (2007) note, even in the simplest pairing of a principal cell and an interneuron, the pattern of firing depends on the precise wiring scheme. While excitatory signals are primarily driven by pyramidal cells, inhibition is localized and specialized, allowing neural systems to suppress specific actions or competing signals.

Inhibitory circuits involved in the modulation of motor, auditory, and visual stimuli are distributed across multiple neural structures, including thalamic and cortical networks. Different domains of principal cells exhibit distinct functional dynamics, contributing to neuronal networks characterized by multiple levels of

excitatory and inhibitory interaction. Such configurations support highly resilient biological systems. At the molecular level, inhibition may also involve enzyme inhibitors, which bind to enzymes and reduce their catalytic activity by decreasing substrate–enzyme compatibility. This prevents or slows biochemical reactions and reduces the overall rate of product formation (Tiego et al., 2018).

The brain is a dynamically active organ whose functions depend on complex electrochemical processes. As the fundamental building blocks of cognitive mechanisms, cells enable human behaviour through regulated chemo-electrical messenger systems that support communication between neurons and other cellular structures (Choudhury et al., 2018). Instrumental musical training provides a useful model for investigating practice-induced neuroplasticity, particularly in relation to bimanual hand coordination. This skill requires high-level motor synchronization and robust interhemispheric communication. Interhemispheric inhibition is also a critical cortical mechanism involved in both motor execution and language production (Kuo et al., 2019).

The literature suggests that inhibitory control (IC) is a critical component of successful musical performance (Moreno et al., 2014; Moreno-Farzan, 2015; Medina-Barraza, 2019; Hennessy et al., 2019). Multilingual speakers must continuously regulate language production by inhibiting lexical competitors from both target and non-target languages. It is well established that multilingual individuals rely on IC for language control, particularly when suppressing one language while using another (Dijkstra–van Heuven, 1998; Green, 1998). Empirical evidence further indicates that bilinguals manage language interference by recruiting executive control regions that are essential for inhibiting the production of non-target words. Abutalebi and colleagues (2008) argue that language selection functions as a cognitive mechanism that determines which language is active at a given moment. This process enables bilingual speakers to communicate in the target language while minimizing interference from the non-target language.

Response inhibition, also referred to as behavioural inhibition or prepotent response inhibition, involves the deliberate suppression of actions that are no longer appropriate in a given context. One subtype is motor inhibition, which involves the cancellation of a prepared physical movement in response to changing internal goals or external demands. Attentional inhibition, often termed interference control or interference suppression, enables individuals to ignore distracting environmental stimuli and suppress task-irrelevant cognitive processing in order to maintain focus on primary goals. Although terminology varies across authors and fields, the core distinction lies between attentional mechanisms, which filter information, and behavioural mechanisms, which suppress actions.

Human beings are complex biochemical organisms governed by integrated neural network systems. At birth, certain networks, especially those within the

autonomic nervous system, are already functionally mature and support essential life processes without explicit training. In contrast, somatic and cognitive systems depend strongly on activity-dependent plasticity. Their networks are refined through experience, leading to enhanced capabilities in specific domains.

A fundamental feature of auditory information processing, relevant to both music and language, is lateral inhibition within auditory structures. Research on the “inhibitory control advantage” highlights the plasticity of the central auditory system. Reduced auditory nerve input, for example, may trigger a significant shift in the balance between excitation and inhibition within the neural framework (Pantev et al., 2012).

The neuroanatomical circuitry of inhibitory control is primarily mediated by fronto-basal ganglia networks, which enable the rapid suppression of initiated or prepotent motor responses. This process involves a fast signalling route known as the hyperdirect pathway, which bypasses the striatum and allows immediate action control. The efficiency of inhibitory control depends on the balance between excitatory and inhibitory neurotransmitters, particularly within the prefrontal cortex and the striatum.

From a mechanistic perspective, inhibitory control involves both neural signalling and neurochemical modulation. The neural aspect includes top-down inhibitory signals, for example from the pre-supplementary motor area to the subthalamic nucleus, while the chemical aspect involves GABA-mediated filtering and dopaminergic modulation. In music, this inhibitory flow is often synchronized with rhythmic entrainment and motor timing, whereas in L2 use it is driven by linguistic monitoring, lexical selection, and language switching. Comparing these domains therefore requires attention to how striatal dopamine regulates the threshold for inhibitory signals in both high-demand musical and linguistic tasks.

At the cellular level, enzymes act as primary catalysts of biological processes. Their activity can be modified by molecules categorized as activators or inhibitors, depending on whether they increase or decrease reaction rates. Mäntsälä and Niemi (2009) emphasize the importance of catalysis in ensuring that biochemical reactions occur at speeds compatible with physiological requirements.

Table 1. Neurochemical modulation of inhibitory control in music and language

Feature	Music performance	Second language (L2) use
Suppression target	Proactive interference from previous phrases, motor habits	Interference from the native language (L1) or competing lemmas
Chemical driver	Dopamine-heavy reward / timing loops in the striatum	Acetylcholine-modulated attentional switching in the PFC
IC demand	Real-time suppression of “false” notes or unintended tempo deviations	Suppression of non-target language phonology and syntax

Inhibitory functions are frequently categorized according to their specific operational roles, suggesting a fractionation of inhibitory processes. These include automatic and effortful inhibition, which distinguish between subconscious and conscious control; behavioural and response inhibition, which involve the suppression of physical actions or motor outputs; cognitive inhibition, which refers to the modulation of mental representations and thoughts; interference control, including resistance to proactive interference and prepotent response inhibition; and attentional mechanisms, such as inhibition of return. Furthermore, the structural framework of inhibition is often debated through two main paradigms: the one-factor model and the multi-factor model.

The one-factor model posits that inhibitory control follows a single, unified developmental trajectory governed by a central mechanism. The multi-factor model proposes that multiple distinct resources contribute to inhibitory function. According to Howard and colleagues (2014), this model suggests that different components of inhibition follow divergent developmental paths and maintain unique relationships with other cognitive domains.

The human brain undergoes a highly orchestrated developmental process both in utero and after birth, characterized by the generation, migration, and fine-tuning of neurons (Vasung et al., 2019). Learning and environmental interaction drive the modification of neuronal circuits, whereby the dynamic state of local networks is associated with activity-dependent, long-term changes in neural response properties. However, as Galuske et al. (2019) note, these use-dependent modifications must be gated in order to prevent irrelevant activity from inducing inappropriate changes.

Within subcortical structures, the left caudate nucleus plays a critical role in inhibitory control, particularly in managing verbal interference during language switching (Green-Abutalebi, 2013). The functional efficiency of the left caudate is closely associated with a broader regulatory network that includes the dorsolateral prefrontal cortex (DLPFC), anterior cingulate cortex (ACC), supplementary and pre-supplementary motor areas (SMA/pre-SMA), insula, and inferior frontal gyrus (Zboray, 2007; Niendam et al., 2012).

At the biochemical level, inhibitory processes may also be discussed in terms of enzyme regulation, although this should be distinguished from inhibitory control as an executive function. Enzyme inhibition is generally classified into two broad categories – reversible and irreversible – distinguished by the dissociation rate of the enzyme-inhibitor complex.

Reversible inhibitors associate with enzymes through non-covalent interactions, including hydrogen bonds, hydrophobic interactions, and ionic bonds. Because these forces are relatively weak, the inhibitor can dissociate rapidly from the enzyme, allowing dynamic modulation of enzymatic activity. In contrast, irreversible inhibitors typically form stable covalent bonds with specific functional amino acid residues within the enzyme. These complexes dissociate very slowly, if at all, resulting in a permanent or long-term loss of enzymatic function.

3. Neurological correlates

The manifestation of both linguistic expression and musical interpretation is mediated by complex, multi-level neural control systems in which stored cognitive schemas play a foundational role.

1) Sensorimotor integration and cognitive control: acquiring proficiency in a musical instrument involves the intensive engagement of diverse sensorimotor processes. This developmental trajectory relies heavily on executive functions, most notably inhibitory control and cognitive flexibility, including task switching.

2) Hierarchical motor organization: the mechanics of performance, such as striking a piano key or fingering a violin string, are organized through a hierarchical motor structure. Initial motor commands often involve generalized muscle activation; for example, the primary motor cortex may trigger a broad contraction of the hand (Fonyó, 2011). The precision required to produce a single note is achieved through a sophisticated process of selective inhibition, in which the nervous system actively suppresses the movement of non-target digits while modulating the velocity and force of the intended action.

3) Automatization and conditioning: as performers advance towards mastery of complex repertoires, such as classical compositions, the transition from effortful execution to automatized processing becomes increasingly evident (Zboray, 2007). This stage is characterized by conditioned motor sequences, that is, the transformation of individual movements into fluid, “chunked” units of action, and conscious modulation, a hybrid state in which high-level artistic intention provides a supervisory framework for deeply ingrained motor responses.

4. Inhibitory control in instrumental musical training and L2 learning

The neurological overlap between speech and music lies in their shared reliance on hierarchical structures, the refinement of motor output through inhibition, and the transition from conscious schema-building to expert automaticity. The development of musical proficiency is characterized by the formation of complex motor chunks and schemas. This process involves the progressive habitualization of kinetic sequences, resulting in a marked decrease in top-down cognitive load as

movements reach a state of automaticity. While the structural parallels between music and language processing are well documented, the specific impact of kinetic automatization on executive functions remains an emerging field of inquiry.

The central hypothesis is that the extensive memorisation and automatization of movement sequences involved in musical training may support the executive suppression processes required in bilingual language use. By mastering the kinetic inhibition of musical schemas, individuals may develop a more robust cognitive architecture for managing linguistic interference.

Inhibition within the central nervous system is a complex regulatory process mediated by diverse neurochemical and electrochemical pathways. Neurotransmitters serve as the primary chemical messengers in this system, modulating the threshold for neuronal activation and suppression.

Key neurochemical agents involved in these inhibitory mechanisms include acetylcholine, dopamine, GABA, glutamate, and serotonergic pathways originating in the raphe nuclei. Research suggests that imbalances within these systems may significantly impair cognitive performance. More specifically, disruptions in cholinergic, glutamatergic, dopaminergic, and GABAergic regulation can affect the functional integrity of working memory. Such neurochemical dysregulation may reduce the capacity to maintain verbal fluency, as the executive processes required for rapid linguistic retrieval, selection, and maintenance become compromised.

5. The neurochemistry and structural organization of kinetic inhibition in musical performance

The execution of complex motor sequences required for musical performance relies on a sophisticated system of kinetic inhibition. This process involves the hierarchical and parallel organization of the motor system, ranging from the cerebral cortex to peripheral proprioceptors. Key subcortical structures, particularly the putamen and the caudate nucleus, play an important role in regulating both kinetic and stabilizing movements.

The neurochemical foundations of kinetic inhibition are characterized by interactions among several neurotransmitter systems. While GABA, or gamma-aminobutyric acid, acetylcholine, dopamine, and glutamate are all involved in motor control and language-related executive processes, musical performance appears to engage a particularly broad neurochemical network. Music can influence human neurochemistry through several distinct mechanisms. Research indicates that music processing engages the nucleus accumbens, leading to dopaminergic activation (Fonyó, 2011; Világi-Tarnawa, 2013). In the midbrain, musical stimuli may also contribute to pain modulation through opioid-related mechanisms. Furthermore, the integration of movement with music may trigger

the release of endogenous opioids. Music also affects arousal systems by stimulating neurotransmitter networks in which dopamine and norepinephrine play important roles (Lehrer, 2011; Gangrade, 2012).

Kinetic inhibition is not a localized event but an integrated systemic function. Motor organization follows both hierarchical and parallel pathways involving:

1. the cerebral cortex, responsible for high-level planning and initiation;
2. the basal ganglia, particularly the putamen and caudate nucleus, involved in fine-tuning and inhibitory control;
3. the thalamus and cerebellum, involved in coordination and sensorimotor integration;
4. the brainstem and spinal cord, responsible for signal transmission and reflexive adjustments; and
5. proprioceptors, which provide real-time feedback for postural and kinetic correction.

Current research in bilingual language processing indicates that both languages remain active and accessible simultaneously (Bialystok et al., 2004; Costa, 2005). To prevent cross-linguistic interference, the cognitive system relies on associative or attentional inhibition. A critical hub for this process is the left caudate nucleus, which has been implicated in managing verbal interference and exerting inhibitory control over the non-target language.

Inhibitory signals are processed through complex subcortical pathways that may be described in terms of two broad architectural formats. The first is an associative closed-loop system, a comprehensive pathway that contributes to attentional inhibition. In simplified terms, the signal travels through interconnected structures including the cerebellum, striatum, globus pallidus pars externa (GPe), subthalamic nucleus (STN), substantia nigra pars reticulata (SNr), globus pallidus pars interna (GPi), and thalamus. The second is a more direct open-ended route, a streamlined pathway involving fewer processing stages. This route may be associated with more rapid and less extensively modulated signal transmission.

6. Comparative neurochemistry and synaptic classification

While language and music production share overlapping motor and associative pathways, they may differ in their specific neurochemical profiles. Both systems are activity-dependent, yet they differ in terms of:

- **Neurotransmitter and receptor profiles:** variation in the types of chemical messengers and receptors involved;
- **Temporal dynamics:** differences in neurotransmitter release, reuptake, receptor activation, and synaptic modulation;

- **Structural distribution:** differences in the density and localization of receptors across synaptic environments.

Two broad synaptic environments can be distinguished on the basis of location and functional role. Type I, or peripheral synapses, are found in the musculature as neuromuscular junctions and are responsible for the execution of motor tasks. Type II, or central synapses, are located within the brain and are involved in associative processing, selection, and inhibitory control during production tasks.

Table 2. Comparative analysis of motor and associative tracks

Feature	Motor track	Associative track
Primary function	Physical execution of speech and music	Inhibitory control and selection
Anatomical focus	Muscle-level synapses (Type I)	Central brain synapses (Type II)
Complexity	Direct, action-oriented	Multi-stage, feedback-dependent
Inhibitory hub	Premotor cortex / basal ganglia	Left caudate / thalamocortical loops
Chemical basis	Current-dependent; rapid turnover	Complex receptor-density; variable lifespan

Table 3 provides a comparative analysis of motor (kinetic) and associative inhibition across various neurobiological parameters.

Table 3. Motor and associative inhibition

Parameter	Motor (kinetic) inhibition	Associative inhibition
Anatomical distribution	Cortical and spinal circuits, medulla, and neuromuscular junctions	Primarily localized within the brain, including association cortex and prefrontal cortex
Primary neurochemistry	Predominantly acetylcholine (ACh)	Complex diversity: GABA, glutamate, dopamine, serotonin, etc.
Ionic flux	Sodium, potassium, and calcium dependent	Sodium, potassium, and calcium dependent
Signal mechanism	Activity-dependent electrochemical signalling	Activity-dependent electrochemical signalling
Receptor types	Specific nicotinic acetylcholine receptors (nAChRs)	Broad range of ionotropic receptors (nACh, 5HT ₃ , NMDA)
Receptor density	15,000–20,000 receptors per joint / junction (can exceed 1,000,000 at end plates)	Highly variable / unknown; typically lower density than NMJ
Functional lifespan	Approximately 8–10 days	Approximately 3–10 hours

The motor association area in the cerebral cortex coordinates skeletal muscle movements, while the primary somatosensory cortex and sensory association areas process input from the skin and musculoskeletal system. The primary motor cortex serves as a central platform for executing the precise motor actions required to play a musical instrument.

The mechanical action of pressing a violin string, for example, is mediated through descending motor pathways, including the pyramidal tract, and ultimately through neuromuscular junctions, where acetylcholine functions as the primary neurotransmitter. In contrast, language selection and the inhibition of non-target languages rely on central neural networks involving cortical and subcortical structures. These cognitive processes are regulated by several neurotransmitter systems, including serotonergic, dopaminergic, glutamatergic, cholinergic, and GABAergic mechanisms, while GABA and glycine serve as principal inhibitory neurotransmitters in the nervous system.

Although there are clear neural overlaps between brain regions involved in musical performance and language production, the precise mechanisms by which expertise in one domain may enhance performance in the other, particularly with regard to inhibitory control during reading and language processing, remain an area of active investigation.

Shared neural architecture: both language and music engage partially overlapping networks, including regions such as Broca's area, or the left inferior frontal gyrus, and posterior temporal regions, which are involved in hierarchical, sequential, and syntactic processing.

Decoding and associative mechanisms: fast decoding of musical notation and fluent text reading may rely on partly similar associative mechanisms and high-speed visual-perceptual expertise. Musical training has also been associated with changes in left-hemisphere activation, suggesting that these tasks may share pathways involved in rapid information processing.

Kinetic skills and motor inhibition: playing an instrument and producing speech both require sophisticated kinetic skills and the suppression of unwanted physical responses. Expert musicians often demonstrate enhanced motor inhibitory control and task-specific modulation of motor cortical activity compared with non-experts.

The link between inhibitory types: despite these parallels, there is currently limited direct evidence linking motor inhibition, understood as the suppression of physical movement, to associative inhibition, understood as the suppression of irrelevant mental associations. While musical training may improve aspects of general inhibitory control, its specific transfer to associative or linguistic inhibition requires further empirical investigation.

Neurological foundations: at the cellular level, fundamental electrochemical processes, such as sodium and potassium ion exchange, are common to neural

signalling. However, neurotransmitters and their receptors are highly specialized across neural systems, allowing distinct functional roles within music- and language-related networks.

7. The role of inhibitory control in music-to-language transfer

While systematic instrumental musical training is often credited with enhancing executive functions, the hypothesis that enhanced inhibitory control (IC) directly facilitates second language (L2) performance remains a matter of neurobiological debate. This analysis explores why a direct causal link based specifically on IC mechanisms appears unlikely when examined through the lens of neurochemistry and motor habitualization.

1) Shared associative mechanisms

There is a degree of cognitive overlap in the foundational processing of music and language, as both domains rely on partially shared neural mechanisms. Rapid decoding in both musical notation and orthographic text involves comparable associative processes related to pattern recognition. In addition, both language production and instrumental performance require sophisticated motor coordination, high-level sequencing, and the suppression of irrelevant or competing responses.

2) Divergent inhibitory architectures

Despite these surface-level similarities, the underlying neurological operations of inhibitory control appear to rely on partly distinct pathways.

First, in instrumental musical performance, IC is strongly associated with neuromuscular response inhibition. This involves the suppression of habitual motor responses, allowing performers to override physical “autopilot” and execute intentional expressive or technical changes.

Second, in linguistic contexts, L2 performance relies more heavily on attentional and cognitive inhibition. This includes the suppression of the dominant language or competing linguistic structures and is mediated by central neural networks involved in lexical selection, language switching, and interference control rather than by strictly motor-based suppression.

3) Biochemical and electrochemical constraints

From a biochemical and electrochemical perspective, the transfer of expertise between these two systems faces important constraints. Although neuroimaging studies confirm partially shared activation in certain cortical areas, such as Broca’s area and the prefrontal cortex, the specific network architecture required for music-trained IC to directly enhance L2 inhibitory mechanisms has not yet been established. The neurochemical profiles of motor-response inhibition and cognitive-linguistic inhibition suggest that these systems may operate through different

regulatory mechanisms. Therefore, a broad cross-domain enhancement of IC should be treated as a tentative hypothesis rather than an established explanation.

8. Conclusion

Musical training undoubtedly refines the brain's ability to manage motor sequences, auditory processing, and sensory decoding. However, the claim that it directly improves L2 proficiency through enhanced inhibitory control is likely limited by the specialised nature of neural inhibition. The overlap between music and language may be more closely related to general cognitive engagement, auditory sensitivity, pattern recognition, attention, and associative learning than to the direct transfer of inhibitory circuitry.

Research suggests that some cognitive processes cultivated through music education, such as musical notation decoding, sight-reading, temporal pattern recognition, and the structural analysis of compositions, may provide useful support for L2 learning. These processes may be more relevant to L2 success than the motor inhibition involved in vocal or instrumental performance alone.

9. Limitations and future directions

While both speech and musical performance involve complex motor responses and partially shared neural pathways for sequencing and conceptual processing, their production mechanisms differ in important ways. Language production depends heavily on associative and attentional inhibitory control, whereas expert-level instrumental musical performance is strongly motor-dependent. Consequently, the present analysis suggests that long-term expertise in one domain may not produce a cross-domain advantage specifically through inhibitory control. These findings highlight the need for further research into the distinct cognitive intersections of music and language.

The primary focus of this paper is to clarify differences in the neurochemistry and mechanisms of inhibitory control within the broader research area exploring the relationship between musicality and multilingualism. As part of an ongoing long-term study, the authors aim to identify the mechanisms that may enable musically trained individuals to outperform their peers in second language tasks by systematically evaluating several possible explanations. The specific aim of the present paper was to determine whether there is a direct link between enhanced IC developed through instructed classical musical training and instructed L2 acquisition. However, by comparing the mechanisms and neurochemistry of motor-based and language-related inhibitory control, the authors found no sufficient evidence for such a direct link. Therefore, this particular explanation is not considered a strong candidate for further investigation within the present research programme.

References

1. Abutalebi, J. – Annoni, J.-M. – Zimine, I. – Pegna, A. J. – Seghier, M. L. – Lee-Jahnke, H. – Lazeyras, F. – Cappa, S. F. – Khateb, A. 2008. Language control and lexical competition in bilinguals: an event-related fMRI study. *Cerebral Cortex* 18/7: pp. 1496–1505. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhm182>
2. Abutalebi, J. – Green, D. 2007. Bilingual language production: The neurocognition of language representation and control. *Journal of Neurolinguistics* 20/3: pp. 242–275. <https://doi.org/10.1016/j.jneuroling.2006.10.003>
3. Bialystok, E. – Craik, F. – Klein, R. – Viswanathan, M. 2004. Bilingualism, aging, and cognitive control: evidence from the Simon task. *Psychology and Aging* 19/2: pp. 290–303. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.19.2.290>
4. Bidelman, G. M. – Gandour, J. T. – Krishnan, A. 2011. Cross-domain effects of music and language experience on the representation of pitch in the human auditory brainstem. *Journal of Cognitive Neuroscience* 23/2: pp. 425–434. <https://doi.org/10.1162/jocn.2009.21362>
5. Chobert, J. – Besson, M. 2013. Musical expertise and second language learning. *Brain Sciences* 3/2: pp. 923–940. <https://doi.org/10.3390/brainsci3020923>
6. Choudhury, A. – Sahu, T. – Ramanujam, P. L. – Banerjee, A. K. – Chakraborty, I. – Kumar, A. R. – Arora, N. 2018. Neurochemicals, behaviours and psychiatric perspectives of neurological diseases. *Neuropsychiatry* 8/1: pp. 395–424. <https://doi.org/10.4172/Neuropsychiatry.1000361>
7. Cores-Bilbao, E. – Fernández-Corbacho, A. – Machancoses, F. – Fonseca-Mora, M. C. 2019. A music-mediated language learning experience: students' awareness of their socio-emotional skills. *Frontiers in Psychology* 10: pp. 2238. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02238>
8. Costa, A. 2005. Lexical access in bilingual production. In: Kroll, J. F. – De Groot, A. M. B. eds. *Handbook of bilingualism: Psycholinguistic approaches*. Oxford: Oxford University, pp. 308–325. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195151770.003.0018>
9. D'Souza, A. – Moradzadeh, L. – Wiseheart, M. 2018. Musical training, bilingualism, and executive function: working memory and inhibitory control. *Cognitive Research: Principles and Implications* 3/1: pp. 1–18. <https://doi.org/10.1186/s41235-018-0095-6>
10. Dabóczy, M. 2019. Possible correlation between musical and language gift. In: Bátyi, Sz. ed. *Language – teaching, learning, representation, processing. Studies in Psycholinguistics* 6. Veszprém: University of Pannonia, pp. 59–69.
11. Dijkstra, T. – van Heuven, W. J. B. 1998. The BIA model and bilingual word recognition. In: Grainger, J. – Jacobs, A. M. – Jacobs, A. eds. *Localist connectionist approaches to human cognition*. New York: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 189–225.
12. Fonyó, A. 2011. *Az orvosi élettan tankönyve* [A Textbook of Medical Physiology]. Medicina Könyvkiadó Zrt. (In Hungarian)
13. Galuske, R. A. W. – Munk, M. H. J. – Singer, W. 2019. Relation between gamma oscillations and neuronal plasticity in the visual cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 116/46: pp. 23317–23325. <https://doi.org/10.1073/pnas.1901277116>
14. Gangrade, A. 2012. The effect of music on the production of neurotransmitters, hormones, cytokines, and peptides: a review. *Music and Medicine* 4/1: pp. 40–43.

15. Green, D. W. 1998. Mental control of the bilingual lexico-semantic system. *Bilingualism: Language and Cognition* 1: pp. 67–81. <https://doi.org/10.1017/S1366728998000133>
16. Green, D. W. – Abutalebi, J. 2013. Language control in bilinguals: The adaptive control hypothesis. *Journal of Cognitive Psychology* 25/5: pp. 515–530. <https://doi.org/10.1080/20445911.2013.796377>
17. Hennessy, S. L. – Sachs, M. E. – Ilari, B. – Habibi, A. 2019. Effects of music training on inhibitory control and associated neural networks in school-aged children: a longitudinal study. *Frontiers in Neuroscience* 13: pp. 1080. <https://doi.org/10.3389/fnins.2019.01080>
18. Howard, S. J. – Johnson, J. – Pascual-Leone, J. 2014. Clarifying inhibitory control: Diversity and development of attentional inhibition. *Cognitive Development* 31: pp. 1–21. <https://doi.org/10.1016/j.cogdev.2014.03.001>
19. Jonas, P. – Buzsaki, Gy. 2007. Neural inhibition. *Scholarpedia* 2/9: pp. 3286. <https://doi.org/10.4249/scholarpedia.3286>
20. Kuo, Y.-L. – Kutch, J. J. – Fisher, B. E. 2019. Relationship between Interhemispheric Inhibition and Dexterous Hand performance in Musicians and Non-musician, *Scientific Reports* 9: pp. 11574. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-47959-y>
21. Lehrer, J. 2011. The neuroscience of music. *Wired*. <https://www.wired.com/2011/01/the-neuroscience-of-music/> (Accessed: 11.04.2026).
22. Mäntsälä, P. – Niemi, J. 2009. Enzymes: the biological catalysts of life. In: Päiviö Hänninen, O. O. – Atalay, M. eds. *Physiology and maintenance. Volume II*. Oxford.
23. Medina, D. – Barraza, P. 2019. Efficiency of attentional networks in musicians and non-musicians. *Heliyon* 5/3: pp. 1–17. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e01315>
24. Moreno, S. – Farzan, F. 2015. Music training and inhibitory control: a multidimensional model. *Annals of the New York Academy of Sciences* 1337/1: pp. 147–152. <https://doi.org/10.1111/nyas.12674>
25. Moreno, S. – Wodniecka, Z. – Tays, W. – Alain, C. – Bialystok, E. 2014. Inhibitory control in bilinguals and musicians: event related potential (ERP) evidence for experience-specific effects. *PLoS ONE* 9/4: pp. e94169. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0094169>
26. Niendam, T. A. – Laird, A. R. – Ray, K. L. – Dean, Y. M. – Glahn, D. C. – Carter, C. S. 2012. Meta-analytic evidence for a superordinate cognitive control network subserving diverse executive functions. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience* 12/2: pp. 241–268. <https://doi.org/10.3758/s13415-011-0083-5>
27. Pantev, C. – Okamoto, H. – Teismann, H. 2012. Music-induced cortical plasticity and lateral inhibition in the human auditory cortex as foundations for tonal tinnitus treatment. *Frontiers in Systems Neuroscience* 6: pp. 50. <https://doi.org/10.3389/fnsys.2012.00050>
28. Patel, A. D. – Morgan, E. 2016. Exploring Cognitive Relations Between Prediction in Language and Music. *Cognitive Science* 41: pp. 303–320. <https://doi.org/10.1111/cogs.12411>
29. Schön, D. – Tillmann, B. 2015. Short- and long-term rhythmic interventions: perspectives for language rehabilitation. *Annals of the New York Academy of Sciences* 1337/1: pp. 32–39. <https://doi.org/10.1111/nyas.12635>
30. Tiego, J. – Testa, R. – Bellgrove, M. A. – Pantelis, C. – Whittle, S. 2018. A Hierarchical Model of Inhibitory Control. *Frontiers in Psychology* 9: pp. 1339. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01339>

31. Vasung, L. – Abaci Turk, E. – Ferradal, S. L. – Sutin, J. – Stout, J. N. – Ahtam, B. – Lin, P. Y. – Grant, P. E. 2019. Exploring early human brain development with structural and physiological neuroimaging. *Neuroimage* 187: pp. 226–254. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2018.07.041>
32. Világi, I. – Tarnawa I. 2013. *Neurokémia* [Neurochemistry]. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó. (In Hungarian)
33. Zboray, G. 2007. *Összehasonlító anatómiai praktikum II.* [Practical Course in Comparative Anatomy II]. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. (In Hungarian)

Music-L2 transfer through executive functions: a narrative review with a focus on inhibitory control

Márta Dabóczy. Secondary Grammar School and Art Vocational Secondary School of the Pápa Reformed College, teacher; University of Pannonia, Multilingualism Doctoral School, PhD student. mrtdaboczy@gmail.com, ORCID: 0009-0009-6438-9733.

Dávid Molnár. Secondary Grammar School and Art Vocational Secondary School of the Pápa Reformed College, teacher. dermadjare@gmail.com, ORCID: 0009-0007-2420-2802.

Extant literature suggests that musical training may enhance second-language (L2) acquisition and instructed L2 learning, with musically trained individuals often outperforming their peers in tasks requiring inhibitory control (IC). This observed cognitive advantage is frequently attributed to a shared, domain-general resource. Drawing on literature on IC in relation to musical training (D’Souza et al., 2018; Cores-Bilbao et al., 2019), we theorised that the cognitive overlap between music and instructed language learning might arise from inhibitory control developed through instrumental musical training and that this could serve as a catalyst for L2 learning. The main aim of this discussion is to clarify whether enhanced IC acquired during instructed instrumental musical training can be considered responsible for advantages in L2 learning.

The neural mechanisms of inhibitory control are essential for the continuous suppression of non-target lexical competitors in bilingualism (Abutalebi–Green, 2007; Zendel–Alain, 2009; Schön–Tillmann, 2015; Patel–Morgan, 2016). Inhibitory control also supports the management of motor inhibition required in instrumental musical performance. However, these two processes differ in important ways. As part of a broader investigation, this paper examines why the neurochemical foundations of IC may not provide a direct bridge between music and L2 learning, with particular attention to why IC developed through practical instrumental musical training may not function as a major amplifier of L2 success. While language production and musical performance are governed by partly distinct neurocognitive mechanisms – associative inhibitory control and high-level motor control, respectively – this paper argues that music may nevertheless function as a powerful cognitive scaffold for linguistic development.

Keywords: *musical training, second language learning, inhibitory control, executive functions, neurochemical mechanisms, language control, music-language transfer.*

**Трансфер між вивченням музики та другої мови через виконавчі функції:
огляд наукової літератури з фокусом на інгібіторному контролі**

Дабочи Марта. Гімназія та мистецький фаховий заклад середньої освіти Папського реформатського колегіуму, учитель; Університет Паннонії, Докторська школа багатомовності, здобувачка ступеня доктора філософії. mrtadaboczy@gmail.com, ORCID: 0009-0009-6438-9733.

Молнар Давід. Гімназія та мистецький фаховий заклад середньої освіти Папського реформатського колегіуму, учитель. dermadjare@gmail.com, ORCID: 0009-0007-2420-2802.

Сучасна наукова література свідчить, що вивчення музики може сприяти засвоєнню другої мови (L2) та інституційно організованому навчанню другої мови, причому особи з музичною підготовкою часто демонструють кращі, ніж їхні однолітки, результати у завданнях, що потребують інгібіторного контролю (IC). Цю виявлену когнітивну перевагу часто пояснюють спільним, доменно-загальним ресурсом. Спираючись на літературу про інгібіторний контроль у зв'язку з музичним навчанням (D'Souza et al., 2018; Cores-Bilbao et al., 2019), ми припустили, що когнітивне перетинання між музикою та інституційно організованим вивченням мови може виникати завдяки інгібіторному контролю, сформованому під час навчання гри на музичному інструменті, і що такий трансфер може слугувати каталізатором для вивчення L2. Основна мета публікації полягає в тому, щоб з'ясувати, чи можна вважати посилений інгібіторний контроль, набутий під час інституційного навчання гри на музичному інструменті, відповідальним за переваги у вивченні L2.

Нейронні механізми інгібіторного контролю є важливими для постійного пригнічення нецільових лексичних конкурентів у білінгвізмі (Abutalebi–Green, 2007; Zendel–Alain, 2009; Schön–Tillmann, 2015; Patel–Morgan, 2016). Інгібіторний контроль також підтримує керування моторним гальмуванням, необхідним для інструментального музичного виконання. Однак ці два процеси істотно відрізняються. У межах ширшого дослідження ця стаття розглядає, чому нейрохімічні основи інгібіторного контролю можуть не забезпечувати прямого зв'язку між музикою та вивченням L2, приділяючи особливу увагу тому, чому інгібіторний контроль, сформований у процесі практичного навчання гри на музичному інструменті, може не функціонувати як головний чинник посилення успішності у вивченні L2. Хоча мовлення та музичне виконання керуються частково відмінними нейрокогнітивними механізмами — відповідно асоціативним інгібіторним контролем і високорівневим моторним контролем, — у статті стверджується, що музика все ж може функціонувати як потужна когнітивна опора для мовного розвитку.

Ключові слова: музичне навчання, вивчення другої мови, інгібіторний контроль, виконавчі функції, нейрохімічні механізми, мовний контроль, трансфер між музикою та мовою.

A zenei képzés és a másodiknyelv-tanulás közötti transzfer a végrehajtó funkciók tükrében: szakirodalmi áttekintés a gátló kontroll fókuszával

Dabóczy Márta. Pápai Református Kollégium Gimnáziuma és Művészeti Szakgimnáziuma, tanár; Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató. mrtadaboczy@gmail.com, ORCID: 0009-0009-6438-9733.

Molnár Dávid. Pápai Református Kollégium Gimnáziuma és Művészeti Szakgimnáziuma, tanár. dermadjare@gmail.com, ORCID: 0009-0007-2420-2802.

A meglévő szakirodalom arra utal, hogy a zenei képzés elősegítheti a második nyelv (L2) elsajátítását és az intézményes keretek között zajló másodiknyelv-tanulást. A zenei képzésben részesült személyek gyakran jobb teljesítményt nyújtanak társaiknál olyan feladatokban, amelyek gátló kontrollt (*inhibitory control*) igényelnek. Ezt a megfigyelt kognitív előnyt gyakran egy közös, doménáltalános erőforrással magyarázzák. A zenei képzés és a gátló kontroll kapcsolatára vonatkozó szakirodalomra támaszkodva (D’Souza et al., 2018; Cores-Bilbao et al., 2019) azt feltételeztük, hogy a zene és az intézményes nyelvtanulás közötti kognitív átfedés a hangszeres zenei képzés során fejlődő gátló kontrollból eredhet, és ez katalizátorként hathat az L2-tanulásra. A tanulmány fő célja annak tisztázása, hogy az intézményes hangszeres zenei képzés során megerősödő gátló kontroll tekinthető-e felelősnek a másodiknyelv-tanulásban megfigyelhető előnyökért.

A gátló kontroll idegrendszeri mechanizmusai alapvető szerepet játszanak a nem célnyelvi lexikai elemek folyamatos deaktivációjában a kétnyelvűek mentális lexikonjában (Abutalebi–Green, 2007; Zendel–Alain, 2009; Schön–Tillmann, 2015; Patel–Morgan, 2016). A gátló kontroll ugyanakkor a hangszeres zenei előadáshoz szükséges motoros gátlás irányítását is támogatja. A két folyamat azonban fontos szempontokból eltér egymástól. Egy tágabb kutatás részeként a tanulmány azt vizsgálja, hogy a gátló kontroll neurokémiai alapjai miért nem feltétlenül teremtenek közvetlen hidat a zene és az L2-tanulás között. Különös figyelmet kap az a kérdés, hogy a gyakorlati hangszeres zenei képzés során fejlődő gátló kontroll miért nem működhet szükségszerűen a másodiknyelv-tanulási siker egyik fő erősítő tényezőjeként. Bár a nyelvi produkciót és a zenei előadást részben eltérő neurokognitív mechanizmusok irányítják – előbbi elsősorban az asszociatív gátló kontroll, utóbbit pedig a magas szintű motoros kontroll –, a tanulmány amellett érvel, hogy a zene ennek ellenére erőteljes kognitív támaszként szolgálhat a nyelvi fejlődésben.

Kulcsszavak: zenei képzés, másodiknyelv-tanulás, gátló kontroll, végrehajtó funkciók, neurokémiai mechanizmusok, nyelvi kontroll, zenei–nyelvi transzfer.

УДК 811.161.2'367

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-148-165

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 12.03.2026

Схвалено до друку: 29.04.2026

Опубліковано: 30.05.2026

Похилюк Олена

Ментальна архітектоніка поетичного синтаксису: когнітивна роль інверсії, еліпсису та анаколуту

1. Актуальність

Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтересу сучасної лінгвістики до інтердисциплінарного підходу, що поєднує когнітивну граматику, поетику та культурологію. У межах когнітивної парадигми мову розглядають як інструмент репрезентації досвіду, а граматику – як форму концептуалізації реальності, а не як абстрактну систему правил. Це особливо проявляється в художньому дискурсі, де поетичний синтаксис, що має загальновідомі характерні структурні особливості, виконує смислотворчу функцію, активуючи ментальні схеми, образи, емоційні моделі.

Проблема співвідношення граматичної структури та когнітивної дії в поетичному тексті набуває нового звучання у світлі сучасної когнітивної поетики, відповідно до аспектів якої синтаксис розглядають як динамічний ресурс концептуального моделювання. Поетичні конструкції – інверсії, еліпсиси, анаколуту, паралелізми – трактують як когнітивні жести, що структурують увагу, емоції й перспективу сприйняття, а не як стилістичні прийоми увиразнення художнього мовлення.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасна когнітивна парадигма в лінгвістиці спирається на фундамент, закладений у працях Р. Лангекера (1987), чия модель когнітивної граматики дала змогу трактувати мовні структури як символічні одиниці, що відображають досвід концептуалізації. Подальший розвиток цих ідей у

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 148–165.

дослідженнях В. Еванса та М. Гріна (2006) сприяв глибшому розумінню взаємозв'язку між мовою та розумом, а новітні дослідження К. Брокчіаса (2024) акцентують на символізмі граматичних конструкцій як результаті повторюваної концептуалізації досвіду.

У межах когнітивної поетики особливе значення мають праці Дж. Гевінс та Г. Стіна (2003), які розглядають синтаксис як інструмент дискурсивного моделювання смислу. Теоретичні положення М. Джованеллі (2013) та Р. Лангекера (2019) уможливають інтерпретацію художнього синтаксису як системи когнітивних жестів, що керують увагою читача та створюють умови для виникнення багатопланової перспективи сприйняття тексту.

Термінологічне підґрунтя для аналізу синтаксичних фігур як когнітивних механізмів забезпечено енциклопедичними розвідками О. Селіванової. Структурні та емотивні аспекти художнього мовлення перебувають у центрі уваги Н. Малюги, В. Розгон та ін., а експресивний потенціал синтаксичних конструкцій у художньому дискурсі детально висвітлено в колективній монографії В. Корольовою та Т. Шевченко. Окремі аспекти функціонування інверсії в поетичному дискурсі було також розглянуто нами в попередніх розвідках (Похилюк, 2025). Проте, попри значну теоретичну базу, питання цілісного когнітивно-синтаксичного аналізу поезії Михайла Каменюка як специфічної моделі сприйняття дійсності залишається недостатньо розкритим, що й обумовлює вибір теми цієї статті.

3. Мета і завдання дослідження

Мета статті – обґрунтувати поетичний синтаксис у творах М. Каменюка як динамічну когнітивну конструкцію та систему символічних «ментальних жестів», що моделюють концептуальний зміст і структурують багатопланову перспективу сприйняття дійсності читачем.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

- виявити когнітивно-смысловий потенціал інверсії, еліпсису, анаколуту та паралелізму як механізмів профілювання уваги, що переоформлюють концептуальну основу образу;
- дослідити функціонування синтаксичних деформацій (зокрема анаколуту) як ресурсу інтерпретаційної багатозначності та ключового засобу реалізації багатопланової перспективи бачення ситуації;
- з'ясувати роль граматичних конструкцій у створенні «емоційного каркаса» тексту та активації втілених образних схем (опору, уникнення, лакунарності), що структурують інтуїтивне «переживання» концептів;

- проаналізувати синтаксичну організацію поезії як складний процес «дискурсивного моделювання смислу», де граматична форма постає когнітивною дією, що забезпечує блендинг смислів та інтеракцію автора й читача.

4. Матеріал дослідження

Матеріалом дослідження слугує поетичний доробок сучасного українського письменника Михайла Каменюка, зокрема вибірка творів із книги поезій «...й камінь стара латинь, й лісів слов'янська в'язь...» (2020). До аналізу залучено тексти, у яких найвиразніше репрезентовано когнітивно-синтаксичний потенціал інверсії, еліпсису, анаколуту та паралелізму як інструментів авторської концептуалізації дійсності. Корпус досліджуваних одиниць охоплює поезії «Одісей», «Сільський цвинтар», «Останній аргумент», «Самота серед сільського зазим'я», «Політика», «Твоє безсоння» та низку інших творів, що дають змогу простежити функціонування граматичних конструкцій у ролі ментальних жестів, які формують багатопланові когнітивні структури та емоційний каркас художнього тексту.

5. Методи дослідження

Методологічною основою дослідження слугують засади когнітивної граматики (Р. Лангекер, К. Брокчіас), що розглядає граматичні конструкції як символічні структури, та когнітивної поетики (Дж. Стін, М. Джованеллі), де синтаксис постає динамічним ресурсом дискурсивного моделювання смислу. Теоретичне підґрунтя роботи також становлять концепції втіленого пізнання та образних схем (М. Джонсон, В. Еванс).

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс дослідницьких методів: когнітивно-дискурсивний аналіз – для трактування синтаксичних фігур (інверсії, еліпсису, анаколуту) як динамічних «когнітивних жестів», що моделюють процес сприйняття та активують ментальні дії читача; метод когнітивного профілювання та фокусування – для виявлення механізмів зміщення уваги та зміни перспективи в поетичному тексті, зокрема аналізу того, як інверсія та еліпсис переоформлюють концептуальну основу висловлювання; метод концептуального моделювання – для з'ясування ролі синтаксичних структур у побудові «емоційного каркаса» твору та реалізації образних схем (схеми опору, руху, лакуарності), що структурують суб'єктивний досвід; метод когнітивного блендингу – для дослідження процесів інтеграції концептів у межах паралельних конструкцій та паронімічних поєднань, що створюють нові шари інтерпретаційної багатозначності; контекстуально-

інтерпретаційний метод – для аналізу конкретних фрагментів поезій М. Каменюка з метою розкриття їхнього глибинного когнітивно-смислового наповнення та виявлення ефектів багатопланової перспективи.

6. Виклад основного матеріалу

Когнітивна граматика, що виникла в 1980-х роках у межах когнітивної лінгвістики, на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки є однією з найпродуктивніших теоретичних моделей для вивчення взаємозв'язку мови й мислення. Відповідно до її засад, граматика не є абстрактною системою правил, ізольованою від концептуального досвіду мовця, а радше функціонує як когнітивна форма репрезентації знання. Як зазначає К. Брокчіас, «граматичні конструкції є символічними структурами, що виникають у результаті повторюваного вживання в контексті концептуалізації досвіду» (Brossias, 2024). У цьому контексті синтаксис розглядають не як механічне оформлення висловлювання, а як засіб моделювання ситуацій, агентності, просторово-часових координат, емоційної залученості тощо.

Поетичний синтаксис, своєю чергою, функціонує не лише як естетична структура, а як когнітивно релевантне мовлення, у якому за допомогою граматичних форм здійснюється концептуальне структурування образу. Інверсії, еліпсиси, анаколути, зміщення синтаксичних фокусів – це не просто стилістичні фігури, а ментальні жести, які переоформлюють увагу, зсувають перспективу, вводять полісемію або когнітивну напругу. Вони уможливають зміну траєкторії розуміння, звертаючи увагу читача на ті аспекти ситуації, які в нейтральному, прозовому мовленні залишаються фоновими.

Центральним поняттям когнітивної граматики є концепт усвідомлення, який визначає, як саме мовці сприймають об'єкти чи події у своїй свідомості. Як зазначає М. Джованеллі, синтаксис надає мовцеві змогу структурувати не лише те, що передається, але й як це сприймається, яким чином фокусується увага, які відносини постають між учасниками ситуації (Giovanelli, 2013). У поетичному синтаксисі ці механізми часто реалізуються через інверсію: наприклад, переміщення предиката або підмета в нетипову позицію, змінюючи граматичну структуру, акцентує нову концептуальну основу. Цей синтаксичний прийом в українському мовознавстві трактують як «перестановку, зміну звичного порядку слів або частин речення, що є ознакою синтаксичного устрою мови ... або використовується з метою емфатичного виділення реми» (Селіванова, 2006, с. 180). Н. Малюга зазначає, що інверсія слугує засобом виокремлення одиниць, які несуть основне смислове навантаження, і використовується задля наголошення на значенні інверсованих складників та посилення виразності мовлення

(Малюга, 2025, с. 157). При цьому стилістичний ефект фігури залежить від розташування частин: вона виникає внаслідок відступу від загальноприйнятої синтагматичної схеми, що дає можливість створити оригінальну та емоційно вмотивовану форму висловлювання (Малюга, 2025, с. 155). Детальний аналіз когнітивної ролі синтаксичної інверсії в поетичному дискурсі проведено нами в одній із попередніх розвідок (Похилюк, 2025).

Іншим важливим когнітивним механізмом художнього мовлення є еліпсис – усунення окремих елементів речення за умови їхньої логічної відновлюваності. Проте в поезії еліпсис часто втрачає свою відновлюваність: він створює лакуни, які не заповнюються лінгвістично, а лише емоційно або асоціативно. Як зазначає Р. Лангекер, «мовна конструкція має таку саму силу відсутності, як і присутності: профілювання й фокусування можуть здійснюватися через мовчання» (Langacker, 2019). О. Селіванова трактує еліпсис як «вияв мовної економії або стилістичну фігуру, що ґрунтується на вилученні з речення структурно необхідного компонента з метою надати тексту більшої виразності, динамічності, уникнути повторень» (Селіванова, 2006, с. 141). Дослідниця стверджує, що «Результатом еліпсису в мовній системі є речення з нульовою зв'язкою (у багатьох мовах матеріальна зв'язка є параметром цих мов), односкладні речення, транспозиція, або конверсія частин мови шляхом семантичної конденсації (...), творення модальних слів шляхом усічення речень, компресія (...) тощо» (Селіванова, 2006, с. 142). У сучасних наукових дослідженнях натрапляємо на узагальнення про те, що застосування еліпсу як синтаксичної фігури забезпечує експресивність художнього мовлення (Корольова-Шевченко, 2021, с. 392).

У контексті когнітивної лінгвістики анаколут – це синтаксичне порушення логічного зв'язку, яке постає як поетичний ресурс інтерпретаційної багатозначності. Це приклад так званої багатоперової перспективи, коли синтаксис не структурує ситуацію однозначно, а навпаки – відкриває варіанти її бачення (Giovanelli, 2013; Langacker, 2019). О. Селіванова зауважує, що ця стилістична фігура «будується на відсутності граматичного узгодження у висловленні (відмінкових і числових форм) при наявності смислового узгодження або на порушенні формально синтаксичного зв'язку, що надає фразі певного прагматичного змісту» (Селіванова, 2006, с. 25). Саме тому поетичні конструкції, що містять анаколут, неможливо пояснити в межах лише формального синтаксису. Вони набувають сенсу тільки через когнітивні категорії: схеми руху, профілювання агентності, емоційного каркасу тощо.

Когнітивна граматики дає змогу описувати такі структури як природні вияви мислення в поетичному дискурсі. Особливо плідною в цьому контексті є ідея тілесно зумовлених схем простору, напрямку, сили, які

пронизують граматику. Як пишуть В. Еванс і М. Грін, синтаксис поетичного мовлення «може структурувати досвід таким чином, що читач інтуїтивно „переживає” концепт, а не лише його розуміє» (Evans–Green, 2006).

У зв'язку з цим важливо також враховувати, що поетичний синтаксис є явищем водночас лінгвістичним, культурним, інтерсуб'єктивним. Поетичне мовлення не просто передає певну думку, а створює спільне поле для інтерпретації, в якому значення стає результатом взаємодії автора, тексту й читача. Саме тому концепти «усвідомлення», «схема», «блендинг» дедалі частіше використовують при інтерпретації поезії. Дж. Стін і Дж. Гевінс стверджують, що когнітивна поетика – це передусім «дискурсивне моделювання смислу, де синтаксис – не форма, а дія» (Gavins–Steen, 2003).

Узагальнюючи, варто зосередити увагу на тому, що когнітивна граматика в сучасних трактуваннях дає змогу глибоко й тонко аналізувати поетичний синтаксис як динамічну конструкцію смислу. Граматичні фігури в поезії постають як інструменти концептуального моделювання – вони повноцінно творять образ, а не лише оформлюють його. Поезію не можна описувати тільки як гру зі словом, адже вона є складною когнітивною подією, в якій синтаксис стає не менш значущим, ніж метафора.

Уважаємо за доцільне в науковій розвідці здійснити аналіз, присвячений когнітивному мовно-синтаксичному дослідженню поетичного доробку Михайла Каменюка. Застосування методологічного інструментарію когнітивної лінгвістики та врахування функційного потенціалу згаданих вище синтаксичних явищ дають можливість ґрунтовно проаналізувати вибірку поезій автора. Ставимо перед собою завдання виявити, як синтаксичні структури в поезії Каменюка не просто передають інформацію, а й формують особливі когнітивні моделі, впливають на сприйняття читачем дійсності та створюють глибокий емоційний і концептуальний каркас творів. Через детальний аналіз конкретних прикладів синтаксичних явищ ми прагнемо розкрити багатшаровість поетичного синтаксису та його роль у конструюванні смислів.

Так, у вірші «Одісей» натрапляємо на рядки: *«Мелодія слова, чом в тобі дві міри: довіри основа, основа зневіри?»* (Каменюк, 2020, с. 5), у яких вдало поєднано синтаксичну інверсію та еліпсис. Зміна порядку слів чітко виявляється у фрагменті *довіри основа* (замість нормативного *основа довіри*): винесення залежного іменника в препозицію зміщує семантичний акцент на поняття *довіри*, що надає йому концептуальної ваги ще до визначення його структурної ролі як *основи*. Питальна конструкція *чом в тобі дві міри* демонструє звичний для поетичного мовлення порядок слів, проте містить виразний еліпсис предикативного центру (пропущено дієслово-зв'язку *є*). Такий пропуск предиката в кількох місцях сприяє

значному ущільненню вислову, створюючи когнітивну лакуну. Це спонукає читача до активної рецептивної діяльності — домислювання невербалізованих зв'язків, що посилює відчуття динамізму та внутрішньої напруги. В авторському асоціативному прочитанні *довіра* та *зневіра* метафорично осмислюються як засадничі виміри існування слова, що увиразнює парадоксальність його природи.

У поезії «...дощ благословляє землю Словом Божим...» рядки: «*І не деренчить іржаво патріотів блудоглас. Ти побудь собі, державо, десь далеко і без нас*» (Каменюк, 2020, с. 7) демонструють виразні синтаксичні зміщення. У першому реченні ключову роль відіграє інверсія підмета й присудка: постпозиція суб'єкта (*не деренчить ... блудоглас*) порівняно з нейтральним порядком слів фокусує увагу на самому процесі «деренчання», висуваючи дію на перший план. Експресію підсилює також препозиція неузгодженого означення (*патріотів блудоглас* замість нормативного *блудоглас патріотів*), що спричиняє акцент на об'єкті авторської іронії вже на початку словосполучення. У другому реченні винесення обставин *десь далеко* та *без нас* у фінальну позицію акцентує на бажанні просторової та концептуальної дистанції від держави. Таке синтаксичне структурування формує модель усвідомленого відсторонення, де держава зміщується на периферію когнітивного простору ліричного героя, створюючи «схему опору руху» — відмови від нав'язаних ззовні соціальних зв'язків.

У поетичному фрагменті «*Сяйнули слова, що знайшов, як іскри вогню нічного: «Усі – це майже ніщо, Усе – це майже нічого»*» (Каменюк, 2020, с. 4) спостерігаємо використання подвійної синтаксичної інверсії, що визначає динаміку розгортання смислу. Перша інверсія виявляється в препозиції присудка (*Сяйнули слова* замість нейтрального *Слова сяйнули*): таке зміщення комунікативного фокусу на дію дає змогу авторові акцентувати увагу на раптовості осяяння, висуваючи сам момент появи «слів» на перший план. Друга інверсія реалізується через постпозицію означення (*вогню нічного* замість *нічного вогню*). Винесення прикметника в постпозицію акцентує на якісній характеристиці простору — нічній темряві, що підсилює візуальну контрастність образу «іскор». Ця подвійна інверсія, на нашу думку, готує когнітивне підґрунтя для сприйняття філософського висновку, вираженого через синтаксичний паралелізм фінальних рядків. Локальна симетрія конструкцій («*Усі – це майже ніщо / Усе – це майже нічого*») у поєднанні з використанням кванторних займенників створює ефект логічного вичерпання. У когнітивному аспекті такий порядок слів структурує досвід переходу від тотальності (*усі, усе*) до нігіляції (*ніщо, нічого*), змушуючи читача інтуїтивно відчувати відносність кількісних і якісних вимірів буття через лаконічну та ритмічно впорядковану синтаксичну форму.

У чотиривірші «Стріляли в мене – влучили в Христа, ось віри вся історія проста» (Каменюк, 2020, с. 6) автор вдається до складної конфігурації означень, що базується на дистанційній інверсії та розірваності синтаксичних зв'язків. У другій частині вислову спостерігаємо подвійне зміщення фокусу. По-перше, неузгоджене означення *віри*, яке за нейтрального порядку слів мало б стояти у постпозиції (*історія віри*), винесене на початок речення й дистанційоване від означуваного слова (*історія*). Така позиція випередження зміщує комунікативний фокус, висуваючи концепт «віри» як головну смислову домінанту, через яку має сприйматися вся подальша інформація. По-друге, узгоджене означення *проста* розташоване в постпозиції до означуваного слова (*історія проста*), що інтонаційно виокремлює цю якісну характеристику. Це створює ефект підсумку, де складний метафізичний досвід, описаний у першому рядку, раптово зводиться до лаконічної та прозорої формули. У когнітивному аспекті таке структурування речення забезпечує ефект концептуальної конденсації: дистанціювання означення «віри» змушує читача на мить утримувати це поняття в стані «активного очікування», поки воно не поєднається із суб'єктом «історія». Це підсилює асоціативний зв'язок між трагічною подією (пострілом у Христа) та її філософським осмисленням. У наведеному прикладі синтаксис моделює шлях від конкретної дії до її релігійно-етичного узагальнення, де саме «віра» стає рамкою для сприйняття життєвої історії.

Часто в поезії М. Каменюк поєднує інверсію з синтаксичним паралелізмом. У вірші «Самота серед сільського зазим'я» натрапляємо на рядки «Стомилося життя мене втішати, стомилося кохання ждати мене» (Каменюк, 2020, с. 16), у яких присудок *стомилося* розташований перед підметом *життя/кохання*. Повторення конструкції «стомилося [що] [що робити] [кого/що]» створює паралелізм. Аналізована інверсія *стомилося життя* акцентує саме на стані втоми, а не на суб'єкті, який втомлюється. Це переносить фокус на відчуття виснаження, загострюючи відчуття безвиході. Синтаксичний паралелізм посилює ці емоції, створюючи «емоційний каркас» втоми, де одне почуття (*втома життя*) накладається на інше (*втома кохання*), утворюючи концептуальну модель безнадії та зневіри.

У синтаксичній конструкції «...мій край тремтить, як горобина, як та пташина на льоду...» (Каменюк, 2020, с. 8) спостерігаємо використання порівняльних зворотів, побудованих за принципом локального синтаксичного паралелізму. Ритмічне повторення структури «як [іменник]» увиразнює художні образи, посилює емоційну напруженість вислову. Таке нанизування порівнянь дає змогу авторові максимально експлікувати стан вразливості рідного краю, передаючи його через фізичне відчуття тремтіння та холоду. У когнітивному аспекті образи замерзлої

горобини та пташини на льоду вербалізують концепт нестабільності через сенсорний досвід крихкості, що робить сприйняття поетичного образу більш інтенсивним та інтуїтивно зрозумілим для читача.

М. Каменюк часто використовує синтаксичний паралелізм для побудови гострих смислових протиставлень. Так, у фразі «*Думали, що пишем історію, а виявилось істерію*» (Каменюк, 2020, с. 34) структура складного речення з протиставним зв'язком («думали, що Х, а виявилось У») стає основою для розгортання антитези. Синтаксична симетрія в поєднанні з паронімією слів *історію* та *істерію* створює ефект очікування, що різко спростовується у фіналі вислову. Подібність звукової оболонки паронімів при радикальній відмінності їхніх значень увиразнює семантичний контраст між величчю задуму (*історія*) та хаотичністю реального результату (*істерія*). У когнітивному аспекті такий прийом забезпечує швидке переакцентування смислу: подібність слів підсилює трагічну іронію ситуації, змушуючи читача зіставити ці концепти й відчувати глибину розчарування через невідповідність очікуваного та дійсного.

Виразним прикладом використання синтаксичного паралелізму як інструменту концептуалізації дійсності є вірш М. Каменюка «Становища»: «*Яке багатство навкруги! Але це не стосується мого соціального становища. Яка краса навкруги! Це і є моє вроджене природне становище*» (Каменюк, 2020, с. 172). У цьому тексті автор вибудовує дві симетричні синтаксичні конструкції, що базуються на паралельному розгортанні думки: окличне речення-теза — уточнювальне речення-зв'язок — іменна група-висновок. Така дзеркальна структура уможливіло на когнітивному рівні протиставити два виміри буття особистості: зовнішній (матеріально-соціальний) та внутрішній (екзистенційно-природний). Синтаксична симетрія підсилює семантичний контраст між парою «багатство — соціальне» та «краса — природне». У першій частині паралелізму через заперечну конструкцію (*не стосується*) моделюється стан відчуження ліричного героя від соціального простору. У другій частині, завдяки ідентифікаційній структурі (*це і є*), паралелізм забезпечує швидку зміну комунікативного фокусу: автор стверджує невід'ємність індивіда від світу природи. У когнітивному аспекті такий прийом слугує засобом перекаатегоризації поняття «становище». Через жорстку паралельну форму синтаксис структурує досвід читача таким чином, що соціальна незахищеність героя нівелюється його онтологічною причетністю до «краси навкруги». Паралелізм постає логічним каркасом, що утримує рівновагу між двома конфліктними аспектами реальності, виводячи на перший план «природне становище» як пріоритетну когнітивну модель ідентичності.

У вірші «Твоє безсоння» автор вдається до специфічної інверсії часової перспективи. Рядки «*рачуєш копійки, розтринькавши мільйони, стидаєшся*

за те, що *пригадав*» (Каменюк, 2020, с. 30) демонструють порушення лінійної послідовності дій. Хоча дієприслівниковий зворот *розтринькавши мільйони* семантично позначає попередню дію, його розташування після основного дієслова *рахуєш копійки* зміщує комунікативний фокус на теперішній стан героя. Це створює ефект порушеної хронології, де наслідок випереджає причину, що максимально увиразнює парадоксальність внутрішнього світу особистості. У когнітивному аспекті таке синтаксичне структурування дає можливість читачеві сприйняти ситуацію крізь призму гострого внутрішнього конфлікту: запізнiла ощадливiсть на тлi колишнього марнотратства стає метафорою запізнiлого каяття та глибокого самоосуду.

Аналіз поетичного фрагмента «...як виходим рядами на лови, чумаки материнської мови; в День Поезії істина в лезі є...» (Каменюк, 2020, с. 49) дає змогу виявити складне синтаксичне моделювання, що базується на явищі анаколуту. У наведеному прикладі спостерігаємо виразний граматичний злам: перша частина конструкції починається зі сполучника *як*, що за логікою лінійної мови має вводити підрядну частину (часу або способу дії), яка повинна корелювати з певною головною частиною. Проте автор перериває розвиток цієї синтаксичної стратегії крапкою з комою, і наступна частина (в *День Поезії істина в лезі є*) постає як граматично незалежне, самодостатнє твердження. У результаті початковий сегмент залишається структурно незавершеним («підвішеним»), що й створює ефект анаколуту. Додаткову експресію вносить дистанційована поширена прикладка *чумаки материнської мови*, яка розширює перший образ, але ще більше віддаляє мовця від завершення початкової граматичної схеми. У когнітивному аспекті таке порушення синтаксичної цілісності відображає *динаміку перемикання уваги*. Поет починає розгортати описову аналогію (процес «виходу на лови»), але інтенсивність центральної ідеї — усвідомлення гостроти й небезпеки слова («істина в лезі») — спричиняє раптовий зсув у свідомості. Читач замість очікуваного логічного завершення порівняння отримує пряму екзистенційну декларацію. Синтаксис у цьому прикладі моделює момент раптового осяяння, де граматична впорядкованість поступається місцем смисловій концентрації, змушуючи реципієнта самостійно долати когнітивний розрив між образом-процесом та образом-висновком.

Явище анаколуту як засіб відтворення дискретності мислення простежуємо також у фрагменті поезії «Мова антонімів»: «*Помирати, одійти в лоно Авраама, померти, сконати, спустити дух, лягти кістьми, гинути, одійти у вічність, переселитися в кращий зі світів, віддати Богові душу, спочити духом, одійти в небеса ... Ні, ні! Мова смерті не вбога...*» (Каменюк, 2020, с. 169). Синтаксична конструкція розпочинається з низки абсолютних інфінітивів, які в лінійному мовленні зазвичай потребують

логічного та граматичного завершення у формі головної частини речення або модального компонента. Проте поет свідомо припускається структурного зламу: перелік дієслівних форм залишається граматично ізольованим і переривається експресивним запереченням, після якого вводиться цілком нова синтаксична схема. У когнітивному аспекті така незавершеність початкової стратегії моделює процес інтенсивної номінації досвіду, де накопичення концептів-дій випереджає можливість їхнього логічного впорядкування. Раптовий розрив зв'язків створює когнітивну лакуну, що змушує читача відчувати «неможливість» адекватного вербального фіналу думки про смерть у межах стандартної граматики. Синтаксис у наведених рядках постає інструментом фіксації моменту переходу від спроби означення явища до усвідомлення його позамовної глибини, що зміщує комунікативний фокус із граматичної цілісності на смислову концентрацію.

Ще одним яскравим прикладом синтаксичного моделювання когнітивного бар'єру через явище анаколуту є вірш «Як від...»: «*як від Бога до людини / як від неба до землі / як від хмари до води / як від... / щоби ти не вчинив / колись і перед тобою / впаде завіса...*» (Каменюк, 2020, с. 178). У цьому тексті автор вдається до свідомої структурної розірваності, що стає основним композиційним прийомом для втілення концепту непізнаності меж буття. Аналіз виявляє виразне порушення очікуваної логіко-граматичної схеми: вірш розпочинається з низки паралельних порівняльних конструкцій, які в межах лінійної мови мають виконувати роль преамбули до певної головної частини, що логічно завершила б порівняння. Проте вжита обірвана фраза *як від...* із трикрапкою маркує раптову зміну синтаксичної стратегії, унаслідок чого початкова порівняльна лінія залишається граматично підвішеною, а поет переходить до умовно-допустової конструкції та фінального твердження про «завісу». Такий граматичний злам деактуалізує потребу в раціональному логічному фіналі, посилюючи ідею невимірюваності та неосяжності відстаней між сакральним та земним вимірами. У когнітивному аспекті анаколут забезпечує ефект різкого зміщення комунікативного фокусу, що створює відчуття когнітивного шоку, оскільки читач змушений самотійно долати смислову прірву між накопиченими образами-дистанціями та раптовим екзистенційним висновком. Синтаксична незавершеність у поетичних рядках постає засобом нелінійного структурування досвіду, де формальна розірваність фрази та використання трикрапок дають можливість реципієнту інтуїтивно пережити концепт неминучості фіналу, який неможливо адекватно впорядкувати в межах стандартного синтаксису.

У вірші «Політика» рядки *Знову чорно-червона заграва. Знову червоно-чорна* (Каменюк, 2020, с. 29) містять еліпсис. У другому реченні пропущено

присудок *заграва*, який легко відновлюється з контексту. Відсутність слова *заграва* в другому реченні не створює інформаційної лакуни, але підкреслює повторюваність та циклічність згаданих подій. Це синтаксична пауза, яка перетворюється на естетичну й експресивну одиницю, посилюючи відчуття безнадійної повторюваності конфліктів та напруги.

Продовжуючи аналіз еліптичних конструкцій у поетичному синтаксисі М. Каменюка, доцільно розглянути фрагмент вірша «Петиція»: *«Літаки, ракети, / аеростати, дельтаплани... / На небі усе тісніше...»* (Каменюк, 2020, с. 175). У першому реченні автор вдається до відкритого номінативного переліку, що в когнітивному аспекті відтворює механізм швидкої візуальної фіксації: концепти технічних об'єктів накопичуються у свідомості читача миттєво, без часового розгортання, притаманного розгорнутим дієслівним структурам. Це створює модель «заповненого кадру», де увага реципієнта зосереджена на щільності самих об'єктів. У другому реченні – *«На небі усе тісніше...»* – реалізовано еліпсис дієслова-зв'язки (є або *стає*), що зміщує комунікативний фокус із динаміки процесу на якісний стан простору. Пропуск предиката створює специфічну когнітивну лакуну, яка спонукає читача до активного домислювання та інтенсивного переживання концепту «тісноти».

Аналіз еліптичних конструкцій у поезії «Великі фігури» дає змогу розкрити механізми миттєвої візуальної фіксації та концептуальної інтеграції образів: *«Після дощу – / дзеркальність тротуарів. / Перехожі – / повторені у великих фігурах / гральних карт – / тузи, дами, королі, валети...»* (Каменюк, 2020, с. 180). У вірші спостерігаємо послідовний еліпсис предикативного центру (пропуск дієслів-зв'язок *є, стають, постають*), де пунктуаційний знак тире перебирає на себе функцію ідентифікації між суб'єктом та його ознакою. У першій конструкції *Після дощу – дзеркальність тротуарів* пропуск дієслова на позначення виникнення стану зміщує комунікативний фокус із процесу на результат, створюючи ефект статичного «стоп-кадру». З погляду когнітивної граматики, така номіналізація досвіду уможливлює сприймання читачем пейзажу як цілісного візуального концепту. Друга частина вірша *Перехожі – повторені у великих фігурах...* демонструє ще глибшу синтаксичну компресію, де відбувається пряме накладання двох концептуальних сфер: реальних людей (перехожих) та символічних об'єктів (гральних карт). Пропуск вербалізованого порівняння або пояснення («перехожі здаються подібними до...») забезпечує ефект когнітивного блендингу, коли два образи зливаються в єдину метафоричну цілісність безпосередньо в момент сприйняття. Фінальний номінативний ряд *тузи, дами, королі, валети...* заповнює створену еліпсисом смислову лакуну, конкретизуючи зорову метафору. Відтак, еліпсис у наведеному прикладі є інструментом когнітивної економії: він усуває надлишкові логічні ланки,

змушуючи мозок реципієнта миттєво синтезувати складну візуальну асоціацію, що надає поетичному образу ознак об'єктивної, хоча й парадоксальної, реальності.

7. Висновки і перспективи дослідження

У межах проведеного дослідження поетичний синтаксис розглянуто як когнітивно релевантну мовну структуру, здатну моделювати досвід, емоції й концепти завдяки граматичним фігурам. Застосування положень когнітивної граматики дало змогу виявити, що такі синтаксичні явища, як інверсія, еліпсис, анаколут і паралелізм, у поезії Михайла Каменюка функціонують як інструменти концептуального структурування смислу.

За результатами аналізу можемо стверджувати, що інверсія в поетичних текстах зміщує фокус уваги й акцентує ключові семантичні елементи, створюючи когнітивну напругу та багатозначність. Еліпсис, своєю чергою, активує уяву читача, провокуючи асоціативне й емоційне домислення. Анаколут як граматичне порушення є засобом реалізації багатопарової перспективи, що уможливорює передати складні ментальні й часові структури. Паралелізм формує емоційний ритм і підтримує концептуальну узгодженість між частинами висловлення.

Спостереження над синтаксисом поетичного мовлення підтверджують продуктивність когнітивного підходу до аналізу художнього мовлення. Поетична мова виявляється формою дії, у якій синтаксис не лише організує висловлювання, а й бере участь у побудові значення, залучаючи читача до спільного конструювання смислу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в глибшому порівняльному аналізі когнітивно-синтаксичних стратегій у творчості інших українських поетів, а також у розширенні методології за рахунок залучення корпусної лінгвістики, психолінгвістичних експериментів і міждисциплінарних підходів на перетині лінгвістики, літературознавства та когнітивних наук.

Література

1. Каменюк Михайло 2020. *...й камінь стара латинь, й лісів слов'янська в'язь...: Поезія*. Вінниця: ПРАТ «Вінницька обласна друкарня».
2. Корольова Вікторія – Шевченко Тетяна 2021. Експресивний потенціал синтаксичних конструкцій в українському художньому дискурсі. В: *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries: Collective monograph*. Riga: Baltija Publishing, с. 381–434. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-196-1-37>

3. Малуґа Наталія 2025. Синтаксичні фігури. В: *Сучасний художній дискурс: мовностилістичний вимір: колективна монографія* / за заг. ред. Ж. Колоїз. Кривий Ріг: Видавець Р. А. Козлов, с. 149–191.
4. Похилуєк Олена 2025. Когнітивна роль синтаксичної інверсії в поетичному дискурсі (на прикладі творчості Тетяни Яковенко). *Folia Philologica* 10: с. 67–76. <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2025/10/8>
5. Розгон Валентина – Шевченко Тетяна 2025. Експресивні варіації речення в новелах Олеся Гончара. *Ukrainian Sense* 1: с. 180–191. <https://doi.org/10.15421/462518>
6. Селіванова Олена 2006. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля-К.
7. Broccias, Cristiano 2024. *Cognitive Grammar: Symbolism and Conceptualization*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/obo/9780199772810-0321>
8. Evans, Vyvyan – Green, Melanie 2006. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh University Press.
9. Gavins, Joanna – Steen, Gerard eds. 2003. *Cognitive Poetics in Practice*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203417737>
10. Giovanelli, Marcello 2013. Cognitive linguistics in the English classroom: new possibilities for thinking about teaching grammar. *Teaching English* 3: pp. 61–65.
11. Langacker, Ronald 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
12. Langacker, Ronald 2019. *Ten Lectures on the Elaborated Theory of Cognitive Grammar*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004415447>

References

1. Kamenyuk, Mykhailo 2020. *...y kamin stara latyn, y lisiv slovianska viaz...: Poeziia* [...and Stone Is Old Latin, and the Slavic Ligature of Forests...: Poetry]. Vinnytsia: PRAT «Vinnytska oblasna drukarnia». (In Ukrainian)
2. Korolova, Viktoriia – Shevchenko, Tetiana 2021. Ekspresyynyi potentsial syntaksychnykh konstrukttsii v ukrainskomu khudozhnomu dyskursi [Expressive potential of syntactic constructions in Ukrainian literary discourse]. In: *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries: Collective monograph*. Riga: Baltija Publishing, s. 381–434. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-196-1-37> (In Ukrainian)
3. Maliuha, Nataliia 2025. Syntaksychni fihury [Syntactic figures]. In: *Suchasnyi khudozhnii dyskurs: movnostylistychnyi vymir: kolektyvna monohrafiia* / edited by Zh. Koloiz. Kryvyi Rih: Vydavets R. A. Kozlov, s. 149–191. (In Ukrainian)
4. Pokhyliuk, Olena 2025. Kohnityvna rol syntaksychnoi inversii v poetychnomu dyskursi (na prykladi tvorchosti Tetiany Yakovenko) [The cognitive role of syntactic inversion in poetic discourse: based on the works of Tetiana Yakovenko]. *Folia Philologica* 10: s. 67–76. <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2025/10/8> (In Ukrainian)
5. Rozghon, Valentyna – Shevchenko, Tetiana 2025. Ekspresyynyi variatsii rechennia v novelakh Olesia Honchara [Expressive variations of the sentence in the short stories

- of Oles Honchar]. *Ukrainian Sense* 1: s. 180–191. <https://doi.org/10.15421/462518> (In Ukrainian)
6. Selivanova, Olena 2006. *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Contemporary Linguistics: A Terminological Encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. (In Ukrainian)
 7. Broccias, Cristiano 2024. *Cognitive Grammar: Symbolism and Conceptualization*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/obo/9780199772810-0321>
 8. Evans, Vyvyan – Green, Melanie 2006. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh University Press.
 9. Gavins, Joanna – Steen, Gerard eds. 2003. *Cognitive Poetics in Practice*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203417737>
 10. Giovanelli, Marcello 2013. Cognitive linguistics in the English classroom: new possibilities for thinking about teaching grammar. *Teaching English* 3: pp. 61–65.
 11. Langacker, Ronald 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
 12. Langacker, Ronald 2019. *Ten Lectures on the Elaborated Theory of Cognitive Grammar*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004415447>

Ментальна архітектоніка поетичного синтаксису: когнітивна роль інверсії, еліпсису та анаколуту

Похилюк Олена, кандидат філологічних наук. Комунальний заклад вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж», кафедра української філології, старший викладач. olhovaolena@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2786-4055.

У статті представлено комплексне дослідження поетичного синтаксису в межах когнітивної парадигми сучасної лінгвістики, де граматичні структури розглядають як динамічний інструмент моделювання концептуального змісту та смислотворення. Робота базується на синтезі положень когнітивної граматики Р. Лангекера та К. Брокчіаса, а також когнітивної поезики Дж. Стіна, Дж. Гевінс та М. Джованеллі. Основну увагу зосереджено на переосмисленні традиційних синтаксичних фігур – інверсії, еліпсису, анаколуту та паралелізму – як специфічних «ментальних жестів», що здатні керувати увагою читача, зсувати перспективу сприйняття та активувати складні когнітивні механізми.

Теоретично обґрунтовано, що поетичний синтаксис у художньому дискурсі виконує смислотворчу функцію, виступаючи формою втіленої концептуалізації реальності. На матеріалі поетичного доробку Михайла Каменюка доведено, що синтаксичні деформації не є лише засобами стилістичного увиразнення, а постають когнітивно релевантними операціями, які формують «емоційний каркас» тексту. Зокрема, аналіз інверсії дав можливість виявити її роль у когнітивному профілюванні та реконфігурації просторово-часових координат, де зміщення логічного наголосу прорізає мовну поверхню новою сенсовою глибиною. Досліджено еліпсис як спосіб створення когнітивних лакун, що активують творчу яву читача та змушують його до інтенсивного емоційного й асоціативного

домислення, перетворюючи «мовчання» граматичної конструкції на потужний засіб профілювання значущих концептів.

Особливу увагу в статті приділено феномену анаколуту, який у контексті когнітивної поетики потрактовано як стратегічний ресурс реалізації багат шарової перспективи. Показано, що порушення лінійного синтаксичного зв'язку відкриває множинність варіантів бачення ситуації, де минуле й теперішнє, присутність і відсутність існують одночасно в єдиному концептуальному блендингу. Розкрито когнітивний потенціал синтаксичного паралелізму, який у поєднанні з паронімією забезпечує дискурсивне моделювання складних психоемоційних станів, таких як зневіра, втома чи крихкість буття. На основі аналізу образних схем простору, сили та напрямку продемонстровано тілесний базис поетичної мови М. Каменюка, що дає змогу читачеві раціонально розуміти та інтуїтивно «переживати» втілені в тексті концепти.

Отримані результати підтверджують продуктивність інтердисциплінарного підходу до аналізу художнього мовлення, де синтаксис постає як когнітивна дія, що залучає читача до спільного з автором конструювання смислів. Стаття відкриває нові перспективи для розвитку української когнітивної поетики, пропонує методологію дослідження індивідуально-авторських моделей світу через призму граматичної організації тексту.

Ключові слова: когнітивна грамати́ка, поетичний синтаксис, ментальні жести, багат шарова перспектива, інверсія, еліпсис, анаколут, Михайло Каменюк, концептуальний блендинг, образні схеми.

The mental architectonics of poetic syntax: the cognitive role of inversion, ellipsis, and anacoluthon

Olena Pokhyliuk, candidate of philological sciences. Municipal Institution of Higher Education “Vinnytsia Humanitarian and Pedagogical College”, Department of Ukrainian Philology, senior lecturer. olhovaolena@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2786-4055.

The article presents a comprehensive study of poetic syntax within the cognitive paradigm of modern linguistics, where grammatical structures are viewed as a dynamic tool for modelling conceptual content and generating meaning. The study is based on a synthesis of the principles of cognitive grammar developed by R. Langacker and C. Broccias, as well as the cognitive poetics of J. Steen, J. Gavins, and M. Giovanelli. The main focus is placed on rethinking traditional syntactic figures — inversion, ellipsis, anacoluthon, and parallelism — as specific “mental gestures” capable of directing the reader’s attention, shifting the perspective of perception, and activating complex cognitive mechanisms.

The article theoretically substantiates that poetic syntax in literary discourse performs a meaning-generating function, acting as a form of embodied conceptualization of reality. Based on the poetic works of Mykhailo Kamenyuk, it is demonstrated that syntactic deformations are not merely means of stylistic expressiveness, but cognitively relevant operations that shape the “emotional framework” of the text. In particular, the analysis of inversion makes it possible to reveal its role in cognitive profiling and in the

reconfiguration of spatial and temporal coordinates, where the shift of logical emphasis cuts through the linguistic surface with a new semantic depth. Ellipsis is examined as a means of creating cognitive gaps that activate the reader's creative imagination and prompt intensive emotional and associative completion, transforming the "silence" of a grammatical construction into a powerful means of profiling significant concepts.

Special attention is paid to the phenomenon of anacoluthon, which, in the context of cognitive poetics, is interpreted as a strategic resource for realizing a multilayered perspective. The article shows that the disruption of linear syntactic connection opens up multiple ways of seeing a situation, in which past and present, presence and absence coexist simultaneously within a single conceptual blending. The cognitive potential of syntactic parallelism is also revealed; in combination with paronymy, it ensures the discursive modelling of complex psycho-emotional states such as despair, fatigue, and the fragility of existence. Based on the analysis of image schemas of space, force, and direction, the bodily basis of M. Kamenyuk's poetic language is demonstrated, enabling the reader both to understand rationally and to intuitively "experience" the concepts embodied in the text.

The results obtained confirm the productivity of an interdisciplinary approach to the analysis of literary language, where syntax appears as a cognitive action that involves the reader in the joint construction of meanings together with the author. The article opens up new prospects for the development of Ukrainian cognitive poetics by proposing a methodology for studying individual authorial models of the world through the prism of the grammatical organization of the text.

Keywords: *cognitive grammar, poetic syntax, mental gestures, multilayered perspective, inversion, ellipsis, anacoluthon, Mykhailo Kamenyuk, conceptual blending, image schemas.*

A költői szintaxis mentális architektonikája: az inverzió, az ellipszis és az anakoluthon kognitív szerepe

Pohiljuk Olena, a filológiai tudományok kandidátusa. „Vinnyyci Humánpedagógiai Főiskola” önkormányzati felsőoktatási intézmény, Ukrán Filológia Tanszék, adjunktus. olhovaolena@ukr.net, ORCID: 0000-0003-2786-4055.

A tanulmány a költői szintaxis átfogó vizsgálatát nyújtja a modern nyelvészet kognitív paradigmájának keretében, amelyben a grammatikai struktúrák a konceptuális tartalom modellezésének és a jelentésképzésnek dinamikus eszközeiként értelmeződnek. A kutatás R. Langacker és C. Broccias kognitív grammatikájának alapelveire, valamint J. Steen, J. Gavins és M. Giovanelli kognitív poétikájára épül. A tanulmány középpontjában a hagyományos szintaktikai alakzatok – az inverzió, az ellipszis, az anakoluthon és a parallelizmus – újraértelmezése áll, olyan sajátos „mentális gesztusokként”, amelyek képesek irányítani az olvasó figyelmét, elmozdítani az érzékelés perspektíváját, valamint összetett kognitív mechanizmusokat aktiválni.

A tanulmány elméleti szinten igazolja, hogy az irodalmi diskurzusban a poétikai szintaxis jelentésképző funkciót tölt be, és a valóság megtestesült konceptualizációjának formájaként működik. Mihajlo Kamenyuk költői életművén keresztül bizonyítja, hogy a szintaktikai deformációk nem pusztán a stilisztikai kifejezőerő eszközei, hanem kognitív szempontból

releváns műveletek, amelyek a szöveg „érzelmi vázát” alakítják ki. Az inverzió elemzése különösen alkalmas annak bemutatására, hogy ez az alakzat miként vesz részt a jelentés kiemelésében, valamint a tér- és időviszonyok újrendezésében. A logikai hangsúly elmozdítása ugyanis új értelmezési lehetőségeket nyit meg, és mélyebb jelentésrétegeket hoz felszínre a szövegben. Az ellipszist a tanulmány olyan kognitív hiányhelyek létrehozásának eszközeként vizsgálja, amelyek aktiválják az olvasó alkotó képzetét, és érzelmi, illetve asszociatív kiegészítésre ösztönzik. Így a grammatikai szerkezet „csendje” a fontos fogalmak és jelentések kiemelésének hatékony eszközévé válik.

Külön figyelmet kap az anakoluthon jelensége, amelyet a tanulmány a kognitív poétika keretében a többretegű perspektíva megteremtésének eszközeként értelmez. Rámutat arra, hogy a lineáris szintaktikai kapcsolat megszakítása egy adott helyzet többféle értelmezését teszi lehetővé: a múlt és a jelen, a jelenlét és a hiány egyetlen összetett fogalmi szerkezetben jelenik meg. A tanulmány feltárja a szintaktikai parallelizmus kognitív lehetőségeit is, amely a paronímiával együtt olyan összetett lelki és érzelmi állapotok nyelvi megformálását segíti elő, mint a kétségbeesés, a fáradtság vagy a lét törékenysége. A tér, az erő és az irány képi sémáinak elemzése alapján a szerző bemutatja Mihajlo Kamenyuk költői nyelvének alapjait, amely lehetővé teszi az olvasó számára, hogy a szövegben megjelenő fogalmakat ne csak racionálisan megértse, hanem intuitív módon át is élje.

Az eredmények megerősítik, hogy az interdiszciplináris megközelítés eredményesen alkalmazható az irodalmi nyelv elemzésében. Ebben az értelmezésben a szintaxis nem pusztán nyelvtani szerkezet, hanem kognitív cselekvés, amely bevonja az olvasót a jelentések szerzővel közös létrehozásába. A tanulmány új lehetőségeket kínál az ukrán kognitív poétika fejlődéséhez, mivel módszertani alapot nyújt az egyéni szerzői világmodellek vizsgálatához a szöveg grammatikai szerveződésén keresztül.

Kulcsszavak: kognitív grammatika, poétikai szintaxis, mentális gesztusok, többretegű perspektíva, inverzió, ellipszis, anakoluthon, Mihajlo Kamenyuk, fogalmi integráció, képi sémák.

Yoseph F. Sahle, Abebe G. Woldearegawi

Beyond technical competence: the lived experience of professionalism among EFL teachers in Addis Ababa

1. Introduction

1.1. Background of the study

Teacher professional development has become increasingly prominent in recent years, as teaching has grown more complex and challenging. Educators now need, more than ever, to refresh and enhance their expertise through continuous professional growth (Craft, 2000). The literature consistently emphasises that teachers must regularly update their pedagogical repertoire in order to function as adaptive experts capable of differentiating instruction (Bransford et al., 2005). Teacher knowledge and practice are among the most significant factors affecting student performance in schools (Darling-Hammond-Sykes, 1999; Fullan et al., 2006).

The need for continuous professional development is especially pronounced among English language teachers. According to Celce-Murcia (2001), the field of second language teaching has undergone numerous changes and transformations over the years, and language teaching differs from other areas of education that experience less rapid change. Since English is the most widely used language in political, cultural, and economic activities worldwide, educational institutions must respond to new demands arising from curriculum change, language testing, and learners' needs.

1.2. The Ethiopian context

Ethiopia provides a particularly relevant context for studying EFL teacher professionalism. The country has achieved remarkable progress in expanding education at all levels, although concerns about quality remain (Ministry of

Education [MOE], 2007). English has a special role in Ethiopian education: it is used as a medium of instruction in secondary and post-secondary education (Federal Democratic Republic of Ethiopia [FDRE], 1994) and has been taught as a school subject from Grade 1 at the national level. Despite this policy, studies consistently show that many Ethiopian students experience moderate to high levels of foreign language anxiety (Firew, 2008; Gerencheal, 2016), while the English proficiency of some EFL teachers remains a serious concern.

Kahsay (2016) describes a persistent vicious cycle in which Ethiopian students are taught English by teachers who themselves learned the language as a foreign language. This cycle, dating back to the 1970s, stems from education expansion policies that prioritised access over quality, thereby contributing to low levels of English language proficiency among teachers.

The Ministry of Education has developed two strategies for teacher professional development, focusing on updating and upgrading teachers through pre-service and in-service training (MOE, 2009). In Ethiopia, Continuous Professional Development (CPD) refers to two main processes: updating, which is a continuous process focused on subject knowledge and pedagogy; and upgrading, which involves further study beyond regular working hours in order to improve qualifications. According to MOE (2009), CPD helps teachers improve their performance by continuously supporting their personal and professional development.

1.3. Statement of the problem

Despite policy interventions, a significant gap remains between intended and actual professional competence among Ethiopian teachers. The General Education Quality Improvement Program (GEQIP) document acknowledges that continuous teacher professional development schemes have been affected by long-standing structural problems, including a lack of needs assessment in teacher training programmes, poorly coordinated training initiatives, and fragmented CPD provision (MOE, 2008).

English language teaching in government schools has declined critically, particularly in its ability to meet the demands of higher education. According to Negash (2006), the problem of English as a medium of instruction becomes evident when students reach higher education unable to speak, write, listen to, or understand the language adequately. This issue is closely linked to the shortage of qualified teachers, which is largely the result of inadequate access to relevant CPD. As Mejena (2003) noted, English language teachers in Ethiopia teach on the basis of what they possess, what they understand, what they think, and what they believe. Teachers cannot offer more than they themselves possess, and the professional development they consider appropriate and viable often remains unavailable throughout their careers.

1.4. Research gap and objectives

Despite the large body of literature on professional development in general, there remains a lack of research on EFL teacher professionalism in Ethiopia. Much of the existing research has adopted quantitative designs, which may be viewed as a limitation (Hoş-Topal, 2013), as such approaches often fail to provide deeper insights into participants' views, beliefs, and attitudes (Johnson-Christensen, 2014). In addition, a considerable portion of the literature offers general and, in many cases, theoretical descriptions of professional teachers and professionalism (Tichenor-Tichenor, 2005). However, little empirical research has investigated these issues from the perspectives of teachers themselves.

This paper aims to fill this gap by conducting a phenomenological inquiry guided by the following research question: How do English language teachers in Ethiopian secondary schools describe and experience professionalism?

The specific objectives include:

1. to analyse teachers' perceptions of teaching as a profession or an occupation;
2. to identify the qualities and characteristics that teachers associate with professionalism;
3. to explore the role of lived experience in teachers' professional identity formation;
4. to investigate the relationship between teachers' perceptions and official representations of professionalism.

2. Literature review

2.1. The concept of professionalism in teaching

Every profession, in the course of its development, has sought to define what it means to be a professional and to demonstrate professionalism. Shulman (1986, as cited in Bransford et al., 2005) identified six common characteristics of professions: service to society with an ethical commitment to clients; a body of scholarly knowledge on which practice is based; engagement in practical action and the enactment of knowledge; uncertainty arising from the diversity of client needs and requiring professional judgment; the role of experience in shaping practice; and the establishment of professional communities in which knowledge is shared and standards are set.

When applied to teaching, Bransford et al. (2005) argue that teaching is not simply a calling, although it may have vocational dimensions. Teaching is a purposeful and irreplaceable instrument in the transformation of society, combining systematic and scientific aspects with tradition and practical experience. Cooperation among practitioners is crucial because teachers need to understand how to act as members of a professional community, with shared access to knowledge, standards, and commitments (Bransford et al., 2005).

2.2. *Sockett's framework of teacher professionalism*

Sockett (1993) developed a conceptual framework of teacher professionalism and identified five fundamental dimensions: personal traits and virtues, professional knowledge, professional practice, professional community, and professional status and standing. This model acknowledges that professionalism is not only about what teachers know and do, but also about who they are as individuals. Sockett (2008) notes that individual teachers may view themselves as professionals, scholars, change agents, nurturers, child advocates, or moral agents. These images of professional identity play a vital role in sustaining teachers' commitment to their work and their adherence to professional norms (Darling-Hammond-Bransford, 2005). Recent scholarship has further emphasized that teacher identity is not static but is continually shaped by personal, relational, and institutional factors (Day, 2021), and that teacher agency – the capacity to act purposefully within structural constraints – is central to sustaining professional commitment, particularly in neoliberal policy contexts (Buchanan, 2020).

2.3. *Language teacher professionalism*

Recent decades have witnessed significant changes in language teaching, as shifting educational paradigms have transformed understandings of how teachers learn their profession (Celce-Murcia, 2001; Richards-Farrell, 2005). Mann (2005) identified several key features of language teacher development: its bottom-up nature, in contrast to top-down staff development; its emphasis on insider rather than external perspectives; its partial independence from institutional structures, although it is often supported by institutions; its character as a continuous and unfinished process of becoming; its concern with teachers' inner worlds of conscious decision-making; and its engagement with personal, moral, and value-based dimensions.

2.4. *Personal traits and virtues in teaching*

The emphasis on personal qualities in teacher professionalism is echoed in Noddings' ethic of care (1984, 2003), which places caring at the centre of teaching. Noddings argues that caring is not merely an affective response but a primary ethical disposition that shapes pedagogical relationships. In a similar vein, Palmer (2007) asserts that identity and integrity are at the heart of teaching, and that genuine teaching flows from the teacher's authentic self. The focus on role modelling is also consistent with Bandura's social learning theory (1986), which suggests that learning occurs through observation and imitation. Teachers therefore understand that they are constantly engaged in modelling, which remains an integral part of professional practice.

2.5. Subject matter expertise and pedagogical knowledge

Shulman's work (1986, 1987) on teacher knowledge distinguishes between content knowledge, pedagogical content knowledge, and curricular knowledge. In the case of EFL teachers, language competence represents a particularly important issue. Richards (2017) highlights the importance of teachers' language proficiency for student performance, suggesting that language educators should serve as models of effective language use. Byram's (1997) model of intercultural communicative competence emphasizes that language and culture cannot be separated; therefore, successful EFL teachers also need to be culturally competent.

Extending this line of inquiry, Levrints (2022) examined how foreign language teachers' knowledge base is shaped by teaching experience. The study found that experienced teachers draw more extensively on pedagogical content knowledge, while novice teachers rely more heavily on subject matter knowledge, with important implications for differentiated professional development. Schön's (1983) concept of the reflective practitioner suggests that professional practice is characterised by knowing-in-action and reflection-in-action, that is, the real-time adjustments made in expert practice. This aligns with teachers' perceptions of teaching as requiring practical wisdom and the ability to make meaningful decisions in specific situations, rather than the mere technical application of prescribed methods.

2.6. Commitment to professional growth

Studies of teacher agency (Priestley et al., 2015) and the self-directed professional (Hargreaves, 2000) emphasize teachers' active contribution to their own professional growth. Collaborative professional development involving inquiry and the sharing of experiences offers meaningful opportunities for professional learning through professional learning communities (Stoll et al., 2006) and teacher networks (Lieberman-Mace, 2010). According to Darling-Hammond et al. (2017), effective professional development is characterised by several key features: a focus on content, the integration of active learning, support for collaboration, the use of models of effective practice, the provision of coaching and expert support, opportunities for feedback and reflection, and sustained duration.

2.7. Language teacher associations in Global South contexts

Teacher associations play an important role in enhancing professional development, cooperation, and innovation among teachers. Kuchah and Salama (2022) note that language teacher associations offer opportunities for long-term professional development, enabling teachers to learn from one another, share best practices, and participate in educational reform. Elsheikh et al. (2018) report that African teacher associations face a myriad of challenges but provide much-needed professional learning opportunities that are often unavailable within formal

systems. Milligan (2022) offers a broader theoretical analysis of teacher professionalism in the Global South, arguing that dominant Western frameworks often fail to capture the relational, context-specific, and value-driven dimensions of teachers' work in postcolonial settings.

Parallel tensions in teacher professionalism have also been examined in recent phenomenological studies from the Global South. Makhanya and Mkhize (2023) investigated the effects of post-apartheid education policy on the emergence of performative demands that stand in opposition to teachers' relational professional identities in South Africa. Oliveira and Santos (2024) reported that EFL teachers in Brazil experienced tensions between systems of obligatory documentation and actual classroom practice, revealing similar patterns of dual consciousness. Ahmed and Khan (2022) examined the role of professional identity in teachers' experiences of conflict between Western-based competency models and local cultural values of care and relationality. Taken together, these studies suggest that the performative-relational dichotomy documented in the Ethiopian context reflects broader trends within Global South education systems shaped by postcolonial legacies and centralised policy structures.

2.8. Theoretical framework: Heideggerian hermeneutic phenomenology

The present research is grounded in Heideggerian hermeneutic phenomenology, which centres on the concept of *Dasein*, understood as the mode of human being or as human existence situated in the world. According to Heidegger (1962), human beings cannot exist in isolation from the world in which they are already embedded. When phenomenology becomes interpretive, it moves into the domain of hermeneutics. Heidegger emphasized that all encounters are interpreted through the background of an individual's prior understanding. This interpretive process focuses on the meanings of experience, how these meanings develop, and their cumulative consequences at the individual and social levels (Polkinghorne, 1983). Hermeneutics aims to reveal phenomena through language (Annells, 1996) within a hermeneutic circle, where understanding emerges through an iterative movement between the parts and the whole. Sloan and Bowe (2021) provide a contemporary articulation of this approach in educational research, emphasizing how hermeneutic phenomenology enables researchers to explore the lived experience of teaching as a situated, interpretive, and relational phenomenon.

This framework is appropriate for exploring teachers' lived experiences of professionalism because it acknowledges that understanding is always situated within prior experience and that interpretation is central to meaning-making. Unlike Husserl's descriptive phenomenology, which seeks to bracket assumptions, Heideggerian hermeneutics recognizes that complete bracketing is impossible and that the researcher's pre-understandings serve as resources for interpretation.

3. Methodology

3.1. Research design

The research design used in this study is qualitative and phenomenological, following the principles of Heideggerian hermeneutic phenomenology. Phenomenological research is a systematic endeavour to capture and describe individuals' lived experiences in order to better understand the meaning, structure, and content of the phenomena under study (van Manen, 1990; Moustakas, 1994; Giorgi, 1997). As van Manen (1990) explains, "phenomenology demands to know the very nature of a phenomenon, that which renders a something what it is – and without which it would not be what it is."

3.2. Researcher positionality and reflexivity

The researcher's insider knowledge, based on 19 years of teaching experience in Ethiopian public and private schools, enriched the interpretation but also required strict reflexivity. A reflexive journal was maintained throughout the study to record assumptions, preconceptions, and evolving understandings. Interpretive biases were identified and examined through debriefing sessions with a second coder, an Assistant Professor of ELT at Dire Dawa University. Although Heideggerian hermeneutics acknowledges that bracketing cannot be fully achieved, the researcher adopted an attitude of openness and curiosity by consciously suspending judgment during the interviews (Gadamer, 1989).

3.2.1. Insider knowledge as interpretive resource

Teaching experience in Ethiopian state schools, including primary, secondary, and tertiary institutions, provided the researcher with interpretive breadth while also heightening the need for self-awareness and reflexivity. This prolonged engagement with the Ethiopian education system offered first-hand insight into the systemic opportunities and challenges faced by EFL teachers. It also facilitated access to participants and helped the researcher understand their narratives without reducing them to overly simplistic explanations. Nevertheless, the insider position also carried the risk of projecting the researcher's own experiences onto participants' accounts.

To address this tension, the researcher kept a reflexive journal throughout the study to record assumptions, preconceptions, and shifting understandings. One sample entry reads: "Today I interviewed T14, a veteran teacher who spoke passionately about his classroom as his only space for practising English. I felt strongly aligned with his experience, as I have often felt the same loneliness. I must be careful not to project my own emotions onto his story." Debriefing with a second coder, an Assistant Professor of ELT, provided an external audit of the interpretations, while member checks with five participants helped confirm that the

analysis resonated with their lived experiences. During the interviews, the researcher adopted an attitude of openness and curiosity, following Gadamer (1989), by consciously suspending judgment while recognizing that complete bracketing is impossible within a Heideggerian hermeneutic framework. The researcher's insider knowledge was therefore not treated as something to be ignored, but rather as a resource to be used reflexively throughout the interpretive process.

3.3. Participants and sampling

The study used purposive criterion sampling to identify participants who could provide rich and meaningful descriptions of their experiences (van Manen, 2014). In-depth individual interviews were conducted with sixteen English language teachers working in government secondary schools in Addis Ababa. The sample included 10 men and 6 women, with teaching experience ranging from 5 to 34 years: four early-career, six mid-career, and six late-career teachers. The participants held either bachelor's or master's degrees, accounting for 56.25% and 43.75% of the sample, respectively.

To capture the diversity of the educational landscape in Addis Ababa, participants were selected from four sub-cities representing different contexts: Yeka and Gulele, densely populated urban areas; Arada, the old city centre; and Akaki Kaliti, a peripheral and industrial mixed-growth area. Two schools were selected from each sub-city, resulting in a total of eight participating schools.

3.4. Data collection

Eight formal Continuous Professional Development (CPD) portfolios were reviewed, one from each participating school. These portfolios are mandatory institutional documents. They ranged from 4 to 17 pages in length, with an average of 10.9 pages per school. They typically included: (a) needs assessment forms, (b) priority-setting tables at school, department, and individual levels, (c) activity logs and allocated hours, (d) session plans with stated objectives and durations, (e) observation checklists, and (f) portfolio completion records. However, the availability and quality of these components varied considerably across schools.

School 1, whose portfolio consisted of 10 pages, presented a professionally structured three-level module at the school, department, and individual levels, with clear objectives and collaborative activities. By comparison, the portfolio from School 5, consisting of 13 pages, was characterized by repeated filler text – “Impair the long-term outcomes of the business” – inserted identically into several priority sections, alongside many blank areas. The portfolio from School 3, consisting of 12 pages, was largely incomplete and difficult to interpret; the only accessible page was page 8, which contained only a series of zeros and sequence numbers. The six-

page portfolio from School 2 was the only one that documented teamwork with a psychologist and included peer observation guidelines.

The decision to use portfolios was based on the fact that they are the main institutional artefacts formalising teacher professionalism in Ethiopian secondary schools and are used to assess teacher professionalism. The sampling rationale was representation at the school level. Each school (N=8) contributed one portfolio, allowing for maximum variation across the four sub-cities. This enabled comparison among schools with qualitatively different documented approaches to CPD implementation, ranging from relational documentation, as seen in Schools 2 and 4, to performative compliance, as seen in Schools 5, 3, and 7. The analysis of these portfolios is presented in Section 4.8 and is organized around the relational and performative models that emerged from the data.

3.5. Data analysis

Document analysis procedures. The document analysis followed Bowen's (2009) three-step approach: skimming, close reading, and interpretive analysis. This approach was operationalized through a hermeneutic document analysis protocol developed for the present study. The protocol combined Heideggerian concepts, including lived body, lived time, and lived relation, with Bronfenbrenner's (1979) ecological systems theory. This integration helped examine how teacher professional identity was constructed through CPD portfolios.

First stage: skimming. In each portfolio, physical characteristics were examined, including whether the document was organized or rushed, template-driven or personalized, handwritten or typed, and complete or fragmented. The overall tone was also noted, for example, whether it was bureaucratic, reflective, performative, or incoherent. For instance, the portfolio from School 1 was well written, with clear section titles and a logical three-module structure. By contrast, School 7's portfolio contained disjointed and incoherent text, suggesting rushed or superficial work. The School 3 portfolio included pages containing only zeros and number sequences, with no meaningful content, indicating a high level of performative compliance.

Second stage: close reading. This stage involved line-by-line coding according to four analytic dimensions derived from the objectives of the study:

Professional self and disclosure of views. The analysis examined the use of personal possessive language, such as *my skill* and *my speaking skill* in Schools 4 and 7, as well as institutional plural forms, such as *we* and *the teacher*.

Articulation of perceived needs. Genuine, context-related needs were distinguished from generic or copied priorities. For example, School 5 repeatedly used the same phrase, "Impair the long-term outcomes of the business," across three priority sections.

Evidence of practice and relationality. The analysis identified documentation related to collaboration with students, parents, psychologists, or peers. Examples included School 2's work with a psychologist and School 1's peer planning and co-teaching models.

Description of challenges and limitations. The presence or absence of reflection sections, blank fields, and descriptions of problems encountered was recorded. For instance, the School 6 portfolio contained an English language test intended for students, which represented questionable evidence of CPD.

The dimensions were rated on a scale from 1 to 5, ranging from *Poor/Performative* to *Excellent/Hermeneutic*. Each rating was supported with quotations and interpretive analysis through existential and systemic lenses.

Third stage: interpretive analysis. This stage examined three aspects of the experience reported by teachers: (a) personal voice and agency, such as the use of *I* or *my* instead of institutional language; (b) time orientation, namely whether professional development was presented as a continuous process or as a series of disconnected episodes; and (c) collaboration, including work with students, parents, colleagues, or specialists.

Lived body referred to the presence or absence of personal voice and agency-related terms. For example, School 1 made frequent use of *I*, *me*, and *my*, whereas School 5 largely erased personal voice.

Lived time referred to the temporal orientation of professional development, namely whether it was presented as continuous, with clear start and end dates, or as segmented and lacking coherent timelines. For example, School 7's entries lacked coherent dates, whereas School 4 provided clear semester-based schedules.

Lived relation referred to evidence of collaboration. For example, School 2 clearly documented activities such as "discussing with students," "discussing with parents," "working with a psychologist," and "peer observation and feedback." By contrast, School 7's entries were largely solitary and self-centred.

The analysis generated the following codes: **relational documentation** in Schools 2, 4, and 1; **performative compliance** in Schools 5, 3, and 7; and **teacher voice present/absent**. Schools 1 and 4 showed evidence of teacher voice through the use of personal possessive pronouns, as in *developing my skill*, whereas Schools 3 and 7 showed limited or absent teacher voice.

Triangulation and synthesis. The document findings were triangulated with interview and focus group data. Themes from the interviews, such as teachers' criticism of CPD as mere paperwork, were compared with document features, including repeated placeholder text in School 5, blank pages in School 3, and nonsensical entries in School 7. Disconfirming cases were also identified, particularly Schools 2 and 4, which represented exceptions to the performative

pattern. These examples indicate that relational documentation is possible within the current CPD framework.

A cross-case synthesis was then conducted to identify patterns across the eight portfolios in relation to professional self-concepts, categories of perceived needs, forms of practice, and narratives of challenges. This synthesis revealed a performative-relational split: six portfolios displayed predominantly performative qualities, while two portfolios, Schools 2 and 4, showed evidence of relational documentation.

The full hermeneutic document analysis protocol, including rating anchors ranging from 1 = *Poor/Performative* to 5 = *Excellent/Hermeneutic*, ecological systems mapping at the micro, meso, exo, macro, and chrono levels, and cross-case synthesis templates, is available via Google Drive¹.

3.6. Trustworthiness

Trustworthiness was established according to the criteria proposed by Lincoln and Guba (1985). Credibility was ensured through the triangulation of data sources, including interviews, focus group discussions, and documents; member checks with five participants; peer examination through an interpretive team approach; debriefing sessions with the supervisor and committee members; prolonged engagement, supported by the researcher's 19 years of experience in the context; and negative case analysis.

Transferability was supported through thick description of the setting, participants, and research methods, enabling readers to judge the applicability of the findings to other contexts. Dependability was strengthened through detailed documentation of the research design and procedures, inter-coder discussion, supervisor consultation, stepwise replication, and reflexive journaling. Confirmability was supported through triangulation, methodological transparency, engagement with relevant literature, reflexive practices, and collaborative analysis, which helped surface and critically examine the researcher's pre-understandings.

3.7. Ethical considerations

Ethical approval was obtained at multiple levels, including the Addis Ababa University Departmental Research Committee, the Addis Ababa City Education Bureau, sub-city education offices, and school principals. All participants provided informed consent and were assured of voluntary participation, the right to withdraw, and confidentiality through the use of pseudonyms: T1-T16 for individual interview participants and FGD1_T1-FGD2_T4 for focus group participants. The data were stored on password-protected computers and were accessible only to the research team.

¹ <https://drive.google.com/file/d/1s-BdMeeo8bf3DonvXRVC2V9A1CFeDPZZ/view?usp=sharing>

4. Findings

4.1. *Introduction to findings*

To understand the expectations and intentions that drive and guide teachers' professional practice, teachers' perceptions of their occupation were explored through in-depth phenomenological interviews and focus group discussions. The analysis is based on the accounts of 16 EFL teachers and two focus groups, and it shows that the image of the professional teacher in the Ethiopian context is shaped by a rich range of beliefs.

All 16 teachers in this study affirmed that teaching is a profession and not merely an occupation for earning a living. Nevertheless, there was considerable variation in how teachers understood and described the nature of their professionalism, reflecting nuanced interpretations shaped by experience, personal philosophy, and contextual circumstances. All respondents identified certain traits as defining their practice and making their profession special, and in some cases even sacred.

T14 captured a sentiment echoed by many: "Teaching is a big profession, a noble profession. We say teaching is a mother of all professions. Yeah, because all other professions are derived from this teaching profession. That's why we call it the mother of other professions. If no teaching, you can't get other professions." This figurative language positions teaching as the cornerstone of society itself – not merely as one profession among others, but as the profession from which other professions emerge.

T8 added a spiritual dimension, stating, "I think teaching is a gift of God. As I think." This perception elevates teaching beyond technical competence to something approaching a vocation or calling, suggesting that professionalism in teaching involves a form of vocational commitment that transcends economic calculation.

The distinction between profession and occupation was consistently articulated across all interviews and focus groups. T5 explained: "When we say occupation, we work this job for the sake of maybe money or for something else. Okay, when I get some another opportunities, I move there. So profession, it's a profession it's not an occupation." T10 reinforced this view: "When we say occupation, you may occupy something by two or three days or weeks of training, but teaching is not like that. For that matter, teaching is not occupation, it's a profession."

FGD1 participants collectively affirmed this view. FGD1_T2 stated, "I think teaching is not an occupation. It is a profession because the teacher must love their profession." FGD1_T3 added a structural argument: "It's a profession because it has got assigned trainings, assigned courses and assigned learning duration so that it could be a teacher. So it's not just an occupation."

Participants indicated that professionalism may be manifested in different ways and that it encompasses both attitudes and behaviours. Their responses were

analysed using Sockett's (1993) categorisation of teacher professionalism. Although Sockett identifies five key dimensions, the analysis showed that teachers' comments clustered around four broad categories of teacher professionalism: (i) personal traits and virtues, (ii) subject matter expertise, (iii) pedagogical knowledge and skills, and (iv) commitment to professional growth.

Table 1. Teacher professionalism based on the full dataset of 16 teachers and two FGDs

Category	Elements or traits	Frequency
I. Personal traits and virtues	Love and passion for teaching	15
	Intrinsic motivation / volunteer spirit	8
	Caring disposition / "good heart"	5
	Patience	2
	Being a role model / moral example	5
	Punctuality and discipline	4
	Confidence	3
	Being energetic and active	3
	Friendliness / approachability	1
	Moral integrity / strong moral character	1
	Being well-organized	2
	Creativity and initiative	2
	Being inspirational	1
	Being conscientious	1
	Having well-developed social skills	1
	Being flexible	2
	Being empathetic and sensitive	1
II. Subject matter expertise	In-depth content knowledge / mastery of the subject	14
	English language proficiency	5
	Knowledge of the target culture	1
	Knowledge of learners' generational context and textbooks	2
	Up-to-date knowledge	2

Category	Elements or traits	Frequency
III. Pedagogical knowledge and skills	Knowledge of methodology / how to teach effectively	9
	Knowing students' needs, backgrounds, and learning styles	4
	Planning and preparation, including lesson plans	7
	Using appropriate methods in different situations	3
	Engaging all students in the class	1
	Classroom management	2
	Being adaptive and flexible	3
	Preparing varied instructional materials	2
	Thinking outside the box	2
	Designing lessons to meet diverse needs	2
	Making expert use of various instructional methods	1
	Integrating instructional media and technology	1
	Capturing students' attention through engaging lessons	3
IV. Commitment to professional growth	Need for continuous improvement / updating	13
	Engaging in CPD activities / formal programmes	8
	Reading and self-study	5
	Learning from experienced colleagues	4
	Conducting action research	2
	Attending webinars and workshops	3
	Learning through professional communication	3
	Critical perspective on CPD implementation	3
	Participation in professional associations, including EELPA	4

4.2. *Personal traits and virtues*

This theme refers to the individual traits, dispositions, and character features that teachers consider essential for becoming a professional educator. These traits are described as inherent personal qualities. Unlike skills that can be learned, they are understood as qualities that individuals possess and that characterise who they are, rather than what they have been taught. Teachers consistently framed these

personal values as professional requirements, implying that professionalism in teaching cannot exist apart from the teacher's personality.

4.2.1. Love and passion for teaching

A genuine love for the profession emerged as a central characteristic of teachers, without which other qualities would lose their meaning. Love or passion was mentioned as necessary by fifteen out of sixteen teachers, as well as by several focus group participants. T6 described a developmental view of professional love: "Teaching for me especially is a profession for me. It's not an occupation. But when I started teaching it was an occupation for me. But gradually teaching becomes a profession for me." This account shows that professional identity does not simply follow certification but is gradually formed through experience and commitment.

T11 emphasized the role of internal motivation: "The first thing is just I have to focus on the appetites of the teachers. Are they doing the profession or are they living in this profession with their interest, internal interest? If there is the attitude that I have towards teaching, if it is a positive, and if I am interested when I am the part of this profession, just the rest becomes very simple. So, the big problem is, I think, on this." The phrase "appetites of the teachers" captures the embodied and affective nature of professional motivation. Five other teachers in the individual interviews and focus groups also identified love and passion as the professional qualities on which their professionalism is based, while FGD1 respondents generally agreed that it is essential for teachers to love their profession.

4.2.2. Intrinsic motivation and volunteer spirit

In addition to a general affection for teaching, teachers stressed the importance of being personally rather than externally motivated. Intrinsic motivation was presented as what distinguishes the professional from the mere job-holder. T2 articulated this distinction clearly: "You have to have intrinsic motivation, right? If you expect extrinsic motivation or external motivation in salary, your living status, it's very hard to work properly." This statement does not dismiss the importance of remuneration; rather, it suggests that professionalism becomes difficult to sustain when it is based primarily on external rewards.

T1's phrase "lovely sacrifice" captures a profound paradox that emerged repeatedly: "Teaching for me, it is a lovely sacrifice. It needs sacrifice. You know? It's we have to exert our time, energy and it needs more effort. But it has not what? Gain as the effort. So it is a lovely sacrifice." Teachers willingly give more than they receive, and this sacrifice itself is described as "lovely," suggesting a vocational calling that transcends economic calculation.

4.2.3. Having a “good heart” and a caring disposition

Teachers also spoke about professional qualities that involve genuine concern for students. This caring orientation takes the form of patience, empathy, and sensitivity to students' needs. T2 directly connected personal attributes with professional performance: “When you're a teacher, you have to have a good heart. You have to be passionate. You have to be... You have to have intrinsic motivation... Even being a mother helped me a lot to be a good teacher.” The phenomenological meaning of this statement is not that only mothers can be good teachers, but that caring capacities developed through parenting — such as patience, attentiveness, and unconditional positive regard — can be transferred directly into teaching. This challenges views of teaching as a purely technical activity.

Two other teachers identified care as central to professionalism: one described it as the most important quality, while the other referred to family-like relationships with students.

4.2.4. Being a role model and moral example

Teachers expressed a strong awareness that they constantly model behaviour, attitudes, and values for students, whether intentionally or not. Professionalism therefore requires careful attention to one's behaviour both inside and outside the classroom.

T9 developed this idea further: “A professional teacher must behave properly. For me, this is one item, this is one criterion. Another, a teacher must be a good example, a good example for the society, for the students, for every individual. A teacher must be a good example.” The progression from “students” to “society” and then to “every individual” indicates that teachers understand their modelling role as extending far beyond the classroom.

T14 added: “A teacher has to be role model, alright? Role model. A teacher has to be role model, a teacher has to be facilitator, monitor, leader and so on to teach students.” The phrase “morally built” suggests that morality is not merely a matter of doing what is right, but of possessing a well-formed moral character.

T3 connected role modelling to student success: “To encourage success among the students... you need to be a good model to them.” This places modelling within the context of student achievement and presents it as a pedagogical resource.

4.2.5. Additional virtues

A number of teachers mentioned punctuality and personal discipline as indicators of professionalism. T16 specifically linked teacher discipline to student achievement: “The professional teachers are disciplined. If it's not disciplined, they didn't show about the direction for the students.” This frames punctuality not merely as a matter of bureaucratic compliance, but as a pedagogical requirement.

Confidence was also identified as a crucial component of teaching. FGD2_T5 elaborated: "I think as English teachers, it should have confidence, and a positive thinker we have to be. And also, we have to be supportive. We have to... So, we have to have... We have to be energetic, confident, and positive."

Teachers explained that it is necessary to bring energy and enthusiasm into the classroom. T6, referring to her model teacher, stated: "He was very energetic." Creativity and initiative were also valued, particularly when standard methods proved insufficient. T1 linked creativity directly to methodology: "We have to have what? Creativity and then the methodology."

Organization and preparation were identified as professional qualities that enable effective teaching. T10 offered a sophisticated framing: "If you are well organized in different situations, you are a professional." Here, organization does not mean rigidity, but rather the ability to maintain structure while remaining flexible in response to changing conditions.

Taken together, these personal attributes portray the professional teacher as a person of character: someone who enjoys the work, cares deeply about students, sets a moral example, and brings energy, confidence, and imagination into the classroom. These qualities are not presented merely as desirable additions to technical competence, but as professional necessities.

4.3. Subject matter expertise

This theme concerns the breadth and depth of content knowledge that teachers need in order to be regarded as professionals. Unlike personal traits, subject matter expertise can be formally certified and systematically developed, although teachers emphasized that initial certification is insufficient without ongoing learning.

4.3.1. In- depth content knowledge

A common element in teachers' perceptions was the view that deep subject knowledge forms the basis of professionalism. Fourteen of the sixteen teachers clearly stated that subject knowledge was important.

T1 praised her primary school English teacher: "She has the subject matter knowledge. She masters all the contents, all the topics." The term "masters" implies not merely sufficient knowledge, but a high level of authority over the subject.

T9 expressed a broader perspective: "A teacher must be knowledgeable in every aspect, in every aspect, not only his or her subject area. Okay, in every dimension, in every aspect, a teacher must be knowledgeable." This suggests that teachers understand professional knowledge as extending beyond narrow subject specialisation to include cultural knowledge, current events, and student development.

The remaining twelve respondents also repeatedly cited subject matter knowledge as a non-negotiable foundation of professionalism. Many specified that

such knowledge must go well beyond the immediate curriculum and encompass cultural, pedagogical, and developmental dimensions.

4.3.2. English language proficiency

In the case of EFL teachers in particular, language proficiency emerged as a clear and important element of subject knowledge. Teachers recognized that they should not only know about English but also be able to use it at an acceptable level.

T3 linked language development to professional practice: “I always update myself through doing action research on professional development, also searching from online to reading vocabulary.”

T12 described the relationship between professional growth and language development: “When you become professional English, your language skills, that means speaking skills, writing skills, listening skills, and even vocabulary and grammar skills, upgrade with your profession.”

T13 identified language skills as minimum requirements: “The minimum required must be a student or someone gets the skills. For example, writing skills, listening.”

T16 made an important connection between teachers’ speaking proficiency and student learning: “If the instructor or if the teacher doesn’t speak about well, it’s not sure about the direction or they’re not sure about what the students get from him.” Language proficiency is therefore not only related to teachers’ confidence; it is also central to instructional effectiveness. Students cannot receive proper guidance when teachers are unable to communicate information clearly.

FGD2_T6 emphasized the use of “modern English” as a quality of good teaching.

Interestingly, teachers also identified language proficiency as one of the areas in need of improvement. T2 admitted, “Most teachers, we have a lack of ability to speaking and also in writing skill.” T5 stated, “I want to improve my speaking and writing skills. If I get an opportunity, this is my prior to develop.”

4.3.3. Knowledge of target culture

The significance of cultural knowledge as part of subject knowledge was mentioned by one teacher, who recognized that language cannot be separated from culture.

T2 stated: “They must possess not only knowledge of English but also an understanding of the culture associated with it.” This reflects an advanced understanding of language teaching, namely that language is embedded in culture, although only one teacher explicitly mentioned this point.

4.3.4. Knowledge of young generations and textbooks

Teachers also emphasized the importance of knowing not only what they teach, but also whom they teach. This involves knowledge of textbooks as well as knowledge of contemporary young people.

T2 emphasized “knowledge relevant to young generations in textbooks.” This linking of “young generations” and “textbooks” suggests an understanding that curriculum must be mediated through knowledge of who students are.

T4 mentioned the need to “dig different kinds of internet and so on,” suggesting that knowledge of student-relevant materials requires ongoing research and engagement with online resources.

4.3.5. Up-to-date knowledge

Teachers emphasized that subject matter knowledge is not static but must be continuously updated in order to remain relevant. T3 stated: “Update myself day to day through reading also.” T7 offered an important rationale: “The subject matter by itself, it changes the situation accordingly.”

Subject matter knowledge emerged as one of the most frequently mentioned requirements across all interviews and focus groups. This strong emphasis suggests that, in the eyes of these teachers, subject knowledge is a non-negotiable requirement: personal friendliness or general teaching ability cannot compensate for weak subject expertise. The teachers demonstrated a sophisticated understanding that subject knowledge cannot remain static but must be continuously updated. In the case of language teachers in particular, practical language proficiency is just as important as knowledge about the language.

4.4. Pedagogical knowledge and skills

This theme represents professional expertise related to teaching methodology, lesson planning, classroom management, and instructional adaptation. If subject knowledge refers to what teachers know, pedagogical knowledge refers to how teachers translate that knowledge into student learning.

4.4.1. Knowledge of methodology and how to transmit knowledge

Teachers stressed that content knowledge alone is insufficient without an understanding of how to teach it. Methodology transforms subject knowledge into accessible instruction.

T1 stated: “The methodology also. But it is, I think it should be improved from time to time.” T2 emphasized: “They know how to transmit the skill or knowledge.”

T10 presented a particularly insightful argument: “You must know the methodology of teaching. Unless otherwise, it’s difficult to teach a human being.” This is a profound statement: transmitting information to human beings is very different from transmitting information to machines, because teaching requires knowledge of psychology, motivation, and relationships.

T15 emphasized pedagogy as a foundation: “If you don’t know the methodology, the students... if you don’t change the methodology, okay? everyone cannot understand what you say... The most important one, that’s pedagogy.”

This view was also affirmed by FGD participants. FGD1_T2 included “knowing about methodology and techniques” in her definition of a professional English teacher. FGD1_T3 emphasized “approaching students with different methodologies and way of teaching.” FGD1_T4 stated that a professional teacher “uses different kinds of methodologies.”

4.4.2. Knowing students’ needs, backgrounds, and learning styles

Professional teachers recognize that students are not homogeneous and therefore need to be addressed differently according to their needs and circumstances.

T2 emphasized: “They know how to treat different students in their needs. Try to understand what their student background.” The emphasis on students’ backgrounds indicates an awareness that classroom learning is shaped by factors beyond the classroom itself.

T5 added: “They understand their students. They know the different kinds of teaching method and techniques.” T16 linked teacher interest to student engagement: “The first one is based on the interest. If there are those teachers, they don’t have interest, they don’t teach about the students.”

4.4.3. Planning and preparation, including lesson plans

Planning was consistently identified by teachers as a characteristic of professionalism. Teaching and learning begin before the teacher enters the classroom.

T3 stated: “Starting from planning, that means having a lesson plan.” T5 emphasized “well-prepared, well-organized lessons.” T7 elaborated: “Preparing a plan. He has a subject, a timetable for his subjects, when and how he implements. So, this is the quality.” T8 added: “You have to prepare your lesson plan properly.” T10 noted the value of learning from colleagues: “For instance, how to prepare lesson plans... in addition to my experience, I got another experience from my colleagues.”

FGD2_T6 included being “well-prepared” among the qualities of a teacher. FGD2_T8 emphasized being “knowledgeable, and use different systems to manage the classroom.” The frequent references to planning suggest that teachers view professionalism as deliberate and intentional practice.

4.4.4. Using appropriate methods for different situations

Teachers stressed that professional teaching requires situational awareness and the ability to select methods appropriate to the situation, content, and students.

T5 stated: “They know the different kinds of teaching method and techniques if they have such kinds of things, qualities this is very important for teaching.”

T10 provided a highly articulate explanation: “Teaching may change in situations; it may be situational. According to your classroom situation, you may use different methods to teach the students. So, it’s difficult to list this, this, this, this, but there are different. So, if you are well organized in different situations,

you are a professional.” Professionalism, therefore, does not consist in having one correct method, but in possessing a repertoire of methods and knowing how to choose appropriately.

T15 offered a realistic illustration: “If you don’t change the methodology, okay? everyone cannot understand what you say... It depends on the feeling of the student. If the students are boring, okay, why don’t you change the method? When you change the method, okay, they might be aware or they might be active.” This statement suggests that teachers understand methodology as responsive to students’ engagement and classroom mood.

4.4.5. Classroom management

Although classroom management was explicitly named as a key professional quality by only two teachers, it was often implied in descriptions of teacher–student interaction. T12 stated: “The first and the basic qualities is classroom management, manage students, control students, then deliver quality lessons for the learners. I think this is the basic quality of teaching.” His formulation is significant: classroom management is presented as a prerequisite for quality instruction. FGD2_T8 emphasized the use of “different systems to manage the classroom.”

4.4.6. Being adaptive and flexible

Teachers valued the ability to modify plans and strategies according to classroom realities. T1 associated methodology with creativity, which presupposes adaptation: “You have to adjust and prepare yourself for delivering the education or what you have taught.” The phrase “adjust and prepare yourself” implies self-regulation in the process of adaptation. Similarly, T10 emphasized the importance of situational adaptation.

4.4.7. Additional pedagogical elements

Other pedagogical attributes were also cited by teachers. T1 emphasized engaging all students: “In my opinion, we have to engage all the students in the class.” Thinking outside the box was mentioned by T2 and T3 in connection with creativity. Designing lessons to accommodate the needs of diverse learners was mentioned by T2 and T4 and was closely related to knowledge of students. Capturing students’ attention, mentioned by T1, T2, and T3, was also regarded as essential for student engagement.

Pedagogical knowledge represents the practical dimension of professionalism: it concerns how teachers apply what they know to support student learning. The teachers demonstrated a complex understanding that teaching requires methodological competence, situational awareness, careful planning, and adaptation. They recognized that effective pedagogy begins before the teacher enters the classroom and continues through moment-by-moment instructional decisions.

4.5. Commitment to professional growth

This theme describes teachers' orientation towards lifelong learning and development – their willingness to grow, improve, and change in response to the evolving demands of their careers. It involves not only the recognition that learning must be a continuous process, but also the practices teachers undertake in order to become and remain professionals. This theme highlights the dynamic nature of professionalism as an emergent process.

4.5.1. Need for continuous improvement and updating

A common view among teachers was that professional knowledge and skills are not static but require continuous development. Thirteen out of the sixteen teachers clearly stated that they needed to grow continuously.

T1 expressed this clearly: “We have to improve our skills and knowledge. It is not stagnant knowledge or it is not fixed. So, it’s not routine activity.” The idea of “not stagnant knowledge” captures a central aspect of teachers' understanding of professionalism: professional knowledge in teaching is dynamic because the teaching context – including students, society, technology, and language itself – is never static.

T15 provided one of the strongest justifications for continuous development: “So it’s very mandatory for this one to be updated, to be what’s civilized. We have to we have to what? profession professional development. So, each day, each year, every teacher must take what? The course to be to be to be civilized, to be competent with what? The new generation.” The motivation for updating is not merely abstract professional standards, but the ability to connect with and teach current students – “the new generation.”

Other teachers also expressed the need to keep updating their knowledge and skills. They used expressions such as “day to day,” “every now and then,” and “continuously progressive” to describe their orientation towards professional development.

4.5.2. Engaging in CPD activities

Teachers described their participation in various formal and informal professional development activities, while also expressing significant criticism of current programmes. T6 demonstrated active engagement through professional associations: “I am the executive committee member of English language professional association, and I participated in different seminars, in different workshops, in different training sessions and different sessions of English language professional association.”

FGD1_T2 added: “When I participated in ELPA, I got a lot of experience from that association. So that helps me to enhance my teaching techniques.” Three other participants mentioned formal CPD activities but expressed significant reservations about their usefulness, a theme discussed further in Section 4.5.5. Notably, the Ethiopian English Language Professionals Association (EELPA) was mentioned

positively by several participants. This voluntary professional association appeared to be more valuable to teachers than government-mandated INSET programmes.

4.5.3. Reading habits and self-study

Teachers identified independent reading as one of the main sources of professional development, undertaken independently and in their own time.

T3 stated: "Update myself day to day through reading also." T4 emphasized: "You have to read different kinds of sources of materials. So, you have to dig different kinds of internet and so on."

T7 warned: "If the teacher can't update this one or develop his professions day to day or read anything, they can't compute with the students." The word "compute" is notable here. Whether intended as *compete* or *cope*, it suggests a perceived gap between teachers and students when teachers fail to read, update themselves, and remain intellectually current.

T8 included "the habit of reading" among the minimum requirements of professionalism. T2 noted: "I read some books when I have a time." The phrase "when I have a time" suggests that reading is often fitted into personal time, reflecting the individual sacrifices teachers make in pursuit of professional growth.

4.5.4. Learning from experienced colleagues

Teachers valued opportunities to learn from more experienced colleagues, usually through informal mentoring relationships.

T3 mentioned "getting some experience from experienced persons." T8 expressed a desire to "communicate with experienced persons. I want to develop my skills." T10 described actual practice: "I got some experience from my colleagues in English department teachers. For instance, how to prepare lesson plan... in addition to my experience, I got another experience from my colleagues, especially who serve more than me."

T16 elaborated: "I do have the well-experienced instructor in our departments, well-matured person, the one who taught about more than 35 years also. Then from them, if I got about some professional training experience, the way how to develop our professionals." This represents a resource that has not been fully utilised within the system: experienced teachers who have both the willingness and the capacity to mentor younger teachers.

4.5.5. Critical perspective on CPD implementation

One major finding was teachers' critical awareness of the discrepancy between the promise and the reality of formal CPD programmes. This critical perspective itself can be understood as a sign of professionalism, since teachers do not passively accept poor provision but actively evaluate its relevance and usefulness.

T2 offered the most detailed criticism: “When we see this in our school, it seems like a CPD. It doesn’t work. I don’t like that. But when you say some training that just contributes for proficiency, that that works. But some training that doesn’t give me such a good thing or anything add for me, it works.”

T2 further explained the implementation problem: “The concept is really nice because when you have something bad, that will not make you work properly. But when you say the work, it’s just the paperwork. Nobody checks what we are doing, nobody checks what we are working on. We have to write something, we have to do something. That’s just the paperwork for me.”

T5 added: “To tell you frankly, I didn’t get anything from that in-service program because the program itself was not attractive. So, I didn’t get anything to apply in my class.” T6 criticized the structure of government-provided in-service training: “But the in-service training that is given by the government, honestly speaking, that is not something which is related to my work... There is nothing that I have to apply to in my classroom.” She continued: “It has to be very practical. I have already taken theoretical aspect of the things, so there is nothing that I should bring it to my classroom and to my professional development.”

The similarity among teachers’ critiques is striking. They distinguish between the concept of CPD, which they often regard as “really nice,” and its implementation, which they frequently experience as “just paperwork.”

Overall, teachers showed a strong orientation towards continuous professional growth. They recognized that initial certification is not sufficient for a successful teaching career. They also engaged in various professional development activities, including reading, learning from colleagues, conducting action research, attending webinars, and participating in professional associations, mostly on their own initiative and in their own time. At the same time, they expressed sharp criticism of formal CPD programmes, describing them as insufficiently connected to their needs, overly theoretical, and often reduced to meaningless paperwork.

4.6. Integration of focus group discussion findings

The focus group discussions provided useful triangulation and enriched the themes identified in the individual interviews. The FGDs not only confirmed the recurrence of several perceptions but also added nuance through group interaction.

4.6.1. FGD1 contributions

On teaching as a profession. All four participants in FGD1 affirmed that teaching is a profession. FGD1_T2 explicitly stated: “I think teaching is not an occupation. It is a profession because the teacher must love their profession.”

On the definition of a professional English teacher. Participants identified the most significant aspects of professional identity:

FGD1_T1: “For me, a professional English teacher means a teacher who has a quality of teachers. Like for example, a teacher should love his profession. He or she should consider teaching as a profession rather than an occupation. At the same time, he or she or the teacher, an English teacher, needs to have a subject matter knowledge and other qualities of teachers.”

FGD1_T2: “A professional English teacher for me means the person who has skill, knowledge and certified about the language, maybe the profession. So, the person has subject matter knowledge and the way that the person knows about how he or she teaches that profession and it has also knowledge about methodology and techniques.”

The FGD1 responses show considerable overlap with the core characteristics identified in the individual interviews: personal qualities, especially love for the profession; subject matter knowledge; pedagogical knowledge; and an orientation towards professional growth.

4.6.2. FGD2 contributions

On teacher qualities. The FGD2 responses added further detail:

FGD2_T5: “I think as English teachers, it should have confidence, and a positive thinker we have to be. And also, we have to be supportive. We have to... So, we have to have... We have to be energetic, confident, and positive.”

FGD2_T6: “Qualities of teaching, the best quality, I think, is handling students, and well-prepared. Well-prepared, and get students, and say appropriate appropriately, transfer information, attitudes, and modern English.”

FGD2_T8: “Teachers should be knowledgeable, and use different systems to manage the classroom. And always should be learner.” FGD2_T8’s phrase “always should be learner” captures Theme 4’s emphasis on continuous professional growth.

Overall, the FGD1 definitions converged around three core elements: love for teaching, subject knowledge, and methodology. The FGD2 participants, meanwhile, emphasized confidence, energy, positive attitude, classroom management, and lifelong learning.

4.7. The phenomenological essence: teaching as a holistic vocation

Synthesizing the findings from the four themes, individual interviews, and focus group discussions, the phenomenological essence of teacher professionalism, as perceived by these Ethiopian EFL teachers, can be described as a holistic vocation. It brings together who teachers are, in terms of personal virtues; what they know, in terms of subject knowledge; what they are able to do, in terms of pedagogical competence; and how they continue to develop, in terms of commitment to professional growth.

This holistic understanding is evident in the way teachers resist reducing professionalism to a single dimension. A professional teacher cannot be defined by

content knowledge alone, by a caring heart alone, or by methodology alone. Rather, professionalism emerges at the intersection of these dimensions and is embodied in the person of the teacher.

Several important insights emerge from this phenomenological analysis.

First, professionalism is not merely an activity but an identity. Teachers do not simply say that they practise professionalism; rather, they describe themselves as professionals. This identity orientation is expressed through the language of love, passion, and intrinsic motivation. T11's distinction between "doing the profession" and being "in this profession with their interest" captures this difference.

Second, professional practice is centred on care. The repeated references to a "good heart," patience, understanding students, and being a role model indicate that the teacher-student relationship is constitutive of professionalism. In this sense, relational teaching is professional teaching.

Third, teachers demonstrate sophisticated professional judgement. Their emphasis on situational adaptation, knowing when and how to apply different techniques, and responding to students' needs shows that they view teaching as a practice requiring practical wisdom.

Fourth, teachers are agentic in relation to their own development. Despite their criticism of formal CPD, they actively pursue professional growth through individual and collaborative reading, participation in professional associations, learning from colleagues, and the use of online resources.

Fifth, there is a significant gap between teachers' desire for professional development and what institutions provide. Teachers seek classroom-focused, practical, needs-oriented, ongoing training delivered by qualified trainers. Instead, they often experience training as theoretical, disconnected from classroom realities, paperwork-oriented, intermittent, and, in their own words, "just paperwork."

4.8. Document analysis: How CPD portfolios construct professionalism

The following analysis summarises the results of eight school-level CPD portfolios, one from each of the eight participating schools, labelled School 1 through School 8. Each portfolio consisted of 4–17 pages. The documents were analysed to examine how they constructed teacher professional identity, whether teacher voice was present or absent, and how they corresponded to the themes that emerged from the interviews and focus group discussions. The analysis followed Bowen's (2009) framework, operationalised through the hermeneutic document analysis protocol developed for this study (see Section 3.5 and Google Drive).

The analysis revealed a clear performative-relational divide. Two portfolios constructed a relational model that affirmed teacher identity, whereas six portfolios constructed a performative, compliance-based model that largely silenced teacher voice.

4.8.1. The relational model: Schools 2 and 4

Schools 2 and 4 received CPD portfolio scores of 4, indicating a substantial level on the hermeneutic protocol. These documents constructed the professional teacher as an agentic and collaborative practitioner whose professional self is formed through relationships with multiple stakeholders.

School 4 was particularly specific: “Every teacher will include a third topic of his own” (p. 5), and the teacher’s individual priority was formulated as follows: “Developing my skills to change documents and information by means of technology” (p. 7). The use of the possessive pronoun “my” indicates personal ownership of professional growth. The priorities were based on a needs assessment form completed by teachers and principals (p. 5), suggesting a bottom-up and consultative process.

School 2 constructed the professional self as relational and collaborative, involving work with students, parents, a psychologist, and colleagues. The documented activities included “discussion with students,” “discussion with parents,” “working with a psychologist,” and “peer observation and feedback.” The portfolio allocated eight hours to preparing and teaching through short training videos and notes, and four hours to working with a psychologist, indicating awareness of multi-professional collaboration.

These relational portfolios support the interview findings presented in Sections 4.2 and 4.5, where teachers emphasized that relationships with students, colleagues, and the wider community are central to their professional identity.

4.8.2. The performative model: Schools 1, 3, 5, 6, 7, and 8

Six portfolios were rated either 1, indicating *Poor/Performative*, or 2, indicating *Limited*. These texts largely silenced teachers’ voices and reduced professionalism to compliance with top-down checklists.

School 3 represented the most extreme case: it contained a blank supervision checklist with long behavioural checklists but no space for teacher reflection. The structure suggested a disembodied practitioner whose lived experience was subordinated to assessment.

School 5 repeated the same placeholder text, “impair the long-term outcomes of the business,” in several priority sections, along with directives such as “The main purpose of this session is to,” which were left incomplete.

In School 6, the section on problems faced contained blank or incoherent statements. For example, “Group work was successful” was listed in the problems section.

School 8 repeated the same evidence record, including the phrase “Telegram Aneeser, Secretary of the main student program,” across all three identified needs.

School 1 presented a submissive, module-based portfolio with no evidence of individual agency, personal interest, or subject-specific professional identity.

School 7 subsumed personal professional identity into collective administrative discourse, replacing individual teacher voice with impersonal institutional language.

Common features across the six performative portfolios included template-based language, blank or garbled fields, repetitive placeholder text, the absence of personal possessive pronouns such as “my,” and no evidence of reflection on practice.

4.8.3. Triangulation with teacher perceptions

The document analysis provides material evidence of the structural gap that teachers reported during the interviews. When teachers described CPD as “just paperwork” (T2) and government INSETs as “not something which is related to my work” (T6), they were referring to a system that produces the kinds of paperwork observed in Schools 1, 3, 5, 6, 7, and 8.

The systematic removal of teacher voice in these portfolios confirms the phenomenological finding that teachers feel their professional identities are not acknowledged by official systems. By contrast, the relational portfolios from Schools 2 and 4 indicate that formal CPD systems can affirm teacher identity when implementation is driven by authenticity rather than mere compliance. The fact that two out of the eight schools were able to do so suggests that the CPD framework itself is not necessarily the problem. Rather, the issue lies in the implementation of the framework, including leadership commitment, resource allocation, and institutional will.

5. Discussion

5.1. Teaching as a profession: beyond economic rationality

The fact that all 16 participants and both focus groups unanimously affirmed that teaching is a profession rather than merely an occupation is consistent with the broader literature on teacher professionalism (Hoyle, 2001; Sachs, 2003). However, the justification teachers provided goes beyond the conventional standards of specialised knowledge and autonomy that prevail in sociological accounts of professionalism (Evetts, 2011). Teachers grounded their understanding of professionalism in love, sacrifice, and moral commitment. T1’s notion of “lovely sacrification” and T8’s description of teaching as “a gift of God” add further dimensions to Palmer’s (2007) argument that teaching is rooted in identity rather than merely in technique.

The distinction teachers made between intrinsic and extrinsic motivation (T2, T11) complicates policy strategies that rely primarily on material incentives. Although teachers acknowledged that salary and working conditions are important (T4, T6), they argued that when extrinsic motivation becomes the main priority, it is extremely difficult to work properly (T2). This aligns with Deci and Ryan’s

(2000) self-determination theory, which holds that intrinsic motivation is supported by autonomy, competence, and relatedness, all of which are essential for long-term engagement in complex professional tasks.

The developmental trajectory described by T6 – in which teaching initially functioned as an occupation but gradually became a profession – extends research on teacher identity formation (Beijaard et al., 2004) by highlighting the temporal dimension of becoming a professional.

5.2. Personal traits and virtues: The neglected dimension of professionalism

The salience of personal traits and virtues in teachers' conceptions of professionalism is evident, yet this dimension tends to be overlooked in professional standardisation. Teachers do not describe love, care, patience, role modelling, and moral integrity as desirable extras, but as essential professional requirements. This finding aligns with Noddings' ethic of care (1984, 2003), which places caring at the centre of teaching. T2's statement that being a mother helped her become a good teacher suggests that caring capacities developed in one sphere of life can inform and enrich professional practice. This challenges narrow views of teaching as merely technical instruction.

Teachers' emphasis on role modelling (T9, T14) also resonates with Bandura's social learning theory (1986). The fact that T9 extends modelling beyond students to society and "every individual" indicates that teachers understand their professional role as contributing to the moral development of the wider community. The relative absence of some other virtues, such as having an active social life, is also noteworthy, especially in light of the strong vocational orientation described above.

5.3. Subject matter expertise: The non-negotiable foundation

The fact that the vast majority of teachers, 14 out of 16, emphasized subject knowledge is consistent with Shulman's (1986, 1987) foundational work on teacher knowledge. The three dimensions of knowledge referred to by teachers include content knowledge, pedagogical content knowledge, and curricular knowledge, with content knowledge being the most explicit.

In the context of EFL teaching, language proficiency becomes a particularly important issue. T16's observation that when a teacher does not speak well, students are not sure where they are heading or what they are receiving from the teacher indicates an awareness that language teachers must model the language they teach. This is supported by studies on the significance of teachers' language proficiency for student performance (Levrins et al., 2021). T2's reference to cultural knowledge, or to understanding the culture associated with English, demonstrates a sophisticated awareness that is consistent with Byram's (1997) model of intercultural communicative competence.

5.4. Pedagogical knowledge: The art of translation

The complexity of pedagogical reasoning is evident in teachers' emphasis on methodology, planning, adaptation, and student-centred understanding. T10's statement that it is difficult to teach "a human being" expresses a fundamental idea: teaching is not a matter of following routine procedures, but of exercising practical wisdom. This aligns with Schön's (1983) concept of the reflective practitioner.

When T15 describes changing methods in response to students' reactions — "if the students are boring, why not change the method" — he is describing reflection-in-action, that is, the real-time adjustment that characterises expert practice. The emphasis on planning (T3, T5, T7, T8, T10) indicates that good teaching is planned and purposeful. However, planning is not understood as rigid prescription, but as preparation that enables adaptation. This dialectic between structure and flexibility is reflected in T10's idea of being "well organized in different situations."

5.5. Commitment to professional growth: Agency amidst constraint

Teachers demonstrated considerable agency in pursuing professional development despite systemic constraints. They engaged in independent reading, learning from colleagues, participation in professional associations, webinars, and action research, often unofficially and on their own initiative. This aligns with research on teacher agency (Priestley et al., 2015) and the self-directed professional (Hargreaves, 2000).

It is significant that the Ethiopian English Language Professionals Association (EELPA) was mentioned consistently and positively. This voluntary professional community appeared to be more useful to teachers than compulsory government INSET programmes, which is consistent with research on professional learning communities (Stoll et al., 2006) and teacher networks (Lieberman-Mace, 2010).

Teachers were also highly critical of formal CPD programmes. T2's distinction between the concept of CPD, which is "really nice," and its implementation, described as "just paperwork," reveals a sophisticated understanding of policy-practice gaps. Similarly, T6's view that government INSETs are not related to her work and offer nothing she can bring into the classroom indicates an unresponsive system. Teachers' critiques correspond closely to Darling-Hammond et al.'s (2017) features of effective professional development, including content focus, active learning, collaboration, coaching and feedback, and sustained duration — features that teachers perceived as lacking in formal CPD.

5.6. The holistic nature of teacher professionalism

Perhaps the most notable finding is that teachers define professionalism in a holistic manner. The four themes outlined above do not represent separate areas of teachers' lived experience, but interrelated dimensions of professional identity. A teacher who

loves students but has limited subject matter knowledge cannot teach effectively; a teacher who has strong content knowledge but is unable to build relationships with students cannot make a meaningful professional impact; and a teacher who understands methodology but is unwilling to grow cannot continue to develop professionally. This whole-person conception resonates with studies of teacher identity (Beijaard et al., 2004) and Palmer's (2007) notion of the whole teacher. According to T11, when teachers have a positive attitude and genuine interest, "the rest becomes very simple." This challenges reductionist approaches that identify discrete competencies without attending to the integrative core of the person.

5.7. *The performative–relational bifurcation*

The document analysis reveals a fundamental contradiction in how professionalism is constructed. Two schools demonstrate a relational model, in which professional identity is enacted through multiple relationships and documented in ways that preserve teacher voice and agency. By contrast, six schools exemplify a performative model, in which the practitioner dimension of professionalism is reduced to compliance with standardised checklists that systematically erase teacher identity.

This division reflects a broader systemic logic. The performative model treats professionalism as an auditable commodity, echoing Ball's (2003) concept of performativity as a technology of control that requires individuals to organise themselves in response to targets and assessments. Teachers become performers of compliance, while their authentic professional selves remain invisible.

By contrast, the relational model understands professionalism as lived experience. This resonates with Heidegger's notion of *Mitsein*, or being-with, according to which professional identity is formed through relationships with students, colleagues, and communities. In this model, documentation becomes narrative: it allows teacher voice to emerge and preserves lived complexity.

Teachers navigate these two systems simultaneously, developing a form of dual consciousness: they perform compliance while also seeking real development through self-directed and collaborative practices. This lived experience is marked by alienation, but also by extraordinary resilience. The performative–relational split challenges the assumption that documentation is neutral. The systematic erasure of teacher voice in the performative model shows that documentation actively constructs professional identity.

5.8. *Transferability to Global South EFL contexts*

Although these findings are based on data from Addis Ababa, they resonate with broader patterns in Global South EFL contexts, where postcolonial language policies, resource limitations, and bureaucratic frameworks generate comparable tensions between lived professionalism and institutional demands. The performative–

relational bifurcation echoes research from other African (Elsheikh et al., 2018), Asian (Kumaravadivelu, 2012), and Latin American contexts, where teachers often work between two systems: genuine professional practice and required conformity.

Transferability depends on several factors, including the degree of centralisation, the availability of resources, the strength of professional associations, and the historical relationship between English and local languages. The exceptional cases of Schools 2 and 4 show that alignment between lived and documented professionalism is possible when institutional will, resources, and authentic implementation intersect. These cases may provide useful examples for contexts seeking CPD reform.

6. Conclusion and implications

6.1. Conclusion

The findings of this phenomenological study show that Ethiopian EFL teachers perceive professionalism as a holistic professional identity that involves personal virtues, subject matter knowledge, pedagogical competence, and commitment to lifelong learning. Their understanding extends far beyond technical expertise to include love, sacrifice, care, and moral responsibility — dimensions that are often systematically removed from official documentation systems.

The findings challenge technical-rational views of teacher professionalism that dominate policy discourse. Teachers are not simply curriculum implementers or deliverers of instruction; they are persons whose professional work cannot be separated from who they are. Their professional becoming is not a fixed state achieved through certification, but an ongoing developmental journey.

The study also demonstrates a deep divide between teachers' lived experience of professionalism and the institutional systems intended to support their growth. While teachers engage in intensive, collaborative, and self-organised learning, official CPD records often silence their voices and suppress their individuality. The notable cases of Schools 2 and 4 show that alignment between lived and documented professionalism is possible. However, such alignment requires resources, leadership commitment, and institutional will, which are unevenly distributed across educational settings.

6.2. Implications for policy

First, professional development should be reoriented towards teachers' actual needs. The current system is often perceived as "just paperwork" because it is top-down, disconnected from classroom realities, and theoretical rather than practical. Teachers consistently expressed a desire for professional development that responds to their identified needs, supports practical classroom application, and is

delivered by experienced practitioners. Policy should therefore ensure that teacher voice is included in needs assessment and programme development.

Second, professional associations should be strengthened and supported. EELPA emerged as a valuable source of professional learning that teachers perceived as more relevant than government programmes. Providing funding, recognition, and opportunities for collaboration with such associations would help mobilise existing teacher networks on a wider scale.

Third, school-based collaborative learning should be recognised and institutionalised. Teachers already learn informally from one another through mentoring, departmental collaboration, and even social interactions in which professional dialogue takes place. Policies should provide time for such practices and recognise them as legitimate professional development rather than treating them as additional paperwork.

Fourth, documentation systems should be redesigned to reflect the richness of teachers' lived practice. Existing CPD portfolios are often performative artefacts: incomplete, template-driven, rushed, and generic. They systematically eliminate subject specificity, relational richness, and teacher voice. New documentation structures should preserve teacher agency and authenticity by incorporating narrative and reflective accounts.

Fifth, reflective narrative templates should replace standardised CPD portfolios. In the performative model, generic templates systematically erase teacher voice and subject specificity. Based on the practices of relational schools, documentation frameworks should be redesigned to include unstructured narrative questions that ask teachers to recount their professional development stories; provide space for English language teaching topics and innovations; document collaborative practices such as peer observation, departmental planning, and mentoring relationships; include both teacher-identified priorities and school-driven objectives; and focus on evidence of influence on student learning rather than merely on the completion of activities.

Such narrative templates would transform documentation into an instrument of reflection rather than an obligation. They would also align accountability with the genuine professional development that teachers in this study identified as central to professionalism.

6.3. Implications for practice

School administrators should institutionalise protected time for collaborative professional learning. The findings in Section 4.3 show that teachers currently rely on informal peer mentoring, such as T10 learning lesson planning from senior colleagues, but lack scheduled opportunities for such learning. Administrators

should allocate at least two hours per week for departmental meetings, peer observation, and cross-subject sharing.

In addition, the sharp contrast between School 4's relational CPD model and School 3's performative checklist, discussed in Section 4.8, indicates that leadership commitment to authentic documentation, rather than mere compliance, is the critical variable. Administrators should therefore replace blank observation forms with reflective, narrative-based portfolios that capture teacher voice.

6.4. Implications for research

The study points to several opportunities for future research. Longitudinal designs could trace the transformation of teacher professional identity over time and in response to policy changes. Comparative studies could systematically investigate the influence of school-level factors on professional identity and CPD experiences.

Intervention research could design and test documentation frameworks that better represent teachers' lived practices. Cross-national studies could also examine how EFL teachers in different Global South contexts construct professionalism and how they navigate tensions between authentic professional practice and bureaucratic compliance.

6.5. Limitations

The present study has several limitations. The findings are specific to the context of government secondary schools in Addis Ababa and may not be applicable to other settings or types of schools. The sample of 16 interviewees and 8 FGD participants is appropriate for phenomenological research, but it cannot represent the full diversity of EFL teachers' experiences. The documents analysed were those that teachers and schools were willing to share, and therefore may not capture the full range of documentation practices. The study also records perceptions at one point in time and cannot trace how they change over time.

6.6. Final reflection

This study began with a fundamental question: How do English language teachers in Ethiopian secondary schools define a professional English language teacher? The answer, revealed through teachers' own voices, is both profound and urgent. For these teachers, professionalism is not a list of skills one possesses or a portfolio of activities one has documented. It is a way of being in the world – a holistic calling that combines who they are, what they know, what they can do, and how they continue to develop. Their passion for teaching, their commitment to students, their dedication to lifelong learning, and their sophisticated understanding of both their subject and how to teach it form a vision of professionalism that policy systems should recognise and support.

The research reveals that teachers have developed, largely through their own initiative and despite systemic deficiencies, many of the very conditions for meaningful professional development identified in the literature. These teachers have much to teach the system. The question is whether the system will listen.

References

1. Ahmed, S. – Khan, M. 2022. Professional identity formation among EFL teachers in Pakistan: A phenomenological study. *Asian Journal of English Language Teaching* 32/2: pp. 145–168.
2. Annells, M. 1996. Hermeneutic phenomenology: Philosophical perspectives and current use in nursing research. *Journal of Advanced Nursing* 23/4: pp. 705–713. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.1996.tb00041.x>
3. Ball, S. J. 2003. The teacher's soul and the terrors of performativity. *Journal of Education Policy* 18/2: pp. 215–228. <https://doi.org/10.1080/0268093022000043065>
4. Bandura, A. 1986. *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.
5. Beijaard, D. – Meijer, P. C. – Verloop, N. 2004. Reconsidering research on teachers' professional identity. *Teaching and Teacher Education* 20/2: pp. 107–128. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2003.07.001>
6. Bowen, G. A. 2009. Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal* 9/2: pp. 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
7. Bransford, J. – Darling-Hammond, L. – LePage, P. 2005. Introduction. In: Darling-Hammond, L. – Bransford, J. eds. *Preparing teachers for a changing world*. Jossey-Bass, pp. 1–39.
8. Bronfenbrenner, U. 1979. *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674028845>
9. Buchanan, R. 2020. Teacher identity and agency in an era of accountability. *Teachers and Teaching* 21/6: pp. 700–719. <https://doi.org/10.1080/13540602.2015.1044329>
10. Byram, M. 1997. *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Multilingual Matters.
11. Celce-Murcia, M. ed. 2001. *Teaching English as a second or foreign language (Third edition)*. Heinle & Heinle.
12. Craft, A. 2000. *Continuing professional development: A practical guide for teachers and schools (Second edition)*. Routledge.
13. Darling-Hammond, L. – Bransford, J. eds. 2005. *Preparing teachers for a changing world*. Jossey-Bass.
14. Darling-Hammond, L. – Hyler, M. E. – Gardner, M. 2017. *Effective teacher professional development*. Learning Policy Institute. <https://doi.org/10.54300/122.311>
15. Day, C. 2021. *Teachers' worlds and work: Understanding complexity, building quality*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315170091>

16. Deci, E. L. – Ryan, R. M. 2000. The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry* 11/4: pp. 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
17. Elsheikh, A. – Coombe, C. – Effiong, O. eds. 2018. *The role of language teacher associations in professional development*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-00967-0>
18. Evetts, J. 2011. A new professionalism? Challenges and opportunities. *Current Sociology* 59/4: pp. 406–422. <https://doi.org/10.1177/0011392111402585>
19. FDRE 1994. *Education and Training Policy*. Addis Ababa: Federal Democratic Republic of Ethiopia.
20. Firew, M. 2008. *A study of high school students' English learning anxiety and English achievement (Unpublished master's thesis)*. Addis Ababa University.
21. Fullan, M. – Hill, P. – Crevola, C. 2006. *Breakthrough*. Corwin Press.
22. Gadamer, H. G. 1989. *Truth and method (Second revised edition)*. Crossroad.
23. Gerencheal, B. 2016. Gender differences in foreign language anxiety at an Ethiopian university. *African Journal of Education and Practice* 1/1: pp. 1–16.
24. Giorgi, A. 1997. The theory, practice, and evaluation of the phenomenological method. *Journal of Phenomenological Psychology* 28/2: pp. 235–260. <https://doi.org/10.1163/156916297X00103>
25. Hargreaves, A. 2000. Four ages of professionalism and professional learning. *Teachers and Teaching* 6/2: pp. 151–182. <https://doi.org/10.1080/713698714>
26. Heidegger, M. 1962. *Being and time*. Harper.
27. Hoş, R. – Topal, H. 2013. The current status of English as a foreign language (EFL) teachers' professional development in Turkey. *Anthropologist* 16/3: pp. 567–578. <https://doi.org/10.1080/09720073.2013.11891357>
28. Hoyle, E. 2001. Teaching: Prestige, status and esteem. *Educational Management & Administration* 29/2: pp. 139–152. <https://doi.org/10.1177/0263211X010292001>
29. Johnson, R. B. – Christensen, L. B. 2014. *Educational research: Quantitative, qualitative, and mixed approaches (Fifth edition)*. Sage.
30. Kahsay, T. 2016. *Proposed language reform for Ethiopia*. Three Qua Publishing.
31. Landis, J. R. – Koch, G. G. 1977. The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics* 33/1: pp. 159–174. <https://doi.org/10.2307/2529310>
32. Lieberman, A. – Mace, D. H. P. 2010. Making practice public: Teacher learning in the 21st century. *Journal of Teacher Education* 61/1–2: pp. 77–88. <https://doi.org/10.1177/0022487109347319>
33. Lincoln, Y. S. – Guba, E. G. 1985. *Naturalistic inquiry*. Sage. [https://doi.org/10.1016/0147-1767\(85\)90062-8](https://doi.org/10.1016/0147-1767(85)90062-8)
34. Kuchah, K. – Salama, A. 2022. Empowering teachers through mentoring within language teacher associations: Examples from Africa. In: Wyatt, M. – Dikilitaş, K. eds. *International perspectives on mentoring in English language education*. Palgrave Macmillan, pp. 211–228. https://doi.org/10.1007/978-3-030-99261-3_13
35. Kuchah, K. – Shamim, F. eds. 2018. *International Perspectives on Teaching English in Difficult Circumstances: Contexts, Challenges and Possibilities*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-53104-9>

36. Kumaravadivelu, B. 2012. *Language teacher education for a global society: A modular model for knowing, analyzing, recognizing, doing, and seeing*. Routledge.
37. Levrints, M. 2022. Foreign Language Teachers' Knowledge Base and the Influence of Teaching Experience. *Australian Journal of Teacher Education* 47/4: pp. 90–110. <https://doi.org/10.14221/ajte.2022v47n4.6>
38. Levrints, M. – Myshko, S. – Lizák, K. 2021. Attributes of effective foreign language teachers: Insights from Ukraine. *Advanced Education* 19/8: pp. 33–41. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.235940>
39. Makhanya, T. – Mkhize, N. 2023. Performative demands and relational realities: Teacher professionalism in post-apartheid South Africa. *South African Journal of Education* 43/1: pp. 1–14.
40. Mann, S. 2005. The language teacher's development. *Language Teaching* 38/3: pp. 103–118. <https://doi.org/10.1017/S0261444805002867>
41. Mejena, M. 2003. Professional development practices of English language teachers in Ethiopia. *Ethiopian Journal of Education* 23/2: pp. 101–124.
42. Milligan, L. O. 2022. Teacher professionalism in the Global South: A decolonial perspective. *Compare: A Journal of Comparative and International Education* 52/5: pp. 731–748.
43. Ministry of Education [MOE] 2007. *National assessment results*. Addis Ababa: MOE.
44. Ministry of Education [MOE] 2008. *Teachers' development program in Ethiopia (Blue print)*. Addis Ababa: MOE.
45. Ministry of Education [MOE]. 2009. *Continuous professional development framework*. Addis Ababa: MOE.
46. Moustakas, C. 1994. *Phenomenological research methods*. Sage. <https://doi.org/10.4135/9781412995658>
47. Negash, T. 2006. *Education in Ethiopia: From crisis to the brink of collapse*. Nordiska Afrikainstitutet.
48. Noddings, N. 1984. *Caring: A feminine approach to ethics and moral education*. University of California Press.
49. Noddings, N. 2003. *Happiness and education*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511499920>
50. Oliveira, L. – Santos, R. 2024. Dual consciousness among Brazilian EFL teachers: Navigating documentation and authenticity. *Revista Brasileira de Linguística Aplicada* 24/1: pp. 78–102.
51. Palmer, P. J. 2007. *The courage to teach: Exploring the inner landscape of a teacher's life (Tenth anniversary edition)*. Jossey-Bass.
52. Polkinghorne, D. E. 1983. *Methodology for the human sciences: Systems of inquiry*. New York: State University of New York Press.
53. Priestley, M. – Biesta, G. – Robinson, S. 2015. *Teacher agency: An ecological approach*. Bloomsbury. <https://doi.org/10.4324/9781315678573-15>
54. Richards, J. C. 2017. *Teaching English through English: Proficiency, pedagogy and performance*. RELC. <https://doi.org/10.1177/0033688217690059>
55. Richards, J. C. – Farrell, T. S. C. 2005. *Professional development for language teachers*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511667237>

56. Sachs, J. 2003. *The activist teaching profession*. Open University Press.
57. Schön, D. 1983. *The reflective practitioner*. Basic Books.
58. Shulman, L. S. 1986. Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher* 15/2: pp. 4–14. <https://doi.org/10.3102/0013189X015002004>
59. Shulman, L. S. 1987. Knowledge and teaching: Foundations of the new reform. *Harvard Educational Review* 57/1: pp. 1–22. <https://doi.org/10.17763/haer.57.1.j463w79r56455411>
60. Sloan, A. – Bowe, B. 2021. Phenomenology and hermeneutic phenomenology in education: A critical review of methodological assumptions. *International Journal of Research & Method in Education* 44/3: pp. 289–302.
61. Smith, J. A. – Jarman, M. – Osborne, M. 1999. Doing interpretative phenomenological analysis. In: Murray, M. – Chamberlain, K. eds. *Qualitative health psychology*. Sage, pp. 218–240. <https://doi.org/10.4135/9781446217870.n14>
62. Sockett, H. 1993. *The moral base for teacher professionalism*. Teachers College Press.
63. Sockett, H. 2008. The moral and epistemic purposes of teacher education. In: Cochran-Smith, M. – Feiman-Nemser, S. – McIntyre, J. eds. *Handbook of research on teacher education*. Routledge, pp. 45–65. <https://doi.org/10.4324/9780203938690-6>
64. Stoll, L. – Bolam, R. – McMahon, A. – Wallace, M. – Thomas, S. 2006. Professional learning communities: A review of the literature. *Journal of Educational Change* 7/4: pp. 221–258. <https://doi.org/10.1007/s10833-006-0001-8>
65. Tichenor, M. S. – Tichenor, J. M. 2005. Understanding teachers' perspectives on professionalism. *The Professional Educator* 27/1–2: pp. 89–100.
66. van Manen, M. 1990. *Researching lived experience: Human science for an action-sensitive pedagogy*. New York: State University of New York Press.
67. van Manen, M. 2014. *Phenomenology of practice: Meaning-giving methods in phenomenological research and writing*. Left Coast Press.

Beyond technical competence: the lived experience of professionalism among EFL teachers in Addis Ababa

Yoseph F. Sahle. Addis Ababa University, Department of Foreign Languages and Literature, PhD student. yosephfeleke21@gmail.com, ORCID: 0009-0003-1786-8527.

Abebe G. Woldearegawi, PhD. Addis Ababa University, Department of Foreign Languages and Literature, assistant professor. hiwoteabebeg@gmail.com, ORCID: 0009-0002-3431-094X.

This phenomenological study examines teachers' perceptions and lived experiences of professionalism among English as a Foreign Language (EFL) teachers in Ethiopian secondary schools. It addresses a gap in research on teacher professionalism in Global South contexts. Based on interviews with 16 teachers, two focus group discussions, and an analysis of Continuous Professional Development (CPD) portfolios from eight schools, the study finds that teachers define professionalism as a holistic vocation consisting of four interrelated dimensions: personal traits and virtues, subject matter expertise, pedagogical knowledge and skills, and commitment to professional growth. The findings challenge technical-rational perspectives on teacher professionalism by showing that Ethiopian EFL teachers ground their professional identity in love, sacrifice, care, and

moral commitment — dimensions that are often systematically erased from official documentation systems. The document analysis reveals a sharp divide between two schools where relational and identity-affirming forms of documentation were evident, and six schools where performative, compliance-oriented documentation suppressed teacher voice. The study contributes to the literature on Global South perspectives in language teacher education by foregrounding teachers' lived experiences. Its implications include redesigning CPD documentation to reflect teachers' genuine professional identities, strengthening professional associations such as the Ethiopian English Language Professionals Association (EELPA), and reconnecting policy to teachers' expressed needs through participatory approaches.

Keywords: *teacher professionalism, EFL teachers, phenomenological research, teacher identity, vocational commitment.*

Поза технічною компетентністю: пережитий досвід професіоналізму серед викладачів англійської мови як іноземної в Аддис-Абебі

Сахле Ф. Йосеф. Аддис-Абебський університет, кафедра іноземних мов і літератури, здобувач ступеня доктора філософії. yosephfeleke21@gmail.com, ORCID: 0009-0003-1786-8527.

Волдеарегаві Г. Абебе, доктор філософії. Аддис-Абебський університет, кафедра іноземних мов і літератури, доцент. hiwoteabebe9@gmail.com, ORCID: 0009-0002-3431-094X.

У цьому феноменологічному дослідженні розглянуто уявлення вчителів англійської мови як іноземної та їхній пережитий досвід професіоналізму в закладах середньої освіти Ефіопії. Дослідження заповнює прогалину у вивченні професіоналізму вчителів у контекстах Глобального Півдня. На основі інтерв'ю з 16 учителями, двох фокус-групових дискусій та аналізу портфоліо безперервного професійного розвитку (*Continuous Professional Development – CPD*) з восьми шкіл встановлено, що вчителі визначають професіоналізм як цілісну єдність покликання, особистісних рис і чеснот, фахової компетентності з предмета, педагогічних знань і навичок, а також відданості професійному зростанню. Отримані результати ставлять під сумнів техніко-раціональні підходи до професіоналізму вчителя, демонструючи той факт, що ефіопські вчителі англійської мови як іноземної у формуванні своєї професійної ідентичності надають перевагу моральним засадам: любові, жертвовності, турботі та моральній відданості — вимірах, які часто ігноруються офіційними посадовими інструкціями. Аналіз документів виявив значні відмінності між двома школами, у яких були наявні реляційні форми документації, що підтверджують професійну ідентичність, та шістьма школами, де перформативна, орієнтована на відповідність вимогам документація пригнічувала голос учителя. Дослідження робить внесок у літературу про перспективи Глобального Півдня у сфері підготовки вчителів іноземних мов, висуваючи на передній план пережитий досвід учителів. Серед практичних наслідків дослідження — перегляд документації CPD з метою відображення справжніх професійних ідентичностей учителів,

зміцнення професійних асоціацій, таких як Ефіопська асоціація фахівців з англійської мови (*Ethiopian English Language Professionals Association – EELPA*), а також повторне узгодження освітньої політики з потребами, висловленими вчителями, через партисипативні підходи.

Ключові слова: професіоналізм учителя, вчителі англійської мови як іноземної, феноменологічне дослідження, ідентичність учителя, професійне покликання.

A technikai kompetencián túl: az addisz-abebai angol mint idegen nyelv tanárok professzionalizmusának megélt tapasztalata

Sahle F. Yoseph. Addisz-Abebai Egyetem, Idegen Nyelvek és Irodalom Tanszék, PhD-hallgató. yosephfeleke21@gmail.com, ORCID: 0009-0003-1786-8527.

Woldearegawi G. Abebe, PhD. Addisz-Abebai Egyetem, Idegen Nyelvek és Irodalom Tanszék, adjunktus. hiwoteabee9@gmail.com, ORCID: 0009-0002-3431-094X.

A jelen fenomenológiai tanulmány az etiópiai középiskolákban dolgozó angol mint idegen nyelv tanárok professzionalizmusról alkotott elképzeléseit és megélt tapasztalatait vizsgálja. A kutatás a tanári professzionalizmus vizsgálatában mutatkozó hiányt kívánja pótolni a Globális Dél kontextusában. A tizenhat tanárral készített interjúk, a két fókuszcsoportos beszélgetés, valamint nyolc iskola folyamatos szakmai fejlődést dokumentáló portfólióinak (*Continuous Professional Development – CPD*) elemzése alapján a kutatás megállapítja, hogy a tanárok a professzionalizmust holisztikus hivatásként értelmezik. Ez négy, egymással összefüggő dimenzióból áll: a személyes tulajdonságokból és erényekből, a szaktárgyi kompetenciából, a pedagógiai tudásból és készségekből, valamint a szakmai fejlődés iránti elkötelezettségből. Az eredmények megkérdőjelezzik a tanári professzionalizmus technikai-rationális megközelítéseit, mivel rámutatnak arra, hogy az etiópiai angol mint idegen nyelv tanárok szakmai identitásukat a szeretetre, az áldozatvállalásra, a gondoskodásra és az erkölcsi elkötelezettségre alapozzák. Ezek olyan dimenziók, amelyeket a hivatalos dokumentációs rendszerek gyakran módszeresen háttérbe szorítanak. A dokumentumelemzés éles különbséget tár fel két olyan iskola között, ahol megjelentek a kapcsolati alapú, a szakmai identitást megerősítő dokumentációs formák, és hat olyan iskola között, ahol a performatív, megfelelésorientált dokumentáció elnyomta a tanári hangot. A tanulmány azzal járul hozzá a Globális Dél szempontjait érvényesítő nyelvtanárképzési szakirodalomhoz, hogy előtérbe helyezi a tanárok megélt tapasztalatait. A kutatás gyakorlati következtetései közé tartozik a CPD-dokumentáció átalakítása annak érdekében, hogy az jobban tükrözze a tanárok valódi szakmai identitását; a szakmai szervezetek – például az Etiópiai Angol Nyelvi Szakemberek Egyesülete (*Ethiopian English Language Professionals Association – EELPA*) – megerősítése; valamint az oktatáspolitikai újbóli összehangolása a tanárok által megfogalmazott szükségletekkel, részvételi megközelítések alkalmazásával.

Kulcsszavak: tanári professzionalizmus, angol mint idegen nyelv tanárok, fenomenológiai kutatás, tanári identitás, hivatásbeli elkötelezettség.

УДК 811.111'34:378

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-206-222

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Received: 08.03.2026

Accepted: 14.04.2026

Published: 30.05.2026

Kateryna Lysenko, Natalia Nesterenko

Designing an intensive English pronunciation remediation module for first-year philology students

1. Introduction

The first encounter with a language is, in practical terms, an encounter with its sound system. Learners hear speech before they can rely on stable orthographic cues, and they often attempt to reproduce what they hear long before they can explain it. For this reason, pronunciation should not be treated as peripheral in professional philological education, especially in programmes that train future translators and language teachers (Celce-Murcia et al., 2010; Derwing-Munro, 2015).

For the purposes of this article, pronunciation remediation refers to a structured period of intensive phonetic instruction delivered during the first semester of undergraduate philology training and aimed at establishing stable segmental and suprasegmental pronunciation patterns before extensive communicative practice.

The aim of this article is to develop and theoretically substantiate a practice-oriented model of intensive first-semester pronunciation remediation for first-year philology-major students based on contemporary pronunciation pedagogy and sustained classroom experience.

Accordingly, the study addresses the following research questions:

- 1) What methodological considerations support intensive early pronunciation remediation in philology-major programmes?
- 2) How can such remediation be integrated into overloaded first-semester curricula?
- 3) What pedagogical structure can support the implementation of an intelligibility-oriented corrective module?

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 206–222.

This article addresses the persistent instructional challenge of initial English pronunciation remediation in the first year of a philology higher education programme. It considers why systematic phonetic work is often absent from first-year curricula, what risks this creates for student outcomes, and how an intensive corrective-introductory model can be integrated into the first semester without abandoning broader programme requirements. The central claim is not that grammar or speaking topics are unnecessary. Rather, it is that, in philology-major contexts, pronunciation requires protected curricular space, particularly at the beginning of university study, when students' habits are still being consolidated (Levis, 2005; Saito-Plonsky, 2019).

A further conceptual point concerns what "good pronunciation" means. Research distinguishes between accentedness, comprehensibility, and intelligibility, and shows that intelligibility and ease of understanding are suitable instructional targets even when native-like pronunciation is unrealistic or unnecessary (Munro-Derwing, 1995; Derwing-Munro, 1997). In this article, the proposed remedial approach is therefore framed as intelligibility-oriented and competence-based: it aims to establish consistent phonological control, including prosodic stability, as part of the broader communicative competence expected of philology-major students (CEFR, 2020).

2. Methodology

This article employs a qualitative conceptual design methodology. The proposed model is developed through the synthesis of contemporary pronunciation pedagogy literature, analysis of curricular constraints characteristic of first-year philology programmes, and reflective generalisation of sustained classroom experience in pronunciation instruction. The study does not report controlled experimental intervention; rather, it offers a pedagogically grounded conceptual framework intended to systematise and theoretically justify an intensive pronunciation remediation model for philology-major contexts.

3. Globalisation and the role of English

The global community has entered an era of intensified globalisation, and processes related to linguistic and cultural development continue to acquire new forms. Expansion of trade and economic relations, the growth of the Internet as global infrastructure, and wider opportunities for international mobility have all contributed to increased demand for foreign language learning (Crystal, 2003; Blommaert, 2010).

In many contexts it has become ordinary to encounter multilingual speakers who use more than one language in everyday life. Within this multilingual ecology, English frequently functions as a professional and everyday "default" medium

(Crystal, 2003). Importantly, a substantial proportion of communication in English takes place among speakers for whom English is not a first language. This has consequences for pronunciation pedagogy because intelligibility across diverse speaker groups becomes a realistic target and because a single “native” norm is not always an adequate reference point for all communicative situations (Jenkins, 2000; Seidlhofer, 2011).

From a teaching perspective, globalisation does not automatically increase learners’ phonological accuracy. It does, however, increase the visibility of pronunciation as an interactional variable: in multilingual settings, pronunciation strongly affects how quickly listeners can process speech and how much effort comprehension requires. Therefore, if English is taught as a language of sustained real-world communication, pronunciation should be made teachable and assessable rather than left to chance (Levis, 2005; Derwing–Munro, 2015).

4. Pronunciation as a core component

Because learners first perceive and process the language through sound, one of a teacher’s central tasks is to support the development of pronunciation skills. In interaction, pronunciation functions as a salient marker: it shapes listeners’ perceptions, influences the rhythm of turn-taking, and affects comprehension under time pressure. Empirical studies consistently show that foreign accent, comprehensibility, and intelligibility are related but not identical; a speaker may sound strongly accented yet remain intelligible, or – especially under stress or rapid speech – may become difficult to understand even when segmental errors are limited (Munro–Derwing, 1995; Derwing–Munro, 1997).

Pronunciation is often among the first features noticed in spoken interaction and may influence interlocutors’ perceptions of speaker competence before propositional content is fully processed. This does not imply that native-like pronunciation is required; rather, stable phonological control contributes to communicative credibility and reduces listener effort (Levis, 2005; Derwing–Munro, 2015).

If systematic pronunciation work is not undertaken at the outset, the articulatory system becomes accustomed to non-target routines. Over time these routines may become automatised, and later correction becomes more demanding. The practical risk is that speech remains persistently non-target-like in segmental choices, rhythm, or prosody, and that learners struggle to monitor their own output because perceptual categories remain underdeveloped (Saito, 2012; Derwing–Munro, 2015).

Pronunciation instruction is therefore not merely optional in philological education. Framework descriptors for phonological competence include not only sound articulation but also prosody (stress and intonation), which means that pronunciation overlaps with pragmatic meaning and discourse organisation (Celce-

Murcia et al., 2010; CEFR, 2020). For philology majors, this overlap is particularly relevant because they are trained to model language and, often, to teach it.

5. The complexity of L2 pronunciation acquisition

The task of acquiring accurate pronunciation is complex and multidimensional. Even when learners practice articulation, word pronunciation, and intonation – and learn to discriminate sounds perceptually – pronunciation cannot be treated as a “completed” goal. It requires sustained practice and reinforcement across contexts and tasks (Derwing–Munro, 2015).

One reason is that L2 phonological learning involves both perception and production. If learners cannot reliably hear a contrast, they are less likely to produce it consistently, and production practice may stabilise inaccurate categories. Classic perceptual training research demonstrates that targeted listening practice can improve perception of difficult contrasts, providing a basis for production improvements (Logan et al., 1991). Later syntheses likewise emphasise that instruction can facilitate development but that effects depend on design features such as intensity, feedback, and the perception–production balance (Saito, 2012; Lee et al., 2015; Saito–Plonsky, 2019).

A second reason is that pronunciation includes suprasegmental organisation. Even when individual sounds are acceptable, mis-timed stress or inappropriate intonation may reduce comprehensibility because listeners rely on prosodic cues to parse speech and infer pragmatic meaning (Celce–Murcia et al., 2010; CEFR, 2020). For Ukrainian learners, segmental and suprasegmental challenges can interact with L1 transfer. Work on Ukrainian learners’ pronunciation highlights the need for targeted phonetic–phonemic work and careful attention to the mechanics of sound production (Poliakova et al., 2024).

From an instructional perspective, this complexity implies that “work on pronunciation throughout the entire programme” and “an intensive introductory correction phase” should not be treated as mutually exclusive. Evidence suggests that pronunciation instruction does work, but it tends to work best when it is systematic rather than incidental (Lee et al., 2015; Saito–Plonsky, 2019). The question becomes how to distribute phonetic work across the first year so that early baselines are established and later development is sustained.

6. Approaches to teaching phonetics

In first-year English teaching materials, several approaches to teaching and correcting pronunciation can be observed. Some textbooks present a phonetic course immediately in the first unit and later shift attention toward grammar and lexis;

others distribute phonetic content gradually, introducing a few sounds per lesson while grammar and speaking topics proceed in parallel (Celce-Murcia et al., 2010).

A practical pedagogical question concerns which format may be more effective: an early corrective course or ongoing work throughout the learning period. A research-informed answer is that both can be justified, but neither is guaranteed to succeed if pronunciation is left to ad hoc correction. Meta-analyses indicate that explicit pronunciation instruction has a positive overall effect. The implication is not that one must choose a single format. Rather, educators can use an initial intensive stage to establish baselines and then embed continued pronunciation work into later communicative practice (Lee et al., 2015; Saito-Plonsky, 2019).

In institutional settings with limited first-semester time, an early intensive stage has a specific pedagogical function: it can establish stable articulatory routines and perceptual categories before students engage in extensive spontaneous speaking. When students speak a lot early on without stable control, they may strengthen inaccurate patterns through repetition. Conversely, when controlled correction precedes expansive speaking, later communicative practice can build on a more intelligible baseline (Saito, 2012; Derwing-Munro, 2015).

This reasoning also provides a framework for considering what content to prioritise during the corrective phase. It supports focusing on those contrasts and prosodic patterns most relevant to intelligibility and to frequent communicative contexts rather than on low-frequency details that have minimal impact on listener understanding (Jenkins, 2000; Levis, 2005).

7. Major vs. non-major students

To evaluate pronunciation priorities realistically, it is necessary to distinguish between major and non-major learning contexts. In non-philological programmes – medicine, physics, and many STEM fields – English is frequently taught as English for Specific Purposes. Instruction is typically oriented toward functional professional communication: access to domain-specific vocabulary, early genre competence, and basic interaction routines (Basturkmen, 2010). In such settings, a full corrective pronunciation course may not appear to be an urgent necessity, particularly when time is limited and assessment focuses on written skills or professional lexis.

Philology-major contexts are different. Future philologists, translators, and language teachers are expected to operate with a higher level of phonological control and to sustain intelligible, stylistically appropriate spoken English. This expectation is consistent with proficiency frameworks that explicitly describe phonological competence and prosody (CEFR, 2020). It is also consistent with research-based pedagogy that treats pronunciation not as an accessory but as part of communicative competence (Celce-Murcia et al., 2010; Derwing-Munro, 2015).

Classroom experience also highlights a practical consequence: if one adopts a non-major logic for philology-major students (i.e., early focus on basic dialogues and professional vocabulary while postponing pronunciation correction), then by the time pronunciation becomes an explicit focus, students may already have reinforced non-target patterns. At that point, correction becomes more complex and may compete with higher-level communicative goals. The argument therefore supports an explicit early corrective stage, while accepting that higher-level pronunciation work must still continue later (Lee et al., 2015; Saito-Plonsky, 2019).

8. Problems in first-year phonetic training

For philology-major groups, neglecting early pronunciation remediation may create significant methodological challenges. One practical response is the development of an initial corrective course with explicitly allocated hours. Classroom experience shows that without dedicated time, it is difficult to achieve systematic correction, and the lack of such time increases the likelihood of pronunciation difficulties persisting after the first year of study (Celce-Murcia et al., 2010; Derwing-Munro, 2015).

Classroom experience indicates that incoming first-year students frequently arrive with uneven phonetic knowledge. Common issues include failure to distinguish long vs. short vowels, confusion between diphthongs and monophthongs, and only a general awareness of transcription and intonation. For Ukrainian learners, these difficulties are plausible given the differences between Ukrainian and English phonological systems and the typical influence of orthography-based learning. Research focusing on Ukrainian students similarly discusses the specificity of sound instruction and the need for targeted phonetic attention (Poliakova et al., 2024).

These difficulties are not purely technical. They affect interaction: unstable stress and intonation can obscure information structure, while segmental instability can increase listener effort. For this reason, initial university instruction should not assume that school learning has established an adequate baseline. Instead, it should begin with diagnostic awareness and structured remediation (Munro-Derwing, 1995; Derwing-Munro, 1997).

A further challenge is teacher workload. If the programme does not allocate time for phonetic remediation, individual instructors are left to choose between doing nothing (which is unsatisfactory) and correcting “whenever possible” (which is often unsystematic). Research-based pedagogy frames the latter as insufficient if it remains incidental and is not backed by controlled practice and feedback (Levis, 2005; Saito-Plonsky, 2019).

9. Limitations of current curricula

For some time, pronunciation remediation has not been treated as a visible curricular issue, and first-year programmes often do not explicitly allocate a separate component for phonetic correction. In many institutional contexts, programme descriptions and syllabi prioritise grammatical and thematic content, while systematic phonetic work is expected to occur implicitly within general language practice classes. As a result, pronunciation correction tends to become occasional rather than systematically organised.

In some institutional contexts, the first semester may be limited to approximately 14 teaching weeks and remain heavily loaded with grammatical and thematic content, including expectations to cover the English tense system, passive forms, and sequence of tenses alongside extensive speaking topics.

Even without specifying statistical data at the local level, the general methodological problem remains relevant: if the semester is saturated with material and pronunciation is not given sufficient attention, phonetic correction usually takes a back seat, giving way to grammar and thematic conversations. In such conditions, instructors may prioritise content that is easily testable in traditional formats, leaving pronunciation as an implicit expectation. Research and professional discussion in pronunciation pedagogy repeatedly note that this is a structural rather than individual problem: pronunciation is recognised as important, but it is often marginalised in actual teaching (Levis, 2005; Derwing–Munro, 2015).

The described overload may reduce the likelihood of stable learning outcomes. When curricular ambitions exceed the available time and feedback infrastructure, the risk of superficial coverage increases and stable skill development becomes less likely. This is especially true for pronunciation, which typically requires high-frequency practice and feedback rather than occasional explanation (Lee et al., 2015; Saito–Plonsky, 2019).

10. An intensive corrective course as a solution

In response to the methodological and curricular challenges outlined above, this article proposes an author-developed intensive corrective–introductory pronunciation module designed for first-year philology-major students. The model presented below is not adopted from a single pre-existing framework but represents a pedagogically systematised instructional design developed through sustained teaching practice and aligned with contemporary pronunciation pedagogy research.

Within the proposed model, the first month to six weeks is dedicated primarily to English sounds and to systematic practice of problematic combinations. In the model, students are trained to discriminate intonation patterns and reproduce them through repeated practice that progresses from isolated words to short tone groups (small

syntagms) and then to sentences by means of “phonetic reading.” This constitutes a controlled production pathway that stabilises phonological routines before learners expand into spontaneous speech. One important condition supporting the effectiveness of the corrective course is the availability of authentic audio materials. Recording one’s own speech can also have a positive effect: audio recordings of read or reproduced fragments, followed by analytical listening, help students develop auditory control and self-correction. Such practices are described both in Ukrainian publications (audio recording, self-control, use of digital tools) and in studies on educational projects with podcasting (Lord, 2008; Poliakova et al., 2024).

Phonetic laboratories are a separate resource. However, for them to be truly effective, not only premises are needed, but also technical organisation: the possibility of individual listening with headphones, parallel recording, and quick comparison of the “sample/own recording” directly in the classroom.

Modern technologies can reinforce this logic through individualised feedback. In particular, computer-assisted pronunciation training (CAPT) and automatic speech recognition (ASR) are considered tools for practice and self-correction, provided that the accuracy of the system and the design of the feedback are methodically balanced (Neri et al., 2002; McCrocklin–Levis, 2025).

From a research perspective, the rationale for such intensity is consistent with at least three strands of evidence. First, meta-analyses show that explicit pronunciation instruction has a positive overall effect, which supports systematic course design rather than incidental correction (Lee et al., 2015; Saito–Plonsky, 2019). Second, synthesis work suggests that instruction can support development both for segmentals and suprasegmentals, particularly when learners receive repeated practice and feedback (Saito, 2012; Derwing–Munro, 2015). Third, perceptual training research supports the role of structured listening and categorisation practice in establishing difficult phonetic contrasts (Logan et al., 1991).

Choral or semi-choral repetition in phonetics may appear unproductive without an understanding of its instructional function. A trained phonetics instructor uses the format to combine high-frequency repetition with individual attention. While the group repeats quietly, the instructor can focus on micro-corrections with individual students, ensuring the practice remains controlled rather than chaotic (Celce-Murcia et al., 2010).

Articulatory explanations in this model are explicitly described as approximative: they are meant to guide action and to support imitation rather than to provide exhaustive phonetic theory. Explanation is paired with demonstration of sound models, both live and recorded. Training then proceeds through active listening and conscious imitation—methods consistent with research and professional guidance on pronunciation teaching (Celce-Murcia et al., 2010; Saito, 2012).

Authentic audio is treated as a core component of the proposed model. Reliance on simple teaching texts without audio support is insufficient at this stage, because learners need repeated exposure to realistic pronunciation and prosody. This point is consistent with intelligibility-oriented pedagogy, where reliable models help learners calibrate production and strengthen listening discrimination (Levis, 2005; Derwing–Munro, 2015).

A practical extension of this audio-based approach is student self-recording. When students record their own reading or memorised fragments on mobile devices and subsequently perform analytic listening, positive learning effects are often observed. While local outcomes need empirical confirmation, the underlying mechanism is compatible with work on student podcasting and audio production supporting pronunciation practice and reflective learning (Lord, 2008).

Finally, although phonetic laboratories may be available, their equipment is often configured for purposes other than pronunciation training. The minimal technical demand identified is the ability to listen in headphones during classes and to record and replay student speech in parallel with the model. These are plausible requirements for classroom phonetics work. In addition, technology-enhanced pronunciation learning – including CAPT and ASR – can support independent practice if feedback is pedagogically meaningful and limitations are recognised (Neri et al., 2002; McCrocklin–Levis, 2025).

11. Organisation of the first lessons and assessment

With regard to the “conversational” mode of the first practical classes, the proposed model temporarily limits spontaneous production within the framework of intensive correction until the student has acquired a minimum of phonetic control. The idea is not to “prohibit speaking,” but to give methodological priority to controlled practice and guided training, which, as reviews show, are more likely to produce a measurable effect on pronunciation than unsystematic practice without feedback (Celce-Murcia et al., 2010; Saito–Plonsky, 2019). The logic underlying this strategy is that spontaneous speaking functions as a consolidation mechanism, whereby learners repeatedly implement the patterns they have currently acquired. In the event of such instability or non-target status, early spontaneous speech may serve to reinforce these patterns. Consequently, the implementation of a temporary restriction on spontaneity can be interpreted as a prioritisation of controlled phonetic practice over meaning-focused interaction (Celce-Murcia et al., 2010; Saito–Plonsky, 2019).

Upon completion of the corrective module (typically by mid–late October), students receive a summary grade for the phonetics course in the form of a credit/pass assessment or a module grade. Although the present article primarily

focuses on methodological considerations, the evaluation of students' pronunciation development is based on several structured tasks designed to reflect the intelligibility-oriented framework of the course.

Assessment may include controlled reading of a short text containing specific phonetic targets, such as vowel length contrasts, consonant oppositions, and word stress patterns. In addition, students perform short phrase repetition tasks aimed at practising and demonstrating prosodic features, including rhythm and intonation contours. The final component can involve a brief prepared monologue, during which pronunciation is evaluated primarily in terms of comprehensibility and communicative clarity rather than conformity to native-speaker norms. This approach reflects contemporary research emphasising intelligibility as the principal criterion in second-language pronunciation assessment (Derwing–Munro, 1997; CEFR, 2020).

The logic of time redistribution within the semester (postponing part of the grammatical and thematic material, transferring part of it to the second semester, moving certain components to independent work) needs to be agreed upon with the programme. A possible compromise involves shifting part of grammar practice and speaking-topic preparation to independent study and transferring selected grammatical and lexical components to the second semester, where institutional scheduling may allow greater flexibility.

At the level of curricular design, the proposed approach can be understood as a decision about pedagogical alignment. Within the limited timeframe of the first semester and in view of the professional objectives of linguistic training, it is necessary to determine which competencies should be stabilised at the earliest stage of study. In the model described here, the first semester is expected to include not only grammar and speaking topics that are typically assessed in the examination, but also the correction of pronunciation and the acquisition of basic English phonetic competence (Derwing–Munro, 2015; Lee et al., 2015).

12. Further development in the second semester

In the second semester, pronunciation work continues through drama classes, where pronunciation practice becomes more complex and expressive. Authentic audio remains a required support, and students are taught to encode emotions and reactions prosodically in ways appropriate for English. This aligns with the view that prosody is central to communicative competence and is explicitly described in phonological competence scales as part of language ability (CEFR, 2020).

Drama-based instruction offers a structured environment for repetition with meaning. It can move beyond isolated sounds toward performance conditions where learners practice timing, stress, and intonation in extended, pragmatic contexts. Drama-oriented instruction can support gains in oral fluency and comprehensibility

and can influence perceived accentedness in some contexts (Galante-Thomson, 2017). It is worth mentioning that within the proposed framework, drama-based work is expected to be most effective when an initial corrective stage has already established a baseline; otherwise, performance may become a vehicle for rehearsing persistent non-target patterns. This caution is congruent with pronunciation pedagogy that treats early controlled practice as a basis for later communicative expansion (Celce-Murcia et al., 2010; Derwing-Munro, 2015).

The model also incorporates dramatised classroom activities, including the staging of short sketches and brief plays (for example, off-stage sketches). The specific repertoire may vary depending on instructional context and students' level. From a methodological perspective, the key requirement is that the selected texts remain sufficiently short to allow repeated rehearsal, while containing a rich range of prosodic cues that can support work on rhythm, stress, and intonation. Whenever possible, rehearsal is accompanied by audio models, which provide students with reliable reference patterns for pronunciation and prosodic structure.

13. Conclusions

This article provides an analytically expanded articulation of a long-standing but still unresolved problem in philology-major programmes: how to ensure that first-year students develop a stable, intelligible pronunciation baseline when curricula are densely structured and phonetic remediation is not always protected. Its central argument is that systematic first-semester remediation should not be treated as a marginal add-on but as a foundation for subsequent language development among philology-major students (Munro-Derwing, 1995; Derwing-Munro, 2015; Saito-Plonsky, 2019).

The proposed solution is an intensive corrective-introductory module conducted in the first month to six weeks, grounded in authentic audio, guided imitation, controlled "phonetic reading," and self-recording practices. Evidence syntheses in pronunciation pedagogy support the general feasibility of instruction having a measurable effect, particularly when instruction is systematic and includes feedback (Saito, 2012; Lee et al., 2015). The article also identifies technical conditions that can make in-class remediation more effective (headphones; parallel model/learner recording and replay) and notes that modern CAPT/ASR tools may expand practice opportunities if feedback is interpretable and limitations are acknowledged (Neri et al., 2002; McCrocklin-Levis, 2025).

Finally, neglecting systematic pronunciation remediation may have broader curricular implications. When classroom time allocated to the main foreign language remains limited and phonetic correction is not structurally integrated into the programme, pronunciation development risks becoming inconsistent and

largely dependent on individual instructor initiative. This may reduce the overall coherence of pronunciation training within philology-major curricula.

Література

1. Полякова, О. В. – Дольник, І. М. – Щербина, А. В. 2024. Специфіка постановки звуків англійської мови українським студентам. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки* 210: pp. 241–246. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-35>
2. Basturkmen, H. 2010. *Developing courses in English for specific purposes*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230290518>
3. Blommaert, J. 2010. *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511845307>
4. CEFR 2020. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume*. Council of Europe.
5. Celce-Murcia, M. – Brinton, D. M. – Goodwin, J. M. 2010. *Teaching pronunciation: A course book and reference guide (2nd ed.)*. Cambridge University Press.
6. Crystal, D. 2003. *English as a global language (2nd ed.)*. Cambridge University Press.
7. Derwing, T. M. – Munro, M. J. 1997. Accent, intelligibility, and comprehensibility: Evidence from four L1s. *Studies in Second Language Acquisition* 19/1: pp. 1–16. <https://doi.org/10.1017/S0272263197001010>
8. Derwing, T. M. – Munro, M. J. 2015. *Pronunciation fundamentals: Evidence-based perspectives for L2 teaching and research (Language Learning & Language Teaching, Vol. 42)*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/llt.42>
9. Galante, A. – Thomson, R. I. 2017. The effectiveness of drama as an instructional approach for the development of second language oral fluency, comprehensibility, and accentedness. *TESOL Quarterly* 51/1: pp. 115–142. <https://doi.org/10.1002/tesq.290>
10. Jenkins, J. 2000. *The phonology of English as an international language: New models, new norms, new goals*. Oxford University Press.
11. Lee, J. – Jang, J. – Plonsky, L. 2015. The effectiveness of second language pronunciation instruction: A meta-analysis. *Applied Linguistics* 36/3: pp. 345–366. <https://doi.org/10.1093/applin/amu040>
12. Levis, J. M. 2005. Changing contexts and shifting paradigms in pronunciation teaching. *TESOL Quarterly* 39/3: pp. 369–377. <https://doi.org/10.2307/3588485>
13. Logan, J. S. – Lively, S. E. – Pisoni, D. B. 1991. Training Japanese listeners to identify English /r/ and /l/: A first report. *The Journal of the Acoustical Society of America* 89/2: pp. 874–886. <https://doi.org/10.1121/1.1894649>
14. Lord, G. 2008. Podcasting communities and second language pronunciation. *Foreign Language Annals* 41/2: pp. 364–379. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.2008.tb03297.x>
15. McCrocklin, S. – Levis, J. M. 2025. Automatic speech recognition and pronunciation learning. *Language Teaching*: pp. 1–17. <https://doi.org/10.1017/S0261444825100852>
16. Munro, M. J. – Derwing, T. M. 1995. Foreign accent, comprehensibility, and intelligibility in the speech of second language learners. *Language Learning* 45/1: pp. 73–97. <https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.1995.tb00963.x>

17. Neri, A. – Cucchiari, C. – Strik, H. – Boves, L. 2002. The pedagogy–technology interface in computer-assisted pronunciation training. *Computer Assisted Language Learning* 15/5: pp. 441–467. <https://doi.org/10.1076/call.15.5.441.13473>
18. Saito, K. 2012. Effects of instruction on L2 pronunciation development: A synthesis of 15 quasi-experimental intervention studies. *TESOL Quarterly* 46/4: pp. 842–854. <https://doi.org/10.1002/tesq.67>
19. Saito, K. – Plonsky, L. 2019. Effects of second language pronunciation teaching revisited: A proposed measurement framework and meta-analysis. *Language Learning* 69/3: pp. 652–708. <https://doi.org/10.1111/lang.12345>
20. Seidlhofer, B. 2011. *Understanding English as a lingua franca*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0243>

References

1. Poliakova, O. V. – Dolnyk, I. M. – Shcherbyna, A. V. 2024. Spetsyfika postanovky zvukiv anhliiskoi movy ukrainskym studentam [Specific Features of Teaching English Sound Production to Ukrainian Students]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky* 210: pp. 241–246. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-35> (In Ukrainian)
2. Basturkmen, H. 2010. *Developing courses in English for specific purposes*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230290518>
3. Blommaert, J. 2010. *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511845307>
4. CEFR 2020. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume*. Council of Europe.
5. Celce-Murcia, M. – Brinton, D. M. – Goodwin, J. M. 2010. *Teaching pronunciation: A course book and reference guide (2nd ed.)*. Cambridge University Press.
6. Crystal, D. 2003. *English as a global language (2nd ed.)*. Cambridge University Press.
7. Derwing, T. M. – Munro, M. J. 1997. Accent, intelligibility, and comprehensibility: Evidence from four L1s. *Studies in Second Language Acquisition* 19/1: pp. 1–16. <https://doi.org/10.1017/S0272263197001010>
8. Derwing, T. M. – Munro, M. J. 2015. *Pronunciation fundamentals: Evidence-based perspectives for L2 teaching and research (Language Learning & Language Teaching, Vol. 42)*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/llt.42>
9. Galante, A. – Thomson, R. I. 2017. The effectiveness of drama as an instructional approach for the development of second language oral fluency, comprehensibility, and accentedness. *TESOL Quarterly* 51/1: pp. 115–142. <https://doi.org/10.1002/tesq.290>
10. Jenkins, J. 2000. *The phonology of English as an international language: New models, new norms, new goals*. Oxford University Press.
11. Lee, J. – Jang, J. – Plonsky, L. 2015. The effectiveness of second language pronunciation instruction: A meta-analysis. *Applied Linguistics* 36/3: pp. 345–366. <https://doi.org/10.1093/applin/amu040>
12. Levis, J. M. 2005. Changing contexts and shifting paradigms in pronunciation teaching. *TESOL Quarterly* 39/3: pp. 369–377. <https://doi.org/10.2307/3588485>

13. Logan, J. S. – Lively, S. E. – Pisoni, D. B. 1991. Training Japanese listeners to identify English /r/ and /l/: A first report. *The Journal of the Acoustical Society of America* 89/2: pp. 874–886. <https://doi.org/10.1121/1.1894649>
14. Lord, G. 2008. Podcasting communities and second language pronunciation. *Foreign Language Annals* 41/2: pp. 364–379. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.2008.tb03297.x>
15. McCrocklin, S. – Levis, J. M. 2025. Automatic speech recognition and pronunciation learning. *Language Teaching*: pp. 1–17. <https://doi.org/10.1017/S0261444825100852>
16. Munro, M. J. – Derwing, T. M. 1995. Foreign accent, comprehensibility, and intelligibility in the speech of second language learners. *Language Learning* 45/1: pp. 73–97. <https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.1995.tb00963.x>
17. Neri, A. – Cucchiari, C. – Strik, H. – Boves, L. 2002. The pedagogy-technology interface in computer-assisted pronunciation training. *Computer Assisted Language Learning* 15/5: pp. 441–467. <https://doi.org/10.1076/call.15.5.441.13473>
18. Saito, K. 2012. Effects of instruction on L2 pronunciation development: A synthesis of 15 quasi-experimental intervention studies. *TESOL Quarterly* 46/4: pp. 842–854. <https://doi.org/10.1002/tesq.67>
19. Saito, K. – Plonsky, L. 2019. Effects of second language pronunciation teaching revisited: A proposed measurement framework and meta-analysis. *Language Learning* 69/3: pp. 652–708. <https://doi.org/10.1111/lang.12345>
20. Seidlhofer, B. 2011. *Understanding English as a lingua franca*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbealo243>

Designing an intensive English pronunciation remediation module for first-year philology students

Kateryna Lysenko, candidate of philological sciences. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Department of Foreign Languages for Mathematical Faculties, assistant. lysenkokath@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7655-1878.

Natalia Nesterenko, candidate of philological sciences. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Department of English Philology and Intercultural Communication, associate professor. troyachka52@gmail.com, ORCID: 0009-0001-0199-5420.

Increased mobility and digitally mediated interaction have intensified the everyday use of English, sharpening expectations for intelligible spoken performance in philology programmes. Pronunciation is framed as an intelligibility-oriented competence: it combines reliable segmental contrasts with prosodic control, reduces listener effort, and supports higher-level listening and speaking. This article argues that first-semester pronunciation remediation should be treated as a protected curricular component rather than as an incidental correction practice, because early non-target articulatory and prosodic routines tend to stabilise and are costly to restructure later (Levis, 2005). Drawing on classroom experience with Ukrainian first-year students and typical L1-related difficulties in vowel quantity, diphthongs, and prosody (Poliakova et al., 2024), the paper analyses why pronunciation work is often displaced by grammar-heavy syllabi and why ad hoc feedback in general practice classes rarely yields durable change. As a methodological

response, it proposes an intensive corrective–introductory module during the first month to six weeks, combining operational articulatory guidance, perception-supported imitation, and structured “phonetic reading” from words to short intonation groups and sentence-level patterns (Celce-Murcia et al., 2010). The sequence is practice-intensive. The model foregrounds authentic audio, student self-recording for analytic listening, and clear criteria for summative credit after the corrective block. It also discusses class organisation, including a temporary limitation on spontaneous speaking in the earliest sessions to prevent the reinforcement of unstable routines. Subsequent development is envisaged in the second semester through drama-based practice targeting prosody and pragmatic expressiveness, provided that a corrective baseline has been established. Where resources allow, laboratory practice and digital tools are considered supports for guided feedback rather than substitutes for instructor-led correction.

Keywords: *pronunciation teaching, phonetic remediation, intelligibility, first-year students, CAPT/ASR, drama-based pedagogy.*

Розроблення інтенсивного модуля корекції англійської вимови для студентів-філологів першого курсу

Лисенко Катерина, кандидат філологічних наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра іноземних мов для математичних факультетів, асистент. lysenkokath@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7655-1878.

Нестеренко Наталія, кандидат філологічних наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра англійської філології та міжкультурної комунікації, доцент. troyachka52@gmail.com, ORCID: 0009-0001-0199-5420.

Зростання мобільності та цифрово опосередкованої взаємодії інтенсифікували повсякденне використання англійської мови, посиливши очікування щодо зрозумілості усного мовлення у філологічних освітніх програмах. Вимова розглядається як компетентність, орієнтована на зрозумілість: вона поєднує надійне розрізнення сегментних контрастів із просодичним контролем, зменшує зусилля слухача та сприяє розвитку навичок аудіювання й говоріння на вищому рівні. У статті обґрунтовано, що корекцію вимови в першому семестрі слід розглядати як захищений компонент освітньої програми, а не як випадкову корекційну практику, оскільки ранні нецільові артикуляційні та просодичні навички мають тенденцію до закріплення, а їх подальша перебудова потребує значних зусиль (Levis, 2005). Спираючись на аудиторний досвід роботи з українськими студентами першого курсу та типові труднощі, пов'язані з впливом рідної мови, зокрема у сфері довготи голосних, дифтонгів і просодії (Poliakova et al., 2024), у статті проаналізовано, чому робота над вимовою часто витісняється граматично перевантаженими силабусами і чому ситуативний зворотний зв'язок на загальних практичних заняттях рідко забезпечує стійкі зміни. Як методичну відповідь запропоновано інтенсивний корекційно-вступний модуль тривалістю від одного місяця до шести тижнів, який поєднує практичні артикуляційні інструкції,

перцептивно підтриману імітацію і структуроване «фонетичне читання» — від слів до коротких інтонаційних груп і моделей на рівні речення (Celce-Murcia et al., 2010). Така послідовність є практикоорієнтованою та інтенсивною. У моделі особливу увагу приділено автентичним аудіоматеріалам, самозапису студентів для аналітичного прослуховування та чітким критеріям підсумкового заліку після корекційного блоку. Також розглянуто організацію занять, зокрема тимчасове обмеження спонтанного мовлення на найперших заняттях для запобігання закріпленню нестабільних навичок. Подальший розвиток передбачено в другому семестрі через драматизаційні практики, спрямовані на просодію та прагматичну виразність, за умови, що корекційна база вже сформована. За наявності ресурсів лабораторна практика й цифрові інструменти розглядаються як засоби підтримки керованого зворотного зв'язку, а не як заміна корекції під керівництвом викладача.

Ключові слова: навчання вимови, фонетична корекція, зрозумілість, студенти першого курсу, CAPT/ASR, драматизаційна педагогіка.

Intenzív angol kiejtésjavító modul tervezése elsőéves filológushallgatók számára

Liszenkó Katerina, a filológiai tudományok kandidátusa. Tarasz Sevcenko Kijevi Nemzeti Egyetem, Idegen Nyelvek a Matematikai Karok Számára Tanszék, asszisztens. lysenkokath@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7655-1878.

Neszterenkó Natália, a filológiai tudományok kandidátusa. Tarasz Sevcenko Kijevi Nemzeti Egyetem, Angol Filológiai és Interkulturális Kommunikáció Tanszék, docens. troyachka52@gmail.com, ORCID: 0009-0001-0199-5420.

A mobilitás növekedése és a digitálisan közvetített kommunikáció terjedése az angol nyelv mindennapi használatának erősödéséhez vezetett, ami a filológiai képzési programokban is fokozta az érthető szóbeli nyelvhasználattal kapcsolatos elvárásokat. A tanulmány a kiejtést érthetőségközpontú kompetenciaként értelmezi: olyan készségként, amely a szegmentális kontrasztok biztos megkülönböztetését a prozódiai kontrollal kapcsolja össze, csökkenti a hallgató kognitív erőfeszítését, és támogatja a magasabb szintű hallás utáni szövegértés és beszédképesség fejlődését. A tanulmány amellel érvel, hogy az első félévi kiejtéskorrekciót a képzési program önálló komponenseként kell kezelni, nem pedig alkalmoszerű javítási gyakorlatként, mivel a korán kialakuló, nem célnyelvi artikulációs és prozódiai mintázatok könnyen rögzülnek, későbbi átstrukturálásuk pedig jelentős erőfeszítést igényel (Levis, 2005). Az ukrán elsőéves hallgatóktól gyűjtött tantermi tapasztalatokra, valamint az anyanyelvi hatással összefüggő tipikus nehézségekre — különösen a magánhangzó-hosszúság, a diftongusok és a prozódia területén — támaszkodva (Poliakova et al., 2024) a tanulmány azt vizsgálja, miért szorul háttérbe gyakran a kiejtéssel kapcsolatos munka a nyelvtani ismeretekkel túlterhelt tantervekben, és miért eredményez ritkán tartós változást az általános gyakorlati órákon alkalmazott alkalmoszerű visszajelzés. Módszertani válaszként a tanulmány olyan intenzív korrekciós-bevezető modult javasol, amely egy hónaptól hat hétig tart és gyakorlati artikulációs

útmutatást, percepcióra épülő imitációt és strukturált „fonetikai olvasást” ötvöz – a szavaktól a rövid intonációs csoportokon át a mondatszintű mintákig (Celce-Murcia et al., 2010). A folyamat erősen gyakorlatorientált és intenzív. A modell középpontjában az autentikus hanganyagok, a hallgatói önfelvételek elemző visszahallgatása, valamint a korrekciós blokkot követő záró értékelés világos kritériumai állnak. A tanulmány az óraszervezés kérdéseire is kitér, többek között a spontán beszéd ideiglenes korlátozására a legelső órákon, hogy megelőzhető legyen a bizonytalan kiejtési minták rögzülése. A további fejlesztés a második félévben dramatizációs gyakorlatokon keresztül valósulhat meg, amelyek a prozódia és a pragmatikai kifejezőkészségre irányulnak, feltéve, hogy a korrekciós alap már kialakult. Amennyiben rendelkezésre állnak a szükséges erőforrások, a laboratóriumi gyakorlatok és a digitális eszközök az irányított visszajelzés támogatására szolgálhatnak, de nem helyettesítik az oktató által vezetett korrekciót.

Kulcsszavak: *kiejtéstánítás, fonetikai korrekció, érthetőség, elsőéves hallgatók, CAPT/ASR, drámaalapú pedagógia.*

УДК 811.161.2'282'367:821.161.2

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-223-236

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 12.03.2026

Схвалено до друку: 29.04.2026

Опубліковано: 30.05.2026

Гримашевич Галина

Діалектні частки в збірці прозових мініатюр Олени Лотоцької «Ангели в намистах»

1. Актуальність

У сучасному художньому дискурсі спостерігаємо актуалізацію діалектних особливостей говорів українськомовного етноконтинууму, які, функціуючи в тексті, стають важливим складником увиразнення мовлення персонажів та ідіостилю автора. Як зазначають мовознавці, діалектизм, потрапляючи до художнього тексту, перестає бути звичайним говірковим елементом, а відразу набуває додаткових смислових та естетичних відтінків, різко контрастує з літературно-нормативною організованістю тексту й через те стилістично дуже увиразнюється, водночас експресивність діалектизму підтримується, безперечно, ще й тим враженням мовної свіжості, небуденості, яке він справляє на читача (Чабаненко, 2002, с. 243).

Актуальність нашого дослідження зумовлена передовсім тим, що збірка прозових мініатюр Олени Лотоцької «Ангели в намистах» (Лотоцька, 2023) надзвичайно багата на різнорівневий говірковий матеріал, який виразно демонструє діалектні особливості середньополіської говірки, рідної для письменниці, тому й привертає увагу мовознавців як важливий складник ідіостилю авторки. Хоча окремі аспекти актуалізації діалектних рис (фонетичних, морфологічних, лексичних) у художньому дискурсі письменниці на матеріалі зазначеної збірки вже були в полі зору дослідників, водночас діалектні форми службових частин мови, насамперед часток як найбільш уживаних репрезентантів неповнозначних слів, якими наповнене мовлення персонажів збірки, жителів сучасного

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 223–236.

поліського села, передовсім жінок, досі не привертали уваги діалектологів у контексті системного дослідження морфологічних діалектизмів збірки малої прози «Ангели в намистах».

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій

Насамперед зауважимо, що творчість Олени Лотоцької, перу якої належить дві збірки прозових мініатюр «Нині зозуля кувала» (Лотоцька, 2020) та «Ангели в намистах» (Лотоцька, 2023), уже привертала увагу мовознавців-діалектологів у контексті представлення в ній середньополіських діалектизмів. Передовсім відзначимо напрацювання в цій царині Ю. Громика та А. Яворського, які в контексті дослідження поліських діалектних рис у сучасній художній літературі з-поміж інших авторів акцентували й на творчості Олени Лотоцької (Громик-Яворський, 2022а, 2022б), зокрема на текстах першої збірки, системно дослідивши наповнення художнього дискурсу письменниці говірковими елементами різних мовних рівнів, особливо фонетичного та морфологічного. Водночас говіркову фонетику збірки «Нині зозуля кувала» докладно проаналізувала І. Дружук (2023).

Досліджувана збірка «Ангели в намистах» стала джерелом для написання низки статей Г. Гримашевич, у яких схарактеризовано представлені в текстах фонетичні середньополіські риси в царині вокалізму (Гримашевич, 2025а) та консонантизму (Гримашевич, 2024в), проаналізовано морфологічні діалектизми в системі іменних частин мови (Гримашевич, 2024б) та дієслова (Гримашевич, 2024а), досліджено топоніми як складник онімного простору творів письменниці (Гримашевич, 2025б). Крім того, Ю. Громик у післямові до видання, відзначаючи високу художню майстерність та скрупульозність у відтворенні поліського колориту, народнорозмовної стихії й великої поваги до мовлення земляків, характеризує наповнення зразків малої прози збірки «Ангели в намистах» фонетичними, словотвірними, морфологічними, лексичними та фразеологічними діалектизмами, аналізує їх у контексті актуалізації та репрезентації говіркового мовлення однієї із середньополіських говірок – с. Крупове Дубровицького р-ну Рівненської обл., адже саме мовлення цього населеного пункту представила увазі читачів Олена Лотоцька (Громик, 2023, с. 364–381). Водночас учений зазначає, що в досліджуваній збірці виявлено відмінності від літературної мови в оформленні службових слів, наприклад, відзначено прийменники *криме*, *келе* 'біля', частки *оно* 'тільки', *оньо* 'он', *ши* 'ще', *не* 'ні', *але* 'гаразд', *будто* 'буцім, ніби', *даже*, *дажесть* 'навіть', *гето* 'це'; крім того, з мовлення поліщуків перенесено деякі сполучники, зокрема єднальні *да*, *да й*, умови *єслі*, *коб*, допусту *хоть*

(Громик, 2023, с. 375). Наведені приклади засвідчують перевагу в уживанні саме часток, які мають низку відмінних від літературної мови форм.

Зазначені вище та інші зафіксовані в текстах авторки частки з виразними діалектними рисами викликають зацікавлення не лише з позиції їх говіркової віднесеності, збереження в них передовсім фонетичних діалектних рис, а й у контексті модальності, експресивності, оскільки мовна майстерність письменниці стилістично інтенсифікувала ці службові слова, надала їм виразності, уможливила їх перетворення на емоційні доміанти висловів персонажів.

3. Мета і завдання дослідження

Мета наукової розвідки – проаналізувати морфологічні діалектизми в царині частки, представлені в збірці прозових мініатюр «Ангели в намистах» Олени Лотоцької, як виразний складник говіркової системи та ідіостилю письменниці.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання низки завдань: 1) схарактеризувати особливості функціонування діалектних варіантів часток, виокремлених методом суцільного відбору із зазначеної збірки зразків малої прози авторки; 2) визначити наявність зафіксованих говіркових форм часток на обширах поліського етномовного континууму як підтвердження їхнього функціонування в мовленні персонажів Олени Лотоцької; 3) схарактеризувати системність репрезентації часток – морфологічних діалектизмів – як виразного складника ідіостилю письменниці.

4. Матеріал дослідження

Матеріалом для написання статті слугувала передовсім збірка прозових мініатюр Олени Лотоцької «Ангели в намистах», у якій зафіксовано значну кількість часток із виразними говірковими рисами, наукова література з досліджуваної проблеми та лексикографічні видання, які репрезентують поліський мовний обшир.

5. Методи дослідження

У статті застосовано такі методи: описовий – для узагальнення напрацювань учених у контексті порушеної проблеми та для систематизації, класифікації й інтерпретації досліджуваного діалектного матеріалу; лінгвістичного спостереження – для встановлення особливостей функціонування часток-діалектизмів у прозових текстах; суцільного відбору – для визначення кількісного наповнення досліджуваного твору діалектними частками;

контекстуального аналізу – для дослідження наповнення художніх текстів відповідно до змальованих ситуацій та умов морфологічними діалектизмами в царині частки як складника ідіостилю письменниці.

6. Виклад результатів дослідження

Оскільки увагу в нашій розвідці акцентовано на одній із неповнозначних частин мови, варто насамперед означити основні аспекти дослідження службових слів загалом і частки зокрема в українському мовознавстві. Представники традиційної граматики (П. Житецький, І. Огієнко, Є. Тимченко, С. Бевзенко, С. Самійленко, І. Ковалик, Л. Коломієць, А. Майборода, В. Горпинич та ін.), досліджуючи прийменники, сполучники та частки з позиції діяхронії та синхронії, цілком закономірно вважали їх службовими частинами мови. У новітніх лінгвістичних працях кінця XX – першої чверті XXI ст. службові частини мови виведено за межі лексико-граматичних класів слів і схарактеризовано їх як аналітичні синтаксичні морфеми (К. Городенська, І. Вихованець, О. Безпояско, Г. Весельська та ін.).

У контексті нашого дослідження важливими є напрацювання мовознавців, які вивчають функціонування службових слів, передовсім часток, оскільки саме ці слова мають найбільше стилістичне навантаження як у поетичних, так і прозових текстах, у творах українських письменників як елемент ідіостилю автора, зокрема таких, як Т. Вільчинська, М. Вінтонів, Н. Іваницька, О. Тулузакова, Н. Маслюк, О. Олексенко, О. Шокуров, А. Грицева, М. Лесюк, М. Ткаченко, О. Дзюба, Н. Маслюк та ін.). Водночас варто зауважити, що названі лінгвісти зосереджують увагу на літературних формах службових слів, передовсім часток, хоча їхні дослідження важливі для інтерпретації цих морфологічних одиниць у системі художнього дискурсу.

У функціонуванні службових слів загалом у збірці прозових мініатюр Олени Лотоцької «Ангели в намистах» спостерігаємо дві основні тенденції: 1) в авторському мовленні письменниці цілком закономірно використано традиційні службові частини мови загалом і частки зокрема в літературній формі; 2) у мовленні персонажів відзначено діалектні прийменники, сполучники та частки, які репрезентують виразні риси, передовсім фонетичні, зображеної авторкою середньополіської говірки, відзначаються експресивністю, особливо частки, які й викликали найбільше зацікавлення.

З огляду на зазначене важлива думка В. Чабаненка, який зауважував, що ступінь експресивності діалектизму в мові художнього твору залежить від кількох факторів: від належності діалектизму до певного мовного рівня; 2) від його семантичної прозорості; 3) від того, з якою метою і в який спосіб він уводиться автором у текст (Чабаненко 2002, с. 244). Учений погоджується з

думкою інших дослідників про те, що на художньому літературно-нормативному тлі фонетичні, лексичні та фразеологічні діалектизми більш виразні, аніж діалектизми морфологічні та синтаксичні, що цілком природно, адже фонетичні й лексико-фразеологічні літературні норми більш контрастні до говіркових рис, ніж норми граматичні, натомість багатьом морфологічним і синтаксичним діалектизмам важко стилістично увиразнитися через наявність у літературній мові граматичних варіантів (Чабаненко, 2002, с. 244).

Водночас говірковий морфологічний матеріал у царині частки, представлений у збірці «Ангели в намистах», дещо спростовує наведену вище думку, оскільки вмiле введення авторкою говіркових елементів значною мірою увиразнює текст, надаючи йому зовсім іншого звучання й колориту, оскільки контекст максимально сприяє зосередженню уваги саме на таких лінгвальних одиницях.

Як засвідчила методика суцільного відбору, найбільше функційне навантаження з-поміж службових слів у 43 зразках малої прози мають частки (діалектні форми цієї частини мови зафіксовано в понад 200 реченнях). Найбільш уживаними в діалогах персонажів є діалектні форми вказівних часток, за допомогою яких жителям села вдається вказати на місцезнаходження когось чи чогось, привернути увагу співрозмовника, зосередити на комусь чи на чомусь його увагу.

У літературній мові найпоширенішою серед вказівних є частка **це**, натомість у текстах Олени Лотоцької її цілком заступає діалектна частка **гето**. Письменниця досить часто використовує її на початку речення (**Гето** ж додумаца.... (Лотоцька, 2023, с. 33); **Гето** ви так думаєте (Лотоцька, 2023, с. 68); **Гето** вони шиненько пришилі зо школи... (Лотоцька, 2023, с. 22); **Гето** ж, бач, шиненько худубици даю (Лотоцька, 2023, с. 108) та ін.), привертаючи цим самим найбільшу увагу до сказаного. Водночас спостерігаємо часте вживання зазначеної частки в питальних конструкціях (А, **гето** ти, Якове? (Лотоцька, 2023, с. 55); А хто **гето** до тебе має прити? (Лотоцька, 2023, с. 59); Що **гето** на моєм кінці робите? (Лотоцька, 2023, с. 61); Що **гето** світиця? (Лотоцька, 2023, с. 344); Аньо, а шо **гето** ти тут сєйш? (Лотоцька, 2023, с. 188); А чо' **гето** ніхто не споває? (Лотоцька, 2023, с. 100); А шо **гето** таке? (Лотоцька, 2023, с. 95); А куди **гето** ви йдете? (Лотоцька, 2023, с. 23)), за допомогою якої вдається активізувати співрозмовника до відповіді, акцентуючи на тому, на що вказують персонажі, надати висловленню емоційності, розмовної тональності, невимушеності бесіди.

Письменниця використовує зазначену частку для вказівки на особу (А **гето** моя Надька прилетіла... (Лотоцька, 2023, с. 27)), предмет (Ти лянь, **гето** ж серпанок (Лотоцька, 2023, с. 50); Мамо, **гето** вже шоста бочка (Лотоцька, 2023, с. 85)), будь-яке поняття, часто й абстрактне (Селец – **гето**

ж біленько (Лотоцька, 2023, с. 29); *Тютко, **гето** ж таки позор!* (Лотоцька, 2023, с. 89)), підсилення міри вияву ознаки чи дії, підкреслення, виділення того чи того члена речення (*А шо **гето** ви розсіліса тутеки?* (Лотоцька, 2023, с. 46); *А я ж соби думая, шо ж **гето** й ви беженци* (Лотоцька, 2023, с. 213); ... ***гето** стулькі води виборхалі* (Лотоцька, 2023, с. 200)). Водночас зауважимо, що авторка у використанні частки **гето** дотримується чіткої послідовності й системності, бо поряд із часткою вживано й вказівний займенник у такій діалектній формі (*Хоть вони в **гетом** роци й вурки булі* (Лотоцька, 2023, с. 109); *Бог прив'юв нас у **гетой** світ* (Лотоцька, 2023, с. 88); *Моя тожить **гетою** зімою в зелени сосни ладіласа* (Лотоцька, 2023, с. 56)). Крім того, наявність таких діалектних форм підтверджено в лексикографічних виданнях, які репрезентують ареал Дубровиччини (**гэто** займ 'це' (Котяш, 2024, с. 46)), та в суміжних західнополіських говірках (Аркушин, 2016, с. 86).

Активно побутує в мовленні персонажів збірки «Ангели в намистах» і вказівна частка **он**, зафіксована у двох діалектних варіантах – із твердим (**оно**) та м'яким (**оньо**) консонантом, які мають приблизно однакову кількість уживань і не залежать від особи, яка використовує ту чи ту форму, адже в мовленні того самого персонажа функціують **оно** й **оньо**.

Із суто вказівною функцією спостерігаємо цю частку в контекстах, де за її допомогою відбувається вказівка на конкретні предмети (**Оньо** миска з зерном (Лотоцька, 2023, с. 206); *Вже **оньо** ліс біленько* (Лотоцька, 2023, с. 341); ***Оньо** яки морди чирвони!* (Лотоцька, 2023, с. 55); ... ***оньо** яка копица на городі стоїт* (Лотоцька, 2023, с. 87)). Крім того, відзначаємо її в реченнях із семантикою волевиявлення, спонукання (*Не сваріться **оно*** (Лотоцька, 2023, с. 58); *Не обіжайтеса **оно**, шо так кажу* (Лотоцька, 2023, с. 23); ... *не бариса **оно**, вже сядаємо* (Лотоцька, 2023, с. 207); ... *і шоб не опаздувала **оно*** (Лотоцька, 2023, с. 258)), коли частка набуває видільного значення 'тільки, лише' (пор.: **анó** 'лише, тільки' (Аркушин 2016, с. 4), **онó** 'т. с.' (Аркушин 2016, с. 365), **онó** 'лишень', 'лиш' (Котяш, 2024, с. 121)), з підсилювальним значенням (*Дощище **оно** яке!* (Лотоцька, 2023, с. 139); ***Оно** ж гонору в обох хоть одбавляй* (Лотоцька, 2023, с. 34); ***Оно** ніхто не треба: ні свої, ні чужи* (Лотоцька, 2023, с. 32); ***Оньо**, як колотіт* (Лотоцька, 2023, с. 152); ***Оньо** яки дощ припустів* (Лотоцька, 2023, с. 163)); для підтвердження сказаного (***Оньо** ж колісь виратовалі Нехайчикув із биди* (Лотоцька, 2023, с. 34); ***Оно** їсть нема шо вам дасть* (Лотоцька, 2023, с. 71); ***Оно** ж мало їх помню* (Лотоцька, 2023, с. 90)). Уживання такої частки надає висловлюванню невимушеності, розмовного колориту, привертає увагу до сказаного, тому вона навіть утрачає суто вказівне значення, а вживається для підсилення чи виділення думки. В інших фонетичних формах фіксуємо

цю частку в словниках, де представлено матеріал із поліських говорів: **ун'б** ч. вказ. 'он' (Котяш, 2024, с. 177), **ан'о** част. 'он' (Котяш, 2024, с. 14).

Значне функційне навантаження в текстах Олени Лотоцької має обмежувальна частка **тільки**, зафіксована в діалектній формі **туко**, яка зберігає виразну фонетичну рису в царині вокалізму представленої говірки – наявність [y] на місці данього [o], оскільки системно репрезентована й в інших частинах мови (пор.: *А вун регоче з баби старої* (Лотоцька, 2023, с. 33); *Не змуг по-тіхому дати* (Лотоцька, 2023, с. 16); *Я, не буйса* (Лотоцька, 2023, с. 84); *І батько муї мене муцно любив* (Лотоцька, 2023, с. 346); *А скульким чужим помогала виродіца?* (Лотоцька, 2023, с. 153)). Зазначена частка вживається для виділення певного слова чи поняття, надаючи їм обмежувального значення. Позиція частки в реченні – здебільшого перед іменником чи займенником (*Холод собачи, туко болячки збірають* (Лотоцька, 2023, с. 139); *Туко состав мавса ши завидна сюда приїхать* (Лотоцька, 2023, с. 72); *... як ти, Нінко, скажеш, шоб туко за Україну* (Лотоцька, 2023, с. 274); *Туко я тее все знала* (Лотоцька, 2023, с. 270); *Туко я в хату несла, а твуй батько з хати* (Лотоцька, 2023, с. 347) або дієсловом (*Туко вибирай, Тетяно, клочче одінкове, шоб гамбулами потомки не лізло* (Лотоцька, 2023, с. 81); *... сьоми год туко пошов* (Лотоцька, 2023, с. 68); рідше перед іншими частинами мови (*Туко не біляни* (Лотоцька, 2023, с. 50); *... Тож ти ши мала, туко тринадцять* (Лотоцька, 2023, с. 77)). Водночас відзначаємо речення з підсиленням зазначеної частки іншими частками для увиразнення думки, ще більшого обмеження, надання нових відтінків у семантиці (*Туко б бабу не чепалі* (Лотоцька, 2023, с. 77); *Туко ж хто б мене ши так покорпану взяв* (Лотоцька, 2023, с. 279); *Не, Таліку, тулько шо його ослобонів* (Лотоцька, 2023, с. 19)).

У близько двадцятьох реченнях функціює підсилювальна частка **ши** (літературна **ще**), яка надає зображуваному відтінку незавершеності, продовження дії чи часу, певного доповнення (*Хай побачит її ши живою, шоб потомки не баялі, шо баба порешила* (Лотоцька, 2023, с. 150); *... а то поки нас не буде, ши хто вкраде* (Лотоцька, 2023, с. 22); *А мо', дійствітельно ши рано юй* (Лотоцька, 2023, с. 68); *А яки ши дурень за пляшку їм гної на поле повивозіт!* (Лотоцька, 2023, с. 58); *Понамокалі геть, ши й собака до смерті налекав* (Лотоцька, 2023, с. 71)). У такій самій говірковій формі, яка відображає тенденції розвитку фонетичних рис зображеної говірки, її відзначають і на інших теренах Полісся (**ши** 'ще' (Котяш, 2024, с. 188)).

Приєднувальна частка **тожить** (літературна **теж, також**) у більшості речень надає смислового відтінку включення (*... то я тому дітяті тожить дядько...* (Лотоцька, 2023, с. 140); *Молітви її тожить вучу* (Лотоцька, 2023,

с. 90); Оксеньку **тожить** (Лотоцька, 2023, с. 79)), інколи – вказує на зв'язок між висловлюваннями (...і мучица при смерті **тожить** не хочу (Лотоцька, 2023, с. 185); ... все казала, що **тожить** на весіллі гочи виплакала (Лотоцька, 2023, с. 317)), відома в інших середньополіських (**то́жит** 'теж' (Котяш 2024, с. 173) та західнополіських говірках (**то́жит** 'теж, також' (Аркушин, 2016, с. 557)), водночас відзначають і її деривати (**то́жека** (Котяш 2024, с. 173)), що свідчить про відтворення письменницею цієї частки саме в тій діалектній формі, яка побутує на теренах Полісся.

Діалектним відповідником літературної видільної частки **навіть** у текстах Олени Лотоцької є **дажить** (пор.: **да́же** ч. 'навіть' (Котяш, 2024, с. 55), яка підсилює слова чи зміст усього речення, надає йому виразності. Письменниця свідомо використовує її на початку речення, навіть окличного, щоб читач одразу звернув увагу на це слово й надав йому особливого значення, зрозумів його важливість (**Дажеть** еслі і нема їх... (Лотоцька, 2023, с. 176); **Дажеть**, не приведі Господі, ти б когось убила (Лотоцька, 2023, с. 88); **Дажеть** не знаю, де вун (Лотоцька, 2023, с. 30); **Дажеть** не вздумай! (Лотоцька, 2023, с. 159)).

Хоть (9 уживань у текстах) – діалектна підсилювально-видільна частка, яка надає словам або й цілому реченню певного смислового відтінку, переважно вживається для виділення або обмеження (**Йду-йду, хоть** почую, де той Селецький канал є (Лотоцька, 2023, с. 28); **Але** я ходіла, **хоть** серце й тьопалоса... (Лотоцька, 2023, с. 118); **Хоть** би в хату хто пустів (Лотоцька, 2023, с. 69); **Думав, хоть** перед смертю (Лотоцька, 2023, с. 62); **Потом** так помалесеньку повернулася спиною – **хоть** бачить не буду, як накинута на мене – і пошла (Лотоцька, 2023, с. 113);

Спорадично Олена Лотоцька послуговується частками, за допомогою яких зреалізовано відношення часткової невідповідності між значенням слова й означуванням поняттям. Із-поміж таких часток виокремлюємо означальні (міри і ступеня) частки з виразним діалектним оформленням **пошті** та **чуть** (**Пошті** кажди вечор (Лотоцька, 2023, с. 318); **Вже пошті** темно (Лотоцька, 2023, с. 343), **За дурни полоски чуть** дітей не втратіла (Лотоцька, 2023, с. 135)), які за своєю семантикою виражають наближення до певної межі, водночас підкреслюють, що дія відбулася лише частково або не відбулася до кінця.

Зрідка відзначаємо функціонування порівняльної (умовної) діалектної частки **будто** (... а я йому на ноги показваю, що **будто** йті не можу (Лотоцька, 2023, с. 79); ... Ліпа возьме да попросіть Марию вишисть ши одну. **Будто** б юй (Лотоцька, 2023, с. 159)), яка вказує на невпевненість, виражає непевність у достовірній інформації.

Насамкінець варто звернути увагу на відзайменникову частку **соби**, що витворилася в результаті партикуляції, яка, як і зворотний займенник (*Я його ткала **соби** на смерть* (Лотоцька, 2023, с. 53); *То ти **соби** Максима в Зосі ши малою випросіла?* (Лотоцька, 2023, с. 53), демонструє одну з визначальних діалектних рис середньополіських говірок – рефлексію *ё як [и]: *А шо, старе Мутіще, лежиш **соби** на печи?* (Лотоцька, 2023, с. 21); *Вже завтреки **соби** полетят* (Лотоцька, 2023, с. 110) ... *мені тут хоть розорвиса, а вона **соби**, пані, всіласа* (Лотоцька, 2023, с. 45); ***Соби** думаю* (Лотоцька, 2023, с. 90).

7. Висновки й перспективи дослідження

Отже, діалектні частки в збірці прозових мініатюр «Ангели в намистах» Олени Лотоцької – важливий не тільки граматичний, а й лексичний компонент, за допомогою якого письменниця передає різноманітні смислові, модальні, емоційні відтінки. Водночас їх доречне використання в мовленні персонажів із максимальним збереженням говіркових форм, притаманних рідній говірці авторки, увиразнює мову художніх творів, виражає семантичні та модальні відтінки, доповнює змістову структуру речень, надаючи їм додаткових смислів. Крім того, як й інші діалектизми, частки як репрезентанти класу морфологічних діалектизмів органічно вписуються в загальний говірковий колорит, представлений у художніх текстах, логічно доповнюють різновиди діалектних елементів, стаючи важливою частиною ідіостилю Олени Лотоцької.

Перспективи вбачаємо в дослідженні діалектних форм прийменників і сполучників, представлених у збірці прозових мініатюр Олени Лотоцької «Ангели в намистах», а також у вивченні лексичних діалектизмів, що уможливить системний опис діалектизмів усіх мовних рівнів у зазначеній збірці.

Література

1. Аркушин Григорій 2016. *Словник західнополіських говірок*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки.
2. Гримашевич Галина 2024а. Актуалізація дієслівної системи середньополіської говірки в збірці Олени Лотоцької «Ангели в намистах». In: *Слобожанська бесіда – 17. Лінгвістика тексту і вивчення української ментальності: XVII Всеукр. наук.-практ. конф.* Полтава, с. 10–17.
3. Гримашевич Галина 2024б. Актуалізація середньополіських діалектних морфологічних рис у збірці прозових мініатюр Олени Лотоцької «Ангели в намистах»: іменні частини мови. *Лінгвістика* 50/2: с. 6–18. <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2024-2-50-6-18>

4. Гримашевич Галина 2024в. Актуалізація фонетичних діалектних особливостей середньополіської говірки в збірці малої прози Олени Лотоцької «Ангели в намистах»: консонантизм. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки* 103/2: с. 83–93.
5. Гримашевич Галина 2025а. Актуалізація фонетичних діалектних рис середньополіської говірки в збірці малої прози «Ангели в намистах» Олени Лотоцької: вокалізм. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 4/1: с. 95–113. <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-1-95-113>
6. Гримашевич Галина 2025б. Онімний простір збірки малої прози Олени Лотоцької «Ангели в намистах»: топоніми. In: *Сучасні проблеми дослідження української мови й методики її навчання в закладах загальної середньої та вищої освіти: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф.* Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, с. 55–60.
7. Громик Юрій 2023. *Післямова. Лотоцька Олена. Ангели в намистах.* Львів: Видавництво Старого Лева, с. 364–381.
8. Громик Юрій – Яворський Андрій 2022а. Актуалізація поліської говірки в прозових текстах Олени Лотоцької. *Лінгвостилістичні студії* 16: с. 31–45. <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2022-16-31-45>
9. Громик Юрій – Яворський Андрій 2022б. *Поліські діалекти в сучасній художній літературі: монографія.* Луцьк: Вежа-Друк.
10. Дружок Ірина 2023. Говіркова фонетика збірки оповідань О. Лотоцької «Нині зозуля кувала». *Лінгвістика* 47/1: с. 25–33.
11. Котяш Олександр 2024. *Словник говірки села Залужжя Дубровицького району Рівненської області (залужецька балачка, або баймо по-нашому).* Житомир: Бук-Друк.
12. Лотоцька Олена 2020. *Нині зозуля кувала.* Львів: ЛА «Піраміда».
13. Лотоцька Олена 2023. *Ангели в намистах.* Львів: Видавництво Старого Лева.
14. Чабаненко Віктор 2002. *Стилістика експресивних засобів української мови.* Запоріжжя: Запорізький національний університет.

References

1. Arkushyn, Hryhorii 2016. *Slovnýk zakhidnopoliskykh hovirok* [Dictionary of Western Polesian Dialects]. Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. (In Ukrainian)
2. Hrymashevych, Halyna 2024a. Aktualizatsiia diieslivnoi systemy serednopoliskoi hovirky v zbirtsi Oleny Lototskoi «Anhely v namystakh» [Actualisation of the Verb System of the Middle Polesian Dialect in Olena Lototska's Collection "Angels in Necklaces"]. In: *Slobozhanska beseda – 17. Linhvistyka tekstu i vyvchennia ukrainiskoi mentalnosti: XVII Vseukr. nauk.-prakt. konf.* Poltava, s. 10–17. (In Ukrainian)
3. Hrymashevych, Halyna 2024b. Aktualizatsiia serednopoliskykh dialektnykh morfolohichnykh rys u zbirtsi prozovykh miniatiur Oleny Lototskoi «Anhely v namystakh»: imenni chastyny movy [Actualisation of Middle Polesian Dialectal Morphological Features in Olena Lototska's Collection of Prose Miniatures "Angels

- in Necklaces”: Nominal Parts of Speech]. *Linhvistyka* 50/2: s. 6–18. <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2024-2-50-6-18> (In Ukrainian)
4. Hrymashevych, Halyna 2024v. Aktualizatsiia fonetychnykh dialektnykh osoblyvostei serednopoliskoi hovirky v zbirtsi maloi prozy Oleny Lototskoi «Anhely v namystakh»: konsonantyzm [Actualisation of Phonetic Dialectal Features of the Middle Polesian Dialect in Olena Lototska’s Collection of Short Prose “Angels in Necklaces”: Consonantism]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky* 103/2: s. 83–93. (In Ukrainian)
5. Hrymashevych, Halyna 2025a. Aktualizatsiia fonetychnykh dialektnykh rys serednopoliskoi hovirky v zbirtsi maloi prozy «Anhely v namystakh» Oleny Lototskoi: vokalizm [Actualisation of Phonetic Dialectal Features of the Middle Polesian Dialect in Olena Lototska’s Collection of Short Prose “Angels in Necklaces”: Vocalism]. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 4/1: s. 95–113. <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-1-95-113> (In Ukrainian)
6. Hrymashevych, Halyna 2025b. Onimnyi prostir zbirkky maloi prozy Oleny Lototskoi «Anhely v namystakh»: toponimy [The Onymic Space of Olena Lototska’s Collection of Short Prose “Angels in Necklaces”: Toponyms]. In: *Suchasni problemy doslidzhennia ukrainskoi movy y metodyky yii navchannia v zakladakh zahalnoi serednoi ta vyshchoi osvity: materialy III Vseukr. nauk.-prakt. konf.* Poltava: PNPU imeni V. H. Korolenka, s. 55–60. (In Ukrainian)
7. Hromyk, Yurii 2023. *Pisliamova. Lototska Olena. Anhely v namystakh* [Afterword. Olena Lototska: “Angels in Necklaces”]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, s. 364–381. (In Ukrainian)
8. Hromyk, Yurii – Yavorskyi, Andrii 2022a. Aktualizatsiia poliskoi hovirky v prozovykh tekstakh Oleny Lototskoi [Actualisation of the Polesian Dialect in Olena Lototska’s Prose Texts]. *Linhvostylistychni studii* 16: s. 31–45. <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2022-16-31-45> (In Ukrainian)
9. Hromyk, Yurii – Yavorskyi, Andrii 2022b. *Poliski dialekty v suchasni khudozhnii literaturi: monohrafiia* [Polesian Dialects in Contemporary Fiction: A Monograph]. Lutsk: Vezha-Druk. (In Ukrainian)
10. Druzhuik, Iryna 2023. Hovirkova fonetyka zbirkky opovidan O. Lototskoi «Nyni zozulia kuvala» [Dialectal Phonetics of O. Lototska’s Collection of Short Stories “The Cuckoo Cooed Today”]. *Linhvistyka* 47/1: s. 25–33. (In Ukrainian)
11. Kotiash, Oleksandr 2024. *Slovnyk hovirky sela Zaluzhzhia Dubrovytskoho raionu Rivnenskoï oblasti (zaluzhetska balachka, abo baimo po-nashomu)* [Dictionary of the Dialect of the Village of Zaluzhzhia, Dubrovytsia District, Rivne Region (*Zaluzhzhia Speech, or Let’s Speak Our Way*)]. Zhytomyr: Buk-Druk. (In Ukrainian)
12. Lototska, Olena 2020. *Nyni zozulia kuvala* [The Cuckoo Cooed Today]. Lviv: LA «Piramida». (In Ukrainian)
13. Lototska, Olena 2023. *Anhely v namystakh* [Angels in Necklaces]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. (In Ukrainian)
14. Chabanenko, Viktor 2002. *Stylistyka ekspresyvnykh zasobiv ukrainskoi movy* [Stylistics of Expressive Means of the Ukrainian Language]. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet. (In Ukrainian)

**Діалектні частки в збірці прозових мініатюр Олени Лотоцької
«Ангели в намистах»**

Гримашевич Галина, кандидат філологічних наук, доцент. Житомирський державний університет імені Івана Франка, кафедра української мови та методики її навчання, завідувач кафедри. h_hrymashevych@ukr.net, ORCID: 0000-0003-3225-0031.

Статтю присвячено дослідженню діалектних часток як складників морфологічних діалектизмів у збірці прозових мініатюр Олени Лотоцької «Ангели в намистах». Зазначено, що з-поміж усіх службових частин мови найбільшу частоту використання мають говіркові форми часток, які функціують у художньому дискурсі письменниці в мовленні персонажів, переважно в діалогічному.

Мета наукової статті – проаналізувати морфологічні діалектизми в царині частки, представлені в збірці прозових мініатюр «Ангели в намистах» Олени Лотоцької, як виразний складник говіркової системи та ідіостилю письменниці.

У розвідці за допомогою методу суцільного відбору виокремлено понад 200 речень, у яких ужито різноманітні розряди часток, які мають виразну діалектну віднесеність, оскільки демонструють визначальні говіркові риси, передовсім фонетичні, які системно представлені й в інших частинах мови та зафіксовані в лексикографічних виданнях, де репрезентовано матеріали із середньополіських і західнополіських говірок як підтвердження відповідального використання письменницею діалектних елементів; водночас виявлено найбільш уживані ділетні частки, передовсім вказівні, які є важливою частиною лексики персонажів-поліщуків.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що службові частини мови, зокрема й частки як морфологічні діалектзми, зі збірки прозових мініатюр Олени Лотоцької «Ангели в намистах» досі не були об'єктом системного лінгвістичного дослідження як репрезентант мовлення персонажів і складник ідіостилю письменниці поряд з іншими різновидами діалектизмів. Подальшого розвитку набуло питання важливості представлення говіркових елементів різних мовних рівнів, зокрема й морфологічного, у художньому дискурсі сучасних письменників, до яких належить Олена Лотоцька як представниця актуалізації поліського мовлення в прозових мініатюрах.

У перспективі передбачено дослідження діалектних форм інших службових частин мови, зокрема прийменника і сполучника, використаних у збірці Олени Лотоцької «Ангели в намистах», а також вивчення лексичних діалектизмів, що уможливить системний опис діалектизмів усіх мовних рівнів у зазначеній збірці.

Ключові слова: *«Ангели в намистах», Олена Лотоцька, художній дискурс, середньополіська говірка, службові частини мови, морфологічні діалектизми, діалектні частки.*

Dialectal particles in Olena Lototska's collection of prose miniatures "Angels in Necklaces"

Halyna Hrymashevych, candidate of philological sciences, associate professor. Zhytomyr Ivan Franko State University, Department of Ukrainian Language and Methods of Its Teaching, department head. h_hrymashevych@ukr.net, ORCID: 0000-0003-3225-0031.

The article is devoted to the study of dialectal particles as components of morphological dialectisms in Olena Lototska's collection of prose miniatures "Angels in Necklaces". It is noted that among all function words, dialectal forms of particles have the highest frequency of use; in the writer's literary discourse, they function in the speech of characters, mainly in dialogue.

The aim of the article is to analyse morphological dialectisms in the sphere of particles presented in Olena Lototska's collection of prose miniatures "Angels in Necklaces" as a distinct component of the dialectal system and of the writer's style.

Using the method of continuous sampling, the study identifies more than 200 sentences containing various classes of particles with clear dialectal attribution, since they display defining dialectal features, primarily phonetic ones, which are also systematically represented in other parts of speech and recorded in lexicographical publications presenting material from Middle Polesian and Western Polesian dialects. This confirms the writer's careful and deliberate use of dialectal elements. At the same time, the most frequently used dialectal particles, especially demonstrative ones, are identified as an important part of the lexicon of the Polesian characters.

The scientific novelty of the study lies in the fact that function words, including particles as morphological dialectisms, in Olena Lototska's collection of prose miniatures "Angels in Necklaces" have not previously been the object of systematic linguistic research as representatives of character speech and as a component of the writer's style alongside other types of dialectisms. The study further develops the issue of the importance of representing dialectal elements at various linguistic levels, including the morphological level, in the literary discourse of contemporary writers, among whom Olena Lototska stands out as a representative of the actualisation of Polesian speech in prose miniatures.

Future research will focus on dialectal forms of other function words, particularly prepositions and conjunctions, used in Olena Lototska's collection "Angels in Necklaces", as well as on the study of lexical dialectisms. This will make it possible to provide a systematic description of dialectisms at all linguistic levels in the collection.

Keywords: *"Angels in Necklaces", Olena Lototska, literary discourse, Middle Polesian dialect, function words, morphological dialectisms, dialectal particles.*

Nyelvjárási partikulák Olena Lototska „Angyalok gyöngysorban” című prózai miniatűrgyűjteményében

Hrimasevics Halina, filológiai tudományok kandidátusa, docens. Zsitomiri Ivan Franko Állami Egyetem, Ukrán Nyelv és Oktatásmódszertani Tanszék, tanszékvezető. h_hrymashevych@ukr.net, ORCID: 0000-0003-3225-0031.

A tanulmány a nyelvjárási partikulákat mint morfológiai dialektizmusokat vizsgálja Olena Lototska „Ангели в намистрах” [Angyalok gyöngysorban] című prózai miniatűrgyűjteményében. Megállapításra kerül, hogy az összes viszonszó közül a partikulák nyelvjárási alakjai fordulnak elő a legnagyobb gyakorisággal; ezek az író művészi diskurzusában a szereplők beszédében, elsősorban a párbeszédekben szerepelnek.

A tanulmány célja, hogy elemezze az Olena Lototska „Angyalok gyöngysorban” című prózai miniatűrgyűjteményében megjelenő, a partikulák körébe tartozó morfológiai dialektizmusokat mint a nyelvjárási rendszer és az író idiolektusának kifejező összetevőit.

A vizsgálat során a részletes adatgyűjtés segítségével több mint 200 olyan mondatot különítettem el, amelyekben különböző típusú, egyértelmű nyelvjárási hovatartozást mutató partikulák szerepelnek. Ezek meghatározó nyelvjárási jegyeket, elsősorban fonetikai sajátosságokat mutatnak, amelyek más szófajokban is rendszerszerűen megjelennek, továbbá olyan lexikográfiai kiadványokban is adatoltak, amelyek közép- és nyugat-polisszjai nyelvjárási anyagot tartalmaznak. Mindez igazolja, hogy az író felelősen és tudatosan használja a nyelvjárási elemeket. A kutatás egyúttal feltárta a leggyakrabban használt nyelvjárási partikulákat, mindenekeelőtt a mutató jellegűeket, amelyek a polisszjai szereplők lexikonjának fontos részét képezik.

A kutatás tudományos újdonsága abban áll, hogy Olena Lototska „Angyalok gyöngysorban” című prózai miniatűrgyűjteményének viszonszói, köztük a partikulák mint morfológiai dialektizmusok, eddig nem képezték szisztematikus nyelvészeti vizsgálat tárgyát sem a szereplők beszédének reprezentánsaként, sem az író idiolektusának összetevőjeként, más dialektizmustípusokkal együtt. A tanulmány emellett foglalkozik azon kérdéssel is, hogy mennyire fontos a különböző nyelvi szintekhez, köztük a morfológiai szinthez tartozó nyelvjárási elemek megjelenítése a kortárs írók művészi diskurzusában. E szerzők közé tartozik Olena Lototska is, aki prózai miniatűrjeiben a polisszjai beszéd aktualizálásának képviselője.

A kutatás folytatásaként Olena Lototska „Angyalok gyöngysorban” című prózagyűjteményét célszerű volna elemezni a műben használt más viszonszók, különösen az előljárószók és kötőszók nyelvjárási alakjainak vizsgálata, valamint a lexikai dialektizmusok feltárása szempontjából. Ez lehetővé teszi a gyűjteményben előforduló, valamennyi nyelvi szinthez tartozó dialektizmusok rendszerszerű leírását.

Kulcsszavak: „Angyalok gyöngysorban”, Olena Lototska, művészi diskurzus, közép-polisszjai nyelvjárási viszonszók, morfológiai dialektizmusok, nyelvjárási partikulák.

УДК 821.161.2.09

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-237-247

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 07.02.2026

Схвалено до друку: 11.04.2026

Опубліковано: 30.05.2026

Безкаравайна Інна, Чонка Тетяна

Мрії та реальність українських емігрантів у романі Ірен Роздобудько «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю»

1. Формулювання проблеми

Феномен еміграції в сучасній українській літературі трансформується з суто соціального явища в глибинну екзистенційну категорію, що потребує детального літературознавчого осмислення. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення механізмів художнього моделювання психологічного стану особистості, яка перебуває в ситуації ціннісного та культурного зламу. У романі Ірен Роздобудько «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю» конфлікт між ідеалізованими очікуваннями та суворою дійсністю постає ключовим чинником деформації ідентичності персонажів. Виявлення специфіки цього протистояння дозволяє глибше зрозуміти антропологічні виміри сучасної міграційної прози.

2. Аналіз досліджень

Сучасний літературознавчий дискурс, зокрема у працях Н. Бернадської, активно опрацьовує питання міграції як чинника формування нового канону в українському письменстві. Дослідники Н. Галушка та Т. Чонка звертають увагу на жанрову своєрідність і психологічну напруженість текстів Ірен Роздобудько, акцентуючи на внутрішній рефлексії та травмі втрати дому. Окремі розвідки Г. Королюк присвячені аналізу екзистенційних станів українських іммігрантів, де національна ідентичність постає стрижнем опору в умовах глобалізаційних викликів. Попри наявність праць, присвячених загальній поетиці авторки, проблема дихотомії мрії та реальності в зазначеному романі все ще потребує цілісного системного аналізу.

Acta Academiae Beregsiensis, Philologica 2026/2: 237–247.

3. Мета дослідження

Наша мета полягає у виявленні та аналізі художніх засобів репрезентації еміграційного досвіду в романі Ірен Роздобудько «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю» крізь призму протиставлення мрій і реальності. Реалізація цієї мети передбачає вивчення психологічних трансформацій персонажів та особливостей сюжетно-композиційної організації твору як відображення екзистенційної кризи емігранта.

4. Методи й методика

Методологічну базу розвідки становить синтез структурно-семіотичного аналізу та герменевтичного підходу, що забезпечує системне тлумачення смислових рівнів твору. Застосування порівняльно-типологічного методу дозволяє зіставити аналізовані образи персонажів роману. Психологічна інтерпретація залучається для дешифрування внутрішніх конфліктів героїв та аналізу процесів їхньої самоідентифікації в умовах адаптації. Використання біографічного методу сприяє виявленню кореляцій між професійним шляхом авторки та реалістичністю змалювання соціальних контекстів.

5. Виклад основного матеріалу дослідження

У межах сучасного літературознавчого дискурсу роман Ірен Роздобудько «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю» постає як багатовекторне дослідження феномену соціальної та психологічної детериторіалізації. Авторка ретельно деконструє міфему «ілюзорного раю», розглядаючи еміграцію не як інструмент професійної самореалізації, а як форму ескапізму від внутрішньої пустки. У художньому світі твору «чужина» первинно наділяється магічними конотаціями, обіцяючи суб'єкту миттєве розв'язання екзистенційних конфліктів. Однак об'єктивна реальність функціонує як жорсткий детермінант, що нівелює індивідуальність та перетворює особистість на об'єкт прагматичних маніпуляцій (Бернадська, 2023, с. 6).

Процес деконструкції очікувань найвиразніше простежується через образ Тетяни, чиє перебування в Німеччині марковане глибокою кризою ідентичності. Героїня потрапляє в аксіологічну пастку, де її найвна мрія про «красиве життя» трансформується у виснажливий побут «заробітчанства». Втрата попереднього соціального престижу та перехід до низькокваліфікованої праці призводять до функціональної обмеженості особистості. Подібна трансформація зумовлює виникнення відчуття абсурдності власного статусу в координатах чужого лінгвокультурного простору.

Письменниця акцентує увагу на радикальній зміні соціальних ролей, що супроводжується болючим усвідомленням власної деградації в очах реципієнтного суспільства. Тетяна, яка ідентифікує себе як актрису, змушена прийняти роль анонімного суб'єкта, позбавленого прав на автентичність поза межами професійної функції. Зазначений процес деструкції зумовлює розмивання ціннісних орієнтирів та призводить до глибокого відчуження від власного первинного «Я». У тексті це маркується гранично відвертою саморефлексією героїні щодо свого становища: *«Тут я — ніхто. Просто руки, що миють підлогу, просто очі, що дивляться в підлогу»* (Роздобудько, 2011, с. 8).

Художній простір роману наповнений символікою речей, які підкреслюють тимчасовість та онтологічну невлаштованість емігрантського буття. Тісні кімнати пансіону та чужі предмети вжитку стають матеріальним втіленням концепції «життя на валізах». Омріяні вілли та сонячні пейзажі замінюються клаустрофобічними інтер'єрами, які психологічно тиснуть на персонажів. У таких умовах спогад про дім або мрія про повернення стають єдиним дієвим механізмом ментального виживання в агресивному середовищі.

Натуралістичні описи погодних умов у німецькому містечку N виконують роль психологічного паралелізму, підсилюючи загальне відчуття безнадії. Сльота, пронизливий вітер та «брудне місиво» під ногами візуалізують внутрішній стан Тетяни, її втому від боротьби за примарний успіх. Побутові негаразди, зокрема мокре взуття, що спричиняє фізичний біль, стають метафорою невідповідності між високими прагненнями та приземленою реальністю. Героїня гостро відчуває марність своїх фінансових інвестицій у зовнішні атрибути статусу: *«Але хіба могла знати, що нині, на вулиці німецького містечка N її нудитиме від цієї пісні... від того, що у неї мокрі ноги, а чоботи вже третій місяць безбожно пропускають воду, хоча коштували цілих сто євро. Сто євро коту під хвіст!»* (Роздобудько, 2011, с. 13).

Суттєвим аспектом аналізу є роль пам'яті як деструктивного фактора, що постійно повертає героїню до точок ілюзорного тріумфу. Спогади про молодіжний «Потяг дружби» та перший успішний виступ із піснею «Лілі Марлен» створюють болючий контраст із теперішньою прагматизацією її талантів. Колись коронний номер, що дарував відчуття справжнього щастя, у сучасній реальності нічного клубу перетворюється на інструмент консумації. У такий спосіб увиразнюється перетворення мистецтва на товар, а митця — на обслуговчий персонал нижчої ланки.

Екзистенційна самотність Тетяни підсилюється її перебуванням у маргіналізованому просторі нічного міста, де вона змушена балансувати на межі соціального падіння. Конфлікт між внутрішнім самосприйняттям («я — актриса») та зовнішньою оцінкою оточення («дешева повія») створює

нестерпне психологічне напруження. Героїня змушена вибудовувати складні стратегії захисту власної гідності, водночас підігруючи примітивним запитам клієнтів (Чонка, 2018). Авторка майстерно виписує момент зіткнення сценічного образу з фізіологічною неміччю особистості: *«Тетяна швидко скинула пальто... всівшись на кришку унітаза, почала обгортати ступні туалетним папером. Як вояк на фронті. Добре, що паперу було багато»* (Роздобудько, 2011, с. 15–16).

Використання туалетного паперу як «обмоток» є потужною антитезою до образу вишуканої зірки в горжетці з блакитної норки. Це деміфологізує еміграційний успіх, оголюючи його зворотний, принизливий бік, ретельно прихований від очей сторонніх спостерігачів. Героїня перебуває у стані перманентної імітації, де навіть споживання алкоголю з клієнтом є лише частиною професійного ритуалу. Реальність постає як нескінченна чернетка, де справжнє життя постійно відкладається на неокреслене майбутнє.

Символіка ліхтаря у романі набуває інтертекстуального значення, пов'язуючи долю Тетяни з долями легендарних постатей минулого. Стоячи під справжнім ліхтарем у мокрих чоботах, вона відчуває спорідненість із героїнею пісні Ханса Ляйпа, проте це знання не приносить полегшення. Ліхтар освітлює не лише порожню вулицю, а й глибину її тотального відчуження від навколишнього світу. Вона усвідомлює себе «примарою», що застрягла між двома часовими пластами, не маючи жодної опори в теперішньому.

Пансіон фрау Шультце репрезентує простір колективної невдачі, де стіни надто тонкі для збереження особистих таємниць. Співіснування з колишніми співвітчизниками не створює почуття спільноти, а навпаки — посилює роз'єднаність через взаємну зневагу та страх. Кожен мешканець розглядає сусіда як небажане нагадування про крах власних сподівань на швидке та легке збагачення. Натомість концепція «ілюзорного раю» остаточно розпадається на фрагменти чужого хропіння та гнітючої побутової невлаштованості.

Зауваження власниці котеджу щодо подібності Тетяни до Марлен Дітріх стає точкою остаточного психологічного розчарування. Слова фрау про те, що справжня зірка завжди залишалася собою і не копіювала інших, сприймаються героїнею як екзистенційний вирок. Це оголює головну трагедію емігранта — втрату автентичності в гонитві за чужими ідеалами та соціальними масками. Тетяна розуміє, що її «ореол» є лише штучною конструкцією, яка не здатна захистити від холоду німецької буденності.

Процес деконструкції ілюзій досягає своєї критичної точки в описі «чернеткового життя», де кожна спроба наблизитися до нової мети лише акумулює внутрішню втому. Сподівання героїні перегорнути сторінку завдяки

контракту в Бельгії маркується авторкою як ілюзорне, оскільки зовнішні зміни не гарантують якісної внутрішньої трансформації. Еміграція інтерпретується як замкнений простір, де мрія про «інше» буття нівелюється прозою калюж та мокрого снігу. Художня площина твору фіксує цей стан через граничне відчуття онтологічної непотрібності суб'єкта: *«Я стоятиму сама. Сама вночі. З мокрими ногами в чоботах за сто євро, з прокуреним волоссям – така гарна, загадкова і... нікому не потрібна»* (Роздобудько, 2011, с. 19).

У структурі роману реальність еміграції стає тригером для деструктивного роздвоєння особистості, що в літературознавчому аспекті трактується як втрата цілісного «Я». Персонажі твору Ірен Роздобудько опиняються в екзистенційній пастці, де колишня ідентичність уже нівельована, а нова не набула органічних форм. Вони фактично витіснені з українського соціокультурного поля, проте залишаються чужорідними елементами в європейському просторі. Мрія про «свою людину» або ментальне зближення з місцевими мешканцями нівелюється об'єктивною стіною відчуження, яка робить інтеграцію неможливою.

Психологізм образів емігрантів у творі вибудовується через внутрішню діалогізацію та звернення до уявних референтів із минулого. Герої перебувають у стані постійної ретроспекції, що свідчить про глибоку ностальгію, яка патологічно деформує сприйняття теперішнього. Це не просто спогади, а форма ментального самозбереження в умовах тотальної самотності. Суб'єкт розмовляє сам із собою, оскільки реальний співрозмовник у новому середовищі або не розуміє його коду, або сприймає його виключно через функціональну роль.

У тексті чітко артикульовано концепт онтологічної невлаштованості, що унеможливорює повну адаптацію особистості до нових умов. Авторка вдається до ботанічної метафорики, порівнюючи еміграційну спільноту з рослинами, позбавленими життєдайної основи. Наведена паралель екстраполюється на внутрішній стан героїв, для яких реальність перетворюється на виснажливе зіставлення «там» і «тут». Відсутність міцного зв'язку з локальним «грунтом» призводить до відчуття тимчасовості навіть довготривалого перебування за кордоном: *«Ми всі тут – як пересажені дерева, що ніяк не пустять коріння в цей сухий ґрунт»* (Роздобудько, 2011, с. 23).

Конфлікт знання, винесений у назву роману, у контексті еміграції набуває ознак системної містифікації власної долі. Герої володіють істинним знанням про складність, а подекуди й ганебність свого реального побуту, проте докладають надзусиль для підтримки ілюзорного успіху в очах рідних. Це створює «подвійну реальність», де епістолярна або телефонна брехня функціонує як останній бастион захисту власної гідності. Суб'єкт стає

заручником вигаданого образу, який він змушений транслювати в Україну, щоб не визнати власну поразку (Галушка, 2013, с. 23).

Трансформація ідентичності Романа Івановича наочно демонструє крах інтелектуальної самопрезентації під тиском прагматичних обставин. У його підсвідомості викладацька діяльність залишається домінантним смыслом, проте реальність автомийки радикально заперечує цей статус. Сон про лекцію в університетській аудиторії, де він стоїть голий і німий, стає метафорою його беззахисності та втрати голосу в чужому соціумі. Його професійна компетенція нівелюється, а особистість зводиться до механічного виконання низькокваліфікованих дій: *«...Він натхненно намагався щось промовляти до аудиторії. Напружувався, широко відкривав рота, але з нього не вилітав жоден звук»* (Роздобудько, 2011, с. 26).

Криза «подвійної чужості» поглиблюється через неможливість Романа Івановича бути щирим навіть у колі власної родини. Він змушений імітувати інтелектуальну зайнятість, використовуючи фальшиві довідки та підігруючи дружині в її мріях про статки. Його життя перетворюється на безперервний перформанс, де він одночасно є і актором, і жертвою власної неправди. Невідповідність між мізерною зарплатою робітника автомийки та очікуваним доходом науковця створює нездоланну внутрішню напругу.

Образ Віри Власівни доповнює тему ідентичності через спробу штучної консервації минулих соціальних стандартів у маргінальному просторі пансіону. Її щоденний ритуал сервірування столу білим обрусом та аристократичні манери під час сніданку є формою ескапізму від гнітючої реальності спільної кухні. Вона намагається відмежуватися від «плебсу», до якого відносить інших мешканців, зокрема сусіда Макса, чия поведінка її дратує. Намагання героїв «тримати марку» постає лише зовнішнім фасадом, покликаним приховати страх перед остаточною соціальною деградацією: *«Вони єдині напозір харчувались, мов аристократи – красиво, повільно, як у кіно, з розмовами, з обговоренням сімейних справ...»* (Роздобудько, 2011, с. 28).

Реальність пансіону фрау Шульце функціонує як замкнена система, де кожна деталь підкреслює чужорідність українських мігрантів. Віра Власівна з огидою спостерігає за побутовими звичками оточення, водночас мріючи про повернення до статусу, який вона мала «ТАМ». Проте ілюзія того, що все «владнається», базується лише на запереченні очевидного факту: вони вже стали іншими, і колишнього життя не існує. Вона тримається за скрипку та філармонію як за останні докази своєї ідентичності, що поступово розмивається в буденності.

Для Тетяни криза ідентичності завершується болючим прозрінням під час випадкової розмови з власницею будинку. Зауваження фрау Шульце про те, що справжня зірка завжди залишається собою, діє на героїню як

фізичний удар, оголюючи вторинність її існування. Тетяна усвідомлює, що її спроба копіювати Марлен Дітріх є лише сурогатом справжнього життя, формою відмови від власної сутності. Глибока саморефлексія змушує героїню шукати «себе справжню» між минулим ореолом і майбутніми планами, що лише посилює відчуття порожнечі: *«А ще знайти між тими двома «я» себе, тою, якою є зараз, тепер, у цю мить, коли думає про тих двох, як про сторонніх людей»* (Роздобудько, 2011, с. 29).

Акт самоідентифікації Тетяни через українську пісню стає моментом істинного буття посеред симулякрів нічного клубу. Виконання «Суму Марії» замість звичної «Лілі Марлен» є радикальним розривом із роллю, яку їй нав'язав адміністратор Віл. У цей момент вона перестає бути «порцеляновою статуеткою» для розваги публіки і стає суб'єктом, що транслює власний біль та досвід. Голос, який лився «мов кров, змішана з медом», повертає їй право на автентичність, нехай і на декілька хвилин: *«Голос існував ніби окремо від неї. Вона навіть не впізнала його, настільки забутим було звучання рідної мови»* (Роздобудько, 2011, с. 31).

Емоційний катарсис, пережитий героїнею на сцені, не скасовує об'єктивної чужості навколишнього середовища, а лише підкреслює його ворожість. Тетяна бачить перед собою не просто відвідувачів, а «чорні фігурки», які в її уяві трансформуються в офіцерів СС. Це свідчить про глибоку травму від перебування в просторі, де її ідентичність постійно піддається тиску та приниженню. Вона розуміє, що її історія — це лише частина великої трагедії людини, яка втратила свою землю і змушена проживати «чернеткове життя» (Королюк, 2024, с. 52).

6. Висновки

Підсумовуючи проведене дослідження, можна стверджувати, що роман Ірен Роздобудько «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю» постає як глибока психологічна деконструкція еміграційного досвіду, де ключовим постає конфлікт між автентичним «Я» та вимушеною соціальною маскою. Аналіз продемонстрував, що трансформація ідентичності персонажів відбувається в координатах тотальної детериторіалізації, що призводить до виникнення феномену «чернеткового життя» та екзистенційної самотності. Виявлено, що використання художніх засобів, зокрема метафорики «пересаджених дерев» та символіки «подвійної реальності», дозволяє авторці максимально повно розкрити трагедію втрати цілісності особистості в чужому лінгвокультурному просторі. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаються у детальнішому вивченні інтертекстуальних зв'язків твору, зокрема через призму порівняння долі героїв із класичними образами «втраченого

покоління» у світовій літературі. Також науковий інтерес становить лінгвостилістичний аналіз засобів вираження внутрішньої мови персонажів як інструмента збереження національної ідентичності в умовах асиміляції.

Література

1. Бернадська Ніна 2023. Еміграція як літературний сюжет у новітній українській прозі: художній досвід Тані Малярчук. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика* 34/2: с. 5–9. <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.01>
2. Галушка Н. В. 2013. Літературознавча рецепція творчості Ірен Роздобудько. *Література в контексті культури* 23/1: с. 22–28.
3. Королюк Г. Ф. 2024. Тяжка доля іммігрантів з України, як сюжетна канва роману І. Роздобудько «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю». *Наукові записки малої академії наук України* 29/1: с. 50–56.
4. Роздобудько Ірен 2011. *Я знаю, що ти знаєш, що я знаю*. Київ: Нора-Друк.
5. Чонка Тетяна 2018. Тема еміграції в сучасній українській літературі (за романом Ірен Роздобудько). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія* 23: с. 372–378.

References

1. Bernadska, Nina 2023. Emihratsiia yak literaturnyi siuzhet u novitnii ukrainskii prozi: khudozhnii dosvid Tani Maliarchuk [Emigration as a Literary Plot in Contemporary Ukrainian Prose: The Artistic Experience of Tanya Malyarchuk]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturознавство, movознавство, folklorystyka* 34/2: s. 5–9. <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.01> (In Ukrainian)
2. Halushka, N. V. 2013. Literaturознавcha retseptsiia tvorchosti Iren Rozdobudko [The Literary-Critical Reception of Iren Rozdobudko's Work]. *Literatura v konteksti kultury* 23/1: s. 22–28. (In Ukrainian)
3. Koroliuk, H. F. 2024. Tiazhka dolia immihrantiv z Ukrainy, yak siuzhetna kanva romanu I. Rozdobudko «Ya znaiu, shcho ty znaesh, shcho ya znaiu» [The Hard Fate of Immigrants from Ukraine as the Plot Framework of I. Rozdobudko's Novel "I Know That You Know That I Know"]. *Naukovi zapysky maloi akademii nauk Ukrainy* 29/1: s. 50–56. (In Ukrainian)
4. Rozdobudko, Iren 2011. *Ya znaiu, shcho ty znaesh, shcho ya znaiu* [I Know That You Know That I Know]. Kyiv: Nora-Druk. (In Ukrainian)
5. Chonka, Tetiana 2018. Tema emihratsii v suchasnii ukrainskii literaturi (za romanom Iren Rozdobudko) [The Theme of Emigration in Contemporary Ukrainian Literature Based on Iren Rozdobudko's Novel]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia* 23: s. 372–378. (In Ukrainian)

**Мрії та реальність українських емігрантів у романі Ірен Роздобудько
«Я знаю, що ти знаєш, що я знаю»**

Безкаравайна Інна. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ, кафедра філології, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти. bezkaravajna.inna.ml23ot@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0001-6351-1401.

Чонка Тетяна, кандидат філологічних наук, доцент. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ, кафедра філології, доцент. chonka.tetyana@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-5567-813X.

У статті здійснено комплексне літературознавче дослідження специфіки художньої репрезентації еміграційного досвіду в сучасному українському прозовому дискурсі на матеріалі роману Ірен Роздобудько «Я знаю, що ти знаєш, що я знаю». Науковий пошук зосереджено на аналізі дихотомії «мрія – реальність», яка постає засадничим конструктивним принципом розгортання сюжетно-композиційної структури твору та детермінує еволюцію персонажів. Досліджено ментальні трансформації особистості, спричинені ситуацією культурного зламу, втратою звичних ціннісних орієнтирів та необхідністю адаптації до чужого соціокультурного середовища.

Особливий акцент зроблено на деконструкції романтизованих очікувань героїв, які зіштовхуються з прагматичними викликами буденності, що призводить до глибокої екзистенційної кризи та деформації ідентичності. Виявлено, що еміграція в художній концепції Ірен Роздобудько трактується не лише як географічне переміщення, а як складний психологічний феномен «життя між світами», де пам'ять про минуле вступає в конфлікт із викликами теперішнього. У роботі проаналізовано авторські прийоми психологізації, зокрема використання внутрішніх монологів, сповідальної манери оповіді та символічних образів, що дозволяють відтворити стан дезорієнтації, ностальгії та відчуження.

Через призму пообразного аналізу розкрито механізми формування «нової ідентичності» емігранта, яка часто виявляється крихкою та внутрішньо суперечливою. Доведено, що художнє моделювання еміграційного досвіду в романі позбавлене типізації, натомість авторка фокусується на індивідуальних траєкторіях самоусвідомлення особистості. Стаття розширює розуміння функціонування міграційної проблематики в новітній українській літературі, підкреслюючи роль літературного тексту як простору рефлексії над травматичними досвідами сучасності та пошуку нових смислів існування в умовах глобалізованого світу.

Ключові слова: Ірен Роздобудько, сучасна українська проза, еміграційний досвід, ідентичність, психологізм, дихотомія мрії та реальності, екзистенційна криза, художнє моделювання.

The dreams and reality of Ukrainian emigrants in Iren Rozdobudko's novel "I Know That You Know That I Know"

Inna Bezkaravaina. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, MA student. bezkaravajna.inna.ml23ot@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0001-6351-1401.

Tetiana Chonka, candidate of philological sciences, associate professor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, associate professor. chonka.tetyana@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-5567-813X.

The article presents a comprehensive literary study of the specific features of the artistic representation of emigration experience in contemporary Ukrainian prose discourse, based on Iren Rozdobudko's novel "I Know That You Know That I Know". The research focuses on the analysis of the dichotomy of "dream and reality," which functions as a fundamental constructive principle in the development of the plot-compositional structure of the work and determines the evolution of the characters. The article examines the mental transformations of the individual caused by a situation of cultural rupture, the loss of familiar value orientations, and the need to adapt to an unfamiliar sociocultural environment.

Special emphasis is placed on the deconstruction of the characters' romanticised expectations, as they encounter the pragmatic challenges of everyday life, leading to a profound existential crisis and the deformation of identity. It is revealed that, in Iren Rozdobudko's artistic conception, emigration is interpreted not merely as geographical relocation, but as a complex psychological phenomenon of "life between worlds," where the memory of the past comes into conflict with the challenges of the present. The study analyses the author's techniques of psychologisation, in particular the use of interior monologues, a confessional narrative manner, and symbolic images, which make it possible to convey a state of disorientation, nostalgia, and alienation.

Through the prism of character-based analysis, the article reveals the mechanisms by which the emigrant's "new identity" is formed – an identity that often proves fragile and internally contradictory. It is demonstrated that the artistic modelling of emigration experience in the novel is devoid of typification; instead, the author focuses on the individual trajectories of personal self-awareness. The article broadens the understanding of how migration-related issues function in contemporary Ukrainian literature, emphasising the role of the literary text as a space for reflection on the traumatic experiences of the present and for the search for new meanings of existence in a globalised world.

Keywords: *Iren Rozdobudko, contemporary Ukrainian prose, emigration experience, identity, psychology, dichotomy of dream and reality, existential crisis, artistic modelling.*

**Az ukrán emigránsok álmai és valósága Iren Rozdobudko
„Tudom, hogy tudod, hogy tudom” című regényében**

Bezkaravajna Inna. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, MA-hallgató. bezkaravajna.inna.ml23ot@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0001-6351-1401.

Csonka Tetyána, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, docens. chonka.tetyana@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-5567-813X.

A tanulmány átfogó irodalomtudományi vizsgálatot nyújt az emigrációs tapasztalat művészi reprezentációjának sajátosságairól a kortárs ukrán prózai diskurzusban, Iren Rozdobudko „Tudom, hogy tudod, hogy tudom” című regénye alapján. A kutatás középpontjában az „álom–valóság” dichotómiájának elemzése áll, amely a mű cselekmény- és kompozíciós szerkezetének kibontakozásában alapvető konstruktív elvként jelenik meg, és meghatározza a szereplők fejlődését. A tanulmány vizsgálja a személyiség mentális átalakulásait, amelyeket a kulturális töréshelyzet, a megszokott értékorientációk elvesztése, valamint az idegen társadalmi-kulturális környezethez való alkalmazkodás szükségessége idéz elő.

Különös hangsúlyt kap a szereplők romantizált elvárásainak dekonstrukciója: ezek az elvárások a mindennapi élet pragmatikus kihívásaival ütköznek, ami mély egzisztenciális válsághoz és az identitás deformációjához vezet. A tanulmány rámutat arra, hogy Iren Rozdobudko művészi koncepciójában az emigráció nem pusztán földrajzi helyváltoztatásként értelmeződik, hanem a „világok közötti élet” összetett pszichológiai jelenségeként, amelyben a múlt emlékezete konfliktusba kerül a jelen kihívásaival. A munka elemzi a szerző pszichologizáló eljárásait, különösen a belső monológok, a vallomások elbeszélésmódja és a szimbolikus képek alkalmazását, amelyek lehetővé teszik a dezorientációt, a nosztalgia és az elidegenedés állapotának megjelenítését.

A szereplőközpontú elemzés révén feltárulnak az emigránsok „új identitásának” mechanizmusai, amelyek gyakran törékenynek és belsőleg ellentmondásosnak bizonyulnak. A tanulmány bizonyítja, hogy az emigrációs tapasztalat művészi modellezése a regényben mentes a tipizálástól; ehelyett a szerző az egyéni öneszmélés és önazonosság-keresés pályáira összpontosít. A cikk tágítja a migrációs problematika működésének értelmezését a modern ukrán irodalomban, hangsúlyozva az irodalmi szöveg szerepét mint a jelenkori traumatikus tapasztalatokra való reflexiót, valamint a globalizált világban való létezés új értelmeinek keresésére szolgáló teret.

Kulcsszavak: Iren Rozdobudko, kortárs ukrán próza, emigrációs tapasztalat, identitás, pszichologizmus, álom és valóság dichotómiája, egzisztenciális válság, művészi modellezés.

УДК 82.091

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-248-260

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 30.01.2026

Схвалено до друку: 19.03.2026

Опубліковано: 30.05.2026

Журба Світлана

Автобіографічний наратив в українській та зарубіжній модерністській прозі

1. Постановка проблеми

Організація наративу в художньому тексті ґрунтується на авторській інтенції реальних фактів та вимислу, тлумаченні свідчень, зафіксованих в оповідному дискурсі, автор якого неначе пропонує читачеві вислухати певну історію та інтерпретувати її на власний смак. Процес конструювання ідентичності через текст, у якому автор, оповідач і головний герой перебувають у відношенні ідентифікаційної близькості, а реальні події життєвого досвіду митця становлять основу сюжетної організації твору, формує його автобіографічний наративний вимір. Модернізм перетворив автобіографію на простір для експериментів, виражену в формах класичної автобіографії, мемуарів, автобіографічного роману, автофікшену, щоденника, сповіді тощо. Модерністська проза змістила акцент з *bios* (зовнішніх подій життя) на *autos* (самість, внутрішнє «Я»), тому основними ознаками наративу стали суб'єктивізація часу, інтроспекція, розрив з лінійною хронологією (фрагментарність), естетизація та філософські роздуми про сенс буття.

У модерній прозі автобіографічний наратив характеризується описом подій життя автора, певною моделлю самопрезентації, де межа між фактом і вимислом стає прозорою. Термін «автобіографічний пакт» («*le pacte autobiographique*», запропонований Ф. Леженом (Philippe Lejeune) у 1970-х роках) вказує на неявну угоду між автором автобіографії та читачем, яка встановлює правила гри для розповіді про життя окремої людини, адже «автор автобіографії зобов'язується говорити правду, в той час як автор

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 248–260.

фікції пропонує читачеві певну гру» (Родак, 2016, с. 270). Свідоме змішування реальної біографії з вимислом для досягнення художньої правди є ключовим для автобіографічного наративу в літературі.

Життєпис автора на тлі епохи, міфологізація образу складають портрет того, яким він себе бачить і яким би хотіли бачити читачі. В українській та зарубіжній літературах першої половини XX століття автобіографічний наратив репрезентовано такими творами: «Автобіографічна новела» Олекси Слісаренка, «Моя автобіографія» Остапа Вишні, «Вступна новела» Миколи Хвильового, «Волинь» Уласа Самчука, «Зачарована Десна» Олександра Довженка, «Майстер корабля» Юрія Яновського, «Портрет митця замолоду» Джеймса Джойса, «На маяк» Вірджинії Вулф, «Будденброки» Томаса Манна, «У пошуках утраченого часу» Марселя Пруста та ін. (Авто)біографічне письмо приваблює читача самопрезентацією як складовою міфу про митця, експериментуванням із формою, поєднанням життєпису та художнього вимислу.

Переосмислення автобіографічного дискурсу в межах новітніх літературознавчих категорій, дослідження того, як український модернізм корелює із загальноєвропейськими тенденціями, розмивання меж між фактом і вигадкою дозволяють глибше зрозуміти природу модерністського тексту.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій

У сучасному літературознавстві дослідники зосереджують увагу на тому, як модерністські автори використовували вимисел для точної передачі «внутрішньої правди» особистості. Науковці в розвідках розглядають питання поєднання мемуарів, біографії та художньої прози, аналізують автобіографічний наратив через призму автобіографічної пам'яті, що формує ідентичність автора в момент написання. Французький теоретик літератури Ф. Лежен (Philippe Lejeune) у працях «Автобіографія у Франції» («L'Autobiographie en France», 1971) і «Автобіографічний пакт» («Le pacte autobiographique», 1975; перевидана в 1996, 2005, 2006), окреслюючи автобіографічний дискурс у літературі, актуалізує роль тріади автор-текст-читач (Lejeune, 2005). П. Рікер (Paul Ricœur) у науковій розвідці «Сам як інший» вказує, що людина конструює себе через розповідь (наратив), чия ідентичність твориться в діалозі та вчинках (Рікер, 2000). Концепція представника французької компаративістики Д.-А. Пежо (Daniel-Henry Pageaux) заснована на імагологічному прочитанні тексту, де образ Іншого – це завжди відображення нас самих (Pageaux, 1983). Українські дослідження автобіографізму в модерністській прозі (В. Домонтович, Микола Хвильовий, О. Кобилянська та ін.) актуалізують проблематику культурної ідентичності в

межах постколоніальної методології. Літературознавці В. Агеєва, О. Бондарева, Я. Бистров, О. Галета, С. Жигун, І. Констанкевич, Н. Коробкова, Р. Мовчан, Я. Поліщук, О. Романенко, Л. Сердійчук, Т. Смушак, Т. Черкашина, О. Чернявська, А. Цяпа, О. Юрчук та ін. розглядають модерністське й постмодерністське письмо як спосіб самоконструювання образу інтелектуала в умовах соціальних трансформацій, оскільки через створення «уявних портретів» та «автобіографічних вигадок» письменники модифікують художню структуру тексту й здійснюють самопрезентацію міфу про митця та мистецтво.

Попри ґрунтовні розвідки науковців, недостатньо вивченим залишається порівняльний аспект автобіографічних стратегій у модерністських творах українських та європейських письменників.

3. Мета й завдання дослідження

Мета наукової розвідки – простежити способи самопрезентації письменників у текстах з вираженням автобіографічним складником української та зарубіжної літератури міжвоєнного двадцятиліття (на матеріалі творів Валер'яна Підмогильного, Миколи Хвильового, Юрія Яновського, Вірджинії Вульф, Джеймса Джойса, Марселя Пруста), виявити спільні та відмінні риси в способах моделювання «Я» в модерному дискурсі. У даній статті висвітлено іманентний характер художнього творення митцем себе, наративні стратегії, прийоми автофікції та способи конструювання авторської ідентичності в обраних текстах.

Методологічні засади дослідження полягають у комплексному застосуванні компаративного підходу до аналізу тексту, а також використано біографічний та наративний методи дослідження, методики аналізу, синтезу, добору та систематизації матеріалу.

4. Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Художній текст є результатом авторської інтенції, що визначає способи художнього осмислення подій і явищ дійсності та принципи репрезентації внутрішнього світу особистості, зокрема через наративну стратегію. Відповідно, можемо говорити про означення письменником себе у літературному творі як оповідача, деміурга або персонажа. Автобіографічний текст у модернізмі перестає сприйматися виключно як документ особистого життя автора, натомість постає складною художньо-наративною конструкцією, в якій індивідуальний досвід трансформується

в естетичну форму. Увагу сучасного читача привертає мемуарна література – щоденники, листи, автобіографії, сповіді – яка характеризується інформативною насиченістю та відкритістю матеріалу, а також відтворенням життєпису автора на тлі історичної епохи. Міфологізація письменником власного образу, репрезентація себе як Іншого в художньому тексті формують своєрідний автопортрет, який не лише окреслює авторську стратегію самопредставлення, а й суттєво впливає на читацьку рецепцію твору.

П. Рікер у праці «Сам як інший» переосмислює поняття людського буття, пропонує концепцію «наративної ідентичності», де особистість пізнає себе не через замкнене «Я», а через взаємодію з іншими, власні вчинки. Розповідаючи про своє життя, за П. Рікером, письменник через спогади означає «себе як іншого», віддзеркалює себе в іншому, адже «самість самого (*du soi même*) до такої міри імплікує іншість, що перша виявляється немислимою без другої і через другу...» (Рікер, 2000, с. 10). Дослідник наголошує на процесуальному характері «Я», що формується через розповідь. У цьому сенсі автобіографічний наратив постає не відображенням готової особистості, а актом її конструювання.

У літературознавстві автобіографічний наратив розглядається як форма художньої саморепрезентації, що поєднує документальність і вимисел – реальні події зазнають естетичної трансформації відповідно до авторського задуму. Автобіографічний наратив характеризується суб'єктивністю викладу, що зумовлює селективність пам'яті та інтерпретативний характер подій; ретроспективністю, адже минулий досвід осмислюється з позиції теперішнього, часто з елементами рефлексії та самоаналізу. Структурно тексти відзначаються фрагментарністю та нелінійністю, що відображає асоціативну природу пам'яті.

(Авто)біографічний наратив у художньому тексті, зорієнтований на співвідношення «правди факту» та «правди переживання», детермінований концепцією «автобіографічного пакту» (Ф. Лежен) та ідеєю «наративної ідентичності» (П. Рікер), що актуалізує проблему пам'яті як інструменту реконструкції минулого та осмислення травматичного досвіду. Концепція автобіографічного пакту, запропонована Ф. Леженом, визначає автобіографію як текст, у якому збігаються імена автора, оповідача та героя, а читач орієнтується на правдивість викладу (Lejeune, 2005). Однак модерністська література проблематизує цю модель, демонструючи умовність будь-якої автобіографічної репрезентації. Автобіографічний пакт – це неявна угода між автором і читачем, коли читач сприймає розповідь як правдиву біографію автора, а автор зобов'язується розповідати про себе та своє життя, створюючи літературний твір (автобіографію, роман, мемуари),

що базується на реальних подіях та фактах з його життя. Цей «договір» означає, що оповідач у тексті ототожнюється з реальним автором, а читач очікує достовірності зображення.

Перша половина ХХ століття стала для української та зарубіжної літератур періодом соціокультурних і політичних трансформацій, що зумовили підвищений інтерес письменників до осмислення власного життєвого досвіду. У 20–30-ті роки ХХ століття українські письменники свідомо чи підсвідомо міфологізували власну біографію, вибудовуючи образ закоханого героя-романтика (інтимна лірика Володимира Сосюри), осмислюючи власне творче «Я» (Павло Тичина «Три листи до поета»), поета-інтелектуала (Михайло Драї-Хмара, Микола Зеров), писали історію «з чистого аркуша» (Микола Хвильовий); а також інтерпретували власний досвід у художньому творі: «Вступна новела» Миколи Хвильового, «Автобіографічна новела» Олекси Слісаренка, «Моя автобіографія» Остапа Вишні тощо. Життєпис «стає самопредставленням насамперед власних мистецьких шукань, своєї письменницької естетичної, стильової еволюції» (Констанкевич, 2014, с. 192). Автобіографічний наратив у зарубіжній модерністській літературі набуває принципово нових форм, пов'язаних із переосмисленням суб'єктивного досвіду, часу та пам'яті. Творчість Вірджинії Вулф, Ернеста Гемінгвея, Джеймса Джойса, Марселя Пруста, Еріха-Марії Ремарка та ін. демонструє різні моделі художнього опрацювання автобіографічного матеріалу, в яких особистий досвід автора стає підґрунтям для експериментів із наративною формою.

Феномен саморефлексії письменника у літературному творі визначається маскуванням під оповідача, що реалізує власне творче «Я». Юрій Яновський у романі «Майстер корабля» через спогади То-Ма-Кі подає власне бачення творчості та мистецького процесу в новій Республіці – Україні 20-х років ХХ століття. У 1926 році письменник приїжджає до Одеси працювати художнім редактором на кінофабриці, яку називали Голлівудом на березі Чорного моря. Сам митець, будучи прототипом головного героя То-Ма-Кі, прагне реалізувати в художньому творі своє бачення шляхів розвитку «культури нації». Він вказує на творення текстів нового ґатунку, що не вписуються у традицію, творення нового мистецтва – кіно, біля витоків якого стояв сам. Юрій Яновський вимальовує митця нової доби, який на схилі літ пише мемуари про «перші кроки у кіно». То-Ма-Кі в романі – знаний метр кіноіндустрії, автор кількох праць, шанована особистість. Факти біографії письменника сприяли витворенню такого персонажа: автор входив до літературного угруповання ВАПЛІТЕ, члени якого орієнтувалися на кращі традиції національного та європейського мистецтва.

Автоміфологізація в «Майстрі корабля» детермінована біографічним синергеном. «Вибудовуючи» себе за законами художнього тексту, автор стирає межі між літературою та біографією, внаслідок чого «фігура автора стає елементом художньої структури тексту і, зрештою, виходить своєрідний комплексний твір, що складається з власне тексту та міфологізованого автора» (Жигун, 2010, с. 68). Оповідь у творі будується за принципом подвійної нарації: спогади героя про минуле і сучасне осмислення життя. У творі паралельно співіснують молодий Яновський-редактор (часів перебування на кінофабриці у 20-ті роки) й міфологізований образ метра кіно, що на схилі віку, відвідуючи кінофабрику, згадує часи молодості та радіє успіхам і здобуткам у мистецтві (насправді Юрій Яновський пропрацював на кіностудії лише два роки і не став видатним метром кіно). Авторський міф не був перенесений у життя, оскільки суспільно-політичні події не сприяли розвитку національного питання та творчого потенціалу письменника. Розуміння міфообразу визначається не тільки вчитуванням у текст, але й зіставленням з інформацією, зафіксованою у мемуарах самого автора, дружини – Тамари Жевченко, його сучасників, зокрема Миколи Бажана. Ці ідеї суголосні з концепцією французького вченого Д.-А. Пежо, який вказував, що образ Іншого є частиною його самого, на рівні індивідуальному, колективному (Pageaux, 1983).

Наративна стратегія формує специфіку авторського міфу та визначає рецептивні моделі прочитання художнього тексту. У цьому контексті важливими є твори, в яких наратив організований за принципом відкритості, множинності смислів і взаємодії семантичних площин. У прозі Джеймса Джойса автобіографічний наратив реалізується передусім через образ становлення митця. Роман «Портрет митця замолоду» є художньо трансформованою історією інтелектуального й духовного зростання автора, втіленою в постаті Стівена Дедалуса. Хоча текст не відповідає класичному автобіографічному пакту, автобіографічність виявляється у збігові ключових фактів, світоглядних криз та естетичних пошуків письменника. З перших рядків роману наративна стратегія тексту готує читача до сприйняття «вільної гри» складових авторського міфу, їхнього взаємного витіснення та заміщення. Важливою наративною стратегією Джеймса Джойса є використання внутрішнього мовлення та поступова еволюція стилю відповідно до віку й свідомості героя, що підкреслює процесуальність формування ідентичності. Автобіографічний досвід трансформується у модель митця-модерніста, для якого особисте життя стає матеріалом художнього експерименту. Сюжет психологічного есе «Джакомо Джойс» Джеймса Джойса базується на досвіді викладання англійської мови в Трієсті,

читанні лекцій про Вільяма Шекспіра («Я викладаю Шекспіра тямковитому Трієстові» (Джойс, 1914)), захопленні автором своєю ученицею Амалією Поппер і його складних стосунках з дружиною Норою Барнакль, а також відображає європейський досвід життя письменника.

Автобіографічний наратив у творчості Марселя Пруста пов'язаний із проблемою пам'яті та часу. Роман-епопея «У пошуках утраченого часу» є прикладом складної автофікційної конструкції, в якій досвід автора перетворюється на універсальну модель пізнання минулого. Оповідач, який має риси та ім'я письменника, відтворює власну історію через механізм мимовільної пам'яті, що активується чуттєвими враженнями. Авторська нарація будується на розлогіх описах, асоціаціях, докладному відтворенні сентиментально-зворушливих емоцій та почуттів героя, поцінуванні мистецьких творів та формуванні митця. Автобіографічний наратив у творі Марселя Пруста набуває онтологічного виміру: індивідуальне життя осмислюється як текст, що постійно переписується в акті пригадування. Епопею «У пошуках утраченого часу» вважають одним із найскладніших прикладів автофікційного письма в європейській літературі. Ґрунтуючись на феномені мимовільної пам'яті, наратив у Марселя Пруста дозволяє відновити минуле не як послідовність фактів, а як внутрішній досвід наратора («внутрішня» біографія). Оповідач Марсель осмислює власне життя через рефлексію над часом і мистецтвом, прагне знайти утрачений час. Автобіографізм у творі французького письменника набуває філософського характеру, а індивідуальний досвід перетворюється на універсальну модель історії духовного життя особистості.

Самопрезентація на межі реального/уявного є екзистенційно важливим елементом, що розгортається в просторі творів про «втрачене покоління» – Ернеста Гемінґвея «Прощавай, зброе!», Еріха Марії Ремарка «На Західному фронті без змін», «Повернення», «Три товариші», Річарда Олдінгтона «Смерть героя», Френсіса Скотта Фіцджеральда «Прекрасні й приречені» та ін. В основі творів лежить фактографічний матеріал, фіксація особистого, інтимного життя, переживання, роздуми авторів про складний суспільно-політичний період епохи – Першу світову війну та повоєнний час. Наратор, герой та автор становлять одну особу, ідентичність якої впізнавана, адже прототипами були самі письменники, які розповідають про участь у війні, акцентують на особистому житті, особливо на історії становлення особистості (Lejeune, 2005, с. 14).

Українська проза демонструє прагнення зафіксувати не лише приватний досвід, а й ключові події національної історії. Автобіографічний наратив у цих текстах виконує функцію історичного свідчення, водночас зберігаючи виразну суб'єктивність і авторську інтерпретацію подій. Микола Хвильовий

у «Повісті про санаторійну зону», змальовуючи пореволюційне українське суспільство, колишніх революціонерів, що стають «зайвими людьми», задається питанням збереження національних цінностей та орієнтації літератури на європейське мистецтво, що були декларовані під час літературної дискусії 1925–1928 років. Рефлексії автора щодо орієнтації української літератури на «психологічну Європу», викладені в листах анарха до сестри, а ідеї «азіатського ренесансу» в повісті марковані фразою «Дивіться на Схід!» (Хвильовий, 2015, с. 168). Анарх, звіряючись близькій людині у своїх мріях, говорить про власну Голгофу: «я кладу цей терновий вінок на свою похилену голову і йду на Голгофу. Але, сестро, книжники й фарисеї знову наздоганяють мій надзвичайний пафос. Я чую вдари грому й падаю, стікаючи кров'ю. Це бачу, мов крізь сон... Але вперто й неухильно з терновим вінком на голові йду і йду на Голгофу!» (Хвильовий, 2015, с. 169). Микола Хвильовий в уста героя вкладає думки про месіанську місію покоління, яке покликано витворити нову українську літературу. Модус авторефлексії позначає персонажну нарацію в останньому розділі повісті про завдання і роль молодих активних творців нової епохи, спрямовану «втримати читацьку напругу завдяки авторській інтенції й інтертекстуальній грі» (Журба, 2019, с. 119).

У творчості Вірджинії Вулф автобіографічний наратив реалізується через фрагментарну, ліричну форму, що відображає внутрішні стани персонажів. Романи «На маяк», «Місіс Делловей» містять автобіографічні алюзії, пов'язані з родинною історією, досвідом втрати та внутрішніми психологічними станами авторки. Вірджинія Вулф, як і її героїня Клариса Делловей, любить гуляти містом, вбираючи його звуки «В поглядах перехожих, гоїдалках, волоцюгах і плентанні; у ревінні й галасі; в екіпажах, автомобілях, автобусах і фургонах; у живих рекламах, які човгають погойдуючись; у духових оркестрах і катеринках; тріумфі та брязкоті, в дивному високому співі аероплана над головою було те, що вона так любила. Життя. Лондон. І цю червневу мить» (Вулф, 2022, с. 7). Щоденники письменниці свідчать про те, що прогулянки Лондоном були формою терапії і натхнення. Авторка в романі відмовляється від традиційного життєпису, зосереджуючись на миттєвих враженнях і психологічних переживаннях. Оповідь у її прозі стає засобом репрезентації жіночої суб'єктивності та критики патріархальних наративних моделей.

Конструювання образу митця в текстах, інтерпретація життєвого досвіду, особистих стосунків, подорожей, захоплень, підсилюють його художній вимисел. Самопрезентація Валер'яна Підмогильного у романі «Місто» почасти відтворена через образ Степана Радченка. Амбітні плани героя – молодого письменника – написати твір, щоб про нього заговорили

у літературному середовищі, співвідносні з представленням себе автором, який першу збірку назвав «Твори. Том 1», претендуючи на визнання та продовження. Сам Підмогильний, як і його герой, працював над написанням кіносценарію, схвально відгукувався про Михайла Коцюбинського, орієнтувався на його творчу манеру. У романі Валер'ян Підмогильний створює міф про двох українських митців цього періоду – Євгена Плужника (він став прототипом поета Вигорського) та неокласика Миколу Зерова (змальований в образі критика Світозарова).

У творах українських та зарубіжних письменників автобіографічний наратив постає не як відтворення фактичної біографії, а як художній механізм конструювання ідентичності. Спільною рисою для цих авторів є відмова від документальної прямої на користь складних наративних стратегій, що поєднують пам'ять, рефлексію та експеримент із формою. Такий підхід засвідчує трансформацію автобіографічного письма в модерністській літературі та його визначальну роль у розвитку європейської прози XX століття. Попри різні наративні стратегії, митців об'єднує відмова від документальної автобіографії на користь художнього конструювання «Я». У Юрія Яновського та Джеймса Джойса домінує модель становлення митця, у Марселя Пруста – філософія пам'яті та часу, у Миколи Хвильового – міфологізація власного сумління, у Вірджинії Вулф – лірична фрагментарність і психологізм, у Валер'яна Підмогильного – інтелектуальна рефлексія автора. Спільною є орієнтація на внутрішній досвід як головний об'єкт нарації, що засвідчує модерністське переосмислення автобіографічного письма.

5. Висновки та перспективи дослідження

Автобіографічний наратив у модерністській літературі постає як динамічна форма художнього самопізнання, в якій особистий досвід стає основою для експерименту з формою та мовою. Автобіографічний наратив в українських текстах виконує функцію історичного свідчення епохи, водночас зберігаючи виразну суб'єктивність і авторську інтерпретацію подій. Твори Джеймса Джойса, Марселя Пруста та Вірджинії Вулф демонструють трансформацію автобіографії в автофікційний наратив, що відіграє ключову роль у розвитку європейської прози XX століття. Осмислення особистого досвіду у різножанрових формах (автобіографія, роман з автобіографічною основою, мемуари, автофікційні тексти) визначає наративну стратегію тексту. Автобіографічний наратив у літературі поєднує документальність і художність, індивідуальне й універсальне; є простором свободи, де автор створює власну міфологію. Функціонально

автобіографічний наратив сприяв саморепрезентації автора, фіксував індивідуальний та колективний історичний досвід, а також виконував комунікативну й терапевтичну функції.

У сучасній літературі автобіографічні тексти часто стають способом репрезентації травматичного досвіду та осмислення кризових історичних подій. Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення автобіографічного наративу в контексті сучасної української літератури та проблеми ідентичності.

Література

1. Вулф, Вірджинія 2022. *Місіс Деллоуей* / пер. з англ. Тараса Бойка. Київ: КомуБук.
2. Джеймс, Джойс 1914. *Джакомо Джойс* / пер. з англ. Ростислава Доценка.
3. Джеймс, Джойс 2005. *Портрет митця замолоду* / пер. з англ. Мар'яни Прокопович. Львів: ВНТЛ-Класика.
4. Жигун Сніжана 2010. Міфологізація постатей письменників Розстріляного відродження. *Studia Methodologica* 30: с. 67–70.
5. Журба Світлана 2019. “Гра в діалог”: авторська інтенція в українській прозі 20-х років XX століття. *Філологічні студії: науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* 20: с. 114–125. <https://doi.org/10.31812/filstd.v20i0.3697>
6. Констанкевич Ірина 2014. *Українська проза першої половини XX століття: автобіографічний дискурс*. Луцьк: Вежа-Друк.
7. Рікер, Поль 2000. *Сам як інший* / пер. з франц. Віктора Андрушка, Олени Сироцової. Київ: Дух і Літера.
8. Родак, Павел 2016. *Письмо. Книжка. Лектура. Розмови: Ле Гофф – Шартъє – Ебрат Фабр – Лежен* / пер. укр. мовою Олесь Герасим. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
9. Хвильовий Микола 2015. *Санаторійна зона: повісті, оповідання, роман*. Харків: Фоліо.
10. Яновський Юрій 2002. Майстер корабля. In: *Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація*. Київ: Факт, с. 11–176.
11. Lejeune, Philippe 2005. *Signes de vie. Le pacte autobiographique 2*. Paris: Editions du Seuil.
12. Pageaux, Daniel-Henry 1983. L'imagerie culturelle: de la littérature comparée à l'anthropologie Culturelle. *Synthèsis* 10: с. 79–88.

References

1. Woolf, Virginia 2022. *Misis Dellovei* [Mrs. Dalloway] / per. z anhl. Tarasa Boika. Kyiv: Komubuk. (In Ukrainian)

2. Joyce, James 1914. *Dzhakomo Dzhois* [Giacomo Joyce] / per. z anhl. Rostyslava Dotsenka. (In Ukrainian)
3. Joyce, James 2005. *Portret myttsia zamolodu* [A Portrait of the Artist as a Young Man] / per. z anhl. Mariany Prokopovych. Lviv: VNTL-Klasyka. (In Ukrainian)
4. Zhyhun, Snizhana 2010. Mifolohizatsiia postatei pysmennykiv Rozstrilianoho vidrozhennia [Mythologisation of the Figures of Writers of the Executed Renaissance]. *Studia Methodologica* 30: s. 67–70. (In Ukrainian)
5. Zhurba, Svitlana 2019. “Hra v dialoh”: avtorska intentsiia v ukrainskii prozi 20-kh rokiv XX stolittia [“Playing Dialogue”: Authorial Intention in Ukrainian Prose of the 1920s]. *Filolohichni studii: naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu* 20: s. 114–125. <https://doi.org/10.31812/filstd.v20i0.3697> (In Ukrainian)
6. Konstankevych, Iryna 2014. *Ukrainska proza pershoi polovyny XX stolittia: avtobiohrafichnyi dyskurs* [Ukrainian Prose of the First Half of the 20th Century: Autobiographical Discourse]. Lutsk: Vezha-Druk. (In Ukrainian)
7. Riker, Pol 2000. *Sam yak inshyi* [Oneself as Another] / per. z frants. Viktora Andrushka, Oleny Syrotsovoi. Kyiv: Dukh i Litera. (In Ukrainian)
8. Rodak, Pavel 2016. *Pysmo. Knyzhka. Lektura. Rozmovy: Le Hoff – Shartie – Ebrar Fabr – Lezhen* [Writing. Book. Reading. Conversations: Le Goff – Chartier – Hébrard – Fabre – Lejeune] / per. ukr. movoiu Oles Herasym. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. (In Ukrainian)
9. Khvylovyi, Mykola 2015. *Sanatoriina zona: povisti, opovidannia, roman* [The Sanatorium Zone: Novellas, Short Stories, a Novel]. Kharkiv: Folio. (In Ukrainian)
10. Yanovskyi, Yurii 2002. Maister korablia [The Master of the Ship]. In: *Patetychnyi frehat: Roman Yuriia Yanovskoho «Maister korablia» yak literaturna mistyfikatsiia*. Kyiv: Fakt, s. 11–176. (In Ukrainian)
11. Lejeune, Philippe 2005. *Signes de vie. Le pacte autobiographique 2*. Paris: Editions du Seuil. (In French)
12. Pageaux, Daniel-Henry 1983. L’imagerie culturelle: de la littérature comparée à l’anthropologie Culturelle. *Synthèsis* 10: c. 79–88. (In French)

Автобіографічний наратив в українській та зарубіжній модерністській прозі

Журба Світлана, кандидат філологічних наук, доцент. Криворізький державний педагогічний університет, кафедра української та зарубіжної літератур, доцент. zss69@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6090-7742.

У статті досліджується автобіографічний наратив як одна з ключових стратегій модерністської прози першої половини XX століття та форма авторської саморепрезентації в художньому тексті. Окреслено основні теоретичні підходи до вивчення автобіографічного письма, зокрема концепції автобіографічного пакту, наративної ідентичності та автофікції. Наголошено на поєднанні документального та художнього начал як важливих рисах автобіографічного дискурсу. Проаналізовано трансформацію реальних подій життєвого досвіду митця в

художню структуру твору, а також співвідношення автора, оповідача й персонажа в прозі українських митців 20-30-х років ХХ століття – Валер'яна Підмогильного, Миколи Хвильового, Юрія Яновського. На матеріалі творів Джеймса Джойса, Марселя Пруста та Вірджинії Вулф окреслено специфіку художнього осмислення особистого досвіду, проблеми пам'яті, часу та наративної ідентичності. Увагу зосереджено на трансформації біографії митців, на проблемах саморепрезентації, історичного досвіду та травматичного осмислення дійсності, характерних для модернізму. У дослідженні окреслено спільні та відмінні риси функціонування автобіографічного наративу в українській і зарубіжній модерністській традиції та визначено його роль у формуванні образу митця-інтелектуала в контексті соціокультурних змін. Спільною є орієнтація на внутрішній досвід як головний об'єкт нарації, що засвідчує модерністське переосмислення автобіографічного письма. Доведено, що автобіографічний наратив у творах українських та зарубіжних письменників виконує не документальну, а конструктивну, естетичну та ідентифікаційну функції, стаючи формою художнього опрацювання особистого й національного досвіду, оновлення роману як жанру.

Ключові слова: автобіографічний наратив, автоміфологізація, автобіографічний пакт, оповідь, наративна ідентичність, пам'ять, українська проза, зарубіжна проза.

Autobiographical narrative in Ukrainian and foreign modernist prose

Svitlana Zhurba, candidate of philological sciences, associate professor. Kryvyi Rih State Pedagogical University, Department of Ukrainian and Foreign Literature, associate professor. zss69@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6090-7742.

The article examines autobiographical narrative as one of the key strategies of modernist prose of the first half of the 20th century and as a form of authorial self-representation in fiction. The main theoretical approaches to the study of autobiographical writing are outlined, in particular the concepts of the autobiographical pact, narrative identity, and autofiction. Emphasis is placed on the combination of documentary and artistic elements as important features of autobiographical discourse. The article analyses the transformation of real events from the artist's life experience into the artistic structure of the work, as well as the relationship between the author, narrator, and character in the prose of Ukrainian writers of the 1920s and 1930s – Valerian Pidmohylny, Mykola Khvylovy, and Yuriy Yanovskyi. Based on the works of James Joyce, Marcel Proust, and Virginia Woolf, the study outlines the specific features of the artistic interpretation of personal experience and of the problems of memory, time, and narrative identity. Attention is focused on the transformation of the artists' biographies, as well as on the problems of self-representation, historical experience, and the traumatic interpretation of reality characteristic of modernism. The study identifies the common and distinctive features of the functioning of autobiographical narrative in Ukrainian and foreign modernist traditions and defines its role in shaping the image of the artist-intellectual in the context of sociocultural change. A shared feature is the orientation toward inner experience as the main object of narration, which attests to the modernist rethinking of

autobiographical writing. It is demonstrated that autobiographical narrative in the works of Ukrainian and foreign writers performs not a documentary, but a constructive, aesthetic, and identificational function, becoming a form of artistic elaboration of personal and national experience and of the renewal of the novel as a genre.

Keywords: *autobiographical narrative, automythologisation, autobiographical pact, narration, narrative identity, memory, Ukrainian prose, foreign prose.*

Az önéletrajzi narratíva az ukrán és a külföldi modernista prózában

Zsurba Szvitlána, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Krivij Rih-i Állami Pedagógiai Egyetem, Ukrán és Világirodalmi Tanszék, docens. zss69@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6090-7742.

A tanulmány az önéletrajzi narratívát a 20. század első felének modernista prózájában megjelenő egyik kulcsfontosságú stratégiaként, valamint a szerzői önreprezentáció szépirodalmi formájaként vizsgálja. Körvonalazza az önéletrajzi alapú írás kutatásának főbb elméleti megközelítéseit, különösen az önéletrajzi paktum, a narratív identitás és az autofikció fogalmait. Hangsúlyozza a dokumentarista és a művészi elvek összekapcsolódását mint az önéletrajzi diskurzus fontos sajátosságát. A cikk elemzi a művész élettapasztalatából származó valós események átalakulását az írás művészi struktúrájává, valamint a szerző, az elbeszélő és a szereplő viszonyát az 1920–1930-as évek ukrán alkotóinak – Valerjan Pidmohilnij, Mikola Hvilovij és Jurij Janovszkij – prózájában. James Joyce, Marcel Proust és Virginia Woolf művei alapján bemutatja a személyes tapasztalat, az emlékezet, az idő és a narratív identitás problémáinak művészi értelmezését. A figyelem a művészek életrajzának transzformációjára, valamint az önreprezentáció, a történelmi tapasztalat és a valóság traumatikus értelmezésének modernizmusra jellemző problémáira irányul. A kutatás feltárja az önéletrajzi narratíva működésének közös és eltérő jegyeit az ukrán és a globális modernista hagyományban, továbbá meghatározza szerepét a művész-értelmiségi alakjának megformálásában a társadalmi-kulturális változások kontextusában. Közös vonásként jelenik meg a belső tapasztalat mint a narráció fő tárgya felé való orientáció, ami az önéletrajzi írás modernista újraértelmezéséről tanúskodik. A tanulmány bizonyítja, hogy az önéletrajzi narratíva az ukrán és külföldi írók műveiben nem dokumentarista, hanem konstruktív, esztétikai és identifikációs funkciót tölt be, s a személyes és nemzeti tapasztalat művészi feldolgozásának, valamint a regény műfaji megújításának formájává válik.

Kulcsszavak: *önéletrajzi narratíva, automitologizáció, önéletrajzi paktum, elbeszélés, narratív identitás, emlékezet, ukrán próza, külföldi próza.*

УДК 821.161.2.09

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-261-275

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 01.02.2026

Схвалено до друку: 13.03.2026

Опубліковано: 30.05.2026

Чобанюк Марія

Українська література в контексті рецептивної естетики: інтерпретації Марка Павлишина

1. Формулювання проблеми

Марко Павлишин є видатним представником сучасного покоління дослідників україністики за кордоном. Поєднавши європейську та австралійську гуманітарні школи, він запропонував системний і свіжий погляд на розвиток українського письменства та специфіку культури українців в Австралії. У сучасному гуманітарному дискурсі дослідження літературного процесу неможливе без врахування активної ролі читача. Рецептивна естетика пропонує ефективний методологічний інструментарій для аналізу взаємодії у тріаді «автор — твір — читач», переносючи фокус уваги з об'єктивних характеристик тексту на його суб'єктивне сприйняття. Актуальність цього підходу зумовлена необхідністю переосмислення функціонування літератури в епоху масової комунікації, де адресат стає не просто споживачем, а співавтором сенсів.

Прихильники рецептивної естетики наголошували, що йдеться про естетику сприйняття, а не творчості, тому об'єктивна оцінка письменства минулого, яка для неї виявляється ілюзорним, перебуває поза сферою її інтересів, зорієнтованих на сучасника, якому надається можливість творити власний текст із будь-якого іншого (Ізер, 2001; Яусс, 2002).

2. Аналіз досліджень

Рецептивна естетика (лат. *Receptio*: сприйняття і грец. *Aisthetikos*: чуттєво сприйманий) – різновид естетичної теорії, яка зосереджена на проблемі

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 261–275.

сприймання художніх творів, що, збуджуючи інтелектуальні емоції адресата, підтримуючи і динамізуючи його увагу, доносять до нього авторський задум.

Естетику рецепції (*Rezeptionsästhetik*) обґрунтували і розвинули німецькі літературознавці з Константського університету Г. Р. Яусс та В. Ізер, тому рецептивна естетика відома і як «Константська школа критики». Американський варіант естетики рецепції відомий як «рецептивна критика», і серед її прибічників найвідомішими є Дж. Каллер, Е. Герш та С. Фіш.

Фундаментальні дослідження структури художнього слова та специфіки його спрямованості на реципієнта пов'язані передусім із доробком М. Бахтіна. Його концепція адресата стала підґрунтям для подальшого аналізу комунікативної природи літератури.

У загальнотеоретичному дискурсі ідеї рецепції отримали практичну імплементацію в працях М. Гея, які інтегрували принципи естетичного сприйняття у методологію літературного аналізу.

Українська школа рецептивної естетики сформувалася на міцному класичному фундаменті, закладеному О. Потебнею, І. Франком та О. Білецьким. Наступні покоління дослідників трансформували ці ідеї у двох основних напрямках. Пошук нових методологічних інструментів та осмислення феномену читача представлено у працях Б. Кубланова, Г. Сивоконя, Р. Гром'яка, В. Брюховецького та М. Ігнатенка. Використання рецептивного підходу як інструменту аналізу історичного поступу літератури характерне для робіт М. Яценка, В. Смілянської та Г. Ключка. Отже, структура художнього твору в контексті рецептивної естетики розглядається не як статична даність, а як динамічна система, що актуалізується лише в момент взаємодії з читацькою свідомістю.

3. Методи дослідження

Для досягнення мети дослідження та розкриття специфіки рецептивно-естетичного підходу Марка Павлишина було використано комплекс загальнонаукових та спеціальних філологічних методів. Рецептивно-естетичний аналіз дозволив дослідити взаємодію тексту з «горизонтом очікувань» читача та виявити механізми функціонування літературного твору як динамічного процесу (згідно з теоріями Г. Р. Яусса та В. Ізера). Риторичний метод застосовано для інтерпретації літературного тексту як «риторичної ситуації», де твір розглядається як інструмент переконання та формування національної ідентичності (зокрема в аналізі спадщини І. Котляревського). Герменевтичний метод дав змогу розкрити глибинні смисли та приховані стратегії спротиву в текстах радянського періоду, де художня логіка твору вступає в діалог з ідеологічним контекстом.

Постколоніальний метод використано для аналізу процесів деконструкції колоніальних травм та міфів у сучасній прозі (зокрема Ю. Андруховича) через призму концепцій карнавалізації та гри. Компаративний метод задіяний для зіставлення західних теоретичних моделей (постструктуралізму, деконструктивізму) із самотнім контекстом українського літературного канону. Системно-структурний підхід дозволив розглянути наукову спадщину М. Павлишина як цілісну методологічну систему, що трансформує традиційне описове літературознавство у багаторівневий аналіз.

4. Мета статті

Мета статті — дослідити рецептивну модель української літератури у працях Марка Павлишина. Використовуючи методологію західної школи рецептивної естетики, автор аналізує статті науковця та окреслює його бачення взаємодії тексту й читача.

5. Виклад основного матеріалу

Як німецька, так і американська версії теорії рецептивної естетики набули значного поширення й визнання у 1970-х роках ХХ століття. Для представників цього напрямку характерним є перенесення акцентів із проблем творчого процесу та внутрішньої організації художнього твору на питання його сприйняття. Йдеться про зміну фокусу з психологічних, соціологічних чи антропологічних інтерпретацій творчої особистості автора на аналіз читацької свідомості. У межах парадигми «текст / читач» рецептивна естетика надає пріоритет реципієнтові, визнаючи за ним пізнавальну та емоційну здатність створювати на основі прочитаного власний смисловий текст.

В. Ізер є автором фундаментальних праць «Імпліцитний читач: зразки комунікації у прозі від Буньяна до Беккета» (1972), «Акт читання: теорія естетичної відповіді» (1976), «Лоуренс Стерн: “Трістрам Шенді”» (1988). Учений вважав, що літературний текст лише потенційно містить значення, яке конкретизується у процесі читацької рецепції. Саме текст задає певну стратегію сприйняття, без якої читацьке прочитання було б випадковим або надмірно суб'єктивним. Естетична рецепція, що полягає у «заповненні порожнин» тексту (нім. *Leerstellen*), семантичному розкодуванні та впорядкуванні сюжетної структури, відбувається у просторі взаємодії між читачем і текстом. Така взаємодія спричиняє формування інтерсуб'єктивних моделей рецепції, що, у свою чергу, створює підґрунтя для соціологічного аналізу літератури та її історичної класифікації.

Вагомим для літературознавчої теорії є положення В. Ізера про природу значущості художнього твору. На його переконання, значення не є іманентною властивістю тексту, а формується у процесі його осмислення реципієнтом, який прагне зробити текст зрозумілим і «перекладним». Остаточну значущість твору визначає уява читача, що має полісемантичну структуру та здатна породжувати множинність смислів. Саме завдяки такій семантичній розпорошеності літературний текст набуває фікційного характеру, рідко обмежуючись лише прямим значенням. Теорія літератури, у різних своїх модифікаціях, намагається звести цю багатозначність до певної смислової домінанти (Фізер, 2002).

В. Ізер розмежовує поняття рецепції та інтерпретації (Ізер, 2001). Інтерпретація, на його думку, надає уяві семантичної визначеності, тоді як рецепція формує відчуття естетичного об'єкта. Перша відбувається в межах теоретичних «семантичних орієнтирів», друга ж — у ширшому культурному й антропологічному контексті. Дослідник також наголошував, що справді художній твір містить у собі стратегію заперечення, яка може проявлятися, зокрема, у відмові персонажів від загальноприйнятих моральних норм. Такий прийом дозволяє авторові продемонструвати принципову незавершеність, недосконалість і непередбачуваність людської особистості.

Таким чином, рецептивна естетика відкриває читачеві широкі можливості для активної співтворчості у процесі читання. Літературний твір постає не як завершена смислова конструкція, а як імпульс, що стимулює появу численних думок, емоцій і уявлень, зумовлених особистим досвідом читача. У процесі рецепції можуть виникати ідеї та смисли, не закладені безпосередньо автором, тоді як частина авторського задуму може залишитися поза увагою реципієнта. Відповідно до рецептивної естетики, не існує двох ідентичних прочитань одного твору, адже акт читання завжди включає суб'єктивний компонент (Галич, 2003, с. 8).

Рецептивна естетика заперечує уявлення про художній твір як безпосереднє відображення об'єктивної реальності минулого. За Г. Р. Яуссом, літературний текст не є ані дзеркалом, ані копією дійсності. Він наділений віртуальним смислом — специфічним значенням, притаманним лише цьому творові й відмінним від наукового знання. Такий смисл часто містить елемент несподіваності або провокації.

Засадниче положення рецептивної естетики полягає в розумінні художнього твору як замкненої іманентної структури, усі рівні якої зорієнтовані на реципієнта. У тріаді «автор — твір — читач» прихильники цього напрямку змінюють традиційні акценти: замість естетики авторського самовираження з її біографічним підходом або структуралістського «закритого читання» вони зосереджуються на аналізі читацьких реакцій і

оцінок. В. Ізер запропонував концепцію «імпліцитного читача», закладеного в самому тексті, тоді як У. Еко обґрунтував ідею відкритості художнього твору. Це сприяло актуалізації проблем співвідношення між текстом і твором, адекватності сприйняття та інтерпретації художнього смислу.

Марко Павлишин пов'язує своє теоретичне осмислення літературного процесу з принципами риторики, що передбачають наявність автора-ритора, аудиторії та певного виховного або ідейного результату їхньої взаємодії. Учений зазначає, що в сучасному гуманітарному дискурсі поширилася думка про риторичну природу всіх текстів, зокрема й літературних. Вони можуть аналізуватися в межах «риторичної ситуації», де взаємодіють промовець і публіка. Публіка виступає чинником впливу, а автор — свідомо чи підсвідомо — репрезентує певні інтереси, апелюючи до аудиторії з метою схилити її до їхнього прийняття.

На думку М. Павлишина, розробка методології, що дозволила б повніше зрозуміти літературний твір у цьому контексті, є складним завданням. Для осмислення літератури як процесу риторичного аргументування необхідно враховувати не лише постать автора, а й характеристики публіки. Дослідник наголошує на важливості реконструкції соціокультурного профілю потенційного читача: його інтересів, переконань, читацьких звичок. Це знання, за Павлишином, є важливішим для літературознавця, ніж для самого автора, оскільки воно дозволяє зрозуміти літературний процес у його історичній динаміці (Павлишин, 1984, с. 56). Водночас для визначення риторичної ситуації необхідно зважати й на літературний досвід аудиторії: її естетичні критерії, асоціативні зв'язки, жанрові й стильові очікування.

Принципи риторики М. Павлишин застосовує переважно до аналізу новітньої української літератури, однак ілюструє їх також на матеріалі класичних творів, зокрема «Енеїди» І. Котляревського. Іван Дзюба у передмові до книги «Канон та іконостас» відзначає, що в статті Павлишина про Котляревського ґрунтовно відтворено історико-літературний контекст твору, аргументовано спростовано пізніші переоцінки його ролі та переконливо доведено значення «Енеїди» у формуванні нової української літературної мови й національної ідентичності (Дзюба, 1997, с. 7).

У дослідженні «Риторика і політика в “Енеїді” Котляревського» М. Павлишин обґрунтовує тезу про наявність у творі продуманої політичної концепції. Вона виявляється, зокрема, у свідомому й часто іронічному униканні прямих проявів лояльності до імперії, характерних для представників соціального середовища автора. На думку дослідника, «Енеїда» є глибоко політичним твором, який не декларує програмних ідей, але сприяє формуванню нових моделей саморозуміння українського читача кінця XVIII — початку XIX століття. Вона долучається до творення нового

міту, якщо розуміти міти як наративи, що пояснюють походження та сенс явищ, визнаних у певному суспільстві істинними.

Розвиваючи цю думку, М. Павлишин аналізує ті текстові стратегії «Енеїди», які впливали на читача свого часу, змінюючи усталені способи мислення та сприйняття. Він пропонує розглядати літературні новації в межах риторичної моделі, де читачі певної епохи формують «публіку» зі спільним рівнем поінформованості, подібними поглядами та мисленнєвими звичками. Одним із найефективніших засобів переконання цієї публіки дослідник вважає подання нових ідей у формі давно відомих і загальноприйнятих. Таку відповідність ситуації Павлишин пов'язує з риторичною чеснотою *aptum*.

Особливу майстерність Котляревського науковець убачає у вмілому використанні цих риторичних прийомів. Так, негативний образ запорожців, поширений у середовищі української еліти того часу, в «Енеїді» зазнає суттєвої трансформації. Твір не лише реабілітує запорозьке козацтво, а й наближає його образ до позитивного уявлення про козацьку державність. Цей процес, за Павлишином, реалізується насамперед через мовно-стильову організацію тексту: динамічність викладу, використання народної лексики, бурлескне поєднання високого і низького. Унаслідок цього запорожці-троянці постають як привабливий колективний герой, що викликає у читача симпатію, захоплення і навіть заздрість. Риси, які раніше трактувалися як негативні, переосмислюються як прояви індивідуалізму, волелюбства, життєвої сили, хоробрості та оптимізму (Павлишин, 1994, с. 163).

У статті «Мистець чи моралізатор? “Сонячна машина” Володимира Винниченка» М. Павлишин переглядає традиційні, майже канонізовані оцінки цього роману, якому сам автор надавав особливого значення. Метою дослідження є аналіз співвідношення між морально-ідеологічним переконанням і художньою здатністю твору приносити естетичну насолоду. У риторичному вимірі, за словами науковця, ключове питання зводиться до того, чи досягає Винниченко переконливого балансу між дидактичністю та мистецтвом (Павлишин, 1997б, с. 317).

У «Соняшній машині» особливо виразно підлягають оцінці дві сфери людського буття: економічна, пов'язана з працею, та сфера міжособистісних, зокрема сексуальних, взаємин. М. Павлишин визнає роман захопливим і добре написаним, проте вважає його недостатньо глибоким, послідовним і концептуально складним для того, щоб автор у ньому поставав переконливим моральним авторитетом. На переконання дослідника, твір, який претендує на нормативне бачення ідеального суспільства, потребує чітко окресленої позиції автора як носія морального

знання. Відсутність такого авторитету, на думку критика, зумовлює естетичну неповноцінність роману.

У коло зацікавлень Марка Павлишина входили також твори, що в умовах радянської дійсності набували особливого суспільного резонансу й перебували під ідеологічним контролем. Аналізуючи такі тексти, дослідник змушений був ураховувати цензурні обмеження та водночас писати так, щоб не нашкодити авторам, які жили й творили в СРСР.

Показовим прикладом такої критичної стратегії є стаття М. Павлишина, присвячена романам «Собор» Олеся Гончара та «Орлова Балка» Миколи Руденка, які розглядаються з екологічного погляду. Екологічність інтерпретується у широкому сенсі — як сукупність умов, необхідних для вільного й гармонійного розвитку особистості та спільноти, з урахуванням духовних, моральних і філософських аспектів. Такий підхід дозволяє зосередитися на тих елементах текстів, що мають довготривале значення поза межами конкретної історичної ситуації, і тим самим закріпити їхнє місце в літературному процесі.

На думку М. Павлишина, ці твори прагнуть, по-перше, сприяти глибоким змінам у культурному й екологічному світогляді читача, а по-друге — пояснити обережність, з якою автори пропонують такі трансформації. Роман Олеся Гончара, за його переконанням, став найпомітнішим публічним свідченням усвідомлення загрози для української культурної спадщини. Собор у творі символізує історичну безперервність народу, його гідність, рішучість та естетичне чуття, а водночас слугує моральним критерієм: ставлення персонажів до збереження святини розмежовує духовно цілісних і морально спустошених. Традиція, що поєднує минуле й сучасне, надає сенсу повсякденним людським переживанням, а сам собор постає як символ свободи, пов'язаної з міфологізованим козацьким минулим, ідеалами волі, автономії, життєвої енергії та активного захисту національних інтересів (Павлишин, 1997а, с. 48).

Австралійський дослідник визнає, що Олесь Гончар демонструє значну художню майстерність у змалюванні проблемної ситуації. Моральну оцінку дій молодого архітектора Володимира Лободи, зауважує науковець, Гончар переносить на ширший план екологічного й культурного руйнування, трактуючи їх не лише як загрози чи втрати, а як провини перед майбутніми поколіннями та перед цілісним організмом буття, що охоплює і людину, і природу.

Отже, як підкреслює Марко Павлишин, у романі «Собор» артикульовано думку про те, що знищення будь-якого витвору людського духу — а тим більше мови чи культури загалом — є для людства не менш трагічним, ніж руйнація природного довкілля.

Роман Миколи Руденка «Орлова Балка», за оцінкою дослідника, вирізняється значно меншою ідеологічною обережністю порівняно із романом «Собор». М. Павлишин зазначає, що екологічна проблематика в цьому творі реалізується інакше: не через нагромадження образів забруднення природного й культурного середовища, а, по-перше, через складну систему символів і, по-друге, через прагнення митця й мислителя осмислити власне місце людини у світі природи та людської спільноти.

У статті «“Собор” Олеся Гончара та “Орлова Балка” Миколи Руденка: навколишнє середовище як тема й аргумент» Марко Павлишин доходить висновку, що Руденко принципово виходить за межі ідеологічно дозволеного. Якщо соціальні й природні проблеми, які хвилюють Гончара, перебувають у центрі його уваги, то для Руденка вони не є першочерговими. Метою автора «Орлової Балки» є доведення того, що саме пантеїзм, а не марксизм, надає адекватні аналітичні інструменти для досягнення реальності. Деградація середовища в романі постає радше як факт, що потребує теоретичного осмислення в межах загальної філософської концепції, ніж як окрема тема літературного дослідження, попри її безпосередній зв'язок із фундаментальними аспектами людського буття.

Аналізуючи складні й неоднозначні тексти, Марко Павлишин завжди прагне максимально виявити їхній позитивний інтерпретаційний потенціал. Коментуючи роман Павла Загребельного «Я, Богдан», у якому автор намагався створити переконливу версію офіційного радянського міту про Богдана Хмельницького як «архітектора возз'єднання», дослідник водночас показує, як художній талант і національне чуття письменника виводять його за межі заданої ідеологічної схеми. Об'єктивна логіка тексту, на думку Павлишина, часто перевищує або навіть суперечить авторським ідеологічним зобов'язанням.

У результаті аналізу роману П. Загребельного М. Павлишин доходить кількох принципових висновків: стиль твору відтворює специфіку мислення самого Хмельницького; його провідним мотивом є парадоксальне поєднання сили й слабкості; справжнім суб'єктом історії виступає не гетьман, а народ; сам же Хмельницький постає радше знаряддям історичного процесу, ніж його творцем. Водночас образ гетьмана відповідає вимогам офіційної міфології та водночас подає психологічно переконливий портрет видатної особистості з масштабним мисленням, харизмою, інтелектом і дипломатичним хистом — людини, здатної глибоко відчувати настрої й прагнення спільноти (Павлишин, 1985, с. 35).

Проблемам постколоніальності в українській літературі та творчості Юрія Андруховича присвячено статтю Марка Павлишина «Що перетворюється в “Рекреації” Юрія Андруховича?». Дослідник виходить із

того, що «Рекреації» є не лише літературною провокацією, а й важливим пізнавальним зрушенням, яке засвідчує завершення парадигми національної культури як засобу боротьби за виживання та перехід до моделі культури як природного відображення різноманітності сучасного життя (Павлишин, 1997в, с. 242).

Постмодерний роман Ю. Андруховича М. Павлишин кваліфікує як постколоніальний з кількох причин: по-перше, він переосмислює й трансформує традиційні антиколоніальні мотиви української культурної спадщини; по-друге, критикує радянський колоніалізм, водночас демонструючи неможливість повного звільнення від колоніальних практик; по-третє, створює новий культурний простір не у формі чергового міту, а як поле вільного поєднання традиції та сучасності. Символом такого простору в «Рекреаціях» постають чортопільська Площа Ринок і карнавальне «Свято Воскресаючого Духу».

Навколо ідеї карнавалу, за спостереженням критика, вибудовано два ключові компоненти оповідної структури твору. По-перше, відбувається поступове конструювання, а згодом руйнування межі між «реальним» і карнавальним світом: початок повісті занурює читача в знайому радянську дійсність, тоді як Чортопіль постає як простір переходу, що прориває цю межу. По-друге, виникає напруження між індивідуальними світами персонажів, підпорядкованими логіці причинності, історії та обов'язку, і карнавальною спільнотою, де панує теперішність і спонтанні зв'язки, народжені випадковими зустрічами.

Загальна композиція роману, на думку М. Павлишина, водночас і утверджує, і проблематизує ідею відродження, тоді як окремі сюжетні лінії — приватні історії персонажів — слугують інструментом переоцінення та часто пародійного переосмислення усталених мітів. Зокрема, сюжет Мартофляка й Марти реалізує механізми «карнавального коронування» та «декоронування» Великого Поета. У приземленому образі Поета та в колективному портреті митців, що постає у «Рекреаціях», дослідник убачає спробу переосмислення ролі та функцій літератури в українському культурному житті.

Автор статті зауважує, що сюжетні лінії Гриця Штундери та Юрка Немирича побудовані за принципом паралелізму. Обидва персонажі-поети здійснюють нічні подорожі в минуле. Гриць знаходить дорогу до місця, де колись існувало батьківське село, а також до лісу, в якому були поховані жертви радянських репресій і де нині зводять розважальний комплекс. На переконання М. Павлишина, в цьому епізоді відкрито засуджуються не лише самі злочини та насильство, а й подальші намагання стерти пам'ять про них. Юрко Немирич, своєю чергою, звертається не до радянського минулого, а до австро-угорського, яке в повісті набуває рис фантасмагорії.

Таким чином, підкреслює дослідник, паралельні сюжетні лінії Штундери й Немирича формують своєрідний коментар до історії Західної України: жахи притаманні не лише недавньому минулому, а й більш віддаленій історичній добі. Як зазначає М. Павлишин, включення в «Рекреації» цих некарнавальних епізодів акцентує постколоніальну істину про неможливість втечі від минулого та про те, що травми, завдані колоніалізмом, загоюються повільно й залишають по собі незникні сліди (Павлишин, 1997в, с. 244).

Критик вважає, що й інші сюжетні лінії набувають сенсу в межах загальної композиції твору, де індивідуальне тяжіє до колективного, карнавального виміру. Так, образ Хомського — українського поета з ближчої діаспори — демонструє ураження «хворобами» колоніальних центрів, зокрема потягом до влади. Натомість сюжет, пов'язаний із членом Оргкомітету Свята, може прочитуватися як алегорія того, як крайня дисциплінованість породжує психологічну компенсацію у вигляді радикальної опозиційності.

Безпосереднє сприйняття «Рекреацій» як твору карнавалізованої літератури, зазначає автор статті, формується завдяки змалюванню самого Свята та використанню відповідних стилістичних засобів — зокрема опису ходи перевдягнених учасників і розлогого переліку персонажів процесії. За словами М. Павлишина, у карнавальній ході постає образ нової постколоніальної спільноти в просторово-часових вимірах. Уявний світ Воскресаючого Духу відмовляється від контексту радянської імперії та звертається до інших культурних горизонтів, які стають джерелом оновленої енергії. Над цією концепцією, наголошує дослідник, домінує ідея вертепу — питомо українського карнавального жанру, пов'язаного передусім з бароковою добою, останнім етапом перед маргіналізацією української культурної самобутності під тиском імперського впливу (Павлишин, 1997в, с. 246).

У міжтекстуальних зв'язках із російською літературною традицією критик убачає водночас і форму спротиву імперії, і визнання складності виходу з культурного середовища, яке нею було сформоване. Імперський авторитет, зауважує Павлишин, поширюється навіть на спроби постколоніального осмислення постколоніального тексту. Підтвердженням цього є теза про те, що в межах колонізованої структури неминуче доводиться користуватися знаками, залишеними колонізатором (Павлишин, 1997в, с. 248). На думку Марка Павлишина, роман Ю. Андруховича «Рекреації» переконливо засвідчує, що українська література є надзвичайно багатим ресурсом, здатним жити вільну, привабливу творчість, не обтяжену диктатом «високих» культурних завдань.

6. Висновки

Рецептивна естетика є одним із ключових напрямів сучасної гуманітаристики, що докорінно змінив парадигму літературознавчого аналізу, змістивши фокус із постаті деміурга-автора на активну роль читача. У контексті дослідження наукової спадщини Марка Павлишина можна зробити такі узагальнення:

- М. Павлишин майстерно адаптував інструментарій західної рецептивної естетики (Г. Р. Яусса, В. Ізера) та теорії риторики до специфіки українського літературного канону. Його підхід базується на розумінні тексту не як статичного об'єкта, а як динамічного простору взаємодії, де сенси народжуються в момент зустрічі з «горизонтом очікувань» реципієнта.
- Дослідник розглядає літературний твір як «риторичну ситуацію». На прикладі «Енеїди» І. Котляревського Павлишин довів, що текст функціонує як засіб переконання, що формує нову національну ідентичність через мовну гру та переосмислення міфів, апелюючи до конкретного соціокультурного профілю читача своєї епохи.
- Аналізуючи твори радянського періоду (О. Гончара, М. Руденка, П. Загребельного), Павлишин виявляє «екологію культури» та приховані стратегії спротиву. Він демонструє, як художня логіка тексту та читачка рецепція здатні долати вузькі межі авторських ідеологічних зобов'язань, актуалізуючи вічні гуманістичні та національні смисли.
- У рецепції сучасної літератури (зокрема «Рекреацій» Ю. Андруховича) науковець фіксує перехід від культури як «засобу виживання» до культури як «гри та карнавалу». Використання концепції карнавалізації дозволяє Павлишину інтерпретувати деконструкцію старих міфів як необхідний етап зцілення від колоніальних травм.

Інтерпретації Марка Павлишина засвідчують, що українська література є відкритим і надзвичайно багатим ресурсом. Застосування рецептивної естетики дозволяє вийти за межі традиційного описового літературознавства, пропонуючи натомість багаторівневий аналіз, де читач стає повноправним співтворцем національного культурного наративу.

Література

1. Галич Олександр 2003. Літературознавство на рубежі тисячоліть: напрями, школи, течії. *Українська мова та література* 34: с. 3–8.
2. Дзюба Іван 1997. Марко Павлишин: крізь «постмодерністські окуляри» і без них... В: Павлишин Марко ред. *Канон та іконостас*. Київ: Видавництво «Час», с. 5–26.

3. Ізер, Вольфганг 2001. Процес читання: феноменологічне наближення. В: Зубрицька Марія ред. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів: Літопис, с. 349–366.
4. Павлишин Марко 1984. «Лічу в неволі дні і ночі» Тараса Шевченка. Реторичні аспекти літературного твору. *Сучасність* 3: с. 55–66.
5. Павлишин Марко 1985. «Я, Богдан (сповідь у славі)» Павла Загребельного. *Сучасність* 9: с. 27–35.
6. Павлишин Марко 1994. Риторика і політика в «Енеїді» Котляревського. *Сучасність* 4: с. 159–168.
7. Павлишин Марко 1997а. «Собор» Олеся Гончара та «Орлова Балка» Миколи Руденка: навколишнє середовище як тема й аргумент. В: Павлишин Марко ред. *Канон та іконостас.* Київ: Видавництво «Час», с. 44–61.
8. Павлишин Марко 1997б. Мистець чи моралізатор? «Сонячна машина» Володимира Винниченка. В: Павлишин Марко ред. *Канон та іконостас.* Київ: Видавництво «Час», с. 316–330.
9. Павлишин Марко 1997в. Що перетворюється в «Рекреаціях» Юрія Андруховича? В: Павлишин Марко ред. *Канон та іконостас.* Київ: Видавництво «Час», с. 237–254.
10. Фізер Іван 2002. Школа рецептивної естетики. В: Зубрицька Марія ред. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів: Літопис, с. 347–367.
11. Яусс, Ганс Роберт 2002. Естетичний досвід і літературна герменевтика. В: Зубрицька Марія ред. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів: Літопис, с. 368–405.

References

1. Halych, Oleksandr 2003. Literaturoznavstvo na rubezhi tysiacholit: napriamy, shkoly, techii [Literary Studies at the Turn of the Millennium: Trends, Schools, Currents]. *Ukrainska mova ta literatura* 34: s. 3–8. (In Ukrainian)
2. Dziuba, Ivan 1997. Marko Pavlyshyn: kriz «postmodernistski okuliary» i bez nykh... [Marko Pavlyshyn: Through “Postmodernist Glasses” and Without Them...] In: Pavlyshyn, Marko ed. *Kanon ta ikonostas.* Kyiv: Vydavnytstvo «Chas», s. 5–26. (In Ukrainian)
3. Izer, Wolfgang 2001. Protses chytannia: fenomenolohichne nablyzhennia [The Reading Process: A Phenomenological Approach]. In: Zubrytska, Mariia ed. *Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* Lviv: Litopys, s. 349–366. (In Ukrainian)
4. Pavlyshyn, Marko 1984. «Lichu v nevoli dni i nochi» Tarasa Shevchenka. Retorychni aspekty literaturnoho tvoruv [“I Count the Days and Nights in Captivity” by Taras Shevchenko. Rhetorical Aspects of a Literary Work]. *Suchasnist* 3: s. 55–66. (In Ukrainian)
5. Pavlyshyn, Marko 1985. «Ya, Bohdan (spovid u slavi)» Pavla Zahrebelnoho [“I, Bohdan (A Confession in Glory)” by Pavlo Zahrebelnyi]. *Suchasnist* 9: s. 27–35. (In Ukrainian)

6. Pavlyshyn, Marko 1994. Rytoryka i polityka v «Eneidi» Kotliarevskoho [Rhetoric and Politics in Kotliarevsky's "Eneida"]. *Suchasnist* 4: s. 159–168. (In Ukrainian)
7. Pavlyshyn, Marko 1997a. «Sobor» Olesia Honchara ta «Orlova Balka» Mykoly Rudenka: navkolyshnie seredovyshche yak tema y arhument [Oles Honchar's "The Cathedral" and Mykola Rudenko's "Orlova Balka": The Environment as Theme and Argument]. In: Pavlyshyn, Marko ed. *Kanon ta ikonostas*. Kyiv: Vydavnytstvo «Chas», s. 44–61. (In Ukrainian)
8. Pavlyshyn, Marko 1997b. Mystets chy moralizator? «Soniachna mashyna» Volodymyra Vynnychenka [Artist or Moralizer? Volodymyr Vynnychenko's "The Solar Machine"]. In: Pavlyshyn, Marko ed. *Kanon ta ikonostas*. Kyiv: Vydavnytstvo «Chas», s. 316–330. (In Ukrainian)
9. Pavlyshyn, Marko 1997c. Shcho peretvoriuietsia v «Rekreatsiiakh» Yurii Andrukhovycha? [What Is Transformed in Yurii Andrukhovych's "Recreations"?]. In: Pavlyshyn, Marko ed. *Kanon ta ikonostas*. Kyiv: Vydavnytstvo «Chas», s. 237–254. (In Ukrainian)
10. Fizer, Ivan 2002. Shkola retseptyvnoi estetyky [The School of Reception Aesthetics]. In: Zubrytska, Mariia ed. *Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* Lviv: Litopys, s. 347–367. (In Ukrainian)
11. Jauss, Hans Robert 2002. Estetychnyi dosvid i literaturna hermenevtyka [Aesthetic Experience and Literary Hermeneutics]. In: Zubrytska, Mariia ed. *Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* Lviv: Litopys, s. 368–405. (In Ukrainian)

Українська література в контексті рецептивної естетики: інтерпретації Марка Павлишина

Чобанюк Марія, кандидат філологічних наук. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кафедра практики англійської мови і методики її навчання, доцент. mariya_chobanyuk@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6047-4852.

У статті розглядається осмислення української літератури в контексті рецептивної естетики крізь призму наукових інтерпретацій Марка Павлишина. Дослідження ґрунтується на засадах рецептивної естетики, які висувають на перший план постать читача та динаміку його сприйняття у часі. Ключовим аспектом є те, що художній твір розглядається не як ізольований об'єкт, а як структура, функціонально орієнтована на адресата. У класичній тріаді «автор — твір — читач» акцент зміщується саме на аналіз читацького досвіду, інтерпретацій та оцінок.

Аналізуються ключові підходи Марка Павлишина до інтерпретацій українського літературного процесу, зокрема його увага до проблеми читацького горизонту очікувань, культурного контексту та діалогу між національною традицією й західноєвропейськими теоретичними моделями. Особливу увагу приділено тому, як дослідник поєднує рецептивно-естетичні концепти з аналізом конкретних художніх текстів І. Котляревського, О. Гончара, Ю. Андруховича, П. Загребельного та М. Руденка, демонструючи відкритість української літератури до множинності

прочитань. Підкреслюється, що інтерпретації Марка Павлишина сприяють переосмисленню канонічних творів і літературних явищ, висвітлюючи їх у світлі змінних культурних і соціальних умов сприйняття. У статті також окреслюється значення рецептивної естетики для сучасного літературознавства як інструменту подолання статичних, нормативних підходів до аналізу тексту.

Зроблено висновок, що науковий доробок Марка Павлишина є важливим внеском у розвиток українського літературознавства, оскільки він розширює методологічні межі аналізу художньої літератури та утворює ідею активної ролі читача у формуванні смислів літературного твору.

Ключові слова: *Марко Павлишин, рецептивна естетика, автор, текст, реципієнт.*

Ukrainian literature in the context of reception aesthetics: Marko Pavlyshyn's interpretations

Mariya Chobanyuk, candidate of philological sciences. Drohobych State Pedagogical University of Ivan Franko, Department of English Language Practice and Methods of Its Teaching, associate professor. mariya_chobanyuk@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6047-4852.

The article examines the understanding of Ukrainian literature in the context of reception aesthetics through the prism of Marko Pavlyshyn's scholarly interpretations. The study is based on the principles of reception aesthetics, which foreground the figure of the reader and the dynamics of his or her perception over time. A key aspect is that the literary work is regarded not as an isolated object, but as a structure functionally oriented toward the addressee. In the classical triad of "author – work – reader," the emphasis shifts specifically to the analysis of readers' experience, interpretations, and evaluations.

The article analyses Marko Pavlyshyn's key approaches to the interpretation of the Ukrainian literary process, in particular his attention to the reader's horizon of expectations, cultural context, and the dialogue between national tradition and Western European theoretical models. Special attention is paid to how the scholar combines concepts of reception aesthetics with the analysis of specific literary texts by I. Kotliarevsky, O. Honchar, Yu. Andrukhovych, P. Zahrebelnyi, and M. Rudenko, demonstrating the openness of Ukrainian literature to a multiplicity of readings. It is emphasised that Marko Pavlyshyn's interpretations contribute to the rethinking of canonical works and literary phenomena, illuminating them in the light of changing cultural and social conditions of reception. The article also outlines the significance of reception aesthetics for contemporary literary studies as a tool for overcoming static, normative approaches to textual analysis.

It is concluded that Marko Pavlyshyn's scholarly work represents an important contribution to the development of Ukrainian literary studies, as it broadens the methodological boundaries of literary analysis and affirms the idea of the reader's active role in the formation of the meanings of a literary work.

Keywords: *Marko Pavlyshyn, reception aesthetics, author, text, recipient.*

Az ukrán irodalom a recepcióesztétika kontextusában:**Marko Pavlyshyn értelmezései**

Chobanyuk Mária, filológiai tudományok kandidátusa. Drohobicsi Ivan Franko Állami Pedagógiai Egyetem, Angol Nyelvgyakorlati és Módszertani Tanszék, docens. mariya_chobanyuk@ukr.net, ORCID: 0000-0002-6047-4852.

A tanulmány az ukrán irodalom értelmezését vizsgálja a recepcióesztétika kontextusában, Marko Pavlyshyn tudományos interpretációinak tükrében. A kutatás a recepcióesztétika alapelveire épül, amelyek előtérbe helyezik az olvasó alakját, valamint befogadásának időbeli dinamikáját. Kulcsfontosságú szempont, hogy az irodalmi mű nem elszigetelt objektumként, hanem a befogadó felé funkcionálisan orientált struktúraként jelenik meg. A klasszikus „szerző – mű – olvasó” hármásban a hangsúly kifejezetten az olvasói tapasztalat, az értelmezések és az értékelések elemzésére helyeződik át.

A tanulmány Marko Pavlyshynnak az ukrán irodalmi folyamat értelmezésére vonatkozó főbb megközelítéseit elemzi, különös tekintettel az olvasói elvárások horizontjára, a kulturális kontextusra, valamint a nemzeti hagyomány és a nyugat-európai elméleti modellek közötti párbeszédre. Külön figyelmet kap az, ahogyan a kutató a recepcióesztétika fogalmait konkrét irodalmi szövegek – I. Kotljarevszkij, O. Honcsar, Ju. Andruhovics, P. Zahrebelnij és M. Rudenko művei – elemzésével kapcsolja össze, bemutatva az ukrán irodalom nyitottságát a többszörös olvasatok iránt. A tanulmány hangsúlyozza, hogy Marko Pavlyshyn értelmezései hozzájárulnak a kanonikus művek és irodalmi jelenségek újragondolásához, megvilágítva azokat a befogadás változó kulturális és társadalmi feltételeinek fényében. A cikk emellett körvonalazza a recepcióesztétika jelentőségét a kortárs irodalomtudomány számára, mint a statikus, normatív szövegelemzési megközelítések meghaladásának eszközét.

A tanulmány arra a következtetésre jut, hogy Marko Pavlyshyn tudományos munkássága fontos hozzájárulást jelent az ukrán irodalomtudomány fejlődéséhez, mivel kitágítja az irodalmi elemzés módszertani határait, és megerősíti az olvasó aktív szerepének gondolatát az irodalmi mű jelentéseinek létrehozásában.

Kulcsszavak: *Marko Pavlyshyn, recepcióesztétika, szerző, szöveg, befogadó.*

YDK 821.511.141.09(477.87)
DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-276-300
ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Beérkezett: 2026.03.06.

Elfogadva: 2026.04.20.

Megjelent: 2026.05.30.

Gál Adél, Máté Márta

Ady Endre nyomában Kárpátalján

A nagydobronyi epizód története

1. Bevezetés

A magyar irodalom történetében Kárpátalja vidéke több alkalommal is találkozási pontként szolgált a nemzeti kultúra kiemelkedő alakjai számára. E régió földrajzi fekvésénél és történelmi sorsánál fogva mindig is a magyar műveltség peremvidékének, ugyanakkor szellemi és etnikai hidak helyszínének számított, s számos író és költőt vonzott átutazóként, látogatóként vagy ihletforrásként. Az utóbbi években mindinkább előtérbe került e kapcsolatok feltárása. Ennek egyik állomása volt egy korábbi, *Az Alföld poétája Kárpátalján* című tanulmány megjelenése (Gál, 2023), amely Petőfi Sándor kárpátaljai kötődését, szöveganyagát és az ehhez kapcsolódó emlékezetkultúrát vizsgálta a Petőfi-emlékév apropóján.

Jelen tanulmány e kutatási irány folytatásaként Ady Endre nagydobronyi látogatását teszi vizsgálat tárgyává. Ez a kultúrtörténeti tanulmány azt kívánja bemutatni, milyen kontextusban találkozunk Kárpátaljával Ady gazdag életútja során. Az eddig megjelent tanulmányok, újságcikkek és levelek összegyűjtésével áttekinthetővé válik, hogy a költő milyen fontosnak tartotta vidékünket, s miként követte nyomon az itt végbemenő történéseket.

Ady életútja és irodalmi pályája sok szempontból feltárt (Király, 1972; Kabdebó et al., 1999; Borbás-Nagy, 2020), többen is betekintést nyújtottak az író magánéletébe (Varga, 1962, 501. o.). A kárpátaljai epizód mindaddig kevésbé kapott figyelmet az irodalomtörténeti diskurzusban, hiszen 1959-ig, Gortvay Erzsébet felszólalásáig rejtve maradt (Csighy, 1960, 106. o.). Az Ady Endrével kapcsolatos kutatások során azonban néhány Kárpátaljára vezető szálra is bukkanunk. A tanulmány célja, hogy a rendelkezésre álló források és visszaemlékezések alapján

Acta Academiae Beregsiensis, Philologica 2026/2: 276–300.

rekonstruálja e látogatás körülményeit, megvilágítva annak lehetséges motivációit és kulturális kontextusát.

Ady Endre szülőhelye, az erdélyi Érmindszent, valamint családi háttere meghatározó volt élete alakulásában. Úgy érezte, neki kell a magyarságot felemelnie, felébresztenie évezredes álmából. „Ez az ország a mi országunk, / Itt most már a mi kezünk épít. / Tobzódtatok, tobzódtatok, / Éppen elég volt ezer évig” – írja *A Hadak Útja* (1908) című művében (Ady, 1977, 208. o.).

Bár a költő életében Magyarország még egységes országgént létezett, ő már mintegy előrevetítette a trianoni gyász hangulatát. *A Kocsiút az éjszakában* című versében vízionálja az eljövendő fájdalmas törést az ország életében: „Minden Egész eltörött” (Ady, 1980). A költő lelke zaklatott volt; számára is újnak hatott a világ változása, amelynek következtében az addig biztosnak hitt értékek semmivé váltak. A kor embere azt tapasztalta, hogy körülötte darabokra hullik a világ, s minden megváltozik, amit addig szilárd alapnak érzett. Szülőföldjét szerető hazafiként Ady azon igyekezett, hogy felrázza népét az érdektelen, sivár életből. Felemelni akarta, dicső néppé tenni a magyart. Származása okán szívéen viselte a végeken élők sorsát, életében pedig a rokoni kötődések is fontos szerepet játszottak.

2. Kárpátalja mint kulturális tér

A 19–20. század fordulóján a mai Kárpátalja térsége sajátos helyet foglalt el a történelmi Magyarország kulturális térképén. Földrajzi fekvésénél fogva egyszerre volt határvidék és átjáró: a Kárpátok hágóin keresztül a magyar, ruszin, ukrán, szlovák és román kultúrák találkozásának tere, ahol a többnyelvűség és a soknemzetiségű együttélés mindennapi valóságot jelentett. A vidék periférikus jellege azonban nem jelentett kulturális elzártságot – éppen ellenkezőleg: a századforduló modernizációs folyamatai során Kárpátalja több pontján is élénk sajtó- és kulturális élet bontakozott ki.

Munkács, Ungvár és Beregszász a terület meghatározó központjaivá váltak, ahol a helyi értelmiség – tanítók, papok, ügyvédek és újságírók – közvetítő szerepet töltött be a fővárosi irodalom és a vidéki közösségek között. A korszakban számos helyi lap és kulturális egyesület működött, amelyek nemcsak a nemzeti identitás erősítését, hanem a modern irodalmi és művészeti irányzatok közvetítését is szolgálták (Braun, 2021, 373–377. o.). A régióban gyakran megfordultak írók és költők, akik számára e táj egyszerre jelentett egzotikus perifériát és a *magyar sors* szimbolikus terét (Gortvay, 1993; Keresztyén, 1993).

Adyval egy időben alkotott Móricz Zsigmond is, aki származása révén szintén kötődött vidékünkhöz, mivel anyai nagyapja, Pallagi József Csetfalva református lelkésze volt, édesanyja, Pallagi Erzsébet pedig 1859-ben ezen a településen látta meg a napvilágot. Az író személyesen is járt Csetfalván, hogy megtekintse a falu

templomát, amely nagyapjának munkahelye és lelki menedéke volt. Későbbi látogatásai során felkereste Beregújfalut, Tiszabökényt, Nagypaládot, Tiszaújlakot és Péterfalvát is (Móricz, 1944; Dupka, 2017, 47–49. o.).

Ugyanitt említhetjük Kölcsey Ferencet is, akinek szívéhez szintén közel állt vidékünk. Kárpátaljai útját több művében is megörökítette, amelyekből kitűnik, hogy az e tájon tett látogatások mély nyomot hagytak benne. Nagy alapossággal mérte fel a vidéket, amelyet műveiben oly pontosan írt le, mintha az olvasó maga is jelen lenne a helyszínen, s látná a *Huszt* című versben megidézett ősi várrom egykor büszkén ágaskodó kőfalait (Kölcsey, 1960; Dupka, 2017, 11–14. o.). A sort folytathatjuk Petőfi Sándorral is, akinek útvonalait és e térséghez való viszonyát Gál (2023) vizsgálta. Ezt követően Ady Endre látogatása is e kulturális átjárhatóság keretében értelmezhető.

A helyi irodalmi élet és az országos folyamatok közötti kapcsolatot erősítette, hogy a vidéki újságírás – amelyben maga Ady is tevékenykedett Nagyváradon és Debrecenben – ekkoriban élte virágkorát (Tóth, 1979, 30–31. o.). Az irodalmi riport, a tárcza és a szociografikus látásmód térnyerése a periféria felé fordulást is ösztönözte: a modern magyar írók figyelme egyre inkább a társadalmi és földrajzi határterületek felé irányult. Kárpátalja, e történelmi, nyelvi és etnikai átmeneti zóna így vált a magyar modernség egyik látens, ám jelentős szimbolikus helyszínévé.

A fentieket figyelembe véve Ady Endre nagydobronyi látogatása sem tekinthető pusztán véletlenszerű epizódnak. Az a szellemi közeg, amelyet e vidék képviselt, összhangban állt Ady társadalmi és nemzeti kérdések iránti érdeklődésével (Király, 1972, 81–82. o.).

3. Az Ady-emlékezet: első és második út

Ady Endrét, a 20. század eleji magyar irodalom klasszikus költőjét elsősorban rokoni és baráti szálak fűzték vidékünkhöz (Keresztyén, 1999, 37. o.).

Keresztyén Balázs így ír róla: „A század elején Nagydobronyban tanítóskodott Csighy Sándor, akit rokoni szálak fűztek Ady Endréhez. A tanító lánya, Csighy Róza Ady keresztlánya volt, a tanító felesége, Török Margit pedig az érmindszenti református papnak, Ady keresztapjának volt a lánya” (Keresztyén, 1993, 37. o.).

A feljegyzések szerint a költő 1901 nyarán személyesen is meglátogatta a Csighy családot Nagydobronyban (Gortvay, 1993, 24. o.). Ez volt az első útja a mai Kárpátalja területére. A látogatás során Csighy Sándort, a nagydobronyi tanítót és feleségét kereste fel Csighy Andor társaságában, aki a házigazda öccse volt. Török Margit, Csighy Sándor felesége, anyai ágon közeli rokonságban állt a költővel. Török Ferenc – Margit édesapja – Ady keresztapja volt, református lelkészként szolgált Érmindszenten, s a költő édesapja, Ady Lőrinc egy ideig a református egyház gondnoka volt (Kovalovszky, 1993, 415. o.).

Erről a látogatásról részletes leírást ad Gortvay Erzsébet *Ezer évig nem volt itt semmi* című irodalmi publicisztikájának vonatkozó fejezete (Gortvay, 1993, 24–28. o.).¹ Az erre vonatkozó adatait és írásait fel is olvasta az Ukrainai Írószövetség Kárpátontúli Tagozatának Magyar Csoportja által szervezett Ady-emlékesten Ungváron, 1959 tavaszán (Csighy, 1960, 106. o.). Gortvay kutatásáig a költő életének ez a szakasza ismeretlen volt, így felfedezése és kutatásainak eredménye szenzációként hatott.

Az 1950-es évek végén, még egyetemi évei során kereste fel a szemtanúkat, akik igazolták Ady Endre nagydobronyi látogatását. Egyikük Papp Mária nyugdíjas óvónő volt Mezőkaszonyban, a másik pedig Nagy Józsefné nyugdíjas, egykori dada Nagydobronyban. Itt megjegyzendő, hogy Ady Endre egykori ápolónőjét, aki utolsó napjaiban gondját viselte, szintén Papp Máriának, illetve Mariskának hívták; ez Kovalovszky Miklós kutatásai és eredményei alapján valószínűleg csupán véletlen egybeesés (Kovalovszky, 1993, 364. o.).

Az érintettek elmondása alapján a tanítói és az óvónői lakás egy épületben volt, így ők is részesei lettek a költő látogatásának. Gortvay Erzsébet leírja, hogy Csighyék az épület bal szárnyában, Mária pedig a jobb szárnyban lakott. Adyval több ízben is beszélgetett, s úgy emlékezett vissza rá, hogy csinos, nagyon jókedvű fiatalember volt. Nagy, fekete szemeiben tűz égett. Egyik éjszaka a vendég ifjak szerénadot is adtak a fiatal óvónőnek, amelynek során Ady énekelt. A visszaemlékezés szerint már ekkor is a csábítás nagy mestereként mutatkozott meg (Gortvay, 1993, 24. o.).

A látogatást tárgyi bizonyítékkal nem tudta alátámasztani, bár a kutató szerint két levelezőlap is érkezett Papp Máriának, amelyeket állítólag Ady Endre írt volna 1900 augusztusában Zilahról, Rigó Jancsi álnéven, illetve név nélkül, Papp Mariska úrleány címére, az akkori Bereg megyei Nagy-Dobronyba (Gortvay, 1993, 25. o.). Utóbb, Kovalovszky Miklós írásszakértői vizsgálata után kiderült, hogy a kézírás nem egyezik Ady kézírásával (Kovalovszky, 1993). A kutatás során felmerült egy információ, miszerint az üdvözlőlapokhoz egy vers is tartozott, *Üdvözet* címmel (Ady, 1980, 315. o.).² Ez a vers azonban nem maradt meg az adatközlő emléktárgyai között. Átadta azt a szomszéd tanítónak azzal, hogy küldjék vissza Ady Endrének (Gortvay, 1993, 25. o.). Az említett vers a következő:

Üdvözet

Behúnyt szemekkel újra látlak,
Kedves, szép hely, köszöntelek!
Májusi szellő, virágillat

¹ A vonatkozó, *Ady Endre Nagydobronyban* című fejezetben a szerző több oldalnyi terjedelemben vázolja fel az általa felderített információkat az említett látogatásról.

² A költemény a *Versek* 1899-es első kiadásában szerepel a 41. oldalon.

Elhozta hozzám képedet.
Görbe utcáid újra járom,
Rabjául ejt sok régi álom
S álmomban látlak tégedet.

Erdőd, hegyed már lombot öltött,
Kertedben nyílik a virág,
Az áldott nap meleg sugárit
Fényes kékében szórja rád.
Fény és illat a szívbe tódul,
Mely mámoros ez égi csóktul,
Fellángol és szeretni vágy.

A te napod, a te virágod
Ejté meg egykor lelkemet;
Azt a napot, azt a virágot
Feledni nékem nem lehet!
Ébredő szív első szerelme,
Van-e ki téged elfeledne?...
Van-e ki téged eltemet?...

Köszöntelek, tündéri, szép hely,
Köszöntelek, szép barna lány,
Fényes sugárba öltözött nap
Első szerelmem hajnalán.
Elmult szívem sok régi álma,
De május fénye, illatárja
Virágot és fényt szór reám –
Jöhetsz hát, élet éjszakája!...

A fentebb említett bizonytalan háttér tovább erősíti a vers nosztalgikus, emlékező jellegét: mintha maga a mű is a múlt ködébe veszne, ahogyan a benne felidézett élmények. A verset a szülőföld utáni vágyakozás érzése hatja át. A májusi szellő, a virágillat és a fényes kékében szórt napsugár mind az otthonosság, a harmónia és a lelki béke képei. Az érzékszervi benyomások különösen hangsúlyosak: az illatok, a fények és a természeti képek szinte életre keltik a múltat.

A vers képzeletben a gyermekkor meghitt emlékeit idézi fel, amikor biztonságot jelentett számára az ismerős táj, az illatok és a hangulatok. Az első gyermeki szerelem boldog érzését juttatja eszébe, amely mélyen érintette a költőt, s újra szeretné élni a boldog percek: „rabjául ejt sok régi álom”. Az olyan kifejezések, mint az „ismerős táj”, a „görbe utcák” vagy a „kedves, szép hely”,

nosztalgikus hangulatot kölcsönöznek a versnek. A konkrét tér fokozatosan belső, lelki tájjá alakul: a külső környezet a lélek állapotának tükrévé válik. A lírai én a múltba menekül, visszavág a múlt idilli tájba, a boldog emlékekhez. Végezetül belenyugvást érzünk, hiszen fényt szór rá a tavaszi természet, így már el tudja fogadni a sorstól a nehezebb időket is: „jöhetsz hát, élet éjszakája”.

A vers az emlékezés költeménye. A bizonytalan keletkezéstörténet és az elveszett kézirat motívuma különös módon összecseng a mű tartalmával. Ahogyan a versben a múlt csak emlékként él tovább, úgy maga a mű keletkezése is részben a múlt homályába vész.

A költemény megtalálható Ady Endre *Versek* című kötetében (Ady, 1899, 41. o.). A költemény több ponton eltérő szöveggel jelent meg a *Debreczen* és a *Debreczeni Reggeli Újság* hasábjain 1899-ben (Ady, 1899).³ Ezzel nem is lenne gond, és a szöveget olvasva elképzelhető a költőben megszületett gondolatok indíttatása. A probléma csupán az, hogy a vers – az újságközlések és a források alapján – két évvel a látogatás előtt keletkezett. Így kizárható, hogy a benne foglalt gondolatok a nagydobronyi út benyomásai lennének.

A másik beszélgetőtárs, Nagy Józsefné Molnár Mária emlékeiben is elevenen élt az az idő, amikor a Csighy családdal egy házban laktak. Gortvay írásában olvashatjuk, hogy a nő elmondása szerint sok vendég járt a tanító házában. Felidézte, hogy a feleség, Margitka, érmindszenti születésű volt; ez a település Erdélyben található, apja pedig református pap volt, ahogyan – állítása szerint – Csighy Sándor apja és testvére, Bandi is (Gortvay, 1993, 26. o.).

Ahhoz, hogy e tényfeltáró kutatás biztos eredményt hozzon, Gortvay Erzsébet Kovalovszky Miklós segítségét kérte. Általa felvette a kapcsolatot dr. Csighy Sándor nyugalmazott református lelkésszel, aki Csighy Sándor tanító legidősebb fia volt, s aki több újsághírt is közölt Ady kárpátaljai kapcsolatának feltárásáról (Csighy, 1940, 1960). Innen vált bizonyossá, hogy Török Margit valóban Érmindszenten született, ahol Ady Endre is. Édesapja, Török Ferenc az a református pap volt, aki Ady Endrének és testvérének, Lajosnak a keresztaja volt. Endre és Margitka együtt tanultak szülőfalujuk iskolájában, közös gyermekkor és erős baráti kötelék fűzte őket egymáshoz. Ez a kapcsolat akkor sem lanyhult, amikor Török Margit és Csighy Sándor házasságot kötött, esküvői tanújuk pedig a költő édesapja, Ady Lőrinc volt. Csighy Rózának, az 1911-ben született kislányuknak pedig Ady Endre lett a keresztaja (Gortvay, 1993, 27. o.).

Később az édesanya egy alkalommal még levelet kapott a költőtől, amelyet Csighy Sándor református lelkész adott közre az *Esti Kurír* egyik lapszámában (Csighy, 1940, 9. o.). A levél a következő:

³ A vers a *Debreczen* című újság mellékletének 1. oldalán található. A vonatkozó oldal e tanulmány mellékletében látható.

„Kedves Margit, legkedvesebb kis komámasszony, nagyon ostobául intézik az isteni hatalmak az emberi dolgokat. Ezer vágyam és okom volt, hogy közéték, hozzátok vágyjak, mint Érmindszentről újból tudattam. Mert idegeskedtem, s már nem érhetett itt a te aranyos lapod, útra keltem, de valahogyan mégis erdélyi irányba... Hagyjátok meg azt a jogot nekem, hogy május folyamán mégiscsak lemehessek hozzátok. Hiszen szinte babonásan vágyom erre az útra, s titeket otthonotokban látni. Sándort, s minden tiéidet, kis keresztlányomat kiváltképpen csókolom. Nagyon szeret benneteket, s kezedet csókolja hú, régi pajtásod, vén komád Endre.” (Csighy, 194, 9. o.)

A levél közvetlenségéből és hanghordozásából érezhető a közeli, baráti viszony, amely a költőt a Csighy családhoz fűzte. A szerző a levél kapcsán elmondja, hogy Ady Endre és a címzett jó barátságban voltak: „Ady nagyon szeretett minket s persze mi is nagyon szerettük őt.” Ugyanebben az írásában említi, hogy a költő egy ezüstpoharat és egy kanalat – a tárgyak a mellékletben láthatók – küldött húgának, Rózsikának ajándékba (Belia, 1983, 305. o.). A hivatalos formák helyét a játékos, családias jellegű megszólítások, például a „kis komámasszony” és a „vén komád”, veszik át. Ady Endre sorait áthatja az őszinte vágyakozás és ragaszkodás: a babonás hittel várt látogatás és a családtagoknak küldött üzenetek egy olyan embert mutatnak be, aki a sors kifürkészhetetlensége közepette is régi barátai körében keresi a lelki megnyugvást.

Egy másik momentum, amely a nagydobronyi látogatás emlékét őrzi, az *A nagy hazugság* című cikk, amelyben Ady egy bizonyos Molnár Jenőre utal, aki a település egykori segédjegyzője volt, s akivel 1901 nyarán ismerkedett meg. Ady Endre a magyar nép mellett elkötelezett újságíró volt. Jól ismerte azokat a közösségeket és helyeket, ahol megfordult. Cikkeiben feltárta a megoldásra váró ügyeket, és sürgette a hatóságok mielőbbi intézkedését. Így volt ez Molnár Jenő ügyében is, aki be akarta perelni a Schönborn grófok birodalmát, mivel kizsákmányolták az egyszerű népet, a ruszinokat rabszolgasorba taszították, és ellehetetlenítették életüket (Csatáry, 2021, 217–228. o.). *A nagy hazugság* című írásában védelmébe vette a klenóci körjegyzőt és a szegény, robotoló rutén népet, s elítélte a nemzettől idegen, a magyarságot lenéző Schönborn-birodalom urait (Keresztyén, 1993, 37. o.). A költő tájékozottságát is mutató cikk teljes szövege a mellékletben olvasható.

A nagy hazugság (részlet)

„Molnár Jenő klenóci, Bereg megyei körjegyző kicsi, apró ember mindenképpen. Éljen sokáig, mert ebben az országban nagy szükség van a kicsi, apró, de kemény derekú, mindig haragos emberekre, mint

amilyen a klenóci jegyző. Molnár Jenő igazi falusi nótárius. Együtt érez a maga parasztjaival, de intelligens ember is igen, mert belát a dolgok kezdetébe is. Egyszer így fakadt ki Molnár Jenő:

– Nem tudok már tovább túrni. Ez a Schönborn-birodalom koldussá fogja tenni az egész vidéket, s rabszolgát csinál minden parasztból. Ha nem változnak a dolgok, föl fogom jelenteni állandó uzsoráskodás miatt az egész uradalmat. (...)” (Ady, 1901)

Ady ostorozó hangon szól a Rákóczi-domíniumban basáskodó Schönborn grófok birodalmáról és uralmáról, amiért földönfutóvá tették a vidéket, és szinte rabszolgát csináltak az itt élő parasztokból. Írásában a korábbi cikkéből már ismert klenóci, Bereg vármegyei körjegyző mellett állt ki. Molnár Jenő pereskedni akart a Schönborn-uradalommal szemben, amiért az ellehetetlenítette az ott élő rutén népet, amely, mint Ady írta: „...megfagyhat, fához nem juthat, nehogy csak ezer holddal is kevesebb legyen a Schönbornok erdős vadászterülete” (Ady, 1903). A Schönbornok uralmának bírálatáról még egy cikket írt *Egy nagy vagy on átka* címmel, amelynek szövege a mellékletben olvasható.

Ady Endre második kárpátaljai látogatása átutazó jellegű volt. Családi összejövetelre utazott 1913-ban Vásárosnaményba, amikor a csapi vasútállomáson várakozni kényszerült a következő vonatra. Itt jegyezte le *Vendégségben Bottyán vezérnél* című, Justh Gyulának ajánlott versét (Ady, 1980, 57. o.), akit az utolsó kuruc vezérként tartanak számon (Révész, 2023).

A vers teljes szövege a következő:

Vendégség Bottyán vezérnél

(Két kuruc beszélget)
Justh Gyulának, egy bomlott
korszak bomlasztójának és hőségnek,
a második Bocskaynak

„Bottyán vezérünkhöz
Megy sok cifra vendég,
Tyukodi pajtásom,
Jó vóna most jó urunknak
Ha oldalán lennénk.”

„Öreg, hős apánkat
Nyelved most gyalázza:
Nem téríti félre
Soha a mi Bottyánunkat
Grófok udvarlása.”

„De mégis a grófok
Sima nyelven tudnak,
Hátha hallgat rájuk,
Vén oroszlán is meggyöngül,
Ha frigyét hazudnak.”

„Rohant elül mindig
Halálba és tűzbe,
Ha ellen nem tudta:
Nem lehet, hogy most udvarlás
A láncára fűzze.

Bottyán jó urunkat
Kisértheti grófság,
Marad ő népének
Régi, hű vezére, sorsa,
Vitézség és jóság.”

A Justh Gyulának ajánlott vers felidézi az egykori kuruc generális, Bottyán vezér szellemét, aki a Rákóczi-szabadságharc hadvezére volt (URL1). Híres volt szigoráról; rend és fegyelem jellemezte seregét, mégis gondosan figyelt katonáira. Ady hozzá hasonlítja Justh Gyulát, aki a kor egyik parlamenti házelnökeként vonult be a történelembe. Amilyen rendíthetetlen volt Bottyán, ugyanúgy Justh-ot sem lehet eltéríteni holmi díszes beszéddel. Bármilyen ígéretekkel csábítják is, nem tudják meggyengíteni kemény elveit, amelyek a magyar jövő építését szolgálják. „Marad ő a népnek régi, hű vezére” – írja a költő –, vagyis nem enged az urak és nemesek hízelgő beszédének. Tisza István polgári szabadságjogokat korlátozó politikai munkálkodása arra készítette, hogy szembeforduljon a korabeli hatalommal, és saját elvei mellett kiállva politizáljon. „Pillanatnyi látszólagos előnyökért sem szabad nekünk elveinket feláldoznunk” – vallja Justh Gyula (Szendrei, 2012).

A költemény párbeszédes formában íródott: két kuruc beszélget, ami drámai jelleget kölcsönöz a műnek. A dialógus lehetőséget ad kétféle nézőpont ütköztetésére. Az egyik hang kételkedik, a másik rendíthetetlenül bízik Bottyán hűségében. Ez a szerkezet nemcsak a múltbeli kuruc világot idézi meg, hanem a korabeli politikai dilemmát is tükrözi: vajon a vezető megmarad-e elvei mellett, vagy enged a grófok csábításának? Ady a kuruc hagyomány felidézésével erkölcsi példát állít, hiszen ahogyan Bottyánt nem téríthették el a grófok udvarlásai, úgy Justh sem engedhet a hatalom csábításának. A vén oroszlán metaforája az erőt és a tapasztalatot, de egyben a veszélyeztetettséget is jelzi, tudatva, hogy még a legerősebb vezető is meggyengülhet, ha hamis frigyét ajánlanak neki.

Kereskényi Sándor szavait idézve: a vers a történelemből közvetlenül kiszól a mának, politikai célzatokat rejtve (Kereskényi, 2007, 111. o.). Vak Bottyán így válik Ady számára a nemzeti erő, bátorság és cselekvőképesség jelképévé. A vers kritikai tükröt tart az egykori hősi Magyarország és az akkori jelen elyengült nemzete közé.

4. Közvetett vonatkozások

Ady Endrét nemcsak utazásai és a családi szálak kötötték Kárpátaljához. Számos olyan személyiséggel tartotta a kapcsolatot, illetve ismerősi körében több olyan személyt is találunk, akik vidékünk neves szülöttei voltak. Velük levelezés útján érintkezett. Az Ady-emlékezések között Kovalovszky Miklós gyakran tesz említést egy bizonyos Nagy Endréről, a kabaré nagy mesteréről, aki Nagyszőlős szülötte volt (Imre, 2016, 83–84. o.). Baráti kapcsolatuk még a nagyváradi *Szabadság* című lap szerkesztőségében kezdődött (Németh, 2013). Az említett személy Ady verseit megzenésítve adta elő, sőt maga a költő is gyakran szerepelt a kabaré színpadán (Szabolcsi szerk. 1978). Ily módon is népszerűsítette Adyt, akiről többek között azt tartotta, hogy nincs humora; élcelődve mesélt róla, paródiái pedig elnyerték a közönség tetszését. Nagy Endre segítő barátja volt a költőnek, időnként pénzzel is kisegítette, ha a szükség úgy hozta (Kovalovszky, 1990, 109–113. o.).

A huszti születésű Szép Ernő gyakori vendég volt a Három Hollóban, Ady asztalánál: „...odaültet majd Ady Endre asztalához (...) Ady Endrével szembe ültettek” (Szép, 2008). A Három Holló nevű kocsmá az Andrássy úton állt egykor. A szórakozóhely éjszaka is fogadta a csendes szórakozásra vágyó vendégeket, később pedig nevezetes irodalmi események színhelyévé vált (Kovalovszky, 1990, 57. o.). A színpadi szerzőként és regényíróként is ismert Szép Ernő volt az, aki bemutatta Adynak Zombory Andort, az egykori munkácsi tanárt, aki addigra már számos előadást tartott Ady munkásságáról, és valósággal rajongott érte (Kovalovszky, 1990, 160. o.). Ady olvasója és kritikusa is volt Szép Ernő írásainak. Egy ízben így vallott róla: „Szép Ernőt olvastam, szép jóság érintett meg, jó vagyok, aki örül, hogy egy drága emberének a szomorúsága ilyen boldog szomorúság...” (Ady, 1914).

Nem személyes kapcsolata, hanem tájismerete révén Ady Endre bátran és hitelesen írhatta e vidékről a következő sorokat:

„Hej, Uramisten, hej Móricz Zsigmond, drága, nagyszívú, kenyeres pajtásom, milyen egyszerű és milyen egyetlenül nagy dolgot műveltél te. Meglelted a magyarságot, melyről már azt kezdtük hinni, hogy nincs is. Hiszen itt vannak, akik a Kalvin istenéből bölcs, külön, magyar Istent csináltak, errefelé nem koronáz Ugocsa, ezen a tájon verődött össze Esze Tamás kuruc hada. Ez itt a magyar föld, az első foglalóké, magyar, tehát véres, szomorú, fáradt, sivár, de harcos, de szép, de elpusztíthatatlan...” (Ady, 1909)

Móricz Zsigmondot köszöntve írta a fenti sorokat a *Hét krajcár* megjelenését követően. Egyrészt méltatja Móricz írói teljesítményét, másrészt saját táj ismeretével alátámasztva hitelesíti a műben foglaltakat. Ady itt az író mint szövetségesét köszönti. Olyasvalakit méltat, aki ugyanarra a sebre mutat rá, mint ő, hiszen Móricz is a valóságról beszél novellájában, nem csupán eszmékről.

A kárpátaljai érintettségű személyek életét és tevékenységét figyelemmel kísérve Ady nem hagyhatta szó nélkül az Egán Ede haláláról szóló hírt sem. Nekrológyszerű rövid publicisztikai írásában Egán Ede 1901. szeptemberi öngyilkosságára reagál (Bosnyák, 1943, 64–65. o.). A *Nagyváradai Napló* 1901-es számában (Koczás, 2000, 83. szöveg) a következő, kétségtelenül Ady Endre tollából származó írás jelent meg:

Egán Ede öngyilkossága

„Szomorú, gyászos végéről egy sokat emlegetett szereplő embernek hoz hírt a telegráfrót.

Egán Ede, a felvidéki ruténság helyzete javítására indított akció (Gottfried, 1999) kormánybiztosa agyonlőtte magát.

Megdöbrentő, váratlan vége ez a nagy energiát mutató, csupa akció-embernek.

Nagyon sokat dolgozott. Szinte úgy tűnt föl nekünk néha, hogy a maga küldetését százszorosán nagyobbnak látja, mint amilyen valójában, s a nagy, becsületes fantaszták lelkesedésével, rajongásával vágott neki minden talált vagy képzelt akadálnak. Nem kímélt senkit, de legkevésbé kímélte önmagát...

Dolgait, akciójának fanatikus voltát nemegyszer láttuk nagy veszedelműeknek. Sokszor bíraltuk nagyon erősen. De elismertük jóhiszeműségét. Elismertük s elismerjük, hogy fanatikus munkálkodása, energiája nagyon sok hasznosat mívelt.

Mindenesetre ellenfelei voltunk. Ám most, mikor az előhívott halál kitiltja a tollból a kritikát, mi csak egy tudós, lelkes, rajongó ember megdöbrentő tragikumát látjuk. Ez a sötét tragikum könnyet érdemel.”

Nagyváradai Napló, 1901. szeptember 21.

Ady itt nem tárgyilagosan ír, hanem erkölcsi mérlegelés keretében ismeri el Egán fanatizmusát. Ugyanakkor hangsúlyozza jóhiszeműségét, munkabírást és tragikus magányát. A szöveg kulcsmondata lehetne a következő: „...mikor az előhívott halál kitiltja a tollból a kritikát...” Ebben a sorban az *előhívott halál* tudatosan előidézett halált jelenthet, tehát az öngyilkosságra utalhat, amelyet későbbi vizsgálatok kizártak (Bihar, 1901, 10–11. o.). A mondat második része pedig

a halott fölötti ítélkezés illetlenségére utal. A halállal megváltozik az erkölcsi helyzet: Ady nem a tetteket mérlegeli, hanem az emberi sorsot helyezi előtérbe.

Ady halálra adott sajtóreakciója teljesen beleillik abba a képbe és tudatba, amely részéről vidékünk felé irányult. Nem egyszerű közember halálára reagál, hanem a térség egyik meghatározó alakjával kapcsolatban mondja ki, hogy halála nem csupán magántragédia, hanem a magyar társadalom kudarcának szimbóluma Kárpátalján. A nekrológ ezt a kudarcot ugyan nem mondja ki nyíltan, de érzékelteti.

A sort folytatva, Ady prózai műveiben Beregszásszal is találkozunk. Egy rövid publicisztikai jegyzetében a Vérke-parti városban látni vélt jelenségből indul ki. Ezzel a kifejezéssel azért élünk, mert egyéb forrás nem erősítette meg az égi jelenség tényét. A szövegben azonban – a költői tudat felől nézve – nem maga az *égi jel* a lényeg, hanem a közösség által adott reakció. Valójában Ady ironikus, társadalomlélektani és politikai értelmezést fogalmaz meg. Az emberiség a bizonytalanságban, a káoszban és a nehéz időszakokban jeleket keres vagy vél felfedezni, hogy azokban találjon értelmet a környezetét uraló problémákra. A *nemzeti szín* pedig azt jelzi, hogy a politikai káosz képes nemzetivé, összetartóvá formálni még egy jelnek vélt égi megnyilvánulást is. A szkeptikus és ironikus köntösbe öltöztetett szöveg tehát nem az égről szól, hanem az emberekről.

Égi jelek (Ady, 1906)

„No most már itt vannak az égi jelek is. Beregszászon nagyon sokan látták. Lángvörös szélű fehér fénykör, zöld szalaggal. Bizony, ez a nemzeti szín. El kell hinni, és nem szabad kételkedni. Mert még le hazaárulóznak bennünket. A dologban különben nem ez az érdekes. Hanem a tömegléleknek csodálatos változatlansága. Zavaros időkben már ötezer évvel ezelőtt égi jeleket láttak az emberek. Ma is égi jeleket látnak, ha nyugtalanok. Régen nem hisz már az emberiség semmiben, amikor még hinni fog az égi jelekben.”

Budapesti Napló, 1906. január 13.

Ady a Beregszászban feltűnő égi jeleknek nagy jelentőséget tulajdonít, mivel a nép évezredek óta jeleket vár, amikor sorsa kilátástalannak tűnik. Az égi jelek arról biztosítják az egyszerű embert, hogy az ő Istene még mindig a legfőbb úr égen és földön, s megsegíti népét a nehéz időkben. Ady azonban ennél tovább megy. Nemcsak megérti ezt a lélektani szükségletet, hanem rámutat annak veszélyére is. Finom iróniával jegyzi meg: „El kell hinni, és nem szabad kételkedni. Mert még le hazaárulóznak bennünket.” Ez a mondat már nyílt társadalomkritika. Arra utal, hogy a hiszékenység és a túlzó nemzeti lelkesedés légkörében a kételkedés könnyen árulásnak minősülhet.

Az utolsó mondatban ott rejlik a modernitás kritikája is: „Régen nem hisz már az emberiség semmiben, amikor még hinni fog az égi jelekben.” Ez a paradox megállapítás arra utal, hogy a hagyományos vallási vagy erkölcsi bizonyosságok megrendültek, de a transzcendens hit tovább él. A modern ember elvesztette stabil világnézetét, mégis kapaszkodót keres – akár irracionális formában is.

5. Zárszó

Arról, hogy Ady Endre költészete mennyire volt ismert vagy elfogadott Kárpátalján, Gortvay a következőképpen nyilatkozott: „A könyvesboltokban aranyért sem lehetett kapni egy Ady-verseskötetet, vagy Adyról szóló tanulmányt, noha nagyon sokat rendelnek Magyarországról. De hiába, percek alatt elfogy. Egyesek számára mindennapi lelki táplálék Ady, mások meg divatból olvassák.” (Csighy, 1960, 106. o.)

Napjainkra a helyzet megváltozott. A könyvesboltokban már nem az Ady-kötetek a legkeresettebbek. Igaz, a nyomtatott szöveget jelentős részben felváltotta a digitális tartalom. A fiatal generáció viszonyulása változatos. Egyes tanulók, diákok rajonganak Ady költészetéért, azonban kevesen vannak, akik valós kíváncsisággal érdeklődnek iránta; ők viszont valóban meg szeretnék ismerni, sőt mélyebben megérteni a szimbolista alkotó művészetét. Ők azok, akik keresik, kutatják a versekben a jeleket, próbálják megfejteni a szimbólumokat, és észreveszik a szavakon túli mögöttes tartalmat. Nem csupán az iskolai tanórákon kötelező műveket olvassák, hanem mindennapjaik részévé válik egy-egy új vers mondanivalójának kutatása is. Bennük rejlik a remény, hogy tovább éltetik a kultuszt.

Az elektronikus médiában időről időre előtérbe kerül Ady Endre neve és költészete, különösen akkor, ha valamilyen kárpátaljai vonatkozás kapcsolódik hozzá. Online hírportálok, kulturális oldalak és közösségi felületek szívesen idézik fel kárpátaljai látogatásait, helyi kötődéseit vagy az ott született, illetve a térséghez köthető verseit (URL2). Emellett évfordulók – születésének, halálának dátuma, egy-egy jelentős mű megjelenésének jubileuma – alkalmával is gyakran közlésre kerülnek költeményei, amelyeket ilyenkor újraértelmeznek és megosztanak (URL3). Bár ez a jelenlét nem folyamatos, mégis azt mutatja, hogy Ady kultusza nem tűnt el, csupán átalakult: a hagyományos könyvolvasást részben felváltotta a digitális emlékezet, amely elsősorban a helyi identitáshoz és a történelmi emlékezethez kapcsolódó mozzanatokat emeli ki.

Ady Endre kárpátaljai látogatása előtt tisztelegve Nagydobronyban, a Református Líceum falán 2001. április 24-én Ady-emléktáblát avattak annak apropóján, hogy 1901 nyarán a költő meglátogatta Nagydobronyot, s ebben az épületben szállt meg. A táblaavató ünnepség kapcsán szavalóversenyt is rendeztek, ahol az indulók Ady-versekből válogatták szövegeiket (Marton, 2001).

Lehet, hogy nem bővelkedünk olyan sok emlékhelyben és emléktáblában, mint amennyi Petőfi Sándor esetében feljegyezhető, de tény, hogy számos szállal kapcsolhatjuk a 20. századi magyar irodalom kiemelkedő alkotóját Kárpátaljához. Ezek az emlékek azonban nem csupán egy költő jelenlétét jelzik egy adott térben, hanem annak a szellemi odafordulásnak a nyomai is, amellyel Ady Endre a peremvidéki, gyakran elfeledett magyar sorsok felé fordult.

Irodalom

1. Ady Endre 1899. Üdvözet. *Debreczen*, 1899. április 1.
2. Ady Endre 1899. *Versek*. Hoffmann és Kronovitz ny. VII.
3. Ady Endre 1901. Egán Ede öngyilkossága. *Nagyvárad Napló*, 1901. szeptember 21.
4. Ady Endre 1903. A nagy hazugság. *Nagyvárad Napló*, 1903. július 31.
5. Ady Endre 1909. Hét krajcár. *Nyugat*, 1909. augusztus 16.
6. Ady Endre 1914. Szép Ernő könyve („Sok Minden” – Athenaeum). *Nyugat*, 1914/9.
7. Ady Endre 1980. *Ady Endre összes költeményei I-II*. Láng József – Schweitzer Pál szerk. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
8. Ady Endre 1999. *Égi jelek. Ady Endre összes prózai műve*. Szabolcsi József szerk. Budapest: Akadémiai Kiadó.
9. Belia György szerk. 1983. *Ady Endre levelei I-III*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
10. Bihar Jenő 1901. *Egán Edét meggyilkolták*. Budapest.
11. Borbás Andrea – Nagy Réka szerk. 2020. *Az én testamentumom. Tanulmányok Ady Endréről*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
12. Bosnyák Zoltán 1943. *Szembe Júdeával!* Budapest: Centrum Kiadványkötet Rt.
13. Braun László 2021. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai. In: Brenzovics László szerk. *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Beregszász–Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft., 310–381. o.
14. Csatáry György 2021. Északkelet-Magyarország a kora újkorban (1526–1790). In: Brenzovics László szerk. *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Beregszász–Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft., 157–236. o.
15. Csighy Sándor 1940. Két Ady-emlék. *Esti Kurir*, 1940. november 5.
16. Csighy Sándor 1960. Ady Endre Nagydobronyban. *Ország-Világ* 4/1–2: 106. o.
17. Dupka György 2017. *Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján. Kultúrtörténeti vázlat, az írástudókat adó táj kulturális jellegzetességei, kortárs írók, irodalmi életet generáló intézmények, adattára*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
18. Gál Adél 2023. Az Alföld poétája Kárpátalján. Gondolatok a Petőfi-emlékév kapcsán. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 2/2: 188–209. o. <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2023-2-188-209>
19. Gortvay Erzsébet 1993. *Ezer évig nem volt itt semmi?* Ungvár: Patent Nyomda.
20. Gottfried Barna 1999. A „Rutén Akció” Bereg vármegyében (1897–1901). In: Nagy Ferenc szerk. *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv 13*. Nyíregyháza, 195–202. o.
21. Imre Zoltán 2016. Nagy Endre, a konferanszié. *Várad* 15/2: 83–84. o.

22. Kabdebó Lóránt – Kulcsár-Szabó Ernő – Kulcsár-Szabó Zoltán – Menyhért Anna 1999. *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*. Budapest: Anonymus Kiadó.
23. Kereskényi Sándor 2007. A kulturális emlékezet értékeinek költői elsajátítása. Ady Endre kuruc tematikájú versei. *Satu Mare – Studii și Comunicări* 22–24: 99–118. o.
24. Keresztyén Balázs 1993. *Irodalmi barangolások Kárpátalján*. Ungvár: Patent Nyomda.
25. Király István 1972. *Ady Endre*. Budapest: Magvető Kiadó.
26. Koczkás Sándor szerk. 2000. *Ady Endre összes prózai művei II*. Budapest: Neumann Kht.
27. Kölcsey Ferenc 1960. *Kölcsey Ferenc összes művei I*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
28. Kovalovszky Miklós 1961. *Emlékezések Ady Endréről I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
29. Kovalovszky Miklós 1990. *Emlékezések Ady Endréről IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
30. Marton Erzsébet 2001. Emléktábla-avatás és szavalóverseny. Ady Endre Nagydobronyban. *BeregInfo* 5/18. <https://bereg.uzhgorod.ua/binfo/info0118/bi200118.htm> (Letöltés dátuma: 2026.03.03.)
31. Móricz Zsigmond 1944. *Kárpáti emlék*. Budapest: Stádium Sajtóvállalat Rt.
32. Révész Sándor 2023. A feledés fátyla mögött. *Jelen*, 2023. augusztus 8.
33. Szabolcsi Miklós szerk. 1978. *A magyar irodalom története V. 1905-től 1919-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
34. Szendrei Ákos 2012. *Justh Gyula politikai pályája*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Történelmi Intézet.
35. Szép Ernő 2008. Natália (IV) – Közzéteszi Vida Lajos. *Holmi* 20/4: 443–460. o.
36. Tóth Béla 1979. *Ady és Debrecen (1896–1899)*. Debrecen: Debreceni Akadémiai Bizottság.
37. Varga József 1962. Emlékezések Ady Endréről. *Irodalomtörténeti Közlemények* 66/4: 501–510. o.
38. URL1: Illik Péter 2024. *Vak Bottyán emlékezete*. <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/evfordulok-hu/vak-bottyán-emlekezete> (Letöltés dátuma: 2026.03.03.)
39. URL2: Marosi Anita 2022. Kárpátalja anno: Ady Endre nagydobronyi látogatása. *Kárpátalja.ma*. <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-ady-endre-nagydobronyi-latogatasa/> (Letöltés dátuma: 2026.03.02.)
40. URL3: Ady Endre. *Kárpátalja.ma*. <https://karpatalja.ma/?s=Ady+Endre> (Letöltés dátuma: 2026.03.02.)

References

1. Ady, Endre 1899. Üdvözlét [Greeting]. *Debreczen*, 1899. április 1. (In Hungarian)
2. Ady, Endre 1899. *Versek* [Poems]. Hoffmann és Kronovitz ny. VII. (In Hungarian)
3. Ady, Endre 1901. Egán Ede öngyilkossága [The Suicide of Ede Egán]. *Nagyváradai Napló*, 1901. szeptember 21. (In Hungarian)
4. Ady, Endre 1903. A nagy hazugság [The Great Lie]. *Nagyváradai Napló*, 1903. július 31. (In Hungarian)
5. Ady, Endre 1909. Hét krajcár [Seven Pennies]. *Nyugat*, 1909. augusztus 16. (In Hungarian)
6. Ady, Endre 1914. Szép Ernő könyve („Sok Minden” – Athenaeum) [Ernő Szép’s Book (“Many Things” – Athenaeum)]. *Nyugat*, 1914/9. (In Hungarian)
7. Ady, Endre 1980. *Ady Endre összes költeményei I–II*. [All Poems of Endre Ady I–II]. Láng, József – Schweitzer, Pál eds. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. (In Hungarian)

8. Ady, Endre 1999. *Égi jelek. Ady Endre összes prózai műve* [Celestial Signs. The Complete Prose Works of Endre Ady]. Szabolcsi, József ed. Budapest: Akadémiai Kiadó. (In Hungarian)
9. Belia, György ed. 1983. *Ady Endre levelei I–III.* [The Letters of Endre Ady I–III]. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. (In Hungarian)
10. Bihar, Jenő 1901. *Egán Edét meggyilkolták* [Ede Egán Was Murdered]. Budapest. (In Hungarian)
11. Borbás, Andrea – Nagy, Réka eds. 2020. *Az én testamentumom. Tanulmányok Ady Endréről* [My Testament. Studies on Endre Ady]. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum. (In Hungarian)
12. Bosnyák, Zoltán 1943. *Szembe Júdeával!* [Against Judea!]. Budapest: Centrum Kiadóvállalat Rt. (In Hungarian)
13. Braun, László 2021. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai [The Social and Economic Conditions of the Age of Dualism]. In: Brenzovics, László ed. *Kárpátalja története. Örökség és kihívások.* Beregszász–Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft., 310–381. o. (In Hungarian)
14. Csátáry, György 2021. Északkelet-Magyarország a kora újkorban (1526–1790) [Northeastern Hungary in the Early Modern Period (1526–1790)]. In: Brenzovics, László ed. *Kárpátalja története. Örökség és kihívások.* Beregszász–Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft., 157–236. o. (In Hungarian)
15. Csighy, Sándor 1940. Két Ady-émlék [Two Memories of Ady]. *Esti Kurir*, 1940. november 5. (In Hungarian)
16. Csighy, Sándor 1960. Ady Endre Nagydobronyban [Endre Ady in Velyka Dobron]. *Ország-Világ* 4/1–2: 106. o. (In Hungarian)
17. Dupka, György 2017. *Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján. Kultúrtörténeti vázlat, az írástudókat adó táj kulturális jellegzetességei, kortárs írók, irodalmi életet generáló intézmények, adattára* [Hungarian Literary Life and Literacy in Transcarpathia. A Cultural-Historical Outline, the Cultural Characteristics of the Region Giving Rise to Intellectuals, Contemporary Writers, Institutions Generating Literary Life, and a Database]. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó. (In Hungarian)
18. Gál, Adél 2023. Az Alföld poétája Kárpátalján. Gondolatok a Petőfi-émlékév kapcsán [The Poet of the Great Plain in Transcarpathia. Reflections on the Petőfi Memorial Year]. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* 2/2: 188–209. o. <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2023-2-188-209> (In Hungarian)
19. Gortvay, Erzsébet 1993. *Ezer évig nem volt itt semmi?* [Was There Nothing Here for a Thousand Years?]. Ungvár: Patent Nyomda. (In Hungarian)
20. Gottfried, Barna 1999. A „Rutén Akció” Bereg vármegyében (1897–1901) [The “Ruthenian Action” in Bereg County (1897–1901)]. In: Nagy, Ferenc ed. *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv* 13. Nyíregyháza, 195–202. o. (In Hungarian)
21. Imre, Zoltán 2016. Nagy Endre, a konferanszié [Endre Nagy, the Master of Ceremonies]. *Várad* 15/2: 83–84. o. (In Hungarian)
22. Kabdebó, Lóránt – Kulcsár-Szabó, Ernő – Kulcsár-Szabó, Zoltán – Menyhért, Anna 1999. *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről* [Rereader. Studies on Endre Ady]. Budapest: Anonymus Kiadó. (In Hungarian)

23. Kereskenyi, Sándor 2007. A kulturális emlékezet értékeinek költői elsajátítása. Ady Endre kuruc tematikájú versei [The Poetic Appropriation of the Values of Cultural Memory. Endre Ady's Poems on Kuruc Themes]. *Satu Mare – Studii și Comunicări* 22–24: 99–118. o. (In Hungarian)
24. Keresztyén, Balázs 1993. *Irodalmi barangolások Kárpátalján* [Literary Wanderings in Transcarpathia]. Ungvár: Patent Nyomda. (In Hungarian)
25. Király, István 1972. *Ady Endre* [Endre Ady]. Budapest: Magvető Kiadó. (In Hungarian)
26. Koczkás, Sándor ed. 2000. *Ady Endre összes prózai művei II.* [The Complete Prose Works of Endre Ady II]. Budapest: Neumann Kht. (In Hungarian)
27. Kölcsey, Ferenc 1960. *Kölcsey Ferenc összes művei I.* [The Complete Works of Ferenc Kölcsey I]. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. (In Hungarian)
28. Kovalovszky, Miklós 1961. *Emlékezések Ady Endréről I.* [Reminiscences of Endre Ady I]. Budapest: Akadémiai Kiadó. (In Hungarian)
29. Kovalovszky, Miklós 1990. *Emlékezések Ady Endréről IV.* [Reminiscences of Endre Ady IV]. Budapest: Akadémiai Kiadó. (In Hungarian)
30. Marton, Erzsébet 2001. Emléktábla-avatás és szavalóverseny. Ady Endre Nagydobronyban [Unveiling of a Memorial Plaque and Recitation Contest. Endre Ady in Velyka Dobron]. *BeregInfo* 5/18. <https://bereg.uzhgorod.ua/binfo/info0118/bi200118.htm> (Accessed: 03.03.2026). (In Hungarian)
31. Móricz, Zsigmond 1944. *Kárpáti emlék* [A Carpathian Memory]. Budapest: Stádium Sajtóvállalat Rt. (In Hungarian)
32. Révész, Sándor 2023. A feledés fátyla mögött [Behind the Veil of Oblivion]. *Jelen*, 2023. augusztus 8. (In Hungarian)
33. Szabolcsi, Miklós ed. 1978. *A magyar irodalom története V. 1905-től 1919-ig* [The History of Hungarian Literature V. From 1905 to 1919]. Budapest: Akadémiai Kiadó. (In Hungarian)
34. Szendrei, Ákos 2012. *Justh Gyula politikai pályája* [The Political Career of Gyula Justh]. Debrecen: Debreceni Egyetemi Történelmi Intézet. (In Hungarian)
35. Szép, Ernő 2008. Natália (IV) – Közzéteszi Vida Lajos [Natalia (IV) – Published by Lajos Vida]. *Holmi* 20/4: 443–460. o. (In Hungarian)
36. Tóth, Béla 1979. *Ady és Debrecen (1896–1899)* [Ady and Debrecen (1896–1899)]. Debrecen: Debreceni Akadémiai Bizottság. (In Hungarian)
37. Varga, József 1962. Emlékezések Ady Endréről [Reminiscences of Endre Ady]. *Irodalomtörténeti Közlemények* 66/4: 501–510. o. (In Hungarian)
38. URL1: Illik, Péter 2024. *Vak Bottyán emlékezete* [The Memory of Vak Bottyán]. <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/evfordulok-hu/vak-bottyán-emlekezete> (Accessed: 03.03.2026). (In Hungarian)
39. URL2: Marosi, Anita 2022. Kárpátalja anno: Ady Endre nagydobronyi látogatása [Transcarpathia Then: Endre Ady's Visit to Velyka Dobron]. *Kárpátalja.ma*. <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-ady-endre-nagydobronyi-latogatasa/> (Accessed: 02.03.2026). (In Hungarian)
40. URL3: Ady, Endre [Endre Ady]. *Kárpátalja.ma*. <https://karpatalja.ma/?s=Ady+Endre> (Accessed: 02.03.2026). (In Hungarian)

Mellékletek

A nagy hazugság

Molnár Jenő klenóci, Bereg megyei körjegyző kicsi, apró ember mindenképpen. Éljen sokáig, mert ebben az országban nagy szükség van a kicsi, apró, de kemény derekú, mindig haragos emberekre, mint amilyen a klenóci jegyző. Molnár Jenő igazi falusi nótárius. Együtt érez a maga parasztjaival, de intelligens ember is igen, mert belát a dolgok kezdetébe is. Egyszer így fakadt ki Molnár Jenő:

– Nem tudok már tovább túrni. Ez a Schönborn birodalom koldussá fogja tenni az egész vidéket, s rabszolgát csinál minden parasztból. Ha nem változnak a dolgok, föl fogom jelenteni állandó uzsoráskodás miatt az egész uradalmat.” (...)

Ilyenformán fakadt ki egyszer a klenóciak apró, haragos nótáriusa. Csak aki ismeri azt a vidéket s a Rákóczi-domíniumban basáskodó Schönborn grófok féktelen nagy hatalmát, mely elsöpri a klenóci jegyzőnél vaskosabb embereket is, tudja belátni, hogy micsoda nagy oka lehetett a klenóci jegyzőnek erre, a beregi füleknek istenkáromlásnál is nagyobb kifakadásra!...

Mert úgy áll a dolog, kazárfaló Bartha Miklós sem tagadja, hogy a Schönborn-birodalom egy kis külön ország. Határain belül idegen a lélek, a nyelv, s kegyetlen a szív. Szegény rutén parasztok beszélhetnének erről eleget. Mint robotolnak ennek a kegyetlen kis birodalomnak állati munkával, kínos verejtékkel egy nagyon sovány falat kenyérért. Beregi urak meg arról szólhatnak, hogy a Rákóczi-domínium feudális ura milyen idegen ettől a nemzettől. Mindent lenéz, ami magyar. A magyar mágnást éppúgy nem becsüli, mint a magyar fajtehenet. Egy Lónyay gróffal még csak barátkozik, de mással senkivel. Egyszer pedig még azt is ki merte jelenteni, hogy neki derogál még a magyar főrendiházban is megjeleni, hát még esetleg mint népképviselő az alsó házban szerepelni! Szörnyűség!...

Most már méltóztatnak sejteni, hogy került szóba a kis klenóci jegyző. Mint annak a vidéknek a lelkiismerete.

Gondolkozó, intelligens beregi emberek tudják, hogy az egész rutén akció a Schönborn birodalom műve.

Evvel pedig igazolódik, amit a múltkor egy cikkünkben kimondtunk, hogy ennél az akciónál vérlázítóbb hazugság nincs és nem volt. Kezdetétől egészen a legfrissebb eganizmusig, mely szerint – kacagj bajazzó! – a tejbiztos úr zsidómentésre adta a fejét.

A klerikális és feudális érdekek csúnya játéka ez az akció. A kort, időt és haladást akarja meghazudtolni. Érzi a szükségességét, hogy lekösse a veszedelmes közérzést, s elterelje bizonyos üzemlekről a figyelmet.

Ezt mondtuk ki a múltkoriban is az eganizmusról, s most véletlen került bizonyosságaink igazolnak bennünket.

Nyilvános az egész akció célja, modora. Látjuk a szövetkezést a nagy hazugságra, s látjuk a szervezett seregnek is a célját: hamis játékkal, hazugsággal, rombolással és a közérzés megdolgozásával megerősíteni Magyarországon a későre is itt ragadt klerikális és feudális uralmat.

A kis, apró körjegyzőt talán – mi is úgy tudjuk – sikerült már megoldozni. De benne – ismételtük – a jók lelkiismerete szólott.

És ha a csúf akció kétségbeesésünkre tud is hangos sikert csinálni, de biztos, hogy ez a nagy hazugság bosszúállóan fog azokra a hamis koponyákra szállani, melyek kifundálták.

Addig jó munkálkodást. A beregi régi dolgokról pedig fogunk beszélni még!

Nagyváradi Napló, 1901. július 31.

(Ady, 1901)

Egy nagy vagyon átka

Ki csinálna e szittyá honnak agrár politikát, lehetne-e kazárt ütve rutént menteni a Schönborn-domínium táján, úgy lenne-e sok minden, mint most van – ha szegény fejedelem őnagyságának nem kell szaladnia lengyel határ felé?... Zöld erdő harmatát, piros csizmák nyomát hóval fődte be a tél. Szegény jó néhai urunk Rodostóban porlad. Népe régen kifáradt a kuruckodásban. Kedvvel, kedvetlenül odajár a majtényi síkra. A kuruc azóta azért használ fegyvert, hogy legyen mit lerakni. Kártévő Sándorék kiosztották szépen néhai nagyságos fejedelmünk népét De csitt legyen erről. Ez az esztendő a Rákóczi esztendője lesz. Így hirdetik...

Micsoda domínium volt a Rákóczi-domínium! Akkor való értékben is sok milliárdot erő. És micsoda nehéz fátuma lett ennek az országnak ez a nagy vagyon! Tellett ebből minden! Fidei komisszumok a Károlyiaknak, Schönbornoknak stb. stb. Oláh püspökség, rutén püspökség. Tellett ebből minden. Átok tapad e nagy harácsoláshoz. Hajh, ha ezt az átkot a te népednek kell cipelni nagyságos jó fejedelmi urunk... Úgy kell lenni, hogy az összehalmozott nagy vagyon önmagában hordja a romlást és pusztulást...

A magyar história sok adatot adhat azoknak, kik a nagy vagyonok természetrajzát akarják megírni. Ezek az adatok igen-igen megerősítenék a szocialista ígét, melyet a régi kategorikummal különben nem igen hirdetnek már, hogy a tulajdon lopás. Nem merjük leírni, megmondhatják a historikusok, hogy olyan magyar mágnás családok, melyeknek rebellis a hírük s melyek kőszobrokat váró és kapó nemzeti nagyokat adtak – árulkodással, árulással, nótázásokkal jutottak vagyonba. Kevés magyar mágnás ül becsületes jussú dominiumban. Azok közül, kik Rákóczi után uraskodnak, egy sem.

Nemzetgazda, filozófus, historikus és szociológus legyen egy személyben, aki ki tudja számítani, micsoda csapás volt a Rákóczi-domínium szétharácsolása. Bámulatosan eszes jó gazdák voltak a Rákócziak. Prototípusuk György, a váradi kapitány. De eszes, jó gazda mind. Abban az időben voltaképpen csak ott volt kultúra, ahol a Rákócziak voltak az urak. Francia tisztartóik, tisztjeik voltak, akik értették a dolgukat. És bámulatos az az érettség, hogy a Rákóczi domínium mindenik fókuszán az ipart és kereskedelmet valósággal dédelgették. Hogy az iskolákat mint támogatják a Rákóczi országában – mert ország volt ez –, arról beszél Sárospatak és a többi. A jobbágnak nem volt sehol jobb dolga, mint itt. A rutén nem hiában óbégat még mindig Rákóczi után. Nem fantazmagória, igenis lehet gondolkodni rajta: mi lett volna, ha ez a nagy vagyon Rákóczi kézen érte volna el sorsát: a tömegek kezére jutását. Az okos vezetés, altruizmus mennyi kincssel növelte volna a nemzeti vagyont! Micsoda ipar és kereskedelem fejlődik e domínium területén! Mennyi tündöklő és mennyi valószínű lehetőség!...

És a Rákóczi vagyon megfojtója lett az országnak. Bartha Miklós járt a kazárföldön. Megmondhatja. A rutén megfagyhat, fához nem juthat, nehogy csak ezer holddal is kevesebb legyen a Schönbornok erdős vadászterülete. Ami egyházi célra fordult a nagy vagyonból, az természetszerűen a bigottságot, süketséget és harcot szolgálta, a gazdasági károkról nem is szólva. Hát a többi idegen feudális úr, aki Rákóczi örökébe került? Hát a többi áruló és lakáj? Hát a Károlyiak és a többiek kormányozhatják-e másként a nemzeti kaszinóból és a környékéről

ezt az országot? Sok fátumunk közül a Rákóczi-domínium lett a mi egyik legnagyobb fátumunk. Azután tudniillik, mikor szegény nagyságos fejedelmünknek libertas pénzre sem tellett.

Azt mondják bizonynal, hogy mindez levegőfalás. Pedig tovább is szabadna mennünk. Hirtelenében elsorolunk egy pár szükséglet, melynek enyhítése nélkül meg fogunk halni bizonyosan. Ipar és kereskedelem megteremtése, csatornázás, harmadik, negyedik, ötödik, sőt hatodik egyetem, a magyar paraszt földhétsége, az 1848. XX., a néptanítók és tisztviselők nyomorúsága. Talán elég ennyi. Ha a Rákóczi-vagyon jogos kézben, a hivatalos magyar állam kezén van csak egytödöt részben ma – a szükségeken, minden, lehet enyhíteni. És nem kellene gondolni a szekularizációra, amelyre mielőbb muszáj lesz gondolni, habár maga Kiss Áron kálvinista püspök kenetesen hangoztatja a szerzett jogok tisztetét. Ausztria segítségével eljutunk hamar oda, hogy a léghajóból ki kell dobálnunk mindent, ha lezuhanni nem akarunk.

Átkot hozott reánk a Rákóczi-domínium, pedig tulajdonképpen való gazdái a nagy vagyonnal nem éltek vissza. A nagy vagyonoknak – ismétéljük – önmagukban kell hordaniok a romlást és pusztulást. Ez törvény a modern, Morgan-féle vagyonokra is.

Némi kétes vigasztalást nyújtson ez a szocialistáknak. Lelkében ma már minden dolgozó magyar ember szocialista...

Nagyváradi Napló, 1903. január 1.

(Ady, 1903)

A Debreczen című újság 1899. április 1-jei száma, amelynek 9. oldalán található

Ady Endre Üdvözlét című verse.

Melléklet a „DEBRECZEN” 1899. április 1-i, 65-ik számához.

Szende Margit lakodalmá.
Írta: **Tóth András**

Nem volt több olyan boldog ember ezeken a világon, mint Tóth András, midőn felült az fogatára a a fészfalakkal, lovak ropogtak a kőpályát csodát vele együtt Szendénél, főt.

Írta, hogy a legutolsó ember azt hiszi megadja, hogy ő a legutolsó, midőn való végre megy. De az nem váltottat a dalgon semmit. Szabad több embernek is egyformán gondolkodni.

Hatvan Tóth Andrásnak kétesre okát volt egy gondolkodni. Kétszer most, gazdag volt, másodszor most menyasszonya a legutolsó lány volt az egész világon az ő a legnagyobb szerető, a mit ő is hasonlóval viszonozott.

Ugy ám, Szende Margit szakszerűen békén állott. De Tóth András nem volt emilyen nyugodt leány. Mennyi földön, keresztelést paraj. Nem csoda, ha egymásb' szerettek.

Egy majdnem történet. Együtt táncoltak a ropogó csárdán. S Tóth András belépett a Szende Margit ragyogó szemébe a ott lefektette eszt, szívet más. Talán Szende Margit hitetlenkedésén állott az Tóth András, mint a többi leány derékát. Szóval a szűz végen azt kért Margitól Tóth András:

— Szép hüvely, nem akarok-e az én feleségem lenni?

— Ha maga is úgy akarja — volt az a válasz.

S egy hét múlva meg volt a jegyzetítés. — Jóvá tesszük pedig kiderés a lakodalmat mert gyenge is meg a lány, no meg a „Szendé” szűz rendben nem gondolták, hogy így hamar! nemcsak találjon.

Ánk voltak csak a boldog napok, miket az idő alatt a fiatalok együtt töltöttek. A kis kert ott a Szende partja okát, nagyon so ki tudta regélt két ifjú szűz boldog szerelmét.

Másodszor végig gondolja most Tóth András, ra is ér gondolataival foglalkozott. A világ nem gyönyörűsített, látni már elegen. Pedig ott szép a természet így tavaszi ébredésben.

A gyenge fűszál földet fejt a porhanyó fölött; a levelek talán, mint smaragd szőnyeg, lefekték a fekete asztal, mint-szeműt egy-egy virág is himnusz! zenes partját az ényegbe lefektették. Szívesen mekkor ölegettek a rekettye kora borkim! Pasztiridák regélt a bogarak kímélésére.

Ez az alkonyat ébredés fel álmodás-száll.

— Mi az, kérde a köcsögöt!

— Először is kerék.

— Hosszút, merengve Tóth András a fogai közt. Nem tudt odahaza jól megemenni mince valami baja?

— Nem volt csak, uram, a legutolsó baja sem; oly ép volt, mintha most hoztak volna el a kerekágyat!

— Mert nem mezt szívet a kerek, hiszgyonon neki hajlott vállánál!

— Nincs itt agyi grengé! Szendénél, az pedig nem lőrt el a kerek.

Tóth András komoran bémelt maga elé. Mi lesz már most? Szendénél meg jó ket óra ekkor. Most! De a titkos. Nyárgy! lesz az ekkor. Gyalog nem ér akkora oda. Mit gondolnak főt?

— Szeretne a szerencsétlenségben —

szép idő, annyira itt hagyott bennünket, pedig most is olyan jó ám a borok, mint régen.

— Hadd lassuk hát! a telepedést az asztal mellé.

— Kíváncsi vagy nagytal? El is felejtetem már a szokást. No n' fesszenjen olyan nagyon, mert le tudt enni arról a szűzről, tudja nem valami jó már. A világonk mind ilyen irgatók?

Tóth Andrásnak hol melege volt, hol hidege.

— Először a pirosból hoztam, azóta nem irrott többet sem.

— Hozzon még egy poharat!

— Talán feltételeztem? Nincs abban meglep.

Tóth András még nyugodt szavakkal jött, hogy kitalálta a gondolatát.

— Így ni, az ő egészére a fűszál kékje a menyasszony a poharat. Most már nem telj-e? S fesszenjen azokkal a ragyogó szemekkel, midőn lát és karkodni villagott a leveledet a legény mellé, úgy, mint hajdanán.

— Ígyk már! milyen szent lett egyszerre. Talán viét hozak?

E csavak arccal, kergetik Tóth Andrásnak a vér. Előszörre felkérte egész arcaival. — Más ember hasonló körülmenyét kört fejtesse vagy volna a poharat annak a embernek. Ó nem telj.

— Nekt isem! S' irrt. Ne mond! az a rejt, senki, hogy meggyalulata.

Egyik úg a másik uas' állt. Kikindozt olyankor Tóth András, hogy mince meg kén a kerek? Nagyon lassan haladtak vele.

— A minor pedig már kezdte „meghallgatni a fejt”, — a bor a két csalfa szem villogásának marmora.

S minél tovább nézett a okba a világon szemébe, annál regebből lett. — Nem volt többre az magának. A Szende meg akkor is ott állt a borok ágy, mellett. Főddette vele az ekkor szerelmet a Szende dala.

— Gyilkos a vendégek! isem ki ezem.

Nyomolyalagyi közt talpiz feherem ill a boldog orvasszon. Mondog arccal felgá a jó karkodást. Lejött minden mondakán, sűrűk minden szaraból, minden ölegetett a véglen be fogap.

Derült ki kedre van mindenkinek. Felták a téla szelidülést. Csak az éreg Szende arca komorult el, a mint oraját megmoz.

— Már mi hitlené lenne!

— Meg nem lélek vigasztalja sejt. Itt lesz az a rendes időre.

— Ne! Én nem tudom miért, de rossz-e rejtek.

— Csak Margitnak az en adtj. — Ne szereltem meg.

A vendégek már mind begritáltak.

Most már Margit is kezdett apogyalakodni.

— Nem jött még meg András?

— Most látszik egy porfóba az orvasszon. Hiszgyonon a ház.

— De egyszer megakartok inni bennünket, — mondta Margit melléltakodva.

Szende pedig komor arccal, dühös lepkével merr a földet a ház előtt. Olyankor karkodt az orvasszon, ottan jó darabon végig lehet látni. — Nem jön senki.

— Mondtam úgy-e, moodtan, szót a

ből, a hűlt szőlőszőlő, hogy az ő szendén, az ő gyászának örökös.

— Istenem, Istenem! miért ordogtam én ezt! sohaj! a hangos szőlőszőlő tört ki.

— Anyja, rokoniak kitaláltak vigasztalák.

— Mondj! itt lesz. Valami baja történt vagy a borok, vagy a menyasszony.

— Vagy magának, dörögött Szende, azaz alkonyat szűzre hiszgyonon halálába karkodta.

— Jobb n is van az így. Ugy az ismét volna boldog vele. Tépd le!-jé! az a komorult dől a hűlt, szűz már székre szék-seget!

Ája szavát már nem halla. Margit, ott fekkid állottan anja' karkodt, egy lettek is a pohár voltit szűz.

A vendégek elcsúsztek. Kinek leme kezdte ott meredni.

Hiszgyonon soka ilyen szomoru lakodalmat, S még Szende Margit szűzre gróvén letérekett paraj. Szendénél leme, „adig Tóth András minemora fejté dala a csalfa csap-leveret!”

At a kis lány azt hiszi, Szeretde érezt.

Ne hűd kis lány előre, Szende sem lesz boldog.

A szép csaplemez karkodott borak egyet, állított a leány nyakát a a fűszál szaga: — Ugyre most már az enyem lenne igazak!

Üdvözlét.

Gyermekek álmodt ez tanácsja Szűzről karkodott tégedet, Virágútl, tavaszi napfny szűzhoza hoztam képedet, Görbe szélidő újra járom, Rajzárt ejt sok régi álom, Álomomban látak tégedet.

Érdőd, hegyed már lombot öltött, Kertedben nyílik a virág. Az áldott nap meleg reggeli, Fényes kékülök szűzre rád. Fény és illat a szűzre öltöt, Mely mámoros az éj csodát, Feltárgol és szeretni vágy.

A te napod, a te virágod jő meg egykor lelkemre, Azt a napot, azt a virágot Földem nekem nem lehet! ... Ébredő szív elb' szerelme, Van-e, ki téged elfelejt? ... Van-e, ki téged elfelejt? ...

Közöntelek tündéri szép hely, Közöntelek szép barna lány, Fényes sugárba öleltem nap, Azt szerelmem hajlaltam. Elszűlt szívünk sok régi álma, De Majas fűszre a szűzre, Virágod és fenyő már rád — Jókat-e már eld' darcakja! ... Budapest, 1899. május 7.

Ady Endre

Az Esti Kurir 1940. évi lapszáma, amelyben dr. Csighy Sándor Adyról emlékezik meg.

1940 nov. 3 kedd

KISHIRDETÉS

ALLÁS - OKTATÁS 1,50 PÍO MILLIMETER ARAS P

Lóden

ballon-...esőkabát
SALAMONOVITS
MANO
KÖRÖPENYGVAR
SAS-UTCA 23

Női bundák!

Női bundák...
Prager, Fiumei-út 25
Alapítva 1906.

Városi...
HASYNÁLT
142-673

Törött fogorát
...
142-673

SVÉD

...
SVÉD
...
SVÉD

SVABHEGYI

...
MAJESTIC
...
AZ ÜDÜLŐK
PARADICSOMA

BRILLIANS

...
KÖZBESZ
...
10

Roslaszövet

...
BRILLIANS
...
HASZNÁLT

Vigázzon életére, csuszásmentesítse autógumiját

...
MAY, József és fia, Sándor
Andrássy-út 10. Tel.: 12-12-34.

ESŐ-

ballon-, raglan-,
loden- és viharokabát
Márton és Szász
BALVÁNY-UTCA 3.

Pénel Vertikellik Vízbe

...
BREITSCHWANZ
BUNDA

VILA

...
VILA

DR. CSIGHY SÁNDOR ÍRJA:

KÉT ADY-EMLÉK

Hosszú esztendőink keresztül minden emléket, gyermekkorunk legutolsó helyéig. Emlékeztetnek tőlünk. Nagyrápmi Török Ferenc református pap volt Emlékeztetőnk és így természetesen kitérőnk ismertem Ady Endrét, szinte naponta hallgattam és láttam őt. Az emlékeztető parókia az ő életéből is beleértendő és az Ady-kör, azaz Ady és volt számára a legkedvesebb hely. Itt mindig szívesen eljött, és akárhonnan volt a nagyvilágban, ide mindig visszahívott egy szavattal vagy egy levelet. Második otthona volt az emlékeztető parókia nemcsak Ady Endrénél, hanem mindkét Ady-nál, hiszen Török titkáraként az keresztapja volt mindkettőnk és úgy szerette, úgy fogadta őket, mintha a saját gyermekei lettek volna. Nagyrápmi körén felmerre a két Ady-életrajz, meglepő párhuzalok, hasonlóságok, de különbségek is. Mindkettőnk is úgy szerette, úgy fogadta őket, mintha a saját gyermekei lettek volna. Nagyrápmi körén felmerre a két Ady-életrajz, meglepő párhuzalok, hasonlóságok, de különbségek is. Mindkettőnk is úgy szerette, úgy fogadta őket, mintha a saját gyermekei lettek volna.

Most kezeletlen látnom róla való kedves emlékeket. Ez a sárgult levelek imádkozás könyve. Nagyrápmi imádkozás, amelyet a szerkesztés is használt, sokszor forgattam Ady kezében is az emlékeztető templomban. Ez a legkedvesebb könyvem, amelyet nagyra értékeltem. Felnyitom és úgy érzem, hogy velük imádkozom...

Ady és Török egy levél, amelyet Ady Endre gyerekkori jótettéről — édesanyjának írt. Ady Endre és Török egy levél, amelyet Ady Endre gyerekkori jótettéről — édesanyjának írt. Ady Endre és Török egy levél, amelyet Ady Endre gyerekkori jótettéről — édesanyjának írt.

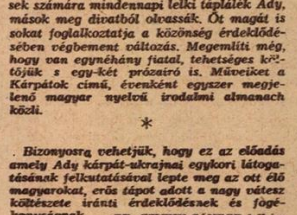
Az Ország-Világ 1960. évi 4. évfolyamának 1-2. lapszáma, amelyben Dr. Csighy Sándor lelkész Ady Endréről emlékezik meg.

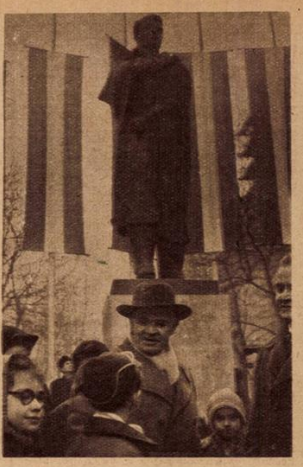
ADY ENDRE Nagydobronyban

Még 1959 tavaszán történt, hogy az Ukránai Írószövetség kárpátontúli tagozatának magyar csoportja Uzsgorodon Ady-emléket rendezett.

Az est érdekességként Gortovay Erzsébet emlékeztető a Kárpátontúli Ifjúság munkatársra felkutatva Ady Endre nagydobronyi látogatásáról szóló írást. Nagydobrony — a Latorca folyó partján fekvő község. Ady 1900 augusztus havában járt itt, jóbarátja, nagybátyja, Csighy Andor társaságában. Gortovay Erzsébet elmondta, hogy Ady Endre nagydobronyi látogatásának két, ma is élő szemtanója van, akik határozottan emlékeznek a költővel való találkozásukra. Az egyik Papp Mária helybeli nyugalmazott főnök, a másik Gó. Nagy Józsefné Molnár Mária, egykori diákja. Ady Endre

Török Ferenc emlékeztető ref. lelkész (1867-1935) és felesége, Ady Endre keresztanyja

AZ ÚJ ADY-SZOBOR

Az új Ady-szobor a Népköztársaság útján büszkén hirdeti a költő nagyságát és Csorba Géza Kossuth-díjas szobrászunk művészetét. Képünkön: az alkotó a szobor leleplezése után műve előtt.

Ezüst keresztelőkupac ezüstenyélű, faragott csontfejjű kiskanállal, amelyet Ady Endre ajándékozott keresztlányának, Csighy Rozáliának 1911-ben. A tárgy a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményében található, R.77.12.1-2. leltári számon.

A tárgyhoz kapcsolódóan egy levél is található Ady Endre levelezésében⁴ (Belia, 1983, 305. o.), amely a következő:

[Párizs, 1911. febr.]

Édes Lajoskám,
írtam már kétszer nektek, de te nem írsz. A mai napon küldtem Csighy Sándor leánya, keresztleányom számára egy ezüstcsészét és -kanalat. A csészébe véssd be a kislyány nevét, én nem emlékszem jól rá – talán Rózsika? Azután küldd el (persze kapartasd le az áreláruló papírokat róluk). Azután pedig írd meg, mennyi volt a vám, a vésés s az egyéb költség. Írj nekem! Én pihenőben s tervek között élek, de nem dolgozom. Egészségem tűrhető. Csókol Annussal egyetemben szerető

Endrétek

⁴ Ady Endre leveleinek kötetében a 745. levél.

Ady Endre nyomában Kárpátalján***A nagydobronyi epizód története***

Gál Adél, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, docens. gal.adel@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-2032-709X.

Máté Márta. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, BA-hallgató; Borzsovai Gimnázium, oktató. mate.marta.bl23ti@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0008-9634-1104.

A tanulmány Ady Endre kárpátaljai kötődéseit vizsgálja, középpontba állítva a nagydobronyi látogatás történetét és hátterét. Előzményének tekinthető a Petőfi Sándor kárpátaljai kötődéseit tárgyaló és bemutató kutatás. Jelen írás kiindulópontja, hogy Kárpátalja a 19–20. század fordulóján nem pusztán földrajzi periféria, hanem kulturális átmeneti tér volt, ahol a nemzeti identitás és a modernség kérdései sajátos módon sűrűsödtek. A régió sajtó- és egyesületi élete, valamint többnemzetiségű közege olyan szellemi hátteret biztosított, amely összhangban állt Ady társadalomkritikus és nemzetértelmező törekvéseivel.

A dolgozat összegzi az 1901-es nagydobronyi út körülményeit, különös tekintettel a Csighy családhoz fűződő rokoni és baráti kapcsolatokra, felhasználva visszaemlékezéseket, levelezéseket és sajtóforrásokat. Külön figyelmet kap Gortvay Erzsébet 1959-es kutatása, amely elsőként tárta fel az epizód dokumentumait, valamint a vitatott hitelességű források – például az „Üdvözlét” című vers és a képeslapok – kérdése. A tanulmány bemutatja Ady publicisztikájának kárpátaljai vonatkozásait, illetve közvetett kapcsolódásait is: a Schönborn-uradalmat bíráló írásokat, az Egán Ede halálára reagáló nekrológot, valamint a Beregszászsal kapcsolatos jegyzetet, amelyek a térség társadalmi problémái iránti érzékenységet és odafigyelését bizonyítják. Összességében igyekszik láttatni minden olyan vonatkozó adatot, forrást és írást, amely a költőt Kárpátaljához kapcsolja.

A második, 1913-as átutazás bemutatása, valamint a csapi állomáson írt „Vendégség Bottyán vezérnél” című vers a nemzeti történelemszemlélet iránti figyelem példaként értelmezhető. A tanulmány kitekintést ad továbbá a kárpátaljai származású kortársakhoz – például Nagy Endréhez és Szép Ernőhöz – fűződő kapcsolatokra, valamint az Ady-kultusz helyi alakulására. Összegzésként megállapítja, hogy a nagydobronyi epizód nem marginális mozzanat, hanem annak a szellemi odafordulásnak a része, amellyel Ady a peremvidéki magyar sorsok felé fordult. A kutatás rávilágít arra, hogy a 20. századi magyar irodalom kiemelkedő alkotója számos szállal kapcsolható Kárpátaljához. Ezek az emlékek nem csupán egy költő jelenlétét jelzik egy adott térben, hanem annak a szellemi érdeklődésnek és érzékenységnek a nyomai is, amellyel Ady Endre a peremvidéki, gyakran elfeledett magyar sorsok felé fordult.

Kulcsszavak: *Ady Endre, irodalom, Kárpátalja, költészet, nemzet.*

Слідами Ендре Аді на Закарпатті

Історія великодобронського епізоду

Гал Одел, доктор філософії. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ, кафедра філології, доцент. gal.adel@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-2032-709X.

Матей Марта. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці ІІ, кафедра філології, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти; Боржавська гімназія, учитель. mate.marta.bl23ti@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0008-9634-1104.

У статті досліджено зв'язки видатного угорського поета і публіциста початку ХХ ст. Ендре Аді із Закарпаттям. Зосереджено увагу на історії його візиту до села Велика Добронь. Закарпаття на зламі ХІХ-ХХ століть було не лише географічною периферією, а й культурним перехідним простором, у якому питання національної ідентичності та модерності набували особливої ваги. Багатонаціональне середовище й пресове життя регіону створювали інтелектуальне тло, яке відповідало суспільно-критичним і націєосмислювальним прагненням Аді.

Акцентовано на обставинах подорожі Аді до села Велика Добронь 1901 року – дружніх зв'язках з родиною Чігі, свідчення чого знаходимо у спогадах сучасників поета, листуванні та пресових джерелах. Окрему увагу приділено дослідженню Ержебет Гортваї 1959 року, яка першою виявила документи, пов'язані з цим епізодом, а також текстам із дискусійною автентичністю, зокрема віршу «Üdvözlet» [«Привітання»] і поштовим листівкам поета.

У дослідженні представлено закарпатські аспекти публіцистики Аді: його статті з критикою маєтку Шенборнів, некролог на смерть Еде Еґана, а також нотатки, присвячені Берегову, що засвідчують особливу увагу митця до соціальних проблем регіону. Здійснено дослідження і другого проїзду Аді через регіон у 1913 році, коли на залізничній станції Чоп був написаний вірш «Vendégség Bottyán vezérnél» [«У гостях у генерала Боттяна»], який інтерпретуємо як свідчення зацікавлення Аді національним поглядом на історію. Простежено зв'язки Аді із його сучасниками закарпатського походження – Ендре Надем та Ерне Сепом. З'ясовано виникнення та розвиток культу Аді на Закарпатті. Систематизовано усі відомі офіційні дані, історичні джерела й художні тексти, які пов'язують поета із Закарпаттям.

У висновку зазначено, що великодобронський епізод не був маргінальним моментом, а становив частину інтелектуальної праці митця, свідчив про його небайдуже ставлення до долі угорців на периферії.

Ключові слова: Ендре Аді, література, Закарпаття, поезія, нація.

In the footsteps of Endre Ady in Transcarpathia

The story of the Velyka Dobron episode

Adél Gál, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, associate professor. gal.adel@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-2032-709X.

Márta Máté. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, BA student; Borzhava Grammar School, teacher. mate.marta.bl23ti@kmf.org.ua, ORCID: 0009-0008-9634-1104.

The study examines Endre Ady's connections to Transcarpathia, focusing on the history and background of his visit to Velyka Dobron. It may be regarded as a continuation of previous research presenting and discussing Sándor Petőfi's connections to Transcarpathia. The starting point of the present paper is that, at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, Transcarpathia was not merely a geographical periphery, but also a cultural transitional space in which issues of national identity and modernity were concentrated in a distinctive way. The region's press life, as well as its multiethnic environment, provided an intellectual background that corresponded to Ady's socially critical and nation-interpreting aspirations.

The paper summarises the circumstances of Ady's 1901 journey to Velyka Dobron, with particular attention to the family and friendly ties connecting the poet to the Csighy family, drawing on memoirs, correspondence, and press sources. Special attention is given to Erzsébet Gortvay's 1959 research, which was the first to uncover the documents related to this episode, as well as to sources of disputed authenticity, such as the poem entitled "Üdvözlét" [Greetings] and the postcards. The study also presents the Transcarpathian aspects of Ady's journalism and its indirect connections to the region: his writings criticising the Schönborn estate, his obituary responding to the death of Ede Egán, and his note concerning Berehove, all of which demonstrate his sensitivity and attention to the social problems of the region. Overall, the paper seeks to present all relevant data, sources, and writings that connect the poet to Transcarpathia.

The discussion of Ady's second passage through the region in 1913, as well as the poem "Vendégség Bottyán vezérnél" [A Visit to General Bottyán], written at the Chop railway station, may be interpreted as an example of his interest in a national view of history. The study also offers an overview of Ady's relationships with contemporaries of Transcarpathian origin, such as Endre Nagy and Ernő Szép, as well as of the local development of the Ady cult. In conclusion, the Velyka Dobron episode was not a marginal moment, but part of the intellectual orientation through which Ady turned towards Hungarian destinies on the periphery. The research highlights that this outstanding figure of twentieth-century Hungarian literature can be connected to Transcarpathia in many ways. These memories indicate not only the presence of a poet in a given space, but also the traces of the intellectual interest and sensitivity with which Ady turned towards the often-forgotten Hungarian destinies of the borderlands.

Keywords: *Endre Ady, literature, Transcarpathia, poetry, nation.*

УДК 821.111.09

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-301-315

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 22.02.2026

Схвалено до друку: 02.04.2026

Опубліковано: 30.05.2026

Сирко Ірина

Інтерпретація теми безумства в романній творчості Вальтера Скотта

1. Вступ

Літературний процес в Англії 1830–1860-х рр. відбувається в контексті трансформації та поступового переосмислення естетичних принципів романтизму. Переорієнтація художнього мислення була тісно пов'язана зі змінами соціальної структури суспільства та формуванням нових культурних доміант. У цей період виразно окреслюються інтереси й світовідчуття середнього класу; актуалізується увага до всього англійського — менталітету, національного характеру, особливостей історичного розвитку та найближчих перспектив, моральних цінностей. Унаслідок цього формується концепція національної ідентичності, а також трансформуються поведінкові норми не лише на рівні повсякденної культури, але й у глибинних культурних пластах епохи. Саме в цьому соціокультурному контексті формується художній світ і проблематика творчості визначних митців-романтиків, які формують багатство і розмаїття літературної мапи зазначеної епохи. Серед них – письменники й письменниці Джейн Остін, Вільям Мейкпіс Текерей, Елізабет Гаскелл, Вілкі Коллінз, Льюїс Керролл, Бернард Шоу, Оскар Вайлд, Артур Конан Дойл, Джон Голсуорсі, а також талановиті поети Джерард Менлі Хопкінс, Альфред Теннісон, Роберт Браунінг, Метью Арнолд та ін. У цій розвідці увагу зосереджено на постаті визначного романіста – Вальтера Скотта, чия творчість заклала підвалини історичного роману та справила суттєвий вплив на еволюцію англійського літературного процесу XIX століття.

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 301–315.

З огляду на характерну для сьогодення активну вписуваність українського культурного простору у світовий мегапростір, ознайомлення вітчизняного читача й дослідника з творчістю цього автора є необхідним та актуальним. Про це свідчать і ті нечисленні, але концептуально значущі напрацювання, які вже здійснені в українському літературознавстві в царині вивчення особливостей ідейно-образної системи романів В. Скотта (К. Багратіон-Мухранська, Р. Багрій, Н. Белей, М. Брайченко, О. Білецький, О. Білоус, А. Васильєва, О. Галетич, Х. Денисюк, В. Зінченко, Ю. Корецький, І. Лімборський, Л. Луців, І. Мурадханян, Є. Нахлік, Б. Нейман, Б. Ремізов, О. Попадинець, К. Шахова та ін.).

Природно, що вітчизняний досвід вивчення творів Вальтера Скотта враховує відповідні напрацювання зарубіжних колег-літературознавців (W. Scholten, M. Simson, M. Rubik, V. Pedlar, T. Peacock, H. Pearson, W. Müller, R. McDonald, L. Lerner, D. Kramer, O. Klapp, E. Johnson, N. Idman та ін.), які неодноразово підкреслювали, що в англійській літературі XIX століття він є визнаним новатором й експериментатором. Новаторство автора особливо виразно простежується у дослідженні дискурсу *безумства* в його творчості крізь призму реалістичних і романтичних тенденцій. Реалізація такого підходу передбачає залучення якісно нових інтерпретаційних моделей, що уможливають розширення традиційних рамок аналізу.

Методологічну основу дослідження становить комплексний підхід, що поєднує історико-контекстуальний, психоаналітичний та міфокритичний методи аналізу. Історико-контекстуальний підхід дає змогу розглянути художні тексти Вальтера Скотта у широкому культурному та літературному контексті епохи романтизму. Психоаналітична інтерпретація спрямована на осмислення внутрішніх психологічних станів персонажів та художніх моделей *безумства*. Міфокритичний аналіз дозволяє простежити зв'язок авторської інтерпретації цього феномена з архетипними міфологічними структурами та традиційними культурними уявленнями.

Водночас детальний огляд стану вивчення проблеми свідчить про те, що згаданий дискурс у творчості В. Скотта лише зрідка стає об'єктом послідовного, комплексного висвітлення. Однією з причин цього можна визнати недостатність популяризації його творів, невключення їх до шкільних та університетських курсів вивчення зарубіжної і світової літератури. Відтак, актуальність пропонованого дослідження визначається відсутністю наукових розвідок, які б комплексно розглядали дискурс *безумства* в англійській літературі початку XIX століття, розкривали особливості індивідуально-авторської інтерпретації матеріалу.

Аналіз теми *безумства* у творчості Вальтера Скотта доречно розпочати з окреслення історико-культурного контексту дослідження зазначеного

феномену. Проблема психічної та психологічної складності людини завжди була невичерпним джерелом письменницького інтересу. Проте суттєва зміна поглядів на людину як на особистість, яка «має священне право суперечити самій собі» (Юнг, 2022, с. 230) в сучасній літературній думці завоювала особливу увагу. І хоча *нормальними* в суспільстві продовжують вважатися психічно здорові індивіди, у яких чітко визначені аксіологія та діапазон очікування вчинків, та слід визнати, що сучасна людина рідко відповідає цьому ідеалу. Європейська художня література все частіше зосереджує увагу на складній, непередбаченій, сповненій вражаючих протиріч особистості, яка є далекою від архаїчної норми ідеалу і яку зазвичай називають *безумною*.

У літературному контексті аналіз феномена *безумства* дозволяє прослідкувати етапи його розуміння та трактування представниками різних культурних та літературних напрямів. Так, у Давній Греції *божественне безумство* (манія) трактують як найвищий прояв людської душі, посланий богами. Його вважають особливо важливим для літературного натхнення. В античній та середньовічній традиціях *безумство* сакралізують і вбачають у ньому не втрату розуму, а звільнення з його полону і часто використовують як синонім пророцтва. Щодо давніх українців, то *божевільною* вони означають людину, яка є *вільною з Божої волі* і має надзвичайну силу чи надприродні здібності. Доречно звернути увагу і на семантику синоніма *блаженний* – людина, на яку зійшла Божя благодать. Цікавим у даному контексті видається трактування *безумства* як втечі від соціуму у пошуках правди життя. З плином часу *безумство* отримує виключно релігійну інтерпретацію і вважається наслідком гріхопадіння. Носіїв цієї недуги стороняться, уникають, змушують триматися осторонь тощо.

Помітним явищем доби розвиненого європейського Середньовіччя стає сміхова (карнавальна) культура, яка пропагує блазнювання. Блазнів вважають смішними через їх нездатність бути нормальними, неможливість засвоїти стандарти людської поведінки. Образи блазнів-дурнів з їх химерною поведінкою та безумними, непередбачуваними вчинками починають активно використовуватися в художній літературі.

З ірраціональністю будови розуму, а не з впливом надприродних сил асоціюється *безумство* в епоху Просвітництва. Відбувається його десакралізація та ототожнення з примітивізмом і неосвіченістю. А вже на початку XIX ст. (ера романтизму) цей феномен стає метафорою духовної свободи, мудрості, індивідуального смаку. В художній творчості, зокрема в літературі, посилюється інтерес до змінених станів людської свідомості, а образи *безумства* втілюються у творах як естетичні концепти. Незвичні характери, химерні люди з роздвоєною особистістю, блазні та дурні

стають літературними героями, наділяються конкретними художніми функціями. Як зазначає А. Васильєва, «створення мистецьких творів у зміненому стані свідомості в романтичній традиції слугувало скоріше прикладом, розширюючи сферу естетики безумства, а не змістом, оскільки сама по собі хвороба вважається деградацією, втратою людського» (див. про це: Vasilieva, 2015, с. 23).

В естетичній концепції романтизму на особливу увагу заслуговує принцип *двосвіття*. Він базується на фундаментальній християнській істині про існування двох життів: земного існування (дароване людині для страждання і очищення) та вищого буття. Реальний (повсякденний) світ романтики вважають лише оманною та видимістю життя, а світ уявний (бажаний) є для них єдиним, справжнім світом, який розкриває істинну сутність людського буття. За даною теорією довколишня дійсність не може бути предметом художнього зображення, а основна функція письменника – описувати виключно те, чого насправді не існує. Значну роль відіграє зазначений принцип у розвитку теми безумства. Він реалізується в таких опозиціях, як *сон/дійсність*; *земне існування/вічне життя*; *світ реальний/світ уявний*; *любов земна/любов небесна*; *людина/двійник*. Естетичний ефект художнього твору створюється за допомогою введення елементів снів, видінь, марень, які хоч і не несуть помітного семантичного навантаження, проте стають основою для створення сюжету. Творці вбачають у них потужний психологічний зміст. Як результат – увазі читача представлені складні процеси, що відбуваються у підсвідомості літературних героїв і часто граничать з відвертим чи прихованим безумством.

Усвідомлення нерозривного зв'язку між *геніальністю* і *безумством* виникає саме в культурі романтизму і стає прийомом виявлення примітивності *світу нормальних*. Актуалізується тема *невизнаного генія*, яку зумовлює конфлікт між ним та нерозуміючим його натовпом. У романтичній літературі *безумство* починає набувати метафоричного змісту: його носій виокремлюється з натовпу як втілення найкращих людських якостей, які досі вважалися безглуздими і дивними. У безумцеві вбачають медіатора між Богом і людьми, між надприродним і реальним світами. Відтак, змінюється розуміння понять *нормальний* і *ненормальний*, а неадекватна й дивна поведінка виводиться у ранг норми. *Безумство* набуває певної сакральності, стає ознакою геніальності героя: «смішний та зневажений в очах натовпу, безумець насправді стоїть незримо вище за неї» (Emmott, 2002, с. 160). Дослідники знаходять багато спільного між безумцями та знаковими історичними постатями, прослідковують паралелі між людьми геніальними та психічно розбалансованими, роблять висновки про наявність розладів психіки у відомих поетів, письменників,

художників, музикантів та ін. Подібним дослідженням упродовж багатьох десятиліть не надавали наукового розголосу, оскільки в них часто йшлося про прояви психічних недуг у визначних постатей людства.

У зазначений період типові для Просвітництва прямолінійність і раціоналістичний психологізм піддаються сумніву. Втрата віри у могутність розуму зумовлює захоплення надприродними явищами, ворожіннями, спіритизмом. Звертаючись до ірраціонального, література виходить за обмежувальні рамки, встановлені соціальними, психологічними, естетичними нормами. Вона все частіше популяризує тему *безумства*, репрезентує його як метафору незвичної свідомості, спосіб протиставлення людини і соціуму, міфологізоване зображення геніального митця.

Свобода особистості, пропагована у Британії в першій половині XIX ст., частково викликає зворотний ефект: людина почувається самотньою у суспільстві. Ця самотність не залишається поза увагою літератури, яка ставить собі за завдання знайти шляхи її подолання і оспівати вільну особистість. Література активно пропонує нові теми й мотиви, нові характери й персонажі, посилює акцент на внутрішньому світові людини, найтонших відтінках її почуттів, глибинах людської психіки. Таке захоплення призводить до змалювання в художніх творах численних випадків психічних патологій (зауважимо, що їхні форми і прояви часто були реальністю біографій самих авторів). Прикладом можна вважати життєвий досвід поетів-лейкістів В. Вордсворта, Р. Сауті та С. Т. Колріджа, які пропагували «вишуканий обман: прикидатися безумним тоді, коли ми насправді дуже близькі до безумства» (Burwick, 1996, с. 241). Ця форма *безумства*, на їхнє переконання, є цілком прийнятною основою для літературної творчості. Отже, можемо стверджувати, що факти справжньої душевної недуги митців часто стають фактами художнього процесу.

Література епохи романтизму відроджує поняття *меланхолії* (*божественної хвороби*), яка вважається благословенням богів. Автор праці «Анатомія меланхолії» Р. Бертон описує хворобу душі й тіла, симптомами якої є замкнутість, пригніченість, апатія. В такому стані люди перебувають досить довго, вони замикаються в собі, не контактують із навколишнім світом. Їхнє фізичне тіло стає «лише крихкою оболонкою, яка залежить від зовнішніх обставин і потреб. Іншими словами, вона є своєрідною в'язницею, яка перешкоджає новим духовним звершенням, обмежує і стримує їх. Реалізація їх внутрішнього 'Я' ... відбувається лише за рахунок втрати фізичної оболонки, а саме, у мареннях і снах» (Беляков, 2012, с. 13).

Варто зазначити, що тема *безумства* представлена в літературах різних країн та практично в усі літературні епохи. Художні твори, де персонажі існують неначе у двох світах: реальному і уявному, гіпотетичному,

зустрічаємо у спадщині М. де Сервантеса, В. Фолкнера, Е. Т. А. Гофмана, Е. По, А. Дж. Кроніна, Ч. Діккенса, Ш. Бронте, Ч. Метьюріна, М. Гоголя, І. Багряного, М. Хвильового, Л. Костенко та багатьох інших митців, що вказує на те, що вона завжди відзначалася актуальністю. Детальне опрацювання цієї теми засвідчує, що упродовж століть феномен *безумства* продовжує залишатися предметом численних філософських дискусій про дивовижну сутність людського існування.

2. Основна частина

Тема *безумства* в особливий спосіб інтерпретована у романній творчості Вальтера Скотта. Естетика творів цього письменника передбачає якісно нове світобачення, відмінні від існуючих життєві погляди. У своїх творах він неначе «занурює героя у світ випробувань на психічну та моральну стійкість, на вміння пристосуватися, зорієнтуватися в незвичайній для нього ситуації» (Загачевська, 2020, с. 283).

З основними психологічними ідеями шотландської філософії В. Скотт знайомиться за посередництва Д. Стюарта та Т. Ріда. Саме вони вводять у науковий обіг метод спостережень, завдяки якому стає можливим з'ясувати основні закони психічного життя людини. Використання цього методу також значно розширює коло психологічних пізнань та удосконалює типологію психічних явищ. Чіткішою стає природа світосприйняття, яка окреслює роль асоціацій у людській свідомості, виникає термін *внутрішнє чуття*. Втілюючи ідеї своїх наставників, романіст змальовує далекі часи наче зсередини, описуючи почуття та емоції представників середньовічного суспільства, демонструючи їх позаісторичність, а саме – разючу схожість з переживаннями його сучасників (див. про це: Загачевська, 2020, с. 284).

Специфіку змалювання психічних станів героїв певним чином пояснюють окремі факти життєпису письменника. Щоденникові записи, започатковані Скоттом ще в 1825 році, заперечують твердження сучасників про його вроджену психічну недугу. Тема *безумства*, яку митець періодично піднімає на сторінках свого щоденника, свідчить лише про значну зацікавленість нею. Із записів дізнаємося, що роки, протягом яких вівся щоденник, були сповнені значних труднощів: банкрутство, смерть коханої дружини, розлад нервової системи в онука. Сукупність цих та інших прикрих подій призводять до низки виснажливих інсультів та глибокої депресії. Один із щоденникових записів рясніє деталями хворобливого самопочуття автора: тремтіння серця, болісна пульсація, безпричинна тривога, постійна втома, послаблення розумової активності тощо. Часткова втрата пам'яті підштовхує письменника до думки про те,

що «розум повинен безжально зачинитися над подіями, що належать до минулого і не можуть бути зміненими» (Загачевська, 2020, с. 284). Спроба подолати внутрішню кризу зумовлює нове бачення *безумства*: на погляд Скотта, воно є одним зі способів осягнення та пояснення навколишнього світу. Інтелектуальне пригальмування письменник тлумачить як щось гранично неправильне у впорядкованій роботі людського розуму. І саме такий випадок лягає в основу створення образу головної героїні «Вдови шотландського горця» – Елспет.

Основним фактором, який зумовлює поведінкову мотивацію героїв роману, вважаємо консервативне світовідчуття і світорозуміння самого В. Скотта (на формування особистості письменника значний вплив мало виховання у кальвіністській родині). З іншого боку, романіст визнає й активно пропагує право на існування образів впевнених, освічених, талановитих жінок. У розумінні психічного стану своїх персонажів письменник спирається і на просвітницьку традицію пов'язувати *безумство* з досягненнями психіатрії. Важливим також є його прагнення сакралізувати *творче безумство* як найвищу форму мудрості та свободи у літературі романтизму.

Як слушно зазначає К. Г. Юнг, сучасній людині «наносять жорстокі удари стихійні сили її власної душі» (Юнг, 2022, с. 189). Безрозсудство героїні Елспет можна вважати її реакцією на нестерпну реальність (втрата коханого чоловіка), результатом її соціального становища (тяжкі злидні, самотність, безробіття), втратою віри у близьких людей (розчарування у власній дитині). Ментальна розхитаність жінки виявляється у *мономанії* – нав'язливій ідеї, надмірному захопленні єдиною думкою (про це йдеться у дослідженнях Я. Лозинської та А. Васильєвої). Наслідком захворювання стає порушення логічного мислення і раціональної поведінки, а зумовлюють його, найімовірніше, пережите горе, муки совісті, неспроможність відмовитися від мрій і под. Патологічну абсурдність буття головної героїні, її розпуку та відчай засвідчує такий епізод роману: «*wandering through the wilderness like a restless spirit, and speaking to herself in a language which will endure no translation. She rambled for hours, seeking rather than shunning the most dangerous paths. But the courage arising from despair was the means of saving the life, which (though deliberate suicide was rarely practiced in Highland) she was perhaps desirous of terminating*» (Scott, 2010, с. 40).

Змістова багатозначність феномену *безумства* актуалізує поняття *межі* у переносному його значенні: між соціальними сферами, нормою й антинормою, раціональним та ірраціональним. Беручи до уваги специфіку романтичного світорозуміння, недугу героїні можна розглядати як перехід зі світу реального до такого, що є недоступним людському осягненню. У цьому контексті доречною буде думка Е. Фромма про те, що безумець

визнає справжньою реальністю лише ту, яка наповнена його власними радощами, страхами чи бажаннями: «безумець сприймає явища зовнішнього світу як символи свого внутрішнього» (Фромм, 2017, с. 138).

Аналізуючи тему *безумства*, важливо вказати на те, що її витoki закорінені у давніх міфологічних уявленнях людини про світобудову, про життя і смерть, світло і темряву, мудрість і неучтво. Давньогрецька міфологія, до прикладу, трактує безумця як *людину темну*, а неосвіченість асоціює зі смертю. У романі «Вдова шотландського горця» традиційні міфологічні та фольклорні образи, сюжети, мотиви стають об'єктами частих експериментів В. Скотта. Письменник модернізує їх, проте «ніколи не переступає межу, за якою відбуваються незворотні зміни художнього світу, вмирає справжній народний витвір мистецтва, перетворюючись на підробку сумнівного гатунку» (Денисюк, 2007, с. 77). Він використовує їх не лише для того, щоби познайомити читачів з історією та культурою Шотландії, але і для того, щоби пояснити, як стиль життя шотландців, вірування, обряди, традиції обумовили їхню мораль та психологію. Так, знаковими для теми *безумства* стають образи духа, який щоразу лякає людей проявами свого таємничого існування: «*the ghost of her husband arose between them in his bloody tartans, and laying his finger on his lips, appeared to prohibit the topic*» (Scott, 2010, с. 113), а також чоловіка у барвистому тартані й білій кокарді, які у Шотландії були під суворою забороною: «*The stature of man was tall, there was something shadowy in the outline, which added to his size, and his mode of motion, which rather resembled gliding than walking, impressed Hamish with superstitious fear*» (Scott, 2010, с. 103) та ін.

Крізь призму міфопоетичної традиції варто проаналізувати також образ згаданої героїні «Вдови шотландського горця». Попри те, що Елспет вірить лише в окремі забобони («*the Woman of the Tree, as they called her, as the Greeks considered those who were pursued by the Furies, and endured the mental torment consequent on great criminal actions*» (Scott, 2010, с. 12)), її вважають відьмою («*a bogle or a brownie, a witch or a gyre-carlin, a bodach or a fairy...*» (Scott, 2010, с. 121)), підозрюють у змові з нечистими духами, остерігаються і погрожують спалити живцем. До таких висновків оточуючих підштовхують нерозбірлива мова Елспет, її істеричні напади, неконтрольована поведінка. Міфопоетично обіграє Скотт і смерть жінки: вона раптово і безслідно зникає. Письменник вдається тут до певної паралелі: збираючись помирати, Елспет поводить за аналогією з дикими тваринами – усамітнюється в далекій печері і смиренно очікує там на смерть: «*this unhappy woman's instinct had taught her, as it directs various domestic animals, to withdraw herself from the sight of her own race, that the death-struggle might take place in some secret den, where, in all probability, her mortal relics would never meet the eyes of mortals*» (Scott, 2010, с. 91). Трактуючи

таким чином поведінку головної героїні, автор актуалізує міфопоетичну традицію, притаманну ранньому англійському романтизмові.

Однією з причин душевної недуги героїні вважаємо так званий екзистенційний вакуум, у якому вона опиняється. Жінка перебуває у постійній тривозі й депресії, до нового середовища відчуває лише ворожість і недовіру (див. про це: Загачевська, 2020, с. 285). Як стверджує відомий американський психолог В. Джеймс, «в ситуації горя, пригніченості, відчаю й інших похмурих настроїв існує лише два шляхи. Перший – коли над душею запанує протилежний настрій, а другий – коли людина, знемігши, відмовляється від внутрішньої боротьби, припиняє її і відмовляється від зусиль» (James, 1902, с. 175). Для Елспет прийнятним стає другий шлях – невтішна дійсність призвела до формування у неї складних психологічних комплексів і, як наслідок, – жінка вирішує піти з життя. Дослідження складного образу Елспет дозволяє погодитися з міркуваннями Е. Тофлера про те, що «коли ми не здатні програмувати більшу частину нашого життя, ми страждаємо... Зміни і новизна піднімають психічну ціну прийняття рішень» (Toffler, 2022, с. 384). У ситуації несприйняття нових життєвих реалій і неспроможності зректися давніх мрій – ціна, яку заплатила головна героїня, виявилася надвисокою.

Наведені факти дають підстави для висновку, що аналізований роман вирізняється значною психологічною глибиною. Автор вкотре заявляє про себе як про чудового психолога, відмінного майстра слова, «здатного бачити, крім зовнішнього психологічного портрету людини ще й її внутрішні глибинні психічні пласти» (Загачевська, 2020, с. 285). Змальовуючи психічний стан Елспет, письменник зосереджується на трансформації жіночої свідомості та обставинах, які її зумовлюють; представляє читачеві своєрідний *потік свідомості* головної героїні, яка страждає на прогресуючу психічну недугу.

Не менш цікаво реалізована тема *безумства* в романі «Талісман». Цей твір Вальтера Скотта справедливо вважають новим типом історичного роману на східну тематику. Для максимально точного відтворення специфіки століття, автор опрацьовує значну кількість східних джерел: поезію, східну мудрість, праці з історії хрестових походів, народні перекази тощо. Насичуючи свої твори образами, запозиченими з шотландського фольклору, він «не тільки створює відповідний колорит, а й висловлює думку про цінність і значущість національної культури, про необхідність глибокої до неї поваги» (Сирко, 2021, с. 39).

Глибоке знання людської психології дає Скоттові змогу майстерно відтворити у «Талісмані» атмосферу лицарства. Шотландський романіст визнає значний вплив на поведінку лицарів морального кодексу, що пропагує

такі основоположні принципи, як захист християнських традицій, повага до дам, васальна вірність. Та разом з тим, він відверто захоплюється безрозсудними лицарськими вчинками: «*in their life and action there was more madness than honour*» (Scott, 2013, с. 155). Божевільною, на наш погляд, видається поведінка короля Річарда у ситуації, коли він шматує знамено ерцгерцога Австрійського і топче його ногами. Безумцем виглядає він у пориві люті, коли ударом меча обезголовлює лицаря, або ж коли насолоджується розповідями про жакливі смерті своїх воїнів. Такі вчинки короля дають підстави монахові Теодоріку назвати його *засліпленим божевільним*. Безрозсудною видається поведінка сера Кеннета (він нехтує вартою прапора задля побачення з коханою). Не менш безумним є образ лицаря Мортемара – через втрачене кохання він зрікається світу і згодом поступово божеволіє. Ідею «безумства та пагубності сліпого підкорення пристрастям» (James, 1902, с. 93) вбачаємо також у поведінці Едіт Плантагенет, яка нехтує власною честю і гідністю, намагаючись у будь-який спосіб зберегти життя коханому лицареві.

Цікавими для інтерпретації теми *безумства* є, на наш погляд, образи Нектабануса та Женев'єви. Існують різні думки щодо того, чи безумство карликів є природним, чи вони лише виконують відведені їм ролі («*the form and face of the being who thus presented himself, were those of a frightful dwarf, with a large head... the richness of his dress rendered his ugliness more conspicuous*» (Scott, 2013, с. 65)). Детальний аналіз твору дає підстави для висновку про те, що блазнювання герої використовують лише як маску, за якою легко вдається приховати обман, злі наміри та негідні вчинки (відомо ж, що поведінку блазнів тогочасне суспільство не сприймало серйозно): «*Marquis behaves with the action of one who unmasks himself; there lies his disguise*» (Scott, 2013, с. 105).

Сюжет роману «Талісман» передбачає переплетення різних традицій і культур, відтак цілком очевидно, що розуміння феномену *безумства* представниками цих культур теж неоднорідне. У контексті цього питання цікавою для аналізу є нестандартна поведінка відлюдника-монаха Теодоріка: «*Difficult as it was to reconcile the outrageous demeanour of the recluse at his first appearance with his present humble and placid behaviour, it seemed yet more impossible to think it consistent with the high consideration in which, according to what Sir Kenneth had learned, this hermit was held by the most enlightened divines of the Christian world. Theodorick, the hermit of Engaddi, had, in that character, been the correspondent of popes and councils; to whom his letters, full of eloquent fervour, had described the miseries imposed by the unbelievers upon the Latin Christians in the Holy Land, in colours scarce inferior to those employed at the Council of Clermont by the Hermit Peter, when he preached the first Crusade. To find, in a person so reverend and so much*

revered, the frantic gestures of a mad fakir, induced the Christian knight to pause» (Scott, 2013, с. 50). Проте згідно з традиціями раннього Середньовіччя аналізований образ може асоціюватися також зі святістю, оскільки «*The appearance of this venerable old man, in his shaggy garments of skins, with his long uncombed hair and beard, and the wild gestures with which he accompanied his speech, might have reminded a painter of those sylvens and fauns who were formerly represented in the temples of ancient Rome*» (Scott, 2013, с. 74–75). Таке припущення виглядає слушним, адже часто здоровим глуздом Скотт наділяє не найбільш привабливих персонажів. Варто також наголосити, що сам автор утримується від однозначної оцінки образу монаха. Упродовж усього твору він то доводить, то спростовує думку про безумство мудреця, пропонуючи читачам самим з'ясувати істину.

На сторінках романів Вальтера Скотта душевні недуги героїв, спричинені надмірними пристрастями, нездатністю прислухатися до здорового глузду, приборкувати емоції, часто стають причиною їх ізоляції від суспільства. Проте епізод усамітнення монаха Теодоріка в далеких печерах може мати також інше трактування. Його можна пов'язати з побутуючою в епоху Просвітництва вірою в те, що душевно хвора людина здатна повернути собі ментальне здоров'я і душевний спокій, усамітнівшись у замкнутому сакральному просторі (за М. Фуко – *просторі дива*). Проте, будь-яке із можливих трактувань поведінки Скоттових героїв підтверджує, що твори письменника – «це не що інше, як його власна естетична версія складного феномена суб'єктивного світу людини» (Беляков, 2012, с. 11).

3. Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що аналізовані романи Вальтера Скотта слушно вважати «об'єктивним корелятом (термін Т. С. Еліота) психологічного стану персонажів, конфлікту між духом, натхненням, мрією, бажанням і плоттю, тобто реальністю, яка стримує і унеможливорює реалізацію їх прагнень» (Беляков, 2012, с. 12). У них майстерно продемонстровано різні прояви людського безумства: нездатність впоратися з власними бажаннями, беззаперечне підпорядкування пристрастям та ін. Особлива увага зосереджена на фізіологічному безумстві, яке потрактовано як нестандартна поведінка в межах однієї культури, і водночас як прояв святості. Варто зазначити, що інтерес Скотта до означеної проблеми часто «виходить за літературно-художні рамки і набирає обрисів наукових досліджень» (Сирко, 2001, с. 36). Інтерпретуючи внутрішній стан своїх героїв, він враховує наукові теорії про відхилення від психологічної норми, пропонує новітнє розуміння поведінки людини, пов'язує її з такими факторами, як звичаї і традиції

народу, соціально-економічна ситуація в країні, ідеали тощо. Перспективу подальших досліджень даної теми вбачаємо у поглибленні теоретичного аналізу «авторських версій станів або явищ, в яких людина (персонаж твору) втрачає свою завершеність і однозначність» (Беляков, 2012, с. 11).

Література

1. Беляков Олександр 2012. Особливості художнього моделювання розщепленої особистості (когнітивний аспект). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна» 23: с. 11–13.
2. Денисюк Христина 2007. Два англійські романи готико-френетичної поетики (порівняльний аспект). *Слово і час* 1: с. 75–86.
3. Загачевська Наталія 2020. Зображення психічного стану людини у романі В. Скотта «Вдова шотландського горця». In: *Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасних університетів*. Київ: КНЕУ, с. 283–286.
4. Мурадханян Ірина 2002. *Концепція психологічного двійництва особистості в літературі заходу XVIII–XIX століть*. Чернівці: ЧНУ ім. Ю. Федьковича.
5. Сирко Ірина 2021. Етнокультурний аспект символіки українських та англомовних балад. In: *«Етнос. Культура. Нація»*. Дрогобич: ДДПУ імені Івана Франка, с. 35–41.
6. Фромм, Еріх 2017. *Мистецтво любові (Пер. з англ. В. І. Кучменко)*. Харків: «КСД».
7. Юнг, Карл Густав 2022. *Структура і динаміка психічного*. Київ: Центр навчальної літератури.
8. Burwick, Frederick 1996. *Poetic Madness and the Romantic Imagination*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
9. Emmott, Catherine 2002. 'Split selves' in fiction and medical 'life stories'. In: Semino, Elena – Culpeper, Jonathan eds. *Cognitive Stylistics. Language and Cognition in Text Analysis*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 153–181. <https://doi.org/10.1075/lal.1.09emm>
10. James, William 1902. *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. London–New York: Longmans, Green, and Co. <https://doi.org/10.1037/10004-000>
11. Scott, Walter 2010. *The Highland Widow*. Hesperus Press.
12. Scott, Walter 2013. *The Talisman*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
13. Toffler, Alvin 2022. *Future Shock*. New York: Random House Inc.
14. Vasilieva, Anastasiia 2015. The theme of *madness* in English prose of the first half of 21st century. In: *Досягнення науки та практики 1*. Київ: Науково-видавничий центр «Лабораторія думки», pp. 22–26.

References

1. Bieliakov, Oleksandr 2012. Osoblyvosti khudozhnoho modeliuвання rozshcheplenoї osobystosti (kohnityvnyi aspekt) [Specific Features of the Artistic Modelling of a Split Personality: A Cognitive Aspect]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriiia «Filolohichna» 23: s. 11–13. (In Ukrainian)

2. Denysiuk, Khrystyna 2007. Dva anhliiski romany hotyko-frenetychnoi poetyky (porivnialnyi aspekt) [Two English Novels of Gothic-Frenetic Poetics: A Comparative Aspect]. *Slovo i chas* 1: s. 75–86. (In Ukrainian)
3. Zahachevska, Nataliia 2020. Zobrazhennia psykhiichnoho stanu liudyny u romani V. Skotta «Vdova shotlandskoho hortsia» [The Representation of the Human Mental State in Walter Scott's Novel "The Highland Widow"]. In: *Stratehii mizhkulturnoi komunikatsii v movnii osviti suchasnykh universytetiv*. Kyiv: KNEU, s. 283–286. (In Ukrainian)
4. Muradkhanian, Iryna 2002. *Kontseptsiiia psykholohichnoho dviinytstva osobystosti v literaturi zakhodu XVIII–XIX stolit* [The Concept of Psychological Doppelgängership of Personality in Western Literature of the Eighteenth and Nineteenth Centuries]. Chernivtsi: ChNU im. Yu. Fedkovycha. (In Ukrainian)
5. Syrko, Iryna 2021. Etnokulturnyi aspekt symvoliky ukrainskykh ta anhlo-movnykh balad [The Ethnocultural Aspect of the Symbolism of Ukrainian and English-Language Ballads]. In: *«Etnos. Kultura. Natsiia»*. Drohobych: DDPU imeni Ivana Franka, s. 35–41. (In Ukrainian)
6. Fromm, Erich 2017. *Mystetstvo liubovi (Per. z anhli. V. I. Kuchmenko)* [The Art of Loving (Translated from English by V. I. Kuchmenko)]. Kharkiv: «KSD». (In Ukrainian)
7. Jung, Carl Gustav 2022. *Struktura i dynamika psykhiichnoho* [The Structure and Dynamics of the Psyche]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. (In Ukrainian)
8. Burwick, Frederick 1996. *Poetic Madness and the Romantic Imagination*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
9. Emmott, Catherine 2002. 'Split selves' in fiction and medical 'life stories'. In: Semino, Elena – Culpeper, Jonathan eds. *Cognitive Stylistics. Language and Cognition in Text Analysis*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 153–181. <https://doi.org/10.1075/lal.1.09emm>
10. James, William 1902. *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. London–New York: Longmans, Green, and Co. <https://doi.org/10.1037/10004-000>
11. Scott, Walter 2010. *The Highland Widow*. Hesperus Press.
12. Scott, Walter 2013. *The Talisman*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
13. Toffler, Alvin 2022. *Future Shock*. New York: Random House Inc.
14. Vasilieva, Anastasiia 2015. The theme of madness in English prose of the first half of 21st century. In: *Dosiahnennia nauky ta praktyky 1*. Kyiv: Naukovo-vydavnychi tsentr «Laboratoriia dumky», pp. 22–26.

Інтерпретація теми безумства в романній творчості Вальтера Скотта

Сирко Ірина, кандидат філологічних наук, доцент. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кафедра практики англійської мови і методики її навчання, доцент. irynasyrko@ukr.net, ORCID: 0000-0002-7622-425X.

У статті здійснено комплексний аналіз інтерпретації феномену безумства в романній творчості Вальтера Скотта. Дослідження зосереджене на виявленні історико-культурних, філософських та естетичних передумов формування дискурсу безумства в англійській літературі кінця XVIII – початку XIX століття, зокрема в

контексті романтичного світогляду. Простежено еволюцію трактування безумства – від сакралізованого божественного дару в античності й середньовіччі до його десакралізації в епоху Просвітництва та переосмислення як метафори духовної свободи у романтизмі. Особливу увагу приділено реалізації принципу двосвіття, взаємодії раціонального й ірраціонального, а також міфопоетичній традиції.

Предметом детального аналізу стали романи «Вдова шотландського горця» та «Талісман», у яких безумство постає як психологічний, соціальний і культурний феномен. Образ Елспет інтерпретовано як приклад мономанії, спричиненої особистісною трагедією, соціальною ізоляцією та екзистенційним вакуумом. Психічний розлад героїні розглядається крізь призму романтичної естетики, фольклорно-міфологічних мотивів і наукових уявлень доби. У романі «Талісман» безумство виявляється у формі пристрасної безрозсудності, фанатизму, надмірного підкорення емоціям, що зумовлює внутрішні конфлікти персонажів та їхню соціальну ізоляцію.

У статті доведено, що Вальтер Скотт поєднує художню інтерпретацію з елементами психологічного аналізу, враховуючи ідеї шотландської філософії та ранньої психіатрії. Безумство в його романах функціонує як межовий стан між нормою й антинормою, сакральним і профанним, індивідуальним і соціальним. Твори письменника розглянуто як естетичну модель суб'єктивного світу людини, де внутрішній конфлікт стає рушієм сюжету й засобом глибокого психологічного осмислення буття.

Ключові слова: романтизм, Вальтер Скотт, безумство, психологізм, міфопоетика, двосвіття, історичний роман.

Interpretation of the theme of madness in the novels of Walter Scott

Iryna Syrko, candidate of philological sciences, associate professor. Drohobych State Pedagogical University of Ivan Franko, Department of English Language Practice and Methods of Its Teaching, associate professor. irynasyrko@ukr.net, ORCID: 0000-0002-7622-425X.

The article presents a comprehensive analysis of the interpretation of the phenomenon of madness in Walter Scott's novels. The research focuses on the historical, cultural, philosophical, and aesthetic foundations of the discourse of madness in late eighteenth- and early nineteenth-century English literature, particularly within the framework of Romanticism. The evolution of the concept of madness is traced from its sacralised understanding in Antiquity and the Middle Ages to its desacralisation during the Enlightenment and its reinterpretation as a metaphor of spiritual freedom in the Romantic era. Special attention is paid to the Romantic principle of dual worlds, the interaction between rational and irrational dimensions, and mythopoetic traditions.

The novels "The Highland Widow" and "The Talisman" serve as the primary material for the analysis. In these works, madness appears as a complex psychological, social, and cultural phenomenon. The character of Elspeth is interpreted as an embodiment of monomania caused by personal tragedy, social isolation, and existential emptiness. Her mental disorder is examined through the lens of Romantic aesthetics, folklore motifs, and contemporary scientific views. In "The Talisman", madness manifests itself in passionate

recklessness, fanatical devotion, and excessive submission to emotions, which generate internal conflicts and social alienation.

The article argues that Scott combines artistic representation with elements of psychological inquiry, drawing on Scottish philosophical thought and early psychiatric ideas. Madness in his novels functions as a liminal state between norm and deviation, the sacred and the profane, and individuality and society. Scott's works are interpreted as an aesthetic model of the subjective human world, where inner conflict becomes both a narrative driving force and a means of profound psychological exploration.

Keywords: *Romanticism, Walter Scott, madness, psychological analysis, mythopoetics, dual-world principle, historical novel.*

Az őrület témájának értelmezése Walter Scott regényeiben

Szirko Irina, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Drohobicsi Ivan Franko Állami Pedagógiai Egyetem, Angol Nyelvgyakorlati és Módszertani Tanszék, docens. irynasyrko@ukr.net, ORCID: 0000-0002-7622-425X.

A tanulmány átfogó elemzést nyújt az őrület jelenségének értelmezéséről Walter Scott regényeiben. A kutatás az őrület diskurzusának történeti, kulturális, filozófiai és esztétikai alapjaira összpontosít a 18. század végi és 19. század eleji angol irodalomban, különös tekintettel a romantikára. Az őrület fogalmának alakulását az antikvitásban és a középkorban megfigyelhető szakrális értelmezéstől a felvilágosodás kori deszakralizáción át a romantika korában a lelki szabadság metaforájaként való újraértelmezéséig követi nyomon. Különös figyelmet fordít a romantikus kettős világ elvére, a racionális és irracionális dimenziók kölcsönhatására, valamint a mitopoétikai hagyományokra.

Az elemzés elsődleges anyagát „A skót felföld özvegye” és „A talizmán” című regények képezik. Ezekben a művekben az őrület összetett pszichológiai, társadalmi és kulturális jelenséggént jelenik meg. Elspeth alakját a személyes tragédia, a társadalmi elszigeteltség és az egzisztenciális üresség által kiváltott monománia megtestesítőjeként értelmezi. Mentális zavara a romantikus esztétika, a folklórmotívumok és a korabeli tudományos nézetek felől kerül vizsgálatra. „A talizmán” című műben az őrület szenvedélyes meggondolatlanságban, fanatikus odaadásban és az érzelmeknek való túlzott alámerülésben nyilvánul meg, amelyek belső konfliktusokat és társadalmi elidegenedést eredményeznek.

A tanulmány mellett érvel, hogy Scott a művészi ábrázolást a pszichológiai vizsgálódás elemeivel ötvözi, miközben a skót filozófiai gondolkodásra és a korai pszichiátriai elképzelésekre támaszkodik. Regényeiben az őrület átmeneti állapotként működik norma és deviancia, szent és profán, egyéniség és társadalom között. Scott művei az ember szubjektív világának esztétikai modelljeként értelmezhetők, amelyben a belső konfliktus egyszerre válik narratív mozgatóerővé és a mélyreható pszichológiai feltárás eszközévé.

Kulcsszavak: *romantika, Walter Scott, őrület, pszichologizmus, mitopoétika, kettős világ, történelmi regény.*

УДК 821.161.2.09(498)

DOI 10.58423/2786-6726/2026-2-316-330

ISSN 2786-6726 (Online), ISSN 2786-6718 (Print)

Надійшла до редакції: 17.03.2026

Схвалено до друку: 28.04.2026

Опубліковано: 30.05.2026

Куштан Марина

Образ жінки в романістиці Корнелія Ірода

1. Формулювання проблеми

Чільне місце в літературному процесі Румунії належить постаті Корнелія Ірода – талановитого українського прозаїка, поета, перекладача, громадського та літературного діяча. Його доробок складають збірки малої прози «Світлотінь», «Білий рояль», «Від учора до завтра», «Chixuri», «Oglinda» та «Весела божевільня», поетична збірка «Вечірня молитва», а також монументальна тетралогія «Свято», яка дала підстави критиці «вважати письменника одним із найцікавіших її (української літератури Румунії – М. К.) прозаїків» (Носенко, 2019, с. 91).

Окреслюючи епічний вимір творчості митця, літературознавець В. Антофійчук зазначає, що «своєрідний художній світ, неповторний індивідуальний стиль, постійні жанрові імпровізації, ідейно-тематична розмаїтість – це те, що в загальних, але точних оцінках характеризує талант письменника» (Антофійчук, 2025, с. 391). А «Свято», на переконання вченого, – «...художньо викінчений епічний цикл із чотирьох романів, який (...) стане унікальним явищем в усій українській літературі» (Антофійчук, 2025, с. 400).

«Свято» К. Ірода – це тетралогія, що об'єднує романи «Передодень» (1975, друга редакція 2020), «Ранок» (1984, друга редакція 2020), «Сонце в очах» (1988, друга редакція 2021) і «Ворог мого ворога» (2022). Для тогочасної літератури Румунії поява цього твору стала етапним явищем у контексті становлення романного жанру поруч із зразками великого епосу Д. Р. Попеску «Білий дощ» (1972), М. Небиляка «Лорана» (1974) та «Любов

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 316–330.

до ближнього» (1978), В. Клима «Гора» (1978), М. Михайлюка «Не вір крику нічного птаха» (1981).

Епопея охоплює значний часовий проміжок: «передвоєнні 1930-ті роки з людськими драмами, з соціальними та політичними конфліктами (сутички з місцевою владою, криваві зіткнення з «легіонерами»), складні, часом трагічні, колізії Другої світової війни, нелегкі реалії повоєнного періоду (голод, насаджування нової політичної ідеології, земельна реформа, примусова колективізація тощо)» (Носенко, 2019, с. 91–92) та життя людей радянського простору крізь призму історії кількох поколінь родини Ілаша та Івони Дорінів.

Попри наявні літературознавчі студії В. Антофійчуката та Т. Носенко, присвячені прозовій творчості К. Ірода, для подальших наукових досліджень видається перспективним осмислення романного доробку письменника крізь призму авторської концепції образу жінки.

2. Аналіз досліджень

Жіночий образ у художньому дискурсі української літератури постає полімодальною категорією, що постійно еволюціонує, оскільки художньо-образна парадигма «як одна з основних категорій створення мистецького твору несе в собі відбиток культури і змінюється відповідно до основних тенденцій та вимог суспільства» (Гнатенко, 2016, с. 63).

Дослідження образу жінки в межах української культурної традиції стало предметом наукових розвідок багатьох літературознавців – О. Башкирової, Л. Демської-Будзуляк, Т. Лях, Н. Осіпенко, Г. Плетнєвої, Л. Томчук та ін. Н. Осіпенко на матеріалі літератури другої половини XIX століття виокремлює образи «жінки-матері, жінки-берегині родинного вогнища, жінки, яка є носієм моральних чеснот, жінки-патріотки рідної землі, жінки-вдови, кріпачки, селянки, інтелігентки, представниці певної професії тощо» (Осіпенко, 2021, с. 255).

Своєрідності функціонування та еволюції жіночих образів в українській історичній прозі першої половини XX століття присвячено статтю Г. Плетнєвої. Дослідниця зосереджує увагу навколо двох типів – жінки-берегині та борчині як образів-виразників нації, що перебуває в боротьбі за незалежність.

Осмислюючи специфіку жіночих образів прози кінця XIX – початку XX століть, Т. Лях акцентує на зародженні в літературі нового типу жінки, яка прагне до самоствердження та незалежності. Відтак, «відбувається трансформація образу жінки як на рівні поетики, так і на рівні художньої антропології» (Лях, 2022, с. 114).

Аналіз типологій жіночих характерів продуктивно реалізується і в аспекті ґендерної теорії літератури. Виокремимо монографії В. Агєєвої (Агєєва, 2003), Т. Гундорової (Гундорова, 2002), С. Павличко (Павличко, 2002), С. Філоненко (Філоненко, 2006), Р. Жаркової (Жаркова, 2022). Дослідниця Т. Гундорова слушно підкреслює, що модерна жінка «прагне перебороти владу біології, підтримуваної патріархальною культурою, і бореться за право бути культурною героїнею» (Гундорова, 2002, с. 227). С. Філоненко акцентує на тому, що «художня література як велике «дзеркало» відбиває і зміну традиційних жіночих ролей, і феміністичні дискусії в сучасному суспільстві. Водночас література сама є засобом філософствування про жінку в сучасному світі» (Філоненко, 2006, с. 5). З огляду на це, продуктивним для відтворення жіночої психології видається текст, створений автором-чоловіком.

У координатах культурно-літературного простору Румунії типологію репрезентацій жіночості окреслено в публікації «Поняття андрогінності жіночих персонажів у романах «Гора» та «Відсвіти полум'я» Василя Клима» О. Німіжан-Боднарюк (Німіжан-Боднарюк, 2021). Обраний авторкою вектор наукового опрацювання текстів оприявнює тяжіння крайової літератури до трансформації стереотипно-усталених рис ґендерної ролі жінки.

3. Мета статті, завдання

Науково доцільним вважаємо аналіз специфіки творення жіночого простору в романістиці К. Ірода. Маємо на меті з'ясувати особливості художніх моделей жіночих характерів та простежити динаміку еволюції образу жінки на матеріалі тетралогії «Свято».

4. Методи та методика дослідження

У статті застосовано елементи герменевтичного (інтерпретація закладених автором смислів), типологічного (виявлення закономірної повторюваності певних образних моделей), психоаналітичного (дослідження взаємодії свідомості та підсвідомості у моделюванні психологічного портрету персонажів), естетичного (аналіз тексту як художньо-вартісного матеріалу) та культурно-історичного (осмислення жіночих образів як культурних маркерів епохи) методів.

5. Виклад основного матеріалу

Зміна культурно-історичних епох у розвитку людства продукує й трансформацію літературного канону. Романний епос К. Ірода репрезентує механізм поступового зміщення в парадигмі жіночих моделей з

традиційної до модерної концептосфери. Автор вдається до осмислення місця та ролі жінки в суспільстві, виводячи в тетралогії «Свято» полівалентну систему жіночих характерів.

За критерієм ставлення персонажів до традиційних гендерних ролей та ступеня їхньої емансипації в межах патріархальної моделі суспільства, вважаємо за доцільне виокремити три великі групи, що визначають тип жіночого образу: персонажі, які відповідають традиційно усталеній думці про роль і місце жінки в суспільстві; персонажі, які бунтують проти патріархально маркованого статусу жіноцтва; персонажі, наділені феміністичним способом мислення, які своїм існуванням нівелюють традиційні стереотипи про жіноцтво.

До першої групи відносимо тип жінки-берегині – традиційний архетипальний образ, що уособлює материнство, родинне вогнище, сімейний добробут. Як зауважує Е. Балла, жінка – «це складна психодуховна і соціальна особистість, що в такій матріархальній культурі, як українська, є носієм етноментального і культурного коду» (Балла, 2006, с. 89). Ідеться про матерів та дружин, які ревно відстоюють звичаєвий родинний устрій, піклуються про сімейне щастя, стають містком для зв'язку поколінь, продовжуючи та передаючи традиції роду. Заради сім'ї вони здатні на все, самовіддано долаючи негаразди, що постають перед родиною.

Таким образом у романах К. Ірода є Марія Фількова – мати головної героїні твору – Івони Дорін. Це тип жінки, що завжди погоджується з чоловіком, любить своїх дітей та робить усе для підтримки сімейного вогнища: вона тиха, лагідна, чуттєва і, за будь-яких обставин, підпорядковується волі Філька: *«Круглолиця огрядна Марія, склавши у подолок руки, слухняно сіла біля чоловіка»* (Ірод, 2020а, с. 102); *«Марія дивилася на свого чоловіка, хотіла сказати щось таке, що могло заставити його ще подумати, не квапитися, коли мова йде про щастя рідної дитини, та не знала з чого почати, щоб упертий Філько не подумав, що вона перечить йому, зневажає його рішення»* (Ірод, 2020а, с. 103).

Її становище в житті родини автор передає за допомогою однієї риси – голосу: слів, яких ніхто не чує, думки, яка нікого не цікавить. Письменник навмисно редукує її присутність до тихого слова, що розчиняється в просторі всезагальної миті мовчання. Така художня деталь стає маркером соціальної та психологічної маргіналізації персонажа: *«– На медяник, доцю... – тихо промовила Марія. Але її слова, розплившись у загальному мовчанні, згасли і ніхто їх не чув, а якщо й чув, не звернув уваги»* (Ірод, 2020а, с. 234); *«– Бійся Бога, Ілашку! – прошептала Марія, але її, як завжди, ніхто й тепер не чув»* (Ірод, 2020а, с. 244). Мотив «непочутого голосу» досягає найвищого ступеня драматизму в епізоді: *«– Гріх, дочко... Великий*

гріх... – шептала Марія, а може, тільки думала, бо не чула своїх слів. – Гріх...» (Ірод, 2020б, с. 39). Спостерігаємо остаточну інтеріоризацію мовчання: героїня не тільки не почута іншими, вона вже й сама не певна в озвученні власного голосу. Граничний ступінь її самоусунення з родинного дискурсу оприявнюється в моменті стирання межі між словом та думкою. Відтак, мовлення припиняє виконувати комунікативну функцію й трансформується в беззвучне внутрішнє мовлення персонажа. Мовчання виступає тут двоплановою смислотворчою категорією: як характеристика індивідуальної долі жінки та як метафора знецінення жіночого слова в патріархальному середовищі.

Повністю підпорядкованою системі традиційних гендерних ролей є ще одна героїня тетралогії – шинкарка Міхаліна. Постать її вибудовується як застиглий, майже «декоративний» елемент художнього простору, що перебуває на периферії подієвого та ціннісного вимірів роману. Це гіперболізований образ персонажа маргінального щодо ідейного конфлікту твору, позбавленого виразної соціальної позиції та внутрішньої динаміки.

К. Ірод послідовно увиразнює її апатійність та відчуженість від суспільних процесів. Міхаліну передусім цікавить матеріальна вигода, тоді як політичні чи моральні колізії залишаються поза межами її свідомості. Специфічна внутрішня інертність метонімічно втілюється через мотив дрімоти, який набуває характеру образотворювальної наскрізної художньої деталі. Поведінковий стан фізичного напівсну модифікується в символ духовної сплячки, байдужості та соціальної пасивності: *«Стара підперла кулаком голову і дрімала. По мокрому від поту обличчі ходили мухи, але вона навіть не кривилася. Тільки шкіра час від часу здригалась, як ото коні струшуються від мух»* (Ірод, 2020а, с. 42). Межовий стан між життям і заціпенінням, що близький до деградації, увиразнює, майстерно використана автором, натуралістична деталь – мухи на спітнілому обличчі. Цей штрих портрету героїні загострює відчуття фізичної занедбаності, цілковитої байдужості як домінантної риси художнього образу. *«Міхаліна, як завжди, дрімала за прилавком. Коли увійшов Ілаш, вона відкрила одне око, потім зсунула зі стільця своє важкувате тіло»* (Ірод, 2020а, с. 86). Через мотив сну, тілесної важкості автор моделює тип людини, що перебуває поза історією, поза моральним вибором. Її статичність набуває символічного значення, репрезентуючи стан духовної інертності як одну з форм соціальної деструкції, коли жінка стає тлом у чоловічому суспільстві, повністю призвичаюється до нього та втрачає власну суб'єктність.

Другу групу жіночих образів в епічному полотні – тип жінки-бунтарки проти патріархального устрою суспільства – К. Ірод утілює через образ Івони. Композиційним осердям роману стає сюжетна лінія подружнього

життя Дорінів на тлі суспільно-історичних процесів доби. Сімейне щастя родини експлікується в образі-символі горіха, висадженого Ілашем в день весілля. Вбачаємо тут утілення автором універсального архетипу Дерева життя, що уособлює циклічність, безперервність, зв'язок поколінь, безсмертя та родючість: *«Посадив його перед хатою, біля хвіртки, хай свідчить про початок його щастя! Хай росте разом із нашим добробутком, хай буде плодючий і повний горіхів, як повна буде наша хата дітей!»* (Ірод, 2020а, с. 180). Горіх, що так і не заплідносив, функціонує як метафора невітленого щастя та нещасливого подружнього життя. Ілаш очікував від дружини покірності та емоційної прихильності, сподіваючись на її любов. Проте Івона не змогла виправдати очікуваного патерну подружньої взаємодії, вона не кориться зовнішнім обставинам, традиційним поглядам на функцію жінки в соціумі. Про її неабиякий характер свідчать і портретні деталі, до яких вдається автор, змальовуючи постать героїні сильною, рішучою, вольовою: *«... Івона, у відповідь на моргання, холодно просвердлювала його чорними блискучими очима»* (Ірод, 2020а, с. 39); *«Правда, Івона подеколи усміхалася, але в тій усмішці не відчувалася втіха, радість потанцювати із своїм майбутнім чоловіком, а навпаки. Кожна її усмішка була затінена сумом»* (Ірод, 2020а, с. 166).

Дружина Ілаша не здатна змиритися з власною об'єктивациєю – фактом укладання угоди між її батьком та майбутнім чоловіком про віддання заміж, у дійсності – «продаж» в обмін на матеріальні статки, що зумовлює її глибинну внутрішню травму. Репліка, яка відтворює нормативну формулу традиційної гендерної ролі – *«жінка хай діти родить, хай їсти варить, хай пореється коло хати, у сапання і жнива хай іде з чоловіком у поле, а все інше – чоловічі діла! (...) жінка небита, що коса неклепана!»* (Ірод, 2020а, с. 125), – функціонує як сконденсований вираз патріархального світорозуміння, де існування жінки обмежується тілесно-побутовою функціональністю та підпорядкованістю.

Проте Івона поступово руйнує цю нормативність. Довготривала відсутність чоловіка на війні, численні життєві випробування стають каталізаторами її трансформації: жінка змушена перебрати на себе функції управління господарством і стати головою родини. Цей процес характеризується амбівалентністю. З одного боку, він засвідчує її силу, витривалість і здатність до самостійного прийняття рішень; з іншого – виступає чинником внутрішнього огрубіння. Гроші, матеріальні статки й влада в межах родини стають для неї формою компенсації приниженого минулого, витісняючи першопочаткове значення засобу виживання: *«Раз купив він її – хай не думає, що вона забула! – а ціною купівлі був маєток, тоді хай знає, що маєток належить їй, і тільки вона, Івона, і ніхто інший, може розпоряджатися ним, як їй хочеться. Відтепер вона вирішуватиме (...)»* (Ірод, 2020а, с. 267).

Кульмінаційним моментом утвердження нівеляції патріархального ладу в родині, а також неабиякої сили та стоїчності героїні, стає її відверте зізнання перед найближчою ріднею та чоловіком у подружній зраді, народженні позашлюбної дитини. К. Іроду вдається надзвичайно тонко заглибитись у психологічну взаємозумовленість дій героїні: *«За оцим столом, тату, тому двадцять чотири роки продали-сте мене йому. А коли я вас благала дати за милого (...), ви були мене отакою палицею, далі ременем, відтак воловодом, волочили за коси і, певне, мали добити»* (Ірод, 2020б, с. 275); *«Коли тебе взяли на фронт, я інколи навіть раділа, (...) а раділа тому, що я нарешті сама, вільна, без того степина (з рум. господар (К. І.)), котрому продали мене, і можу мріяти про що хочу»* (Ірод, 2020б, с. 275). Бунт Івони зумовлений драмою втраченого кохання та неможливістю прийняти нав'язаний вибір. Водночас її трансформація демонструє складність онтологічного виміру буття: звільнення від патріархальної залежності не зумовлює гармонії, а породжує нову форму внутрішньої спустошеності. Автор створює образ жінки, яка, пориваючи з традиційною ієрархією, водночас опиняється в пастці власного травматичного досвіду. Вважаємо, що Івона є носієм протесту, трагічною фігурою, що поєднує в собі емансипацію з духовною дезорієнтацією. К. Іроду, таким чином, вдається обумовити психологічну глибинність та соціально-філософське звучання її образу.

У системі жіночих образів тетралогії виразно окреслюється фігура жінки-мудреця – знахарки Гуцулки, чия постать набуває виразно архетипного звучання. Це персонаж-репрезентант третьої групи жіночих типів, чий спосіб мислення та життєві орієнтири руйнують традиційні стереотипні догми ієрархічно-гендерної суспільної моделі.

В образі знахарки письменником утілено мудрість народу, досвід поколінь, володіння позараціональним знанням, внутрішню свободу перед соціальними стереотипами. Гуцулка єдина на всю Златну жінка, що палить. Це деталь, яка підкреслює її незалежність від усталених гендерних норм. Визначальними рисами характеру цілительки є доброта, емпатія, людяність, сповненість бажанням допомогти, не очікуючи натомість відплати. Прямої портретної характеристики героїні автор уникає, знаємо тільки, що їй близько п'ятдесяти років, вона жвава та проворна. Однак характеротворчу цілісність образу формують вчинки Гуцулки, її мудрі життєві настанови, що повсякчас спрямовують долі головних героїв епопеї: *«(...) доброта має свою міру. Коли її замало, можна подумати, що такий чоловік не добрий, а тільки вдає з себе доброго. Ну, а вже надмірна доброта має свої вади (...). Тому треба обирати середню дорогу, тобто бути добрим в такій мірі, в якій вона здатна викликати цінування, а не щось інше. Та цю середню дорогу не поясниш, не вивчиш – її треба прожити...»* (Ірод, 2020а, с. 139).

Саме Гуцулка «дивом» і силою трав рятує Ілаша після смертельної рани, допомагає Вікторові, коли той осліп від опіків вапном, намагається врятувати Лаврентію, хоча цього разу її зусилля виявляються безсилими перед фатальністю долі. Таким чином, К. Ірод підкреслює її підпорядкування вищим законам буття, відповідно до яких героїня володіє знанням і даром зцілення, однак не є всемогутньою. Її вміння – дар, що має певну межу.

Окремої уваги заслуговує мотив віщування, що формує містичний ореол навколо постаті знахарки. Гуцулка передбачає повернення Ілаша після дванадцятирічної відсутності, інтуїтивно відчуває наближення героя, виходячи з хати назустріч у той момент, коли він ще тільки зупиняється біля її двору, знає про близьку смерть позашлюбної дитини Івони – Лаврентії. Ця здатність до передбачення актуалізує архетип пророчиці. Показовим у цьому контексті є її ім'я – Касандра, яке згадується тільки кілька разів, що свідчить про сакралізований потаємний пласт, пов'язаний з її йменням, яке відсилає до образу з античної міфології. Вона теж наділена даром передбачення, що виводить персонажа за межі звичайного людського досвіду, надаючи типу символічної глибини.

В останній структурній частині досліджуваного епосу – «Ворог мого ворога» – в образі Ірини Дорін, дружини сина Івони та Ілаша – Віктора, Корнелій Ірод вдається до створення характеру жінки «нового типу», за влучним визначенням С. Філоненко, «мислячої, освіченої, творчої жінки, емансипованої за духом, з високим почуттям людської гідності. Суттєвою рисою її свідомості є внутрішня роздвоєність, боротьба між патріархальними стереотипами і емансипаційними прагненнями, між «слабкістю» і «силою»» (Філоненко, 2006, с. 84). Ірина – постать модерної доби, що прагне самореалізації в соціальному просторі й намагається впливати на власну життєву стратегію, формувати власноруч підвалини щасливого буття. Її активність свідчить про зміну парадигми жіночого існування. Однак цей тип не є цілісно сформованим, образ героїні внутрішньо суперечливий, перебуває на перетині традиційної патріархальної моделі та модерних емансипаційних зрушень.

Початково Ірина Дорін артикулює цілком традиціоналістську позицію щодо гендерної ієрархії: *«Я мислю по-старомодному: насамперед чоловік мусить мати вищу освіту, бо він батько сім'ї, а жінка лиш так, щоб не була неграмотною й не осмішувала його... Правда?»* (Ірод, 2021, с. 263). Однак обрана Іриною життєва траєкторія спростовує цю декларацію. Вона стає студенткою інституту, нехай і такого, що подається як «легший» варіант здобуття освіти. У структуру образу закладено імпульс до самореалізації, що не узгоджується з проголошеною патріархальною нормою.

Водночас Ірина не набуває рис послідовно емансипованої особистості. Її культурний та інтелектуальний профіль залишається обмеженим: *«Їй не дуже подобалося читати, бо й при найцікавішій книжці після двох-трьох прочитаних сторінок вона засинала. Та все ж, Ірина позичала книжки із сільської бібліотеки (...), щоб не бути негативним винятком серед педкадрів»* (Ірод, 2022, с. 149). Характер позначений поведінковою і психологічною емансипацією, що має стихійний, неусвідомлений характер.

Ще виразніше внутрішня неузгодженість художнього образу проявляється у сфері інтимно-особистісних стосунків. Ірина демонструє ініціативність, активність і певну еротично-провокативну суб'єктність, що виходить за межі традиційної моделі жіночої пасивності.

Саме вона ініціює зустрічі з Віктором, робить перші кроки для розвитку взаємин з чоловіком, водночас поєднуючи це з умисною покірністю, якої традиційно очікують від жінки: *«У Ірининих словах була ледь прихована провокація, та не вона кидалася у вічі, а насамперед жіноча блага покірність, яка певне, що подобалася Вікторові, як будь-якому чоловікові»* (Ірод, 2021, с. 264). Така подвійність засвідчує перехідний характер жіночої ідентичності, за якої активна роль маскується під соціально прийнятні форми.

Розгортання сюжетної лінії – шлюб і переїзд до провінційного регіону – актуалізує інший аспект типу «нової жінки». Спочатку захоплена незнайомим місцем, Ірина призвичаюється, втрачає інтерес до нього, відчуючи екзистенційну незадоволеність і несприйняття монотонного побуту. Виявляється її потреба в русі, зміні, нових враженнях, що контрастує з традиційним ідеалом «тихого сімейного щастя». Ця потреба зумовлює її вибір вступити в позашлюбний зв'язок із лейтенантом Ремусом Мушатом, що призводить до втечі новоствореної пари.

Фінальний етап життєвої історії героїні виявляє ще одну суттєву рису цього типу – рефлексивне усвідомлення власного вибору та його наслідків. Її внутрішній стан окреслюється через мотив втрати й каяття: *«Карало Ірину гаряче бажання відчувати знов Вікторове тепло й лагідність їхнього спокійного життя»* (Ірод, 2022, с. 410), *«Ірина житиме й надалі оцим нудним, безбарвним життям, у чому тільки вона винна»* (Ірод, 2022, с. 410). Образ Ірини унаочнює трагізм індивідуального вибору в умовах руйнування традиційних цінностей без набуття нових стабільних орієнтирів. Її поведінкові механізми пояснюються прагненням досягнути екзистенційну глибину людського щастя, виразником якого вона вбачає почуття кохання.

Типологічно споріднену з образом Ірини модель жіночої суб'єктності репрезентує героїня однойменного роману Михайла Небиляка – Лорана. Це образ жінки «нового типу», вона прагне до самовдосконалення (про що свідчить навчання в консерваторії, заглиблення в процес читання),

здатна до внутрішнього осмислення та відвертості перед коханим чоловіком. Її життєва стратегія детермінована перманентним пошуком щастя як базової онтологічної категорії.

Образ Лорани близький до моделі *femme fatale*, де еротична привабливість поєднується з екзистенційною небезпекою, що набуває семантичної виразності вже на рівні портретної характеристики персонажа: *«Він називав її усмішку «чортівською примхою», якою природа наділила її для зради. Маючи на увазі якусь «зароджену», якусь «вічну» зраду, він кохав її, але й боявся. (...) Тому, таки з перших днів їхнього кохання, між ними існувало щось «чуже і диявольське», чого не розуміли ні він, ні вона»* (Небиляк, 2018, с. 31).

Фатальність образу спрямована і всередину (приреченість власного існування), і назовні (знищення іншого), чим уособлює недосяжність ідеї гармонійного кохання. Головні герої роману повсякчас декларують своє щастя: *«Він був той, хто переконується в цьому й зробить крок, від якого залежатиме їхнє щастя, якому вона так щиро раділа»* (Небиляк, 2018, с. 31), або ж: *«З Лораною ми були щасливі. Життя пішло своїм руслом. (...) Кожний день, кожну ніч, кожну хвилину ми жили всім нашим єством, немов хотіли прожити роки, які в нас викрало нещастя, старались вирвати від життя кожну дорогоцінну хвилину щастя, яку ми так довго вижидали і на яку вже втратили надію»* (Небиляк, 2018, с. 221); *«– Ми щасливі, Олександр, – сказала Лорана. – Живемо, можемо радіти, будемо інше минуле, якого, мабуть, не будемо згадувати...»* (Небиляк, 2018, с. 226). Нав'язлива потреба щастя і його нестримного пошуку стає руйнівним імпульсом на тлі страху перед майбутнім, патологічної фіксації на смерті, бажанні нестримної насолоди поодинокими безжурними миттєвостями та ін.

Обидві постаті героїнь-репрезентанток жінки «нового типу» позначені активною життєвою позицією, інтенціональністю до щастя та усвідомленням власної суб'єктності. Ірина та Лорана впливають на формування власного життя, однак їхнє прагнення до щастя залишається нереалізованим. У випадку Ірини недосяжність щастя зумовлена деформацією ціннісної парадигми. Натомість в образі Лорани домінує інший механізм – внутрішня надломленість суб'єкта, котра втілюється через смерть героїні як символ внутрішньої руйнації, що унеможливорює досягнення щастя як екзистенційної цілі.

6. Висновки

У тетралогії К. Ірода «Свято» виразно окреслюється розгалужена типологія жіночих образів, серед яких привертають увагу моделі жінки-берегині,

жінки у «вічному сні», жінки-бунтарки, жінки-мудреця та жінки «нового типу». Така організація жіночого простору вказує на різноманітність індивідуальних характерів та послідовне розгортання спектру жіночої суб'єктності в межах художнього світу твору. У цьому контексті тетралогія функціонує як цілісне епічне полотно, що актуалізує динаміку переосмислення традиційних в українській літературі уявлень про жінку – від усталеного образу берегині до активної діячки та творця власної долі. Автору вдається унаочнити складний процес трансформації жіночої суб'єктності, позначений внутрішніми суперечностями.

Література

1. Агеєва Віра 2003. *Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму*. Київ: Факт.
2. Антофійчук Володимир 2025. Проза Корнелія Ірода. *Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність* 11: с. 389–402.
3. Балла Евеліна 2006. Образ жінки в художньому світі Григора Тютюнника: етнопсихологічний аспект. *Література. Фольклор. Проблеми поетики: збірник наукових праць* 25: с. 88–97.
4. Гнатенко Катерина 2016. Проблеми вивчення художнього образу в літературному творі. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)* 17/1: с. 59–64.
5. Гундорова Тамара 2002. *Femina melancholica. Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської*. Київ: Критика.
6. Жаркова Роксолана 2022. «Бачу її нині...»: жіночі образи у малій прозі Івана Чендея. Ужгород: ТОВ «РІК-У».
7. Ірод Корнелій 2020. *Свято. Передодень*. Бухарест: RCR EDITORIAL.
8. Ірод Корнелій 2020. *Свято. Ранок*. Бухарест: RCR EDITORIAL.
9. Ірод Корнелій 2021. *Свято. Сонце в очах*. Бухарест: RCR EDITORIAL.
10. Ірод Корнелій 2022. *Свято. Ворог мого ворога*. Бухарест: RCR EDITORIAL.
11. Лях Тетяна 2022. Образ жінки в українській новелі кінця XIX – початку XX століть: поетика, художня антропологія. *Наукові записки ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Літературознавство* 99/1: с. 101–119. <https://doi.org/10.34142/2312-1076.2022.1.99.07>
12. Небиляк Михайло 2018. *Лорана. Любов до ближнього: романи*. Бухарест: RCR EDITORIAL.
13. Німіжан-Боднарюк Олена 2021. Поняття андрогінності жіночих персонажів у романах «Гора» та «Відсвіти полум'я» Василя Кліма. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»* 3: с. 73–79. <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.3.10>
14. Носенко Тамара 2019. Корнелій Ірод – український письменник Румунії (феномен творчості). *Слово і Час* 10: с. 90–100. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2019.10.90-100>

15. Осіпенко Наталія 2021. Образ жінки-рукодільниці в українській літературі XIX століття (за творами І. Котляревського «Наталка Полтавка», Т. Шевченка «Назар Стодоля», О. Кобилянської «Земля»). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки* 1: с. 253–258. <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-35>
16. Павличко Соломія 2002. *Фемінізм*. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи».
17. Філоненко Софія 2006. *Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років XX століття*. Київ–Ніжин: Видавництво «Аспект-Поліграф».

References

1. Aheieva, Vira 2003. *Zhinochyi prostir: feministychnyi dyskurs ukrainskoho modernizmu* [Women's Space: The Feminist Discourse of Ukrainian Modernism]. Kyiv: Fakt. (In Ukrainian)
2. Antofiichuk, Volodymyr 2025. Proza Korneliia Iroda [The Prose of Corneliu Irod]. *Rumunsko-ukrainski vidnosyny. Istoriia ta suchasnist* 11: s. 389–402. (In Ukrainian)
3. Balla, Evelina 2006. Obraz zhinky v khudozhnomu sviti Hryhora Tiutiunnyka: etnopsykholohichniy aspekt [The Image of Woman in the Artistic World of Hryhir Tiutiunnyk: An Ethnopsychological Aspect]. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky: zbirnyk naukovykh prats* 25: s. 88–97. (In Ukrainian)
4. Hnatenko, Kateryna 2016. Problemy vyvchennia khudozhnogo obrazu v literaturnomu tvori [Problems of Studying the Artistic Image in a Literary Work]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho. Filolohichni nauky (literaturoznavstvo)* 17/1: s. 59–64. (In Ukrainian)
5. Hundorova, Tamara 2002. *Femina melancholica. Stat i kultura v hendernii utopii Olhy Kobylianskoi* [Femina melancholica. Gender and Culture in Olha Kobylianska's Gender Utopia]. Kyiv: Krytyka. (In Ukrainian)
6. Zharkova, Roksolana 2022. «Bachu yii nyní...»: zhinochi obrazy u malii prozi Ivana Chendeia [“I See Her Now...”: Female Images in Ivan Chendei's Short Prose]. Uzhhorod: TOV «RIK-U». (In Ukrainian)
7. Irod, Corneliu 2020. *Sviato. Peredoden* [The Feast. The Eve]. Bukharest: RCR EDITORIAL. (In Ukrainian)
8. Irod, Corneliu 2020. *Sviato. Ranok* [The Feast. Morning]. Bukharest: RCR EDITORIAL. (In Ukrainian)
9. Irod, Corneliu 2021. *Sviato. Sontse v ochakh* [The Feast. The Sun in the Eyes]. Bukharest: RCR EDITORIAL. (In Ukrainian)
10. Irod, Corneliu 2022. *Sviato. Voroh moho voroha* [The Feast. The Enemy of My Enemy]. Bukharest: RCR EDITORIAL. (In Ukrainian)
11. Liakh, Tetiana 2022. Obraz zhinky v ukrainskii noveli kintsia XIX – pochatku XX stolit: poetyka, khudozhnia antropohiia [The Image of Woman in the Ukrainian Short Story of the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries: Poetics and Artistic Anthropology]. *Naukovi zapysky KhNPU im. H. S. Skovorody. Literaturoznavstvo* 99/1: s. 101–119. <https://doi.org/10.34142/2312-1076.2022.1.99.07> (In Ukrainian)

12. Nebyliak, Mykhailo 2018. *Lorana. Liubov do blyzhnoho: romany* [Lorana. Love for One's Neighbour: Novels]. Bukharest: RCR EDITORIAL. (In Ukrainian)
13. Nimizhan-Bodnariuk, Olena 2021. Poniattia androhinnosti zhinochykh personazhiv u romanakh «Hora» ta «Vidsvity polumia» Vasylii Klyma [The Concept of Androgyny of Female Characters in Vasyl Klym's Novels "The Mountain" and "Reflections of the Flame"]. *Akademichni studii. Seriia «Humanitarni nauky»* 3: s. 73–79. <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.3.10> (In Ukrainian)
14. Nosenko, Tamara 2019. Kornelii Irod – ukrainskyi pysmennyk Rumunii (fenomen tvorchosti) [Corneliu Irod: A Ukrainian Writer of Romania (The Phenomenon of His Creative Work)]. *Slovo i Chas* 10: s. 90–100. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2019.10.90-100> (In Ukrainian)
15. Osipenko, Nataliia 2021. Obraz zhinky-rukodilnytsi v ukrainskii literaturi XIX stolittia (za tvoramy I. Kotliarevskoho «Natalka Poltavka», T. Shevchenka «Nazar Stodolia», O. Kobylianskoi «Zemlia») [The Image of the Woman Needleworker in Nineteenth-Century Ukrainian Literature Based on I. Kotliarevskyi's "Natalka Poltavka", T. Shevchenko's "Nazar Stodolia", and O. Kobylianska's "Earth"]]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky* 1: s. 253–258. <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2021-1-35> (In Ukrainian)
16. Pavlychko, Solomiia 2002. *Feminizm* [Feminism]. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy». (In Ukrainian)
17. Filonenko, Sofia 2006. *Kontseptsiiia osobystosti zhinky v ukrainskii zhinochii prozi 90-kh rokiv XX stolittia* [The Concept of the Female Personality in Ukrainian Women's Prose of the 1990s]. Kyiv–Nizhyn: Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf». (In Ukrainian)

Образ жінки в романістиці Корнелія Ірода

Куштан Марина. Ужгородський національний університет, кафедра української літератури, асистент. marina.kushtano@gmail.com, ORCID: 0009-0008-6198-0619.

У статті проаналізовано особливості формування жіночих образів у романній творчості Корнелія Ірода на матеріалі тетралогії «Свято». Дослідження спрямоване на виявлення художніх типів жіночих характерів і з'ясування змін у представленні образу жінки в контексті соціокультурних трансформацій, відображених у творі. Методологічну основу становлять герменевтичний, типологічний, психоаналітичний, естетичний і культурно-історичний підходи, що забезпечують цілісне прочитання тексту. У ході аналізу встановлено, що письменник вибудовує багаторівневу систему жіночих образів, у якій простежується поступове зміщення від усталених моделей до нових форм жіночої суб'єктності. У межах дослідження запропоновано типологію жіночих персонажів, що охоплює три основні групи: носіїв традиційних гендерних ролей; героїнь, що виявляють спротив усталеним нормам; персонажів із емансипованим способом мислення. До першої групи належать образи, зорієнтовані на родинні цінності, збереження усталеного укладу та підтримання зв'язку поколінь, а також постаті, позначені пасивністю та відчуженістю від суспільних процесів. Другу групу

репрезентує Івона Дорін, чий характер формується в умовах внутрішнього конфлікту між особистими прагненнями та нав'язаними соціальними ролями, що зумовлює складність і суперечливість її характеру. Третю групу становлять персонажі, які демонструють автономність мислення, зокрема знахарка як носій народного досвіду й інтуїтивного знання, а також жінка «нового типу», що перебуває в ситуації переходу між традиційною та модерною моделями. Акцентовано на типологічній спорідненості образу Ірини з Лораною, головним жіночим образом однойменного роману М. Небиляка. Узагальнено, що жіночі персонажі у прозі Корнелія Ірода характеризуються глибиною, внутрішньою напруженістю та неоднозначністю. Їхня еволюція відображає процес переосмислення ролі жінки, демонструючи перехід від усталених моделей поведінки до складніших форм самореалізації в межах художнього світу твору.

Ключові слова: *Корнелій Ірод, українська література Румунії, поетика, проза, романістика, персонаж, образ жінки.*

The female archetype in the novels of Corneliu Irod

Maryna Kushtan. Uzhhorod National University, Department of Ukrainian Literature, assistant lecturer. marina.kushtano@gmail.com, ORCID: 0009-0008-6198-0619.

The article analyses the specific features of the formation of female images in Corneliu Irod's novelistic works, based on the tetralogy "The Feast". The study aims to identify the artistic types of female characters and to clarify changes in the representation of the image of woman in the context of the sociocultural transformations reflected in the work. The methodological basis of the research consists of hermeneutic, typological, psychoanalytic, aesthetic, and cultural-historical approaches, which ensure a comprehensive reading of the text. The analysis has established that the writer constructs a multi-level system of female images in which a gradual shift can be traced from established models to new forms of female subjectivity. Within the study, a typology of female characters is proposed, comprising three main groups: bearers of traditional gender roles; heroines who resist established norms; and characters with an emancipated way of thinking. The first group includes images oriented toward family values, the preservation of the established order, and the maintenance of intergenerational ties, as well as figures marked by passivity and alienation from social processes. The second group is represented by Ivona Dorin, whose character is formed under conditions of internal conflict between personal aspirations and imposed social roles, which determines the complexity and contradictoriness of her character. The third group consists of characters who demonstrate autonomy of thought, in particular the healer as a bearer of folk experience and intuitive knowledge, as well as the woman of the "new type", who finds herself in a state of transition between traditional and modern models. Emphasis is placed on the typological affinity between the image of Iryna and Lorana, the main female character of Mykhailo Nebyliak's novel of the same name. It is concluded that the female characters in Corneliu Irod's prose are characterised by depth, inner tension, and ambiguity. Their evolution reflects the process of rethinking the role of

woman, demonstrating a transition from established models of behaviour to more complex forms of self-realisation within the artistic world of the work.

Keywords: *Corneliu Irod, Ukrainian literature of Romania, poetics, prose, novelistic writing, character, female archetype.*

A női archetípus Corneliu Irod regényeiben

Kushtan Marina. Ungvári Nemzeti Egyetem, Ukrán Irodalom Tanszék, tanársegéd. marina.kushtano@gmail.com, ORCID: 0009-0008-6198-0619.

A tanulmány Corneliu Irod regényírói munkásságában vizsgálja a női alakok megformálásának sajátosságait, a „Свято” [Az ünnep] című tetralógia alapján. A kutatás célja a női karakterek archetípusainak azonosítása, valamint annak feltárása, hogy miként változik a nők képe a műben megjelenített szociokulturális átalakulások kontextusában. A kutatás módszertani alapját a hermeneutikai, tipológiai, pszichoanalitikus, esztétikai és kultúrtörténeti megközelítések képezik, amelyek lehetővé teszik a szöveg átfogó értelmezését. Az elemzés megállapítja, hogy az író a női alakok többszintű rendszerét építi fel, amelyben nyomon követhető az elmozdulás a rögzült modellektől a női szubjektivitás új formái felé. A tanulmány a női szereplők tipológiáját három fő csoportban határozza meg: a hagyományos nemi szerepek hordozói; a rögzült normákkal szembeszegülő hősnők; valamint az emancipált gondolkodásmóddal rendelkező szereplők. Az első csoportba a családi értékekre, a kialakult rend megőrzésére és a nemzedékek közötti kapcsolatok fenntartására irányuló alakok tartoznak, valamint azok a figurák, akiket passzivitás és a társadalmi folyamatoktól való elidegenedés jellemez. A második csoportot Ivona Dorin képviseli, akinek jelleme a személyes törekvések és a ráerőltetett társadalmi szerepek közötti belső konfliktus körülményei között formálódik, meghatározva karakterének összetettségét és ellentmondásosságát. A harmadik csoportba azok a szereplők tartoznak, akik a gondolkodás autonómiáját mutatják: mindenekelőtt a gyógyító asszony mint a népi tapasztalat és az intuitív tudás hordozója, valamint az „új típusú” nő, aki a hagyományos és a modern modellek közötti átmeneti helyzetben találja magát. A tanulmány kiemeli Irina alakját és annak tipológiai párhuzamait Lorana alakjával, aki Mihajlo Nebiljak azonos című regényének női főszereplője. Összegzésként megállapítja, hogy Corneliu Irod prózájának női szereplőit mélység, belső feszültség és többértelműség jellemzi. Fejlődésük a nők szerepének újragondolási folyamatát tükrözi, bemutatva az átmenetet a rögzült viselkedésmodellektől az önmegvalósítás összetettebb formái felé a művészi világ keretein belül.

Kulcsszavak: *Corneliu Irod, romániai ukrán irodalom, költészet, próza, regényírás, szereplő, női archetípus.*

Рецензії

Reviews

Szemle

Kétszáz év a szavak mögött

Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Az élő Akadémia kétszáz éve.

A nyelvtudomány és az MTA

Budapest: Magyar Tudományos Akadémia – ELTE Humán Tudományok Központja, 2025, 1000 o.

A Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára 2025-ben ünnepelte alapításának 200. évfordulóját. E jubileum alkalmából jelent meg Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztésében *Az élő Akadémia kétszáz éve* című monumentális kötet, amely – mint az alcím is fogalmaz (*A nyelvtudomány és az MTA*) – az Akadémia nyelvészeti vonatkozású munkásságát hivatott bemutatni a kezdetektől napjainkig. A kötet 8 nagy fejezetre oszlik, mindegyik számos alfejezettel, melyeket a szerkesztő által írt Bevezetés és Összegzés foglal keretbe. Az adott korszak és tudományterület olyan elismert kutatóinak munkáit olvashatjuk a kiadványban, mint Sándor Klára, Sinkovics Balázs, Csernicskó István vagy épp maga a szerkesztő, Tolcsvai Nagy Gábor. A kötet szerkezete tudatosan nemcsak az időrendi sorrendet követi, hanem kettős nézőpontra is épül: a szerzők minden fejezetben igyekeznek egyszerre vizsgálni a nyelvi rendszer deskriptív (leíró) feltárásának és kodifikációs folyamatának eseményeit. E kötet megjelentetése joggal tekinthető tudománytörténeti jelentőségű vállalkozásnak.

A bevezetőben Tolcsvai egy szellemi és tudományos keretet vázol az olvasónak, amely olyan háttértudást és irányvonalat biztosít, mely segít értelmezni a kiadványban szereplő munkák megírásának elveit és nézőpontjait, ismerteti az Akadémia nyelvvel foglalkozó osztályának kialakulását, működési struktúráját és irányelveit a kezdetektől napjainkig. Ahogyan megfogalmazza, a cél nem csupán a nyelvtudomány és az MTA közös múltbéli vállalkozásainak pusztá leírása, hanem ennél jóval több: „a múltbeli tapasztalatokat részletezve a jelenben, a jövőre irányuló várakozásban” (17. o.), hiszen a múlt mindig megkerülhetetlenül hatással van valamilyen módon a jövőre.

Az első fejezetben 4 szerző írásán keresztül kapunk betekintést az Akadémia nyelvtudomány felőli történetébe a megalakulásra vonatkozó igényektől (a 18. század

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica 2026/2: 333–337.

utolsó harmada) egészen az 1950–1960-as évek államosításáig. A szerzők rávilágítanak arra, hogy ebben az időszakban a hangsúly főleg a standardizálásra helyeződött, mivel társadalmi igény volt egy szabályozott, „egységes”, normatív nyelvváltozat kialakítására. E céllal születtek meg a korabeli grammatikák és szótárak, többek között az első magyar helyesírási szótárnak tekintett *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai* című kiadvány. E céllal vizsgálták a magyar nyelv dialektusainak kérdéskörét, valamint próbálták bővíteni a nyelvet főleg a lexika szintjén.

A második fejezetben Tolcsvai Nagy Gábor írásai mutatják be az Akadémia kezdeményező és irányító szerepvállalását a magyar nyelv „pallérozásában”, a standard nyelvváltozat kodifikációjában, valamint a tudományos szaknyelv kialakításában. Példákon keresztül mutatja be, hogy mi a különbség a nyelvleírás és a nyelv kodifikációja között, melyek „egyrészt élesen elkülönül[nek] egymástól, másrészt viszont szorosan összetartoz[nak]” (164. o.). Kitekint a korszak főbb nyelvészeti elméleteire: bemutatja többek között Saussure nyelvi strukturalizmusának vagy Chomsky generatív grammatikájának téziseit, a nyelvi tervezés összetevőit és funkcióit a standardizáció felől vizsgálva azokat. Részletes leírást kapunk a magyar nyelvi standard kodifikációjának korszakairól, kiemelve az egyes korszakokban született meghatározó műveket, melyeket a kiadvány további részeiben külön-külön is tárgyalnak majd a szerzők. Bemutatja a nyelvújítás korszakának és folyamatának jellemzőit, valamint kialakulásának társadalmi, gazdasági és politikai okait. Hangsúlyozza, hogy az a korszak, amelyet általánosan nyelvújításnak nevezünk, egyben a magyar nyelv modernizációjának és standardizációjának korszaka is, amelynek eredményeit (főleg a szóalkotásokét) az Akadémia rögzítette elsőként a *Magyar és német zsebszótárban*.

A kötet következő két magyar fejezete az Akadémiához kötődő 6 magyar szótárt és 6 magyar nyelvtant mutat be. Mindkét fejezet elején Tolcsvai Nagy Gábor foglalja össze azokat az irányelveket, célkitűzéseket és jellemzőket, melyek mentén a szerzők bemutatnak egy-egy szótárt, illetve grammatikát. Az olvasó ebben a részben olyan, a magyar lexikográfiában jelentős művekkel ismerkedhet meg, mint a „Czuczor-Fogarasi szótár” néven emlegetett *A magyar nyelv szótára I–VI.*, a kommunista diktatúra idején íródott *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII.*, az adott korszakban nemzetközi szinten is elismert *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III.*, vagy a 21. század elején kiadott *Magyar értelmező kéziszótár* második kiadása, melynek egyik meghatározó jellemzője, hogy a szerkesztők már a határon túli területek jellemző szavait is beemelték a szótárányagába. A szerzők az ismertetett kiadványokat azonos séma szerint mutatják be. Elhelyezik a szótárt a magyar lexikográfia történetében, meghatározzák a szótár szókészletének jellemzőit, bemutatják a szócikkek általános felépítését és az azok címszavainak lexikai és nyelvhelyességi minősítését. Mindezeket a szótárakból vett példákkal illusztrálják, melyek sok esetben ugyanazon szavak szócikkei (pl. a kapu vagy asztal szavak). Így

az olvasó számára könnyen összehasonlíthatóvá válnak az egyes kiadványok, s felépítésük annak ellenére is, hogy különböző típusú szótárakról beszélünk.

A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelv kodifikálásának egymástól elválaszthatatlan történetéből nem maradhatnak ki a monografikus nyelvtanok sem. Itt olyan grammatikák kerülnek bemutatásra, mint az első akadémiai nyelvtanként számon tartott *A 'magyar nyelv' rendszere*, a Simonyi Zsigmond által összeállított *A magyar nyelv* két kötete, a rendszerváltozás utáni, modern nyelvészet egyik alapköve a *Strukturális magyar nyelvtan*, vagy a vizsgálatának tárgyába a nem standard nyelvváltozatokat is bevonó *Nyelvtan*. Ahogy a korábbi fejezetekben, a grammatikákat bemutató részben is egységes koncepció szerint kerül elemzésre minden mű, aminek köszönhetően az olvasó könnyen végigkövetheti a magyar nyelvtudomány meghatározó grammatikáinak mind tartalmi, mind szemléleti változásait az elmúlt 200 év alatt. A fejezetek nem csupán a művek bibliográfiai és szerkezeti adatait sorolják fel, hanem mindegyiknél megvizsgálják a korszak társadalmi és tudományos hátterét, a szerzők önmeghatározását, elméleti kereteit, a leírt nyelvváltozatokat, valamint a leírás és az előírás sokszor kényes egyensúlyának megjelenését, majd ezeket kiemelt példákon keresztül is szemléltetik. Így juthat el az olvasó a 19. század romantikus nyelvészeti törekvéseitől a 21. század használatalapú grammatikáihoz.

A jubileumi kiadvány eddig bemutatott részei alapján úgy tűnhet az olvasónak, hogy az Akadémiának egyetlen nyelvészeti irányvonala és szándéka volt: a standardizálás. A következő fejezetek viszont rámutatnak arra a paradigmaváltásra, amely során az akadémiai nyelvtudományi kutatások egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a nem standard nyelvváltozatok tudományos vizsgálatokba való beemelésére. Részletes bemutatást és elemzést kapunk *A magyar nyelvjárások atlaszának* módszertanáról és elkészülésének folyamatairól, sőt a korábbi atlaszok és gyűjtések digitalizációjába is betekintést nyerhetünk. A szociolingvisztika térnyerésének és azoknak az akadémiai projekteknek a bemutatására is sor kerül, melyek az empirikusan vizsgálható nyelvi valóság, vagyis a társadalmi tényezők és a nyelvhasználat összefüggéseit vizsgálják, mint például a Kontra Miklós által vezetett BUSZI projekt. A beszélt nyelvváltozatokra vonatkozó kutatások bemutatásán kívül ismertetést kaphatunk arról a hosszú küzdelemről is, amelyet a siket közösség vívott nyelvi jogaiért. Ennek eredményeképpen indultak meg Magyarországon a jelnyelvészeti kutatások és szótárkészítések, s kapott nagyobb fokú tudományos és társadalmi figyelmet a magyar jelnyelv.

A szociolingvisztikai irány erősödését jelzik a következő fejezetek is, amelyek központi témája a határon túli régiók magyar nyelvhasználatára. A téma egyik legjelentősebb kutatója, Csernicskó István ismerteti a 20. század végi magyar nyelv állapotára vonatkozó *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* elnevezésű kutatási projektet, amely a magyarországi és a határon túli nyelvváltozatok egymáshoz való viszonyát vizsgálta immáron deskriptív szemléletben. Bemutatja a korszak

politikai, társadalmi és jogi feltételeit, melyek meghatározták a szomszédos országokhoz került területeken élő magyar kisebbségek mindennapos nyelvhasználatát. Rávilágít arra, hogy a különböző nemzetek együttéléséből fakadó kontaktusjelenségek vagy a nyelvi többközpontúságból (pluricentrikusságból) adódó nyelvváltozatok nem „hibásak” vagy „romlottak”, hanem a nyelv funkcionálisából adódó természetes jellegzetességek. Péntek János és Benő Attila pedig a 2000-es évek elején létrejött Termini Magyar Kutatóhálózat munkáját követi nyomon, melynek fő feladata a határon túli nyelvváltozatok intézményesített kutatása. Bemutatják a határon túli szókészlet gyűjtésének módszertanát, valamint az eredményeket rögzítő adatbázis, a *Termini magyar–magyar szótár* létrehozását is. A kutatóhálózat céljának tekinti, hogy a határon túli nyelvi sajátosságokat a magyar standard részeként fogadják el a teljes nyelvterületen, ezáltal a magabiztos nyelvhasználatot és a nyelvmegtartást erősítve.

A folytatásban a kiadvány visszatér az Akadémia kodifikációs törekvéseihez, s annak további eredményeit kívánja bemutatni. Laczkó Krisztina a helyesírás és az Akadémia közös történetét jellemzi, majd végigköveti „mind a hat, a magyar helyesírásban jelentős szerepet játszó szabályzatot” (731. o.) a jottista-ipszilonista viták lezárásától a modern, 11. és 12. kiadásokig. Bemutatja, hogyan zsonglórkodott az Akadémia a történeti folyamatok során a négy helyesírási alapelvvel és hogyan próbálta megtartani az egyensúlyt a nyelvi változások lekövetése és az íráskép stabil megőrzése között. Sinkovics Balázs *A Pesti Hírlap nyelvőre* és a *Magyar nyelvvédő könyv* című munkákat elemzi, melyeknek a két világháború közötti időszakban nagy szerepe volt a nyelvi normák társadalmi terjesztésében. Ezek főként „nyelvvédő” szemléletet közvetítettek, mely a társadalmi közgondolkodásban egy nemzetféltő ideológiával párosult. Ebből fakadóan a korabeli művelt polgári olvasóközönség igyekezett egy „tiszta” (főleg németességektől mentes), eszményiesített, magyar standardot követendő normaként elterjeszteni, melynek e két kiadvány adott publikációs felületet. Ezek után az olvasó megismerheti az Akadémia nyelvi tanácsadásának történetét, valamint a *Nyelvművelő kézikönyv* történetét és sajátosságait is. Domonkosi Ágnes és Ludányi Zsófia izgalmas képet festenek arról, hogyan szembesültek a nyelvi tanácsadók a beszélők mindennapos nyelvhasználati problémáival és bizonytalanságaival. Ez alátámasztja, hogy a nyelv nem merev, stabil keretek közé szorítható dolog, ugyanakkor a tudományos tekintélyre épülő szerepükben mégis hozzájárulhattak e keretek lehető legnagyobb stabilitásához. Ellenben az is kirajzolódik, hogyan alakult az idők folyamán az Akadémia szigorú preskriptív iránymutatása a nyelvhasználók igényeit megértő, a kontextust is figyelembe vevő tanácsadói attitűddé. A fejezet végén Fóris Ágota írása vázolja fel a magyar nyelvű szakterminológia kodifikációjának történetét a nyelvújítás-korabeli műszótáraktól a modern terminológiai adatbázisokig. Ez a folyamat hozzájárult az Akadémia alapításakor kitűzött célok egyikének megvalósításához, mégpedig, hogy lehetővé tegyék a tudományok magyar nyelven való művelését.

A monumentális kiadvány utolsó nagy fejezetében olyan szakterületi kutatások elmúlt 200 évének eredményeiről kaphatunk képet, mint a tulajdonnevek vizsgálata, a magyar számítógépes nyelvészet története és a finnugor nyelvtudománnyal kapcsolatos kutatások. A magyar onomasztika Akadémiával közös történetét Hoffmann István korszakokra bontva jellemzi az első helyesírási szótár tulajdonnevekre vonatkozó szabályaitól egészen a 2022-ben indult Magyar Nemzeti Helynévtár Program bemutatásáig. Egy olyan tudománytörténeti áttekintést nyújt az olvasónak, melyben kirajzolódik, hogyan jutott el a magyar névkutatás az elmúlt 200 évben az egyéni, amatőr kutatóktól a modern, önálló tudományágig. A magyar számítógépes nyelvészet története magától értetődően nem nyúlik vissza 200 évvel ezelőltre, viszont része az Akadémia elmúlt 65 évének. Az erről szóló tanulmányban Indig Balázs és Simon Eszter mutatja be azokat a számítógépes programokat, nyelvi korpuszokat, feldolgozó rendszereket, alkalmazásokat és mesterségesintelligencia-típusokat, amelyek az elmúlt 65 év nyelvtechnológiai történetét meghatározták. A magyarországi finnugorisztika 200 éves akadémiai történetét Maticsák Sándor vázolja fel a tudományág alapjainak lerakásától, a finnugor rokonság bizonyításán keresztül, a kutatóintézetek megalapításán át, a jelenkor modern kutatási irányzatainak bemutatásáig.

Az élő Akadémia kétszáz éve című nagyszabású kiadvány mélyrehatóan összegzi a Magyar Tudományos Akadémia elmúlt 200 évének hazai nyelvtudományt formáló munkáját. A szerzők nem pusztán bemutatják az egyes műveket és történéseket, hanem elhelyezik az adott korszak szellemi és társadalmi kontextusába, miközben a modern nyelvtudomány szemszögéből is értékeli azokat. A fejezetek egymással összekapcsolódnak, hiszen az adott korszak történelmi és társadalmi eseményei nem kizárólag egy-egy műre voltak hatással, hanem formálták a korszak egész nyelvészeti gondolkodását. Az ezer oldalon jól kirajzolódik az Akadémia karmesteri szerepe a magyar nyelvtudomány formálásában: kezdeményezés, szervezés, díjazás, bírálat (997. o.). Ami viszont kérdés marad: a jövő. Mindenesetre a 200 évet összegző jubileumi kiadvány méltó emléket állít az alapító, Széchenyi István gróf eredeti célkitűzéseinek.

Varga Réka

Varga Réka. Jánosi Líceum, oktató. reka.pocsaig6@gmail.com, ORCID: 0009-0003-4170-5912.

Варпа Река. Яношівський ліцей, учитель. reka.pocsaig6@gmail.com, ORCID: 0009-0003-4170-5912.

Réka Varga. Yanoshi Lyceum, teacher. reka.pocsaig6@gmail.com, ORCID: 0009-0003-4170-5912.

Társadalmi igazságosság és esélyegyenlőség a nyelvi tájképben

Istók Béla – Lőrincz Gábor – Baka L. Patrik – Török Tamás (szerk.):
Nyelvi diszkrimináció a nyelvi tájképben

Komárom: Selye János Egyetem, 2025, 290 o.

A *Nyelvi diszkrimináció a nyelvi tájképben* című tanulmánykötet (szerkesztette Istók Béla, Lőrincz Gábor, Baka L. Patrik és Török Tamás) hiánypótló vállalkozás a kortárs magyar szociolingvisztikai kutatások palettáján. A Selye János Egyetemen működő kutatócsoportok (Variológiai és Nyelvi Tájkép Kutatócsoport) közös munkája olyan interdiszciplináris keretben tárgyalja a nyelvi tájkép jelenségét, amely a klasszikus térszemiotikai elemzéseken túlmutatva a társadalmi igazságosság és az esélyegyenlőség kérdéseit állítja fókuszba.

A kötet elméleti alapvetése a nyelvi diszkrimináció és a vizuális nyelvhasználat közötti szerves összefüggés feltárása. A szerkesztők és szerzők abból a felismerésből indulnak ki, hogy a nyilvános terek feliratai nem csupán információhordozók, hanem hatalmi viszonyokat, nyelvi ideológiákat és kirekesztő vagy befogadó attitűdöket is közvetítenek. A kötet öt tematikus egysége (*Schoolscape*, *Cityscape*, *Netscape and Vacationscape*, *Szociokulturális összefüggések*, *Bookscape*) módszertanilag is sokszínű, ötvözve a kvantitatív korpuszelemzést a kvalitatív, néprajzi vagy akár irodalomtudományi megközelítéssel.

A kötet talán legerősebb és leginnovatívabb részegysége az iskolai nyelvi tájkép (*schoolscape*) elemzésére fókuszál. Szabó Tamás Péter tanulmánya nemzetközi perspektívába helyezi a témát, bemutatva, hogyan válhat az iskolai térszervezés a többnyelvű pedagógiai gyakorlat és a nemzetközi tanárképzés eszközévé. Különösen figyelemre méltó az a módszertani felismerés, miszerint az iskola fizikai környezete (például falra kifüggesztett táblák, szabályzatok) képes fenntartani és legitimálni a nyelvi stigmatizációt.

Ezt a gondolatmenetet folytatja Jánk István és Rási Szilvia vizsgálata, amely magyarországi iskolák példáján keresztül mutatja be, hogyan jelenik meg a standardcentrikus szemlélet és a nyelvi babonák kultusza a tantermek falain. Elemzésük rávilágít, hogy a „helyes” nyelvhasználatot előíró táblák gyakran nem csupán nyelvi formákat, hanem azok használóit is megbélyegzik, ezáltal implicit módon hozzájárulnak a nyelvi diszkriminációhoz. A blokk további írásai (Istók és munkatársai, Kecskés–Illésné, Oszkó) konkrét esettanulmányokon keresztül, például a Borsodi Általános Iskola vagy egy vajdasági óvoda példáján teszik könnyen befogadhatóvá az elméleti kereteket.

A második egység a hagyományos értelemben vett nyelvi tájképet vizsgálja Kárpát-medencei kontextusban. Dőryné Zábrádi Orsolya Győr belvárosának feliratait elemelve mutat rá a turisztikai célú többnyelvűség és a tényleges nyelvi reprezentáció közötti szakadékra. Pethő József írásában Nagykaroly nyelvi tájképe kerül előtérbe, Tóth Sándor János és szerzőtársai pedig Beregszász nyelvi tájképét elemzik, különös tekintettel a kétnyelvűség dinamikájára és a szimbolikus térfoglalásra. Kiemelkedő aktualitással bír Hires-László Kornélia és Máté Réka tanulmánya, amely a kárpátaljai nyelvi tájkép változásait mutatja be az orosz–ukrán háború kitörése után, rávilágítva a politikai krízishelyzetek azonnali nyelvi lecsapódására.

A harmadik blokk a fizikai tér határait átlépve a hibrid és online felületekre koncentrál. Bódi Zoltán a budapesti nyelvi tájkép online kiterjesztéseit vizsgálja, míg Kovács László és munkatársai Szombathely példáján a Z generáció tájékozódási szokásait és az online tér szerepét elemzik. Biró Enikő írása a labdarúgó-lelátók nyelvi tájképéről (például a Seps OSK stadionja) az etnikai identitás és a reterritorializáció kérdéseit feszegeti, bemutatva, hogyan válnak a szimbolikus tárgyak (zászlók, transzparenszek) a diszkriminatív vagy identitásvédő diskurzusok eszközeivé.

A kötet elméleti horizontját a negyedik rész tágítja tovább, ahol Petteri Laihonon a kisebbségi nyelvi tájkép és a diszkrimináció elméleti összefüggéseit tárgyalja, Misad Katalin pedig a szlovákiai közigazgatás feliratainak nyelvi anomáliáit elemzi. Domonkosi Ágnes hiánypótló tanulmánya az egészségügyi nyelvi tájkép kutatási lehetőségeit vázolja fel, rávilágítva arra, hogy a kórházi feliratok pragmatikai jellemzői hogyan befolyásolják az orvos–beteg viszonyt és a betegközpontú ellátást. Simon Szabolcs írása a „Felvidék” mint régió névhasználatára körüli politikai és ideológiai csatározásokat elemzi, bemutatva egyetlen tulajdonnév diszkriminatív potenciálját.

A záró fejezet egy teljesen új fogalmat vezet be, a „bookscape”-et, amely az irodalmi alkotásokon belüli nyelvi és vizuális tereket jelenti. Kurucz Anikó, Baka L. Patrik, Kapusi Angéla, Tasi Réka és Katona Nikolas tanulmányai a szépirodalom, a gyermekirodalom és a mozifilm (*Barbie*) világában vizsgálják a diszkrimináció megjelenési formáit, hidat verve a nyelvészet és az irodalomtudomány közé.

A kötet legfőbb értéke az a komplexitás, amellyel a nyelvi diszkriminációt mint társadalmi jelenséget a vizuális térben érik tetten a szerzők. Az empirikus adatok (például a 18 magyarországi településen végzett iskolai adatgyűjtés) és a szilárd elméleti keret (például a Troyer-féle makro-mezo-mikro szintű megközelítés) együttes alkalmazása teszi a munkát referenciakötetté. A kiadvány nem csupán a szakemberek számára nyújt újszerű eredményeket, hanem módszertani stratégiákat is kínál a pedagógusoknak a nyelvi tudatosság fejlesztéséhez. A *Nyelvi diszkrimináció a nyelvi tájképben* így nemcsak egy konferenciakötet a sok közül, hanem a Kárpát-medencei magyar alkalmazott nyelvészet jövőbe mutató dokumentuma.

Beregszászi Anikó

Beregszászi Anikó, habilitált doktor. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, professzor. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

Берегсасі Аніко, доктор з гуманітарних наук. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, професор. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

Anikó Beregszászi, habilitated doctor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, full professor. beregszaszi.aniko@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-6860-7579.

Felelős szociolingvisztika

Bodó Csanád – Szabó Gergely (szerk.): A szociolingvisztikai kutatás társadalmi hatásai

Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2025, 393 o.

A 22. Élőnyelvi Konferencia anyagait közreadó kötet a magyar szociolingvisztika egyik újító és aktuális vállalkozása. *A szociolingvisztikai kutatás társadalmi hatásai* című tanulmánygyűjtemény – amelyet Bodó Csanád és Szabó Gergely szerkesztett – nem egyszerűen újabb fejezete az 1988 óta előbb évente, majd később két évente megrendezésre kerülő Élőnyelvi Konferenciák anyagait összefoglaló kötetek sorozatának, hanem koncepcionális fordulatot is jelez: a nyelvészet társadalmi beágyazottságát, a kutatói felelősséget és a társadalmi hatás kérdését állítja a középpontba. A szerkesztők előszavában kifejtett programadó gondolat szerint a magyar szociolingvisztika több évtizedes eredményei és reflexív mélysége immár lehetővé teszik, hogy a kutatás önmaga társadalmi következményeire is tudatosan reflektáljon.

A nyitó, iránytűként szolgáló tanulmány – Mary Bucholtz klasszikussá váló, most először magyarul olvasható írása – a társadalmi igazságosságra épülő nyelvészet normatív kereteit vázolja fel. Bucholtz a „közösségközpontú kollaboráció” elvének részletes kifejtésével a szociolingvisztika morális felelősségét hangsúlyozza: a kutatás nem maradhat politikamentes, mivel a nyelv maga a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésének eszköze. A tanulmány fordítása (Barabás Blanka munkája) példaértékű: nyelvileg igényes, fogalmilag pontos, és hozzáférhetővé teszi a nemzetközi diskurzus egyik kulcsszövegét.

A kötet elméleti bevezető blokkját Heltai János Imre és Joan Pujolar írásai teszik teljessé. Heltai a globális dél elméleti horizontjából közelíti meg a romani nyelvpolitikákat, rávilágítva a nyelvi marginalizáció és a posztkoloniális hatalmi viszonyok összefüggéseire – olyan perspektívát kínálva, amely a magyar nyelvészeti diskurzusban eddig alig volt jelen. Pujolar a nyelvi transzparencia és

az interszekcionalitás politikai gazdaságtanát elemzi: a társadalmi kategóriák metszéspontjait (nem, etnicitás, osztály) a nyelvhasználat szintjén ragadja meg.

A második tematikus egység a társadalmi beavatkozás alternatív útjait mutatja be, és a részvételi, illetve civil szociolingvisztika legfrissebb magyar kísérleteit gyűjti egybe. Bodó Csanád, Barabás Blanka, Fazakas Noémi és Lajos Veronika „Tanácsolnak?” című tanulmánya a lészpedi köszönések gyakorlata köré szervezett társasjáték-projektet ismerteti, amely a nyelvi normák és a helyi identitás interaktív feltárását teszi lehetővé. A kutatás játékos formában kapcsolja össze az adatgyűjtést, az ismeretterjesztést és a közösségi reflexiót – példa a kutatás „visszafordításának” jó gyakorlatára.

Az Eris Elvira Mária és munkatársai által bemutatott MoMa-korpusz a moldvai magyar beszélt nyelv első, tudományos igényű korpuszát hozta létre, amely új távlatokat nyit a dialektológiai és nyelvhasználati vizsgálatokban. A Szabó Gergely – Blankó Miklós – Fazakas Noémi – Kovács Ákos – Parapatics Andrea szerzőtörs kerekasztal-tanulmánya pedig a „civil tudomány” szemléletét jeleníti meg, a nyelvészek és nem hivatásos kutatók közti párbeszédre építve. Ezek a fejezetek nem csupán kutatási eredményeket ismertetnek, hanem a magyar szociolingvisztikában új módszertani ethoszt képviselnek: a nyelvészet társadalmi részvételre épülő paradigmáját.

A „Módszerek és megközelítések” fejezet három, eltérő, de egymást kiegészítő irányt mutat. Barabás Blanka írása egy fesztivál-etnográfia terepén vizsgálja a kutatói jelenlét és bevonódás dilemmáit; a módszertani reflexiót nem zárójelbe teszi, hanem az elemzés részévé. Bauko János tanulmánya a szocioonomasztika társadalmi hasznosulását mérlegeli, míg Tücsök Dorottya a részvételi kutatás bevonódási folyamatait értelmezi, a kutató-résztvevő viszony új formáit téve láthatóvá. A blokkból kirajzolódik a magyar szociolingvisztika módszertani nyitottsága: a kvalitatív kutatás önreflexív, etikai dimenziói ma már szerves részei a diszciplína identitásának.

A negyedik egység az iskolai kontextusra összpontosít. Galli-Hirling Sarolta a frazéma-ismeret mérhetőségét vizsgálja, megmutatva, miként válik a nyelvitudás-mérés a társadalmi szelekció eszközévé. Jani-Demetriou Bernadett etnográfiai kutatása a javítás mint hatalmi aktus mikrodinamikáit tárja fel roma diákok körében, míg Kozmács István és Vančo Ildikó a lingvicizmus problémáját elemzik a szlovákiai magyar oktatásban. Kresztyankó Annamária a nemi és etnikai identitás narratív és vizuális megjelenítését vizsgálja saját fejlesztésű „szociokulturális nyelvi portfólió” módszerével. A négy tanulmány közös üzenete, hogy az iskolai kommunikáció terepe a nyelvi egyenlőtlenségek újratermelésének kulcspontja – és ennek feltárása a szociolingvisztika társadalmi feladata és egyben felelőssége.

A „Többynelvűség és hatása a társas érintkezésekre” című fejezet négy, erős empirikus bázisú tanulmányt foglal magába. Borbély Anna a pozitív nyelvészet keretében a nyelvi emlékek szerepét elemzi a többynelvűség fenntartásában; írása

finom elméleti korrekció a deficit-diskurzusokkal szemben. Petteri Laihonon, Bodó Csanád, Gáspár Judit és Jani-Demetriou Bernadett a moldvai falvak családi nyelvpolitikáit vizsgálják, bemutatva, hogyan alakulnak a nyelvhasználati döntések a perifériákon, s a nyugati elméletek kontextualizálása itt különösen értékes. Simon Szabolcs és Misad Katalin a dél-szlovákiai kétnyelvűséget feltérképező vizsgálatukban a nyelvválasztás, kompetencia és hivatali nyelvhasználat empirikus adatait közlik, míg Szabó T. Annamária Ulla Franciaországban élő magyar családokat követ hosszú távon, a nyelvi attitűdök változásait elemezve. E rész a könyv egyik legösszetettebb, komparatív egysége: regionális és diaszpórikus többnyelvűségek párbeszéde.

A hatodik tematikus blokk a nyelvi változás, a regiszterképzés és a nyelvjárások dinamikáját helyezi középpontba. Kontra Miklós tanulmánya az angol nyelv magyarországi szerepét értékeli kritikus szociolingvisztikai perspektívából, kimutatva, hogy a nyelvpolitikai hiányok miként növelik a társadalmi egyenlőtlenségeket. Németh Boglárka a „regisztrálás” fogalmát elméleti alapossággal dolgozza fel, majd a „székely nyelvjárás” vizsgálatára tesz javaslatot. Sinkovics Balázs hódmezővásárhelyi esettanulmánya a helyi ö-zés körüli diskurzusokat elemzi, a dialektus mint kulturális érték újraértékelését dokumentálva. Vargha Fruzsina Sára, Kocsis Zsuzsanna és Szabó Gergely *A magyar nyelvjárások atlaszának* akusztikai feldolgozását végzik el – a hangtani kutatások kvantitatív-akusztikai módszerekkel való ötvözése ritka és innovatív vállalkozás.

A kötet utolsó nagy egysége a Termini Kutatóhálózat munkatársainak írásait tartalmazza, amelyek a Kárpát-medencei magyar nyelvjárások kétnyelvű környezetben való alakulását vizsgálják. Benő Attila az igei jelentésszerkezetek kétnyelvű módosulásait elemzi, Péntek János Kalotaszeg példáján a nyelv- és nyelvjárás-megtartás esélyeit méri fel. Presinszky Károly a szlovákiai magyar hangoskönyv-adatbázis beszélőinek attitűdjeit elemzi, míg Sófalvi Krisztina a román eredetű kölcsönszavak morfológiai beépülését tárgyalja. E zárófejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat kutatásának legelőbb műhelyeit kapcsolja össze, és szervesen illeszkedik a kötet egészéhez: a nyelvi különbségek nem izolált rendszerek, hanem társadalmi folyamatok hordozói.

A tanulmányok közös nevezője a nyelvészet társadalmi felelősségének tudatosítása. Az empirikus újdonságok – a részvételi kutatás, az interdiszciplináris módszertan, a civil tudomány bevonása – nem csupán új adatokat hoznak, hanem a kutatói szerep ártértelemezését is sürgetik. A kötet a „hasznos nyelvészet” (Kontra, 2010) hagyományát továbbgondolva a „felelős nyelvészet” (Kontra, 2019) felé mozdul el: a nyelvi jelenségek leírását a társadalmi igazságosság horizontjába helyezi.

Kiemelendő, hogy a kötet nemcsak tudományos közegben, hanem az egyetemi oktatásban is jól használható: a nyelvészeti etnográfától a nyelvpolitikai elemzésekig terjedő palettája kiváló tananyagforrás. Szerkezeti sokszínűsége

ellenére a kötet koherens: az elméleti bevezetéstől a régióspecifikus empirikus kutatásokig egyetlen gondolati ív – a társadalmi hatás – tartja össze.

A szociolingvisztikai kutatás társadalmi hatásai nem pusztán konferenciakötet, hanem a magyar szociolingvisztika önmeghatározásának kézzel fogható példája. Az összegyűjtött tanulmányok egy kibővített, reflexív tudományfelfogást képviselnek, amelyben a nyelvészet nemcsak leír, hanem cselekszik is. A kötet egyszerre képes kapcsolatot teremteni a nemzetközi diskurzusok és a magyar nyelvi valóság között, s ezáltal jelentős mértékben hozzájárul a magyar szociolingvisztika nemzetközi trendekhez való igazodásához. Szerkesztői gondossága, módszertani sokszínűsége és társadalmi érzékenysége révén a mű a kortárs magyar nyelvtudomány egyik fontos kiadványa lehet. Olvasása nem csupán szakmai élmény, hanem reflexív felhívás is: a nyelvkutatás akkor válik valóban élő tudománnyá, ha társadalmi hatásait nem mellékes következménynek, hanem alapvető küldetésének tekinti.

Irodalom

1. Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
2. Kontra Miklós 2019. *Felelős nyelvészet*. Budapest: Gondolat Kiadó.

References

1. Kontra, Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet* [Useful Linguistics]. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. (In Hungarian)
2. Kontra, Miklós 2019. *Felelős nyelvészet* [Responsible Linguistics]. Budapest: Gondolat Kiadó. (In Hungarian)

Hires-László Kornélia

Hires-László Kornélia, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, docens; Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, intézetvezető. hires.laszlo.kornelia@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-6526-6489.

Гіреш-Ласлов Корнелія, доктор філософії. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра історії та суспільних дисциплін, доцент; Науково-дослідний центр імені Антонія Годинки, керівниця. hires.laszlo.kornelia@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-6526-6489.

Kornélia Hires-László, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of History and Social Sciences, associate professor; Antal Hodinka Research Centre for Linguistics, head of the research centre. hires.laszlo.kornelia@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-6526-6489.

A romlás poétikája és a túlélés nyelve

Marcus Gergely: Szégyenpiac nagycsütörtökön

Budapest: Orpheusz Kiadó, 2025, 60 o.

Marcus Gergely *Szégyenpiac nagycsütörtökön* című verseskötete a kortárs kárpátaljai magyar líra egyik figyelemre méltó darabja. Olyan kötet, amelyben a személyes, a közösségi és a történeti tapasztalat egymástól nehezen elválasztható módon van jelen, miközben a versek világát mindvégig meghatározza a pusztulás, a leépülés, a kiszolgáltatottság és az erkölcsi bizonytalanság élménye. A könyv egyik legfontosabb poétikai sajátossága, hogy ezeket a tapasztalatokat nem elvont fogalmak szintjén, hanem erőteljesen érzéki, sokszor nyers, anyagszerű képek közvetítésével teszi átélhetővé. A romlás nem egyszerűen témája a kötetnek, hanem a nyelvi szerveződés, a képiség és a hangütés szintjén is meghatározó elvként működik.

A kötet értelmezéséhez a borító is fontos kiindulópontot kínál. Aristarkh Lentulov festményének felhasználása első pillantásra mintha oldaná a versek komor tónusát: a borító mozgalmasabb, elevenebb és színesebb világot sugall, mint amilyen a kötet belső univerzumában feltárul. Ugyanakkor éppen ez az eltérés teszi érdekessé a borító és a szövegek kapcsolatát. A templomtorony harangozását ábrázoló jelenet a cím felől nézve nemcsak a forgatag vagy a piac asszociációját idézi fel, hanem a nagycsütörtöki időszak liturgikus horizontját is megnyitja, vagyis már a könyv tárgyi megjelenése is kapcsolatba lép a cím szakrális utalásával. A külső látvány elevensége és a versekben kibomló világ sötétebb tapasztalata között így olyan feszültség jön létre, amely termékenyen irányítja az olvasót. A szövegek olvasása során egyre inkább nyilvánvaló lesz, hogy ez a vizuális mozgalmasság inkább ellenpontja, semmint leképezése a kötet belső világának. A színes forgatag mögött a szégyen, a háborús fenyegetettség, a történeti kiszolgáltatottság és az egzisztenciális megrendülés tapasztalata húzódik meg.

A nyitóvers, az *Ároklét* rögtön kijelöli ennek a lírai világnak a koordinátáit. A vers egyszerre rajzol meg egy konkrét, határvidéki tájat és egy olyan metafizikai

állapotot, amelyben a hiány, a meddőség és a történelmi kudarc tapasztalata sűrűsödik össze. A tér itt nem pusztá háttér, hanem a létezés egyik meghatározó közege. A beszélő nem kívülről szemléli ezt a tájat, hanem benne él annak terheltségében. Fontos ugyanakkor, hogy a vers zárata még felvillant valamiféle transzcendens távlatot, hiszen az „ároklétről” a teremtmő is tud. Ez a lehetőség azonban a kötet későbbi darabjaiban egyre inkább elhalványul: a világ mind szűkebbé, sötétebbé és reménytelenebbé válik.

A címadó versek és a hozzájuk kapcsolódó szövegek, mindenekelőtt a *Szégyenpiac*, a *Szégyenpiac nagycsütörtökön* és a *Marhavagon a szégyenpiacon*, a kötet legerősebben rétegzett poétikájú darabjai közé tartoznak. A piac ezekben a versekben nem egyszerűen szociografikus helyszín, hanem egy szétesett világ allegorikus tere. A ragacsos felületek, a savanyú szagok, a bogártetek, a vizelet, az olaj, a hányás, a bódék és a kimerült testek képei nem pusztán naturalisztikus effektusok, hanem annak a tapasztalatnak a hordozói, hogy a romlás immár nem kivételes állapot, hanem a mindennapiság természetes közegévé vált. A piac szinte önálló organizmusként működik, amely újratermeli saját rendetlenségét, és fokozatosan magába olvasztja azokat is, akik benne élnek vagy keresztülhaladnak rajta.

Különösen erős ebből a szempontból a *Szégyenpiac nagycsütörtökön*, amely már címével is összekapcsolja a profán lepusztultságot és a keresztény kultúrkör egyik kiemelt ünnepi idejét. A nagycsütörtök hagyományosan a szenvedéstörténet és a megváltás felé nyitott idő, Marcsák versében azonban ez a horizont kiürülni látszik. A testi leépülés, a vegetatív szinten fenntartott élet és a sivár menedékhelyek világa azt sugallja, hogy a transzcendens rend már nem képes valódi ellenpontot képezni a tapasztalati valósággal szemben. Nem drámai összeomlásnak, inkább fokozatos rothadásnak vagyunk tanúi, és éppen ez a természetessé vált leépülés teszi különösen nyugtalanítóvá a verset.

A *Marhavagon a szégyenpiacon* tovább mélyíti ezt a tapasztalatot, amikor történeti és erkölcsi dimenzióval terheli meg a piac terét. A marhavagon a közép- és kelet-európai emlékezetben olyan erős jelentéshordozó, hogy nem maradhat pusztá tárgyi kellék. A vers ezt a történeti terheltséget mozgósítja, miközben a jelen világába helyezi vissza a motívumot. A legnyugtalanítóbb mozzanat éppen az, hogy a szégyenpiac működése még ezt a traumát is képes magába olvasztani: a pillanatnyi csend után minden megy tovább. A kötet egyik fontos felismerése éppen ez, vagyis hogy a világ nemcsak a saját szégyenével kénytelen együtt élni, hanem lassanként immunissá is válik rá.

A háború tapasztalata a *Borús karácsony* című versben kap különösen erőteljes megfogalmazást. Már maga a cím is jelentésteli ellentétet hoz létre, hiszen a karácsony hagyományosan a meghittség, az otthon és a remény ünnepe, a „borús” jelző azonban rögtön kioltja ezeket az asszociációkat. A vers képei a fizikai pusztulás és a szimbolikus kiüresedés kettős tapasztalatát közvetítik. A karácsonyi

díszlet itt nem képes megszelídíteni a háborús valóságot, csupán ráborul arra. A szeretet és a születés ünnepe helyett a veszteség, a megszakított jövő és az elvetélt remény kerül előtérbe. A vers jól mutatja, hogy Marcsák költészetében a háború nem csupán eseményként, hanem az érzékelést, a nyelvet és a közérzetet átható állapotként van jelen.

A kötet fontos rétege a kisebbségi léthelyzet, az otthonvesztés és az elvándorlás tapasztalata is. A *Víztükör* a kárpátaljai magyarság távozásának, a kiürülő falvaknak és a túlpartra jutás vágyának olyan verse, amely az elmenés kettősségét pontosan ragadja meg. Az eltávozás egyszerre ígérhet menekülést és jelenthet veszteséget. A túlpárt az élet lehetőségét is hordozza, de a lélek közben mégis a hátrahagyott térhez kötődik. Ez a kettősség a kisebbségi és háborús tapasztalat egyik legfontosabb lélektani dimenzióját teszi láthatóvá. A vers nem pusztán a kivándorlásról beszél, hanem arról az identitásbeli törésről, amely a helyváltoztatás következménye.

Hasonlóképpen jelentős az *Egy emlékműhöz*, amely a közösségi emlékezet sérülékenységet és a kollektív fásultság tapasztalatát állítja előtérbe. A vers mögött könnyen felismerhető egy konkrét kárpátaljai magyar emlékezhely tapasztalata, ereje azonban éppen abban rejlik, hogy ezt a közvetlen aktualitást tágabb közérzeti horizontba emeli. A pusztítás ténye önmagában is súlyos, de a vers legfájdalmasabb felismerése talán mégis az, hogy mindez már alig vált ki valódi felháborodást. A megszokás, a hallgatás és a „sunyi lapítás” képei arra utalnak, hogy a külső agresszió mellett belső erőzió is zajlik. A közösség önvédelmi reflexei is gyengülnek, s ez a csönd a kötet egyik legkeserűbb tapasztalatává válik.

Marcsák versei több ponton párbeszédbe lépnek a magyar irodalmi hagyománnyal is. A *mi üdvünk a változás* című vers Ady világát idézi fel, de nem egyszerű imitáció vagy tisztelgés formájában. Sokkal inkább annak belátásáról van szó, hogy a magyar modernség nagy nemzeti, történeti és létfilozófiai kérdései a jelenben is továbbbrezegnek, csak éppen egy még szétesettebb történelmi helyzetben. Az *Egy gondolat bánt, macerál...* Petőfi híres címének ironikus ellenpontjaként olvasható. Míg Petőfinél a hősi halál romantikus horizontja erős, itt a beszélő éppen ennek a pátosznak mond ellent. Nem hősi halált kíván, nem akarja felnagyítani a pusztulást, hanem az egyszerű élethez, a túléléshez és a békéhez való jogot mondja ki. A vers humora és öniróniája éppen ebből a pátoszellenes gesztusból nyeri erejét.

A kötet különösen figyelemre méltó vonulata az ekphrasztikus, képzőművészeti ihletésű versek sora. A *Kárhozat*, az *Őszutó*, a *Felszín* és az *Erdő* azt mutatják meg, hogy Marcsák nemcsak a társadalmi és történeti valóság nyers megjelenítésében erős, hanem a szemlélődőbb, meditatívabb költői módban is. Ezekben a versekben a táj, a fény, a szín és a mozdulatlanság nagyobb hangsúlyt kap, de a háttérben ugyanúgy jelen van az elmúlás. Az *Erdő* például úgy alakítja a téli csönd, a hiány és a visszahúzódó élet képeit, hogy a természet egyszerre válik külső tájjá és a

szorongás belső terévé. Ezek a szövegek nem feloldják, inkább elmélyítik a kötet által közvetített tapasztalatot.

Szerkezetileg is fontos egysége a könyvnek a *Partok között* ciklus. Már maga a cím is átmenetiséget, köztes létet és bizonytalanságot sugall. A ciklus darabjaiban az utazás, az átkelés, a víz, a hajó és a túlpart motívumai nem egyszerű allegóriaként működnek, hanem összetettebb egzisztenciális kérdések hordozóivá válnak. A *Zsombék* a gyermekkori helyek emlékezetét és az elmúlás tapasztalatát kapcsolja össze, míg *A hajó*, *A tenger* és *A túlpart* az indulás és megérkezés kultúrtörténeti toposzait mozgósítják. Ezekben a versekben a túlpart nem egyértelmű megváltás, a hajó nem a romantikus önkiteljesedés eszköze, a tenger pedig nem a szabadság egyszerű képe, hanem egyszerre vonzó és fenyegető közeg. A ciklus egészében a menni vagy maradni kérdése így nem csupán földrajzi, hanem ontológiai jelentésre tesz szert.

Ebben az összefüggésben különösen emlékezetes a *Stockholm*, a *Ketten egy öreg házban* és az *Üres falak*. Ezekben a versekben a történelmi és politikai környezet közvetlenül hatol be a magánszféra terébe. A *Stockholm* egyszerre személyes és civilizációs tapasztalatot közvetít, a hiányzó megszólított, az északi táj és a karanténba záródó Európa képei egymásra vetülnek. A *Ketten egy öreg házban* a romló ház metaforikáján keresztül működteti az entrópia poétikáját, míg az *Üres falak* a családi döntés, a menekülés és az otthonvesztés kérdéseit teszi közvetlenné. Ezekben a szövegekben a külvilág már nem szemlélt tárgy, hanem betör a családi térbe, a döntésekbe, a jövőképebe.

A kötet irodalmi önértelmezése a *Somogyi Gábor hazatér*, a *Kovács Vilmoshoz* és a *Tavaszwáró* ciklus darabjaiban válik hangsúlyossá. Itt Marcsák nem egyszerűen megidézi a kárpátaljai magyar irodalom előzményeit, hanem a saját helyét keresi ebben a hagyományban. Ez az önelhelyezés egyszerre tisztelettel és kiábrándult. A művészetnek továbbra is van szerepe, de nem heroikus értelemben: inkább az emlékezés, az újramondás, a túlélés és a továbbvitel médiumaként. A *Tavaszwáró* ciklus néhány darabjában ez már majdnem ars poetica-szerűen fogalmazódik meg. A költészet egyszerre jelenik meg hiányként, kapcsolatteremtésként és önfenntartó erőként.

A kötet záró szakaszában rövidebb, epigrammatikusabb versek is helyet kapnak, mint az *Állatvédők*, a *Lélekvándorlás* vagy a *Majmok*. Ezek közül több kifejezetten pontos társadalomkritikai megfigyelést sűrít rövid formába, ugyanakkor helyenként az az érzésünk, hogy a csattanóra vagy aforisztikus tömörítésre épülő megoldás némileg leegyszerűsíti azt a komplexebb poétikai működést, amely a kötet legerősebb darabjait jellemzi. Ez azonban inkább arányérzékkel kapcsolatos megjegyzés, semmint lényegi kifogás. A rövidebb versek bizonyos értelemben oldják is a nehezebb szövegek poétikai telítettségét.

Összességében a *Szégyenpiac nagycsütörtökön* erős és következetes kötet. Legfőbb tétje annak megmutatása, hogy a háborús jelenidő, a kisebbségi kiszolgáltatottság, az elvándorlás, az otthonvesztés, a közösségi emlékezet sérülékenysége és a morális leépülés tapasztalata miként fordítható át korszerű, jelentéssűrítő és érzékileg telített lírai beszéddé. Marcsák Gergely költészete ebben a könyvben akkor a legerősebb, amikor nem kijelenti, hanem láttatja a pusztulást; amikor a veszteséget nem magyarázza, hanem tárgyakban, felületekben, tájakban, testekben és időjárási képekben teszi érzékelhetővé.

Mádi Gabriella

Mádi Gabriella, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Filológia Tanszék, docens. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.

Маді Габрієлла, доктор філософії. Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.

Gabriella Mádi, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Department of Philology, associate professor. madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-4520-7932.

Редакційна колегія

Головний редактор:

Берегсасі Аніко, доктор наук з галузі мовознавства, доцент (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, професор)

Заступник головного редактора:

Газдаг Вільмош, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, доцент)

Редакційна колегія:

Бене Аттіла, доктор наук з галузі мовознавства, професор (Клузький університет імені Бабеша-Бойяї, м. Клуж-Напока, Румунія, професор)

Ванчо Ільдико, доктор наук з галузі мовознавства, професор (Університет Костянтина Філософа в Нітрі, м. Нітра, Словаччина, професор)

Вільчинська Тетяна, доктор філологічних наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна, професор)

Дудич Катерина, доктор філософії (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, доцент)

Контра Міклош, доктор наук з галузі мовознавства, професор (Реформатський університет імені Каролі Гашпара, м. Будапешт, Угорщина, професор)

Лайхонен Петтері, доктор габілітований (Університет Ювяскюля, м. Ювяскюля, Фінляндія, старший викладач)

Леврінець Маріанна, доктор педагогічних наук, професор (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, професор)

Наврачіч Юдіт, доктор наук з галузі мовознавства (Університет Паннонії, м. Веспрем, Угорщина, професор)

Парапатич Андрея, доктор габілітований (Університет Паннонії, м. Веспрем, Угорщина, доцент)

Тодор Еріка-Марія, доктор філософії (Угорський університет Трансильванії «Сапієнція», м. М'єркуря-Чук, Румунія, доцент)

Черничко Степан, академік, доктор наук з галузі мовознавства, професор (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, професор; Університет Паннонії, м. Веспрем, Угорщина, професор)

Шарманова Наталя, кандидат філологічних наук, доцент (Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Україна, доцент)

Відповідальні секретарі редакційної колегії:

Барань Єлизавета, доктор філософії, доцент (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, доцент; Ніредьгазький університет, м. Ніредьгаза, Угорщина, доцент)

Вараді Крістіян, науковий співробітник (Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Україна, викладач)

Editorial Board

Editor-in-Chief:

Beregszászi, Anikó, habilitated doctor, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, full professor)

Deputy Editor-in-Chief:

Gazdag, Vilmos, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, associate professor)

Editorial Board:

Benő, Attila, habilitated doctor, professor (Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania, professor)

Csernicskó, István, academician, doctor of sciences in linguistics, professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, professor; University of Pannonia, Veszprém, Hungary, professor)

Dudics, Katalin, PhD (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, associate professor)

Kontra, Miklós, doctor of sciences in linguistics, professor (Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Budapest, Hungary, professor)

Laihonen, Petteri, habilitated doctor (University of Jyväskylä, Jyväskylä, Finland, senior lecturer)

Lőrincz, Marianna, doctor of pedagogical sciences, professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, professor)

Navracsics, Judit, doctor of sciences in linguistics (University of Pannonia, Veszprém, Hungary, professor)

Parapatics, Andrea, habilitated doctor (University of Pannonia, Veszprém, Hungary, associate professor)

Sharmanova, Natalia, candidate of philological sciences, associate professor (Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine, associate professor)

Tódor, Erika-Mária, PhD (Sapientia Hungarian University of Transylvania, Miercurea Ciuc, Romania, associate professor)

Vančo, Ildikó, habilitated doctor, professor (Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovakia, professor)

Vilchynska, Tetiana, doctor of philology, professor (Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine, professor)

Executive Secretaries of the Editorial Board:

Bárány, Erzsébet, PhD, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, associate professor; University of Nyíregyháza, Nyíregyháza, Hungary, associate professor)

Váradi, Krisztián, research assistant (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Ukraine, lecturer)

Szerkesztőbizottság

Főszerkesztő:

Beregszászi Anikó, habilitált doktor, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, professzor)

Főszerkesztő-helyettes:

Gazdag Vilmos, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, docens)

Szerkesztőbizottság:

Benő Attila, habilitált doktor, professzor (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia, egyetemi tanár)

Csernicskó István, akadémikus, a nyelvtudományok doktora, professzor (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, professzor; Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország, egyetemi tanár)

Dudics Katalin, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, docens)

Kontra Miklós, a nyelvtudományok doktora, professzor (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország, egyetemi tanár)

Laihonen Petteri, habilitált doktor (Jyväskyläi Egyetem, Jyväskylä, Finnország, egyetemi adjunktus)

Lőrincz Marianna, a pedagógiai tudományok doktora, professzor (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, professzor)

Navracsics Judit, a nyelvtudományok doktora (Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország, egyetemi tanár)

Parapatics Andrea, habilitált doktor (Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország, egyetemi docens)

Sharmanova Natália, a filológiai tudományok kandidátusa, docens (Krivij Rih-i Állami Pedagógiai Egyetem, Krivij Rih, Ukrajna, docens)

Tódor Erika-Mária, PhD (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda, Románia, egyetemi docens)

Vančo Ildikó, habilitált doktor, professzor (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia, professzor)

Vilchynska Tetiana, a filológiai tudományok doktora, professzor (Volodimir Hnatyuk Ternopili Nemzeti Pedagógiai Egyetem, Ternopil, Ukrajna, professzor)

Felelős szerkesztők:

Bárány Erzsébet, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, docens; Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza, Magyarország, főiskolai docens)

Váradi Krisztián, tudományos munkatárs (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Ukrajna, oktató)

УДК 001.891:81'(05)

DOI журнал: 10.58423/2786-6726

DOI випуск: 10.58423/2786-6726/2026-2

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica: наук. журн. Вип. V, №2 (2026) / редкол.: *Beregsasi A., Gazdag B.* та ін. Берегове: Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, 2026. – 356 с. – Текст укр., англ., угор.

ISSN 2786-6726 (online)

ISSN 2786-6718 (print)

«Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» – це науковий журнал, заснований у 2021 році ЗВО «Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II». Мета видання – висвітлювати та популяризувати сучасні наукові студії в царині української, угорської та іноземної філології, пропагувати наукові досягнення країни в галузі мовознавства та літературознавства.

Журнал індексується:

Реєстр наукових видань України (<https://nfv.ukrintei.ua/view/6543aeddf8078c444268ab22>)

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (<http://nbuv.gov.ua/>)

MTMT (<https://m2.mtmt.hu/api/journal/20110243>)

MATARKA (https://matarka.hu/szam_list.php?fsz=2348)

DOAJ (<https://doaj.org/toc/2786-6726>)

Index Copernicus (<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=130598>)

Google Scholar (https://scholar.google.com/citations?user=Pw6k_k8AAAAJ&hl=en)

CrossRef (<https://www.crossref.org/>)

ERIH Plus (<https://kanalregister.hkdir.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info.action?id=506961>)

Відповідальність за зміст і достовірність публікацій покладається на авторів. Точки зору авторів публікацій можуть не співпадати з точкою зору редколегії.

Відповідальний за випуск:

Берегсасі Аніко

Суб'єкт у сфері друкованих медіа з присвоєнням ідентифікатора «R30-05813» в державному Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення №507 (Протокол №7 від «13» березня 2025 року) і №2657 (Протокол №26 від «04» грудня 2025 року)

Контактні дані редакції

90202, Закарпатська обл., м. Берегове (пн), вул. І. Франка, буд. 14, корпус 2

Офіційний сайт журналу

<https://aab-philologica.kmf.uz.ua/>

A kiadvány megjelenését az MTA (KMAT) támogatta.

Гарнітура *Sitka Display*. Папір офсетний.

Формат видання 70х100/16.

Умовн. друк. арк. 22,57.

Видавництво Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці II

90202, м. Берегове, пл. Кошута, буд. 6.

Електронна пошта: aab-philologica@kmf.org.ua